

---

TÜRK KÜLTÜRÜ  
İNCELEMELERİ  
*D e r g i s i*

---

The Journal of Turkish Cultural Studies

38

## ***Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi***

Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) kuruluşu olan  
KOCAV Yayıncılık Tanıtım, Araştırma, Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti. yayınıdır.

### **Yayın Türü**

İlmî ve Edebî

### **Dizgi-Mizanpaj**

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi Dizgi Servisi

### **Baskı-Cilt**

Çalış Ofset

Davutpaşa Caddesi No: 8

Topkapı/İstanbul

Sertifika No: 12107

### **Kapak Tasarım**

Minyatür Ajans

ISSN 1302-4787

### **Yönetim Yeri/Address for Correspondence**

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

Süleymaniye Mah. Avnipaşa Sokak, Nr. 5

0089894 Fatih/İstanbul-TÜRKİYE

**Tel:** (0212) 519 99 70-1

**Belgegeçer:** (0212) 519 99 72

### **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü**

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

### **Teknik Sorumlu**

Doç. Dr. Recep AHISHALI

*ahishali@marmara.edu.tr*

### **Tanıtım Sorumlusu**

Dr. Nusret GEDİK

*nusret.gedik@marmara.edu.tr*

### **Abone İşleri/Subscribition**

Dr. Öğr. Üyesi Nursel UYANIKER

*nuyaniker@marmara.edu.tr*

İbrahim BİZ

*ibrahimbiz@hotmail.com*

© *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*

Dergimizdeki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.

Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Sayı/Issue: 38 • 2018 BAHAR/SPRING

---

TÜRK KÜLTÜRÜ  
İNCELEMELERİ  
— D e r g i s i —

---

The Journal of Turkish Cultural Studies

38

HAKEMLİ VE ULUSLAR ARASI DERGİ

*Bu dergi*  
MLA International Bibliography,  
Turkologischer Anzeiger  
*isimli uluslar arası indeksler*  
*ve*  
ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı  
*tarafından taranmaktadır*

KOCAV  
İstanbul 2018

**KOCAV Adına sahibi**

Dr. Ali ÜREY

*aliurey@kocav.org.tr*

**EDİTÖRLER/EDITORS**

**Genel/Editor-in-chief**

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

*noztoprak@marmara.edu.tr*

**Tarih/History**

Prof. Dr. Davut HUT

*davuthut@marmara.edu.tr*

**Edebiyat/Literature**

Doç. Dr. Ümran AY

*umran.ay@gmail.com*

**SEKRETERLER/SEKRETARIES**

**Tarih/History**

Doç. Dr. Uğur DEMİR

*ugur1768@gmail.com*

**Edebiyat/Literature**

Dr. Öğr. Üyesi Nursel UYANIKER

*nuyaniker@marmara.edu.tr*

**DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD**

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Erhan AFYONCU (Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Fatih ANDI (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Gülay Öğün BEZER (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Günay KUT (Boğaziçi Üniversitesi)

Prof. Dr. Haluk DURSUN (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. İlber ORTAYLI (Galatasaray Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Orhan BİLGİN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Sebahat DENİZ (Marmara Üniversitesi)

**YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD**

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE

Prof. Dr. Cemal YILDIZ

Prof. Dr. Cengiz TOMAR

Prof. Dr. Davut HUT

Prof. Dr. Emel KEFELİ

Prof. Dr. Hakan TAŞ

Prof. Dr. Hasan AKAY

Prof. Dr. Mehmet AÇA

Prof. Dr. Muhammet GÜR

Doç. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ

Doç. Dr. Ali SATAN

Doç. Dr. Murat ELMALI

Dr. Öğr. Üyesi Hanefi BOSTAN

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN

Prof. Dr. Mustafa S. KÜÇÜKAŞÇI

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ

Prof. Dr. Ömer ZÜLFE

Prof. Dr. Üzeyir ASLAN

Prof. Dr. Yüksel ÇELİK

Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN

Doç. Dr. Murat ULUSKAN

Doç. Dr. Recep AHİŞHALI

Doç. Dr. Uğur DEMİR

Doç. Dr. Ümran AY

Dr. Öğr. Üyesi Nursel UYANIKER

**İNGİLİZCE SORUMLULARI**

Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ

Zeynep AĞDAŞ

**ANA DİLİ SORUMLULARI**

Dr. Nusret GEDİK

Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin AYÇİÇEĞİ

YURT DIŐI TEMSİLCİLERİ/CORRESPONDENTS ABROAD

A B D / U S A

Walter G. ANDREWS  
2908 131<sup>st</sup> Pl. NE  
Bellevue, WA 98005 USA

AZERBAYCAN/AZERBAJIAN

Seadet ŐIHIYEVA  
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi  
Hüseyn Cavid Caddesi No: 31  
Azerbaycan, Bakü  
*shikhiyevs@gmail.com*

İRAN/IRAN

Pervin Godsizad  
Bünyâd-ı Dairetü'l-Maârif-i İslamî  
Hıyâbân-ı Filistin Cenubî, No: 382  
*e-mail: g.pary@yahoo.com*

İ S K O Ç Y A / S C O T L A N D

Dr. Christopher FERRARD  
8 Dublin Street EH 1 3 PP  
Edinburgh/SCOTLAND  
*e-mail: ferrard@aol.com*

J A P O N Y A / J A P A N

Dr. Nobuo MISAWA  
TOYO University Department of Socio-Culture System  
2-11-10, Oka, Asaka-shi  
SAITAMA 35-0007 JAPAN  
*e-mail: misawa@toyonet.toyo.ac.jp*

K I B R İ S / C Y P R U S

Nejat SEFERCİOĞLU  
Girne Amerikan Üniversitesi Eğitim Fakültesi  
Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği  
Girne/KKTC Mersin 10 TR  
*e-mail: msefercioglu@gau.edu.tr*

K I R G I Z İ S T A N / K Y R G Y Z S T A N

Döölötbek SAPARALİEV  
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi  
Kırgızistan Bişkek  
Tinçtik köçüsü, 56  
720000 KIRGIZİSTAN

K U V E Y T / K U W A I T

Dr. Faisal ALKANDARI  
Kuwait University  
History Dept.  
KUWAIT  
*e-mail: falkandari@yahoo.com*

M A C A R İ S T A N / H U N G A R Y

Prof. Dr. Géza DÁVÍD  
ELTE Török Filológiai Tanszék  
Budapest  
Muzeum krt, 4/D  
H-1088 HUNGARY  
*e-mail: davidgeza@hotmail.com*

S U U D İ A R A B İ S T A N / S A U D I A R A B I A

Dr. Mohammad M. Al-QURAINI  
P.O. Box. 5074 Pin Code 31982  
Al-Hassa/S. ARABIA

Y U N A N İ S T A N / G R E E C E

Prof. Dr. Evangelia BALTA  
Fondation Nationale de la Recherche Scientifique  
48 av. Vass. Constantinou  
11635 Athènes-GREECE  
*e-mail: evabalta@eie.gr*

## İÇİNDEKİLER

### Tarih

*M. Haneî BOSTAN*

XV. - XVII. Yüzyıllarda Harşit Vadisi'nde İktisadî Hayat/ Economic Life  
in Harşit Valley in The 15<sup>th</sup>-17<sup>th</sup> Centuries .....1-74

*Metin Ziya KÖSE*

Müslüman Esirler, Hristiyan Aracılar: Galata'da Avrupalı Fidyeye Tüccarları  
(1600-1700)/Muslim Captives, Christian Intermediaries: European  
Ransom Merchants in Galata (1600-1700) ..... 75-106

*Veysel GÖGER*

Osmanlıların Kandiye Kuşatması Sırasında Girit Adası'nda Kurdukları  
Tophane (1666-1670)/Tophane (Arsenal) Built By The Ottomans in  
The Island of Crete During The Siege Of Candia (1666-1670)..... 107-126

*Salim AYDIN*

Balkan Savaşı'nda (1912-1913) Selânik'in Teslimi/The Submission Of  
Thessalonica in The Balkan War (1912 - 1913) ..... 127-162

### Edebiyat

*Bünyamin AYÇİÇEĞİ*

Bağdatlı Rûhî'nin (Ö.1014/1605-1606) Gazellerinde Deyimler/ The  
Idioms in The Ghazals of Rûhî of Baghdad (D. 1014/1605-1606)..... 163-202

*Ramazan SARIÇİÇEK - Kadri ACAR*

Erzincanlı Fâik Osman'ın Ermeni Mezalimini Anlatan Bir Şiiri ve  
İncelenmesi /A Poem and Armenian Atrocities in Erzincan ..... 203-230

*Hale EREN ESTEKANCHI*

Orta Sınıf İnsanın Sesi Olarak Behçet Necatigil Şiiri/ Behçet  
Necatigil's Poetry as The Voice of Middle Class Man ..... 231-250

*İsmail Alper KUMSAR*

Abartı ve Gerçek Arasında Bir II Abdülhamid Dönemi Gazetecisi: Malûmâtçı  
Mehmed (Baba) Tahir/An Abdülhamit II Period Journalist Between Exaggeration  
and Reality: Mehmed Tahir ..... 251-282





## XV. - XVII. YÜZYILLARDA HARŞİT VADİSİ'NDE İKTİSADÎ HAYAT\*

*M. Hanefi BOSTAN\*\**

### ÖZET

*Bu çalışmada XV., XVI. ve XVII. yüzyıllarda Harşit Irmağı'nın oluşturduğu vadide yer alan ve bugün Tirebolu ilçesinin sahil kesimindeki bazı yerleşim birimleri ile Doğankent (Harşit) ve Kürtün ilçelerine bağlı iskân birimlerinde yaşayan halkın geçim kaynakları ile bölgenin iktisadî kapasitesi ele alınmıştır. Makalenin ana kaynaklarını dönemin Tahrir Defterleri ve Avârz Defterleri teşkil etmiştir. Ayrıca bölge ve bölgeye yakın birimlerle ilgili yapılan ilmi araştırmalardan da yararlanılmıştır. Vadi dâhilindeki iskân birimlerinde tarıma açık ne kadar toprak bulunduğu ve bu topraklardan elde edilen ürünlerin neler olduğu ve ne kadar üretildiği ve bölgede hangi meyvelerin yetiştirildiği tespiti çalışılmıştır. Beslenen hayvanların neler olduğu ve bunların ekonomik değeri değerlendirilmiştir. Sanayi ürünü olarak yetiştirilen kendirin üretim kapasitesi ve değirmenlerin ekonomik gelişmeye katkısı ele alınmıştır.*

### *Anahtar Kelimeler*

*Harşit Vadisi, Doğankent, Kürtün, Bennak, Zemin, Avârz hâne, Kendir, Yayla.*

### Giriş

Harşit Vadisi ismini Harşit Çayı'ndan almaktadır. Harşit Çayı, Gümüşhâne'nin doğu sınırındaki Vavuk dağlarından doğarak, Gümüşhâne il merkezi, Torul, Kürtün ve Doğankent ilçelerini geçip, birçok derenin katıldığı, Tirebolu'nun 10 km. doğusundan Karadeniz'e dökülen 160 km uzunluğundaki bir nehirdir. Bu nehrin oluşturduğu havzaya Harşit Vadisi denilmektedir<sup>1</sup>. Bu makalede XV., XVI. ve XVII. yüzyıllarda Harşit Vadisi'nin Avcılı köyünden Torul'a kadar uzayan kesiminde yer alan Tirebolu ilçesine bağlı Avcılı, Alayundlu (Karaahmetli, Kuskunlu), Karakaya (Ortacami), Akçakilise (Arslancık) mahalleleri ile Doğankent (Harşit) ve

\* Makalenin geliş tarihi: 02.03.2018 / Kabul tarihi: 09.04.2018

\*\* Dr. Öğr. Üyesi., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / [mhanefibostan@gmail.com](mailto:mhanefibostan@gmail.com)

<sup>1</sup> Süleyman Pekin, *Harşit Havzasında Çepniler*, Ankara 2013, s. 26-30.

Kürtün ilçelerinin sınırları dâhilinde bulunan yerleşim birimlerinin iktisadi yapısı ele alınacaktır.

Harşit Vadisi'nin sahilden Torul'a kadar olan bölümünün Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u 15 Ağustos 1461'de fethinin akabinde geri dönüş sırasında Osmanlı hâkimiyetine girdiği bilinmektedir<sup>2</sup>. Bölgenin Osmanlı Devleti'nden önce de Türklerin kontrolünde olduğu çeşitli kaynaklardan ortaya çıkmaktadır. Nitekim Panaretos'un kroniğinde yer alan bilgilerden XIV. yüzyılın ikinci yarısında yukarı Kelkit Vadisi'nde yaşayan Çepnilerin, kuzeye doğru ilerleyerek Tirebolu'nun doğusunda Karadeniz'e dökülen Harşit Çayı çevresinde ve bu nehre yakın yerlere yerleştikleri ve kışlaklarını yukarı Harşit'te kurdukları anlaşılmaktadır<sup>3</sup>.

Harşit Vadisi dâhilinde bulunan yerleşim yerleri XV. asırda Trabzon sancağına tabi "Çepni" ve "Kürtün" adlı bölgelerden oluşan kaza statüsündeki "Zeâmet-i Kürtün" adlı idari ünitenin «Kürtün» birimine bağlı bulunduğu tespit edilmektedir<sup>4</sup>. Bu yüzyılda Trabzon sancağına ait günümüze ulaşabilen ilk tahrir olan 1486 tarihli defterde yer alan bilgilere göre bugünkü Harşit Vadisi dâhilindeki iskân yerlerinin sayısı fazla değildir. Defterde yer alan iskân yerleri Alayundlu (bugünkü Karaahmetli), Karakaya (bugünkü Ortacami), Avcılu, Akçakilise (bugünkü Arslancık), Harşit (Hârşîb/Haşrid) ve Kızılelma köyleri olduğu görülmektedir<sup>5</sup>.

1515 yılı tahrir kayıtlarına göre Harşit Vadisi'nde 1486'da görülen Akçakilise, Alayundlu, Avcılu, Harşit (Hâşrîd), Karakaya ve Kızılelma köylerinin yanı sıra, Akçal, Ara, Arkköy, Beşir, Gelevera (Gelevera-Gelivera), Harid, Karaçukur, Kilyarı, Manastır, Sarıbaba, Söğüdüni, Tilkicik, Törnük

<sup>2</sup> Bk. Sümer, *Çepniler*, İstanbul 1992, s. 14-15.

<sup>3</sup> Anthony Bryer, "Greeks and Turkmens: The Pontic Exception", *Dumarton Oak Papers*, XXIX (Washington 1975), s. 143-148 (Panaretos'un günlüğü ile ilgili kısım); Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, 2. baskı, Ankara 1991, Ekler III (Panaretos'un günlüğünün Fransızca tercümesi); Faruk Sümer, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992, s. 46-47; İbrahim Tellioglu, *Tarih Boyunca Karadeniz*, Trabzon 2015, s. 131-141. Erzincan'dan Amasra'ya kadar bütün sahil kesiminin Çepnilerin elinde bulunduğu dair bk. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, 2. baskı, İstanbul 1984, s. 512.

<sup>4</sup> Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BOA), *Maliyeden Müdevver Defterler (=MAD)*, nr. 828, s. 61, 713.

<sup>5</sup> BOA, *MAD*, nr. 828, s. 65-66, 716-718, 725, 727-728, 731-732, 739-740.

(Törnük) ve Uluköy olmak üzere toplam 20 köy bulunmaktaydı<sup>6</sup>. Ayrıca yeni kurulan Çarçur, Elmacık ve Gönderi adlı mezraların kaydı görülmektedir<sup>7</sup>. Akçal, Beşir, Uluköy, Harid, Tilkicik, Gelevera, Sarıbaba, Söğüdüni köyleri ile Çarçur, Elmacık ve Gönderi mezralarının yayla konumunda olduğu kaydedilmektedir<sup>8</sup>.

1520'de, 1515 yılında görülen Sarıbaba ve Törnük (Törnük) köyleri dışındaki 18 köy ve 3 mezranın aynen kayıtlarda yer aldığı görülmektedir<sup>9</sup>. 1515-1532 tarihli timar kayıtlarını ihtiva eden defterde yer alan Törnük (Törnük) köyü ile beraber<sup>10</sup> bölgede 19 köy ve 3 mezranın bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

1554 yılında Harşit Vadisi'nde yer alan iskân birimlerinin Akçakilise, Akçal, Alayundlu, Ara, Arkköy, Avcılu, Beşir, Harid, Harşit, Karaçukur, Karakaya, Kızılelma, Kilyarı, Manastır, Söğüdüni, Taşlıköy, Tilkicik, Törnük (Törnük) ve Uluköy köyleri ile Arpacı nam-ı diğer Ayıderesi, Çarçur, Elmacık, Gelevera, Gönderi, Kargakayası, Karadere, Kozluca, Küçük, Küçük Harid ve Tilkicik, mezralarının olduğu tespit edilmektedir<sup>11</sup>. Bu tarihte Harşit Vadisi'nde 19 köy ve 11 mezranın bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Akçal, Harid, Küçük Harid, Söğüdüni, Taşlıköy, Tilkicik ve Uluköy köyleri ile Çarçur, Elmacık, Gönderi ve Küçük Harid mezraları ise yaylak konumunda bulunmaktaydı<sup>12</sup>.

Harşit Vadisi'nde 1583 yılı kayıtlarına göre; Akçakilise, Akçal, Alayundlu, Ara, Arpacı nâm-ı diğer Ayıbükü, Avcılu, Beşir, Beytarlası, Çarçur, Elmacık, Gelevera, Gönderi, Harid, Harşit, Karaçukur, Karadere, Karakaya, Kargakayası, Kılan, Kızılcadam, Kızılelma, Kilyarı, Kozluca, Küçük Harid, Manastır, Sarıbaba, Söğüdüni, Taşlıköy, Tilkicik, Törnük (Törnük) ve

<sup>6</sup> BOA, *Tahrir Defteri* (=TD), nr. 52, s. 627, 710, 714-715, 718, 728-730, 733-734, 735, 746-747, 748, 752, 757, 764-765, 766.

<sup>7</sup> BOA, TD, nr. 52, s. 764, 765.

<sup>8</sup> BOA, TD, nr. 52, s. 757, 765, 766.

<sup>9</sup> BOA, TD, nr. 387, s. 754, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 763.

<sup>10</sup> BOA, TD, nr. 53, s. 127.

<sup>11</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 566, 570, 572-575, 577-578, 591-592, 594, 599, 601, 614, 624, 627, 628, 630, 636, 637, 644-645, 647, 649-651, 652-653, 654.

<sup>12</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 594, 601, 614, 624, 628, 630, 636, 637, 650.

Uluköy köyleri ile Çamçukuru maa Suluca ve Arkköy mezarları yer almaktaydı<sup>13</sup>. Bu tarihte bölgede 31 köy ve 3 mezranın bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bölgede Taşlıca Zaviyesi Cemaati, Gelevera'da Menteşe Zaviyesi Cemaati ve Bedreme Kalesinin kayıtları bulunmaktaydı<sup>14</sup>. 1571'de Ara, Kargakayası, Karadere, Kızılcadam, Kılan, Kozluca, Küçük Harid, Menuk Hacı nâm-ı diğer Beytarlası köyleri ile Çamçukuru ve Taşlıca mezarları ve Küçük Gelevera'nın yayla oldukları kaydedilirken<sup>15</sup>, 1583'te de Akçal, Ara, Çarçur, Gelevera, Gönderi, Harid, Sarubaba, Taşlıköy ve Uluköy köylerinin yayla statülerinin devam ettiği görülmektedir. Ancak bu yerleşim yerlerinin daha önce yayla konumunda bulunmaları ve yüksek yerlerde yer almalarından dolayı yayla olarak yazıldıkları düşünülmektedir. Nitekim bu yerleşim birimlerinin önemli bir nüfusunun bulunmasının yanında, küçüksenmeyecek oranda tarımın yapıldığı ve devamlı olarak yaşanan iskân birimleri haline dönüştükleri görülmektedir.

XVII. yüzyıla gelince; bu dönemde Harşit Vadisi'ndeki iskân birimleri Yavabolu nâm-ı diğer Görele ve Kürtün nâm-ı diğer Tirebolu kazalarına tabi bulunmaktaydı<sup>16</sup>. Hicri 1053 (M. 1643-1644) tarihli *Avâız Defteri*'nde yer alan bilgilere göre bu tarihte Kürtün nâm-ı diğer Tirebolu kazasına Harşit Vadisi'ndeki Akçakilise maa? Umutbükü, Avcılu, Haşrit, Karakaya, Kızılelma ve Törnük (Törnük) köyleri tabi bulunmaktaydı<sup>17</sup>. Yavabolu nâm-ı diğer Görele kazasına da Araköy, Arpacık, Beşir, Beytarlası, Çarçur, Gelevera, Gönderi, Harid, Kargakayası, Karadere maa Karmaköy, Kızılcadam ve Kozluca köyleri bağlı olduğu görülmektedir<sup>18</sup>. Bu köylerin avâız vergisi veren köyler olduğu, avâızdan muaf köylerin 1650-1651 tarihli 2605 numaralı deftere kaydedilmediği anlaşılmaktadır. Ancak 1643-1644 tarihleri

<sup>13</sup> Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi (=TK. KKA), *TD*, nr. 43, s. 76b, 80a,82b, 89a, 92b, 93b, 95a, 95b, 101a-b, 109a, 113b, 114b, 115a-b, 116a-b, 117a, 124b, 126a, 127a, 128a, 128b, 129a, 131b.

<sup>14</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 103a, 130b, 131b.

<sup>15</sup> BOA, Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmire Defterleri (=A.DFE), nr. 734, s. 1-11.

<sup>16</sup> BOA, Kamil Kepeci (=KK), *Mevkûfât Kalemi* (=MK), nr. 2601, s. 6, 7; BOA, KK, *MK*, nr. 2605, 19a-19b; BOA, KK, *MK*, nr. 2697, s. 64b, 77b; BOA, KK, *MK*, nr. 2703, s. 48a-48b.

<sup>17</sup> BOA, KK, *MK*, nr. 2605, s. 19a-19b.

<sup>18</sup> BOA, KK, *MK*, nr. 2605, s. 19a.

ile sonraki tarihlere ve XVIII. yüzyıldaki kayıtları ihtiva eden *Torul nâm-ı diğer Gümüşhâne Kazasının Reâyâ Madencileri Hâneleri Defteri*'nde avârizdan muaf Elmacık, Tilkicik, Akçalı, Söğüdüni, Sarıbaba, Uluköy, Karaçukur köyleri ile avârizla yükümlü Harşit köyünün kaydedildiği görülmektedir<sup>19</sup>. 1682 tarihli *Mufassal Avâriz Defteri*'nde avâriz veren köy iskân birimleri yanında avârizdan muaf köy iskân birimleri de kaydedilmektedir.

1682'de Harşit Vadisi'nde 18 adet avâriz vergisi veren ve 8 adet avârizdan muaf olmak üzere toplam 26 köyün kaydedildiği tespit edilmektedir<sup>20</sup>. Toplam 26 köyden 6 köy Kürtün nâm-ı diğer Tirebolu kazasına, 20 köy de Yavabolu nâm-ı diğer Görele kazasına tabi bulunmaktaydı. Kürtün kazasına tabi köyler şunlardır: Akçakilise maa Kireç ve Kanlıca, Avcılu, Harşit, Karakaya, Kızılelma ve Törnük (Törnük). Vadi dâhilindeki diğer yerleşim birimlerinden Akçalı (Akçal), Araköy, Arpacık, Beytarlası, Beşir, Tilkice (Tilkicik), Elmacık, Gelevera, Gönderi, Harid, Karaçukur, Karadere maa Karmaköy, Kargakayası, Kılan, Kızılcadam, Kozluca, Sarıbaba, Söğüdüni ve Uluköy köylerinin de Yavabolu nâm-ı diğer Görele kazasına bağlı olduğu kayıtlardan ortaya çıkmaktadır. Torul nâm-ı diğer Gümüşhâne kazasının reâyâ madencileri hânelerinin yer aldığı defterde sonradan kaydedildiği anlaşılan 1727 tarihli bir kayıtta Harşit Vadisi'nde bulunan ve Yavabolu kazasına tabi Gelevera, Gönderi, Elmacık ve Tilkice köylerinin avâriz vergilerinin Gümüşhâne emini tarafından tahsil edileceği belirtilmektedir<sup>21</sup>. 27 Aralık 1725 tarihli kayıtta da Yavabolu kazasına tabi Kozluca, Arpacık, Harid, Uluköy Beşir, Karaçukur, Akçalı, Söğüdüni, Sarıbaba ve Kürtün kazasına tabi Harşit köyünün "*avâriz hâneleri ve umur-ı şer'iyyeleriyle Torul kazasına ilhâk olundukları*" kaydedilmektedir<sup>22</sup>. Hicri 1150 (M. 1737-1738) tarihli Gümüşhâne Madeni Muhasebeleri İcmali Defterinde Harşit'in (Haşrid) de nahiye olarak kayıtlarda yer aldığı görülmektedir<sup>23</sup>.

<sup>19</sup> BOA, KK, MK, nr. 2601, s. 5, 6.

<sup>20</sup> BOA, KK, MK, nr. 2697, s. 70b-72b, 74a, 74b, 75a-76b, 77b, 79a-80a, 80b-81a.

<sup>21</sup> BOA, KK, MK, nr. 2601, s. 5.

<sup>22</sup> BOA, KK, MK, nr. 2601, s. 6.

<sup>23</sup> BOA, KK, Maden Kalemi, nr. 5191, s. 16.

## A. Harşit Vadisi'nde Raiyyet Rüsümü Kalemleri

XV. ve XVI. yüzyıllarda Harşit Vadisi'ndeki köy iskân birimlerinde yaşayan halk tarım ve hayvancılık yaparak geçimini sağlamaktaydı. Tablo: I'de görüldüğü gibi XV. ve XVI. asırlarda halktan “reâyâ” vergisi olarak bennâk, caba, ispence, niyâbet, bostan, cerâyim, arûsiyye, bâd-ı hevâ, adet-i deştânî ve tapu-yi zemîn resmi ile zemîn öşrü alınmaktaydı. XVII. yüzyılda ise halktan ayrıca avâriz vergisi alınmaktaydı. Avâriz vergisi de raiyyet rüsümü içinde değerlendirilmektedir<sup>24</sup>.

Bennâk resmi, yarım çiftlikten daha az toprağı bulunan halktan alınan bir vergidir. Çift sahibi hânelerin ellerinde 60 dönüm, bennâk hânelerin de 10 dönüm araziye sahip oldukları düşünülmektedir<sup>25</sup>. Caba hâneler ise ellerinde toprak bulunmayan fakir aile reisleri olarak değerlendirilmektedir<sup>26</sup>.

1486'da mücerredlerden (yetişkin bekar erkeklerden) bir bölümünün elinde toprak olduğu “mücerred bennâk” veya verdikleri 10, 15 akçalık vergi kayıtlarından anlaşılmaktadır<sup>27</sup>. Halktan hâne başına yaklaşık 7 akça ile 13 akça bennâk resmi alındığı yapılan hesaplamalardan ortaya çıkmaktadır<sup>28</sup>. 1515'te verimli topraklara sahip halktan 18 akça bennâk vergisi alınırken,

<sup>24</sup> Halil İncılık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, *Belleten*, XXIII / 92 (Ankara 1959), s. 581-582, 589-590.

<sup>25</sup> Çift ve bennak hanelerin ellerinde kaç dönümlük arazi bulunduğuna dair bk. Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler”, *Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V/5 (Ankara 1957), s. 497-498; İncılık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, *Belleten*, XXIII / 92, s. 581-582, 589-590.

<sup>26</sup> Feridun M. Emecen, *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Buluncak-Piraziz*, İstanbul 2005, s. 125.

<sup>27</sup> BOA, *MAD*, nr. 828, s. 65, 717, 726, 727, 740.

<sup>28</sup> BOA, *MAD*, nr. 828, s. 65, 714-715, 717. Tablo: I'de bennâk resmi yekûnları verilirken “*resm-i maktu*”, ya da “*öşr-i kesim*” ile birlikte verilmiştir. Bunları birbirinden tefrik etmek mümkün olmadığından reâyâ resmi hesaplanırken bunlar bennâk vergisi içinde değerlendirilmiştir. Resm-i maktu'un ellerinde toprağı olmayan reâyâyâ kiraya verilen topraklara karşılık alınan resim olabileceğı düşünülmektedir (bk. M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002, s. 472).

verimsiz toprakları ellerinden bulunduranlardan yılda 13 akça alındığı kaydedilmektedir<sup>29</sup>. 1554'te bennâk resminin 13 akça ve 18 akça olduğu görülmektedir<sup>30</sup>. 1583 yılında ise halktan hâne başına 13 akça bennâk vergisi alınmaktaydı<sup>31</sup>.

Caba resmine gelince; 1486'da bir rakam verilmemekle beraber bu tarihte bennâk resminin en az 7 akça olması dikkate alınarak caba resminin de 5 akça olabileceği düşünülmektedir. 1515'te halkın bir kısmından 8 akça, diğer bir kısmından da 13 akça hâne başına vergi alınmaktaydı<sup>32</sup>. 1554'te caba hânelerden 8 ilâ 13 akça<sup>33</sup>, 1583'te de 8 akça resim alındığı görülmektedir<sup>34</sup>.

Resm-i ispence, gayr-i müslim hâne ve mücerredlerden alınan bir vergidir. Bu verginin bir çiftlik kadar toprağa sahip olan zimmîlerden alınan bir vergi olduğu belirtilmektedir<sup>35</sup>. Ancak Trabzon Sancağı Kanunnâmesi'nde yer alan "*livâ-i mezbûrun zirâ'atgâhı meşekkatlü ve kullet üzere olmağın*"<sup>36</sup> ibaresi gözönüne alınarak ispence vergisi veren hânelerin yarım çiftlik, ya da 10 dönümlük araziye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Hâne başına ödenen ispence vergisinin miktarı 25 akça idi.

Halktan alınan diğer raiyyet resimleri ise arûsiyye ve cerâyim vergileridir. Arûsiyye ve cerâyim resimleri zuhurata bağlı olduğu için, bunların önceden ne kadar bir yeküne ulaşacaklarını tespit etmek mümkün değildir. Nitekim bir köyde bir yıl içinde kaç kız ve dulun evleneceğini, kaç kişinin suç işleyeceğini ve suç nevilerinin ne olacağını önceden tespit imkânı bulunmamaktadır. Adı geçen vergiler bu nedenle tahrirlere tahmini rakamlar olarak kaydedilmiştir. Resm-i arûsiyye, evlenen kız ve dullardan alınan gerdek res-

<sup>29</sup> BOA, TD, nr. 52, s. 617, 627, 714-715, 729, 730, 733, 734, 735, 747.

<sup>30</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 573, 574, 577-578, 591, 627, 646-647, 649, 652-653.

<sup>31</sup> TK. KKA, TD, nr. 43, s. 90a, 91a, 105b, 109a, 113b, 115a, 115b, 116a, 116b, 117a, 124b, 127a, 128b, 129a, 130b.

<sup>32</sup> BOA, TD, nr. 52, s. 617, 627, 714-715, 729, 730, 733, 734, 735, 747.

<sup>33</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 573, 574, 577-578, 591, 627, 646-647, 649, 652-653.

<sup>34</sup> TK. KKA, TD, nr. 43, s. 90a, 91a, 105b, 109a, 113b, 115a, 115b, 116a, 116b, 117a, 124b, 127a, 128b, 129a, 130b.

<sup>35</sup> İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsümü", *Belleten*, XXIII/ 92, s. 602-607.

<sup>36</sup> Bk. TK. KKA, TD, nr. 29, s. 4a.

midir. Resm-i cerâyim ise halk arasında meydana gelen her çeşit kavga, yaralama, adam öldürme ve benzeri suçlardan alınan vergidir. Zuhurata bağlı, yani arızı vergiler bâd-ı hevâ olarak da anılmaktadır.

Niyâbet resmine gelince, bu vergiyi bâd-ı hevâ vergileri grubu içinde değerlendirmek mümkün değildir. Zira bu vergi Trabzon sancağında devamlı bir vergi haline gelmiştir. Niyâbet resimleri asayiş ve nizamın sağlanması için alınan bir vergidir<sup>37</sup>. Devamlı bir vergi haline getirilen resimler bâd-ı hevâ grubundan çıkmakta ve müstakil bir vergi olarak değerlendirilmektedir<sup>38</sup>.

Niyâbet resmi serbest olan timarlarda hâne başına 6 akça, serbest olmayan timarlarda da 3'er akça olarak alınmaktaydı<sup>39</sup>.

Resm-i bostan her hânedan ikişer akça alınan raiyyet vergisi idi. Y aylak resmi de her hâne başına ikişer akça olarak alınmaktaydı<sup>40</sup>.

Niyâbet vergisi olarak, Trabzon Kanunnamesinde serbest timarlar için 6 akça, serbest olmayan timarlar için de 3 akça alındığı belirtilmekle beraber, tahrir kayıtlarında Trabzon Sancağının bazı kazalarında hâne başına 9 akça alındığı kaydedilmektedir<sup>41</sup>. Muhtemelen bu üç akçalık fazlalık, aynı kanunname de “*reâyâsı hâssa bağlar için yılda her raiyet üçer gün hidmet eyleye ki, hâssa bağlar haraba müteveccih olmaya*” şeklinde ifade edilen yükümlülüğün paraya tahvil edilerek üç akça daha niyâbet resmine ilave edilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. 1583'te Kürtün (Yağlıdere) ve Çepni kazalarında niyâbet resmi olarak serbest olan ve olmayan timarlardan hâne başına 5'şer akça alındığı görülmektedir<sup>42</sup>.

Adet-i deştânîye gelince; bu vergi de zuhurata bağlı bir vergi olup, zamanla düzenli vergilerden biri haline gelmiştir. Bu vergi önceleri herhangi bir şahsın at ve davarının başkasının ekinine girdiğinde ödediği para cezası

<sup>37</sup> Ö. Lütfi Barkan, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanûnlar, I, İstanbul 1943, s. 268.

<sup>38</sup> Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s. 127.

<sup>39</sup> Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 474.

<sup>40</sup> Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 474, 477.

<sup>41</sup> Bk. TK. KKA, *TD*, nr. 29, s. 179b-217a; TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 2a-66a.

<sup>42</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 68b-184a.



iken, sonraları tarla, bağ, bahçe gibi ekili ve dikili alanları hayvanların ziyayından ve hırsızlardan korumak için tutulan kır bekçisine verilen düzenli bir vergi haline gelmiştir<sup>43</sup>.

Tapu-yı zemîn resmi, bir zemîn vergisi olmadığı için öşr-i zemînle birlikte değerlendirilmemiştir. Bu vergi, herhangi bir sebep ile boş kalan toprakların sipahî veya vakıf mütevellisi tarafından bir başka çiftçiye tapuya, tapu resmi mukabilinde verilmesi hadisesidir. Tapu resmi, toprağın peşin kirası değil, toprağın tasarruf hakkının satın alınması ile ilgilidir. Bu vergi her yıl değil, toprak tapuya verildiği zaman bir defaya mahsus olarak alınır-  
dı<sup>44</sup>.

Zemîn öşrü ise, zemîn adıyla kaydedilen toprak parçalarını aynı köyden veya başka köylerden gelip tasarruf eden kişilerden alınan vergidir. Topraklı hâne sahipleri başka yere ticaret amacıyla veya başka sebeplerden dolayı gittiklerinde toprakları boş kalmaktaydı. İşte bu topraklara zemîn adı verilmekteydi. Nitekim “*Kızılbaş Fetretî*” sırasında Harşit Vadisi’nde birçok kişi ya “*gaib*” olmuş ya da başka yere gitmiştir. Trabzon Kanunnamesi’nin ekinde: “*Bazı re’âyâ babası yerlerin koyup âhar karyede te’ehhül idüp on beş yıl anda mütemekkin olmakla anda râ’iyyet yazılup kalkup gitdüğü karyede kadîmî tasarruf üdüğü yerleri zemîn bağlanmışdır, öşrü zâyi’ olmamak için, şöyle ki zemîn bağlanan kimesneler ol zemînleri zirâ’at itmiyeler ve zirâ’at itdürmeyeler. Anun gibilerden dâhi levendlik yazılı râ’iyyet gibi alına, meğerki yerin sipâhî ma’rifetiyle âhara bey’ etmiş ola. Ol takdîrce her kimin tasarrufunda ise bilâ mâni’ boz ve mu’attal kalan yerlerden sipâhî yerleri mîkdârınca levendliğin taleb ideler, tâ ki timârların hâsılına noksan gelmeye*” denilmektedir<sup>45</sup>.

#### a. “*Gaib*” Reâyânın Zemînlerle İlgisi

Tahrir Defterlerinde yer alan kayıtlardan “*Kızılbaş Fetretî*” sırasında Kürtün Vilayeti’nden zorla alıp götürülenlerden geri dönenlerin mülklerinin kendilerine iade edildiği anlaşılmaktadır. Ancak geri dönmeyenlerin ve gelip mülkünü tasarruf etmeyenlerin mülklerini “*her kim mutasarrıf ise*

<sup>43</sup> Yediylıdız, *Ordu Kazası*, s. 122.

<sup>44</sup> Barkan, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s. 305-309; Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İctimâî Tarihi*, c. II, İstanbul 1979, s. 124-125, 375-376, 390.

<sup>45</sup> Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 555.

*bennâk resmin ve öşrün vesâir rüsûmun sâhib-i timâra edâ*” etmesi istenmektedir<sup>46</sup>. Trabzon Kanunnamesi’nin ekinde, hangi sebepten kaynaklanırsa kaynaklansın mülkünü tasarruf etmeyenlerin toprakları zemîn olarak değerlendirilmektedir. 1515 yılı kayıtlarında “*gaib*” olarak kaydedilen halkın önemli bir kısmının geri dönmediği, halkın bir kısmının başka yerlere ticaret veya yerleşme amacıyla gittiği, dolayısıyla dedesinden-babasından kalan toprakların zemîn haline geldiği anlaşılmaktadır.

Harşit Vadisi’ndeki iskân birimlerinden “*gaiblerin*” kayıtlarının geçtiği Alayundlu, Avcılu ve Karakaya köylerindeki 1515, 1554 ve 1583 tarihli *Tahrir Defterleri* incelenerek zemînlerle bir ilişkilerinin olup olmadığı tespit edilmiştir.

Yaptığımız araştırmaya göre 1515 tarihli tahrirde “*gaib*” olarak kaydedilen toplam 47 neferden 18 nefer Alayundlu, 23 nefer Avcılu ve 6 nefer de Karakaya köylerinde bulunmaktaydı. Alayundlu köyündeki “*gaib*”lerden, 1515 yılında Ali veled-i İbrahim ile Hüseyin veled-i Mahmud’un zemîn kayıtlarında izine rastlanmakla beraber, bunların bu tarihte hem reâyâ ve hem de zemîn olarak kaydedilmelerinin<sup>47</sup> mümkün olamayacağı düşünülmektedir. Bunlar “*gaib*”lerin dışındaki başka şahıslar olmalıdır. Bu nedenle “*gaib*”lerin izlerini 1515 tarihinden sonra yapılan tahrirlerde aramanın daha doğru olacağı kanaati hâsıl olmaktadır.

Nitekim 1515 yılından sonra yapılan ve Harşit Vadisi’ndeki köy iskân birimlerini de içine alan ve günümüze ulaşabilen mufassal tahrir kayıtları 1554 ve 1583 tarihlidir. 1554 tarihli defterde yer alan verilere göre, 1515 yılında “*gaib*” olduğu belirtilen Alayundlu köyü reâyâsından 18 neferden<sup>48</sup> Halil veled-i Abdurrahim, Ali veled-i İbrahim, İsmail veled-i Hasan, Musa veled-i Ahmed, Ali veled-i Şeyh Ahmed, Hasan veled-i Mahmud, Musa biraderi O, Hıdır veled-i Murad, Yar Ahmed veled-i Hasan, Hüseyin veled-i Mahmud, Yunus veled-i Yusuf ve Mehmed veled-i Süleyman’dan oluşan toplam 12 neferin zemîn sahipleri içinde adı geçmektedir<sup>49</sup>. Bunlardan 8 nefere ait bennâk konumundaki zemîn adıyla kaydedilen topraklarının

<sup>46</sup> Bk. BOA, *TD*, nr. 52, s. 728, 731, 738, 747.

<sup>47</sup> BOA, *TD*, nr. 52, s. 729, 730.

<sup>48</sup> BOA, *TD*, nr. 52, s. 728, 729, 730, 748, 752.

<sup>49</sup> BOA, *TD*, nr. 288, s. 573, 574, 635.

henüz başkasının tasarrufuna verilmediği anlaşılmaktadır<sup>50</sup>. 1583 yılı kayıtlarında Ali veled-i İbrahim, İsmail veled-i Hasan ve 1554 tarihli kayıtlarda görülmeyen Hıdır veled-i İsa'nın zemîn kayıtları tespit edilmektedir<sup>51</sup>.

Avcılı köyünde 1515'te "gaib" olduğu belirtilen 23 neferden 16 neferinin 1554 tarihli zemîn kayıtları içinde yer aldığı görülmektedir. Bunlar Hasan oğlu Fazıl ve Seydî Ahmed, Pîr Ahmed oğlu Abdî, Seydî Ahmed oğlu Murad, Yusuf oğlu Hasan ve Hüseyin, Mustafa oğlu Nûr Ali, Memiş oğlu Pîr Ali, Ahmed oğlu Ali, Murad oğlu Hasan, Hasan oğlu Süleyman, Aykud oğlu Cavid, Ece oğlu Mesud, İdris oğlu Şâhkulu, Musa oğlu Yusuf ve İsmail idiler<sup>52</sup>. Bu zemîn sahiplerinden dört kişinin zemîninin henüz bir başkasının tasarrufuna verilmediği anlaşılmaktadır. 1583'te bunlardan sadece 4 neferin kaydına rastlanmaktadır<sup>53</sup>.

Karakaya köyüne gelince, 1515'te bu köyde "gaib" olduğu kaydedilen 6 neferin 1554'te tamamının zemînler içinde yer aldığı tespit edilmektedir. Bunların Yunus oğlu Yusuf, Murad oğlu Mehmed, Musa ve Gazanfer ile Yusuf oğlu Hüseyin'in olduğu görülmektedir<sup>54</sup>. Bu 6 neferden 3 neferin zemîninin henüz tasarruf etmek üzere bir başkasına verilmediği anlaşılmaktadır. 1583'te yalnız 2 neferin kaydına tesadüf edilmektedir<sup>55</sup>.

1583 yılı tahrir kayıtlarında yer alan bilgilere göre, az sayıda da olsa bazı gayr-i müslimlerin zemîn tasarruf ettiği görülmektedir<sup>56</sup>.

## b. Zemînlerin Bennâklerle Bir İlgisi Olup Olmadığı Üzerine Bir Değerlendirme

1486 yılında Harşit Vadisi köy iskân birimlerinden yalnız Karakaya köyünde 1 zemîn kaydı bulunmaktaydı. Bu zemînin vergi geliri 20 akça olduğu kaydedilmektedir<sup>57</sup>. Bu tarihte vadi dâhilinde Alayundlu köyünde 18,

<sup>50</sup> BOA, *TD*, nr. 288, s. 573, 574, 635.

<sup>51</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 90a, 105b.

<sup>52</sup> BOA, *TD*, nr. 288, s. 652, 653.

<sup>53</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 102a.

<sup>54</sup> BOA, *TD*, nr. 288, s. 644, 645.

<sup>55</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 93b, 94a.

<sup>56</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 90a, 90b, 102a.

<sup>57</sup> BOA, *MAD*, nr. 828, s. 725.

Harşit köyünde 2, Karakaya köyünde de 2 bennâk olmak toplam 22 bennâk hânenin bulunduğu görülmektedir<sup>58</sup>.

1515'te 84 zemîn bulunmakta ve bunlardan sadece birinin bennâk olduğu belirtilmekte<sup>59</sup>, Törnük köyünde bulunan zemînin Mustafa veled-i Hasan Ağa'ya ait olduğu ve yıllık 300 akça vergi geliri olduğu kaydedilmektedir<sup>60</sup>. Bu tarihte zemînlerin dışında toprak tasarruf eden 216 bennâk hâne bulunmaktaydı<sup>61</sup>. Bu 216 bennâk hânenin 80 bennâkı Alayundlu köyünde, 50 bennâk hânesi Avcılu köyünde, 25 bennâk hânesi Harşit köyünde, 23 bennâk hânesi Karakaya köyünde, 11'er bennâk hâne Akçakilise ve Kızılelma köylerinde, 7 bennâk hâne Kilyarı köyünde, 5 bennâk hâne Ara köyünde ve 4 bennâk hâne de Manastır köyünde ikamet etmekteydi.

1554 yılında Harşit Vadisi köylerinde 166 zemîn bulunmakta ve bu zemînlerin 70'inin bennâk olduğu görülmektedir. Zemînlerin Alayundlu (90 zemîn), Avcılu (39 zemîn), Harşit (15 zemîn), Karakaya (12 zemîn), Akçakilise (5 zemîn), Kızılelma (2 zemîn), Arkköy, Akçal ve Kilyarı (1'er zemîn) köylerinde bulunduğu tespit edilmektedir<sup>62</sup>. Zemîn bennâk olarak kaydedilen zemînlerin büyük çoğunluğu sırasıyla Alayundlu (29 zemîn bennâk), Avcılu (25 zemîn bennâk) ve Karakaya (8 zemîn bennâk) köylerinde bulunmaktaydı. Bennâk zemînlerin dışında 136 hânenin bennâk olduğu tespit edilmektedir. Bennâk hânelerin 45'i Alayundlu, 22'si Harşit, 17'si Avcılu, 14'ü Karakaya, 9'u Kızılelma, 8'i Kilyarı, 6'sarı Akçakilise ve Harid, 5'i Ara, 4'eri Uluköy ve Manastır, 3'ü Törnük ve 1'i Söğüdüni köylerinde ve 2'si de Çarçur mezrasında yer almaktaydı<sup>63</sup>.

1583'te Harşit Vadisi'nde bulunan 31 köyden 18'inde zemîn kaydı bulunduğu tespit edilmektedir. Vadide 175 zemîn kaydı bulunmakta ve bunların 163'ü zemîn bennâk olarak yazıldığı görülmektedir. Bu tarihte

<sup>58</sup> BOA, *MAD*, nr. 828, s. 65, 717, 725, 727-728.

<sup>59</sup> BOA, *TD*, nr. 52, s. 710, 714-715, 728-729, 730, 733, 734, 736, 746-747, 748, 752.

<sup>60</sup> BOA, *TD*, nr. 52, s. 746.

<sup>61</sup> BOA, *TD*, nr. 52, s. 627, 710, 714-715, 728-729, 730, 733, 734, 735, 746-747, 748, 752.

<sup>62</sup> BOA, *TD*, nr. 288, s.572-575, 577-578, 591-592, 601, 628, 635, 644-645, 647, 649, 652-653.

<sup>63</sup> BOA, *TD*, nr. 288, s.572-575, 577-578, 591-592, 614, 624, 627, 628, 635, 644-645, 647, 649, 650-651, 652-653.

zemîn bennâklerin dışında 29 köyde toplam 300 bennâk hânenin bulunduğu kayıtlardan ortaya çıkmaktadır<sup>64</sup>. En çok zemîn sırasıyla Alayundlu (62), Avcılu (42), Harşit (18), Karakaya (17) ve Akçakilise (6) köylerinde bulunmaktaydı. Gelevera köyünde bulunan zemînlerin bennâk olup olmadığı belirtilmemektedir<sup>65</sup>. Söğüdüni köyündeki 2 zemînin yıllık vergi hâsılının 5'şer akça olduğu kaydedilmektedir<sup>66</sup>. Harşit köyünde bulunan 18 zemînden 13'ünün zemîn bennâk olduğu kaydedilmekte ve 2 zemînden birinin 1515, 1554'te olduğu gibi 1583'te de "Kızılbaz" a gittiği belirtilen Bâyezîd Ağa'ya ait olduğu ve diğer zemînin de Ali Ağa'nın oğullarına ait olduğu kayıtlardan ortaya çıkmaktadır. 1515 ve 1554 yıllarında Bâyezîd Ağa'ya ait olan zemînin yıllık vergi geliri 150 akça iken 1583'te 250 akça, Ali Ağa'nın oğullarına ait zemînin de 1515 ve 1554'te 80 akça, 1583'te de 660 akça olduğu görülmektedir<sup>67</sup>.

1515 yılı tahrir kayıtlarından anlaşıldığına göre, bennâk hânelerden bennâk resmi, zemînlerden ise zemîn öşrü alınmaktaydı. Nitekim Alayundlu köyüne ait verilerde, köyde bulunan 79 bennâk ve zemînlerin içinde bulunan 1 bennâkla beraber 80 bennâktan yalnız 79 bennâk hâneden bennâk başına 13 akça olmak üzere toplam 1027 akça bennâk resmi, 53 zemînden de 691 akça zemîn öşrü alındığı görülmektedir<sup>68</sup>. Harşit köyünde kaydedilen 25 bennâk hâneden 325 akça, 10 zemînden de 475 akça zemîn öşrü alınmaktaydı<sup>69</sup>. Karakaya köyünde 23 bennâk hâneden 22'sinden, her hâneden 13 akça olmak üzere toplam 286 akça bennâk vergisi alındığı tespit edilmektedir. 4 zemînden yalnız birinden 30 akça zemîn öşrü alındığı, diğerlerinden neden alınmadığı, alınıyorsa hangi kaleme yazıldığı belirtilmemektedir<sup>70</sup>. Avcılu köyünde bulunan 50 bennâkın her birinden 13'er akça olmak üzere 650 akça, 10 zemînden de 320 akça zemîn öşrü alındığı görülmektedir<sup>71</sup>.

<sup>64</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 76b-77a, 80a, 82b-83a, 89a-91a, 92b-94b, 95a, 101a-102b, 103a, 105b, 109a, 113b, 114b-115a, 115b, 115b, 116a, 116b, 117a, 124b-125a, 126a, 127a, 128a, 128b-129a, 130b, 131b.

<sup>65</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 116b.

<sup>66</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 117a.

<sup>67</sup> BOA, *TD*, nr. 52, s. 733; BOA, *TD*, nr. 288, s. 650; TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 93b.

<sup>68</sup> BOA, *TD*, nr. 52, s. 728-729, 730, 748, 752.

<sup>69</sup> BOA, *TD*, nr. 52, s. 733.

<sup>70</sup> BOA, *TD*, nr. 52, s. 734.

<sup>71</sup> BOA, *TD*, nr. 52, s. 746-747.

1554 yılında 166 zemînden 70 zemîn (%42.16'sı) bennâk olarak kaydedildi. Bu tarihte bazı köylerden zemîn öşrü alınırken bazılarında alınmamıştır. Zemîn bennâklerin bir kısmı bennâk resmi verenlerle birlikte değerlendirilirken, bazı köy kayıtlarında değerlendirilmediği anlaşılmaktadır.

Nitekim Alayundlu köyünde müsellemler, mülâzım ve mütekaid sipahî kaydedilmeyen halkın kayıtlarının bulunduğu bölümde 30 bennâk hâne, 10 tanesi bennâk olmak üzere 34 zemîn ve 9 mevkûf zemîn yazılmıştır. Ancak vergi hâsılları bölümünde bennâk resmi verenlerin sayısının 41 nefer olduğu ve bunların 536 akça bennâk vergisi verdikleri kaydedilmektedir. Bu bilgilerden 10 bennâk zemîn dışında zemîn ya da mevkûf zemînlerden birinin bennâk resmi ödediği anlaşılmaktadır<sup>72</sup>. Tahriri kaleme alan kâtibin hatası söz konusu değilse 32 zemînden bennâk ya da zemîn vergisi alınmadığı ortaya çıkmaktadır. Müsellemler ve sipahîzâdegânın kayıtlarının bulunduğu bölümde 10 bennâk hâne, 3'ü bennâk olmak üzere 9 zemîn, 10'u bennâk olmak üzere 17 mevkûf zemîn kaydedilmiştir. Vergi toplamları kısmında zemîn öşrü yazılmazken, bennâk resmi olarak 325 akça yazılmıştır<sup>73</sup>. Bu da 13 akçadan 25 bennâke tekabül etmektedir. Hâlbuki kayıtlarda toplam 23 bennâkten söz edilmektedir. Muhtemelen zemînlerden ya da mevkûf zemînlerden ikisi bennâktır. Alayundlu köyünün mülâzımları bölümünde 3 bennâk hâne ve 3 zemîn kaydı bulunmakta, ancak vergi hâsılı bölümünün boş bırakıldığı görülmektedir<sup>74</sup>. Aynı köyün halkından olup Bedreme Kalesi Camii "*mülâzımât*"ı olarak görevlendirilen halkın kayıtlarının yer aldığı bölümde 2 bennâk hâne, 1 zemîn-i bennâk ve 3 bennâk mevkûf zemîn bulunmakta, ancak vergi toplamı kısmında bennâk resmi 36 akça olarak kaydedilmiştir. Bu kayda göre 3 bennâk mevkûf zemînden vergi alınmadığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu bölümde Bedreme Kalesi meremmetçisi olarak zemîn kaydı altında yer alan 14 hânedan 2'sinin bennâk, 4'ünün caba, geriye kalan 8 kişi ile ilgili bennâk ya da caba olduklarına dair bir kayıt düşülmemiş ve vergi hâsılları da yazılmamıştır. Ancak bu zemînlerin altında yer alan kayıta bunların "*Bayramlı*" kazasına tabi İncügez adlı köyden gelip "*Defter-i Atîk*"te kayıtlı buldukları, halen göçüp gitmemişlerse öşürlerini

<sup>72</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 572-573.

<sup>73</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 573-574.

<sup>74</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 574.

İncügez köyü sipahîsine vermeleri gerektiği ve Bedreme Kalesi'nin meremeti görevine karşılık avârızdandan muaf oldukları belirtilmektedir<sup>75</sup>.

Avcılu köyüne gelince, bu tarihte köyde 15 bennâk hâne, 12'si bennâk olmak üzere 13 zemîn, 16'sı bennâk olmak üzere 26 mevkûf zemîn kaydedilmiştir. Bu verilere göre köyde toplam 42 bennâk bulunmaktadır. Buna karşılık 486 akça bennâk resmi alınmaktadır. Bu da her biri 18 akça vergi veren toplam 27 bennâkın varlığına delalet etmektedir. Köyden ayrıca 320 akça zemîn öşrü vergisi alınmaktaydı<sup>76</sup>. Zemîn öşrününün 26 mevkûf zemînden alındığı düşünülmektedir.

1554 'te Karakaya köyünün reâyâ ve muaf reâyâ kayıtlarının yer aldığı bölümlerde toplam 7 bennâk hâne, 2'si de zemîn olmak üzere 2 zemîn ve 3 mevkûf zemîn kaydı bulunmaktaydı. Mevkûf zemînlerden vergi alınmazken, 7 bennâk hâne ve 2 bennâk zemînden toplam 162 akça bennâk resmi alındığı görülmektedir<sup>77</sup>. Bu da her bennâktan 18 akça vergi alındığını ortaya koymaktadır. Karakaya köyünün müsellemler bölümünde 7 bennâk hâne, 2'si bennâk olmak üzere 3 zemîn ve tamamı bennâk kaydedilen 4 mevkûf zemînin her birinden 13'er akça olmak üzere toplam 182 akça bennâk resmi alındığı kaydedilmektedir<sup>78</sup>. Bütün bu bilgilerden ortaya çıkan sonuç şudur: Karakaya köyünde bulunan mevkûf zemînlerin bir kısmından vergi alınmakta ve bir kısmından da alınmamaktadır. Ancak bunun neden kaynaklandığı belirtilmemektedir.

1554 tarihli tahrirde kaydedilen zemîn ve mevkûf zemînlerin önemli bir bölümü bennâk olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bazı zemînlerin yıllık vergi hâsıllarının bennâklerden daha yüksek olduğu tespit edilmektedir. Nitekim Kızılelma köyündeki zemînin 200 akça<sup>79</sup>, Akçal köyündeki zemînin 130 akça<sup>80</sup>, Arkköy'deki zemînin 100 akça<sup>81</sup> yıllık vergi geliri bulunmaktaydı.

<sup>75</sup> BOA, *TD*, nr. 288, s. 635.

<sup>76</sup> BOA, *TD*, nr. 288, s. 652-653.

<sup>77</sup> BOA, *TD*, nr. 288, s. 644-645.

<sup>78</sup> BOA, *TD*, nr. 288, s. 645.

<sup>79</sup> BOA, *TD*, nr. 288, s. 591.

<sup>80</sup> BOA, *TD*, nr. 288, s. 601.

<sup>81</sup> BOA, *TD*, nr. 288, s. 647.

1583'te Harşit Vadisi'ndeki yerleşim birimlerinde zemîn tasarruf edenlerin büyük çoğunluğundan bennâk resmi alınmaktaydı<sup>82</sup>. Boş kalıp tapuya yeni verilen topraklardan ve tarıma yeni açılan arazilerden “*resm-i tapu-yi zemîn*” vergisi alındığı anlaşılmaktadır.

Nitekim 175 zemînden 163'ünden (%93.14'ünden) bennâk resmi alındığı tespit edilmektedir. Vadi dâhilinde bu tarihte zemîn öşrü kaydı bulunmamaktaydı. 1583 yılına ait tahrir kayıtlarına göre Alayundlu köyünün normal reâyâsı olarak kaydedilen bölümde zemîn-i bennâklerin hepsinden bennâk resmi alınmaktaydı. Nitekim köyün bu biriminde 27 bennâk hâne ve 39 zemîn-i bennâk olmak üzere toplam 66 bennâk yer almaktaydı. Her bir bennâktan 13'er akça olmak üzere toplam 858 akça bennâk resmi alındığı görülmektedir<sup>83</sup>. Köyün bu biriminden tapu-yi zemîn vergisi alınmaktaydı. Dolayısıyla köyün bu bölümünde tapuya yeni verilen zemîn bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Köyün müsellem grubunun yazıldığı bölümde 26 bennâk hâne ve 17 bennâk zemîn ile birlikte toplam 43 bennâk bulunmakta ancak bunların toplamı kâtip tarafından 40 bennâk olarak kaydedilmiş bulunmaktadır. Bu nedenle her biri 13'er akça olmak üzere 520 akça bennâk resmi yazılmıştır. Ayrıca yeni tapuya verilen zemînler için 163 akça tapu resmi kaydedilmiştir<sup>84</sup>. Köyün muaflar grubunun kaydedildiği bölümde 2 bennâk hâne ve 5 zemîn bennâktan oluşan toplam 7 bennâk bulunmakta ve bunların her birinden 13'er akça olmak üzere 91 akça bennâk vergisi alındığı görülmektedir. Ayrıca bu birimdeki yeni tapuya verilen zemînlerden 15 akça tapu resmi alınmaktaydı<sup>85</sup>. Sipahîzâdegânın yazıldığı bölümde bennâk resmi ödeyen sadece 1 zemîn-i bennâk bulunmaktaydı<sup>86</sup>.

1583'te Avcılu köyünde 19 bennâk hânenin yanında 42 zemîn-i bennâkle birlikte toplam 61 bennâk bulunmakta ve bunlarda her biri 13'er akça olmak üzere toplam 793 akça bennâk resmi ödemekteydi. Ayrıca yeni tapuya verilen zemînlerden de 150 akça tapu resmi alınmaktaydı<sup>87</sup>.

<sup>82</sup> Zemînlerin bennâklerle ilgisi hakkında bk. Emecen, *Ağasar Vadisi*, s. 83, 84, 100, 102.

<sup>83</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 89a-90a.

<sup>84</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 90a-91a.

<sup>85</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 105b.

<sup>86</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 131b.

<sup>87</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 101b-102b.



Karakaya köyüne gelince bu tarihte köyün bütün birimlerinde toplam 11 bennâk hâne ve 17 zemîn bennâk olmak üzere toplam 28 bennâk bulunmakta ve bunların her biri 13'er akça olmak üzere 364 akça bennâk resmi vermekteydi. Tapuya yeni verilen zemînlerden de toplam 134 akça tapu resmi alındığı tespit edilmektedir<sup>88</sup>.

Bu tarihteki verilerden anlaşıldığına göre birçok arazi tarıma açılmıştır. Nitekim yeni zemînlerin tapuya verildiği gibi yeni tarım arazileri açılarak bunlardan da tapu resmi alındığı anlaşılmaktadır. Nitekim hiç zemîni bulunmayan köylerden olan Beşir köyünden 13 akça, Ara köyünden 17 akça, Sarıbaba köyünden 4 akça, Tilkicik köyünden 16 akça, Karaçukur köyünden 10 akça, Kargakayası köyünden 28 akça, Kızılcaadam köyünden 10 akça, Kozluca köyünden 20 akça, Zaviye-i Taşlıca'dan 40 akça "*resm-i tapu-yi zemîn*" alınmaktaydı. Ayrıca Akçakilise köyünden 26 akça, Akçal'dan 42 akça, Arpacı'dan 12 akça, Çarçur'dan 15 akça, Gelevera'dan 13 akça, Gönderi'den 15 akça, Harid'ten 26 akça, Harşit'ten 53 akça, Karakaya'dan 134 akça, Kızılelma'dan 34 akça, Manastır'dan 14 akça, Uluköy'den 32 akça, Törnük'den de 14 akça "*resm-i tapu-yi zemîn*" alındığı görülmektedir<sup>89</sup>.

### c. XV. ve XVI Yüzyıllarda Harşit Vadisi'nde Raiyyet Rüsümü

1486'da Harşit Vadisi'nde yerleşim birimlerinde ikamet eden halktan raiyyet rüsümü olarak toplam 199 akça alınmaktaydı. Bu tarihte raiyyet rüsümünün bennâk ve caba vergisinden oluştuğu görülmektedir<sup>90</sup>.

Tablo I'de görüldüğü üzere 1515 yılında Harşit Vadisi'nde halktan alınan raiyyet rüsümü sekiz kalemden oluşmaktaydı. Bunların bennâk, caba, tapu-yi zemîn, ispençe, niyâbet, bostan, cerâyim, arûsiyye resimleri ile zemîn öşrü olduğu tespit edilmektedir. Bu tarihte Karaçukur köyündeki gayr-i müslimlerden alınan ispençe ve baştina (çiftlik) resimleri birlikte yazılmıştır. Yine niyâbet resminin de sadece bu köyden alındığı görülmektedir<sup>91</sup>. Harşit

<sup>88</sup> TK. KKA, TD, nr. 43, s. 93b-94b.

<sup>89</sup> Harşit Vadisi köylerinden "*resm-i tapu-yi zemîn*" alındığına dair bk. TK. KKA, TD, nr. 43, s. 76b-77a, 80a, 82b-83a, 89a-91a, 92b-94b, 95a, 101a-102b, 103a, 105b, 109a, 113b, 114b-115a, 115b, 116a, 116b, 117a, 124b-125a, 126a, 127a, 128a, 128b-129a, 130b, 131b.

<sup>90</sup> Bk. Tablo: I.

<sup>91</sup> BOA, TD, nr. 52, s. 718.

Vadisi yerleşim birimlerinden alınan raiyyet rüsumu toplam 2532 akça olup bunun %27.96'sını bennâk, %7.46'sını caba, %24.68'ini ispence ve baştina, %5.92'sini niyâbet, %1.97'sini bostan, %7.50'sini cerâyim, %8.29'unu arûsiyye resimleri ve %16.19'unu zemîn öşrü teşkil etmekteydi.

**Tablo I: XV. ve XVI. Yüzyıllarda Yüzyıllarda Harşit Yöresindeki Yerleşim Yerlerinden Reâyâdan Alınan Vergiler**

<i>Reâyâdan Alınan Vergi Çeşitleri</i>	<i>1486 Yılı</i>	<i>1515 Yılı</i>	<i>1554 Yılı</i>	<i>1583 Yılı</i>
	<i>Akça</i>	<i>Akça</i>	<i>Akça</i>	<i>Akça</i>
Resm-i Bennâk	154	708	1053	3079
Resm-i Caba	45	189	417	1739
Öşr-i Zemînâ	0	410	900	1819
Resm-i Tapu-yı Zemîn	0	0	0	440
Resm-i İspence	0	625*	1175	6850
Resm-i Niyâbet	0	150	138**	2950
Resm-i Bostân	0	50	10	356
Resm-i Cerâyim	0	190	40	0
Resm-i Arûsiyye	0	210	270	0
Bâd-ı Hevâ	0	0	821	0
Bâd-ı Hevâ ve Arûsiyye	0	0	0	1286
Deştânî	0	0	0	2565
<b>TOPLAM</b>	<b>199</b>	<b>2532</b>	<b>4824</b>	<b>21084</b>

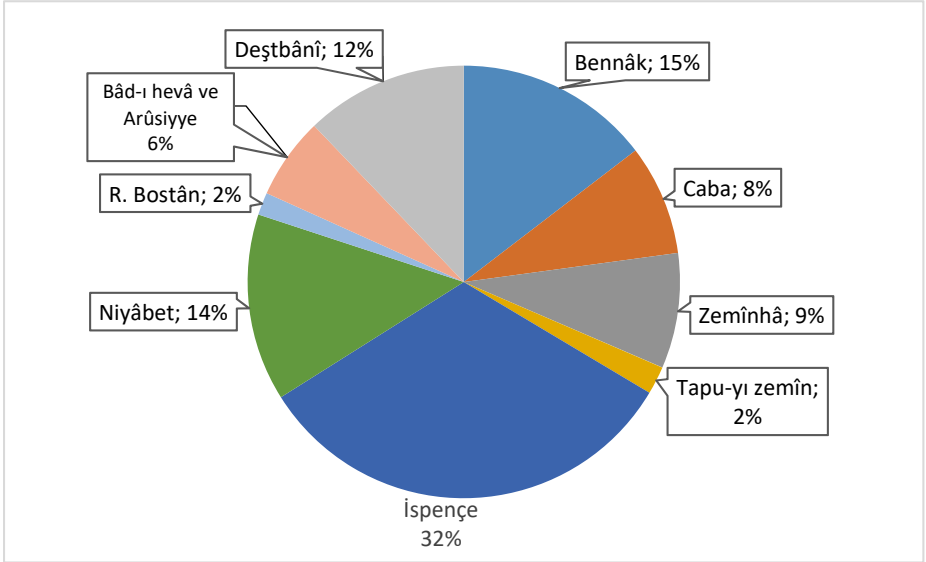
\*İspenc ve baştina vergileri birlikte yazılmıştır.

\*\*Karaçukur köyüne ait bu vergi "niyâbet ve ispenc" şeklinde 78 akça olarak kaydedilmiştir.

1554 yılında halktan alınan raiyyet rüsumu kalemleri, 1515 yılı tahrine oranla bâd-ı hevâ kalemiyle dokuza çıkmıştır. Bu tarihte raiyyet rüsumu 4824 akçadan meydana gelmekteydi. Karaçukur köyüne ait niyâbet resmi "niyâbet ve ispenc" şeklinde 78 akça olarak kaydedilmekle beraber ayrıca bu köye ait 625 akça ispence vergisi yazılmıştır. 10 akçalık "resm-i bostân" vergisinin de bu köye ait olduğu görülmektedir<sup>92</sup>. Ancak bu verginin hâne başına

<sup>92</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 566.

2 akça olduğu bilinmekle beraber, 40 hâne gayr-i Müslimden 10 akça alınması tereddüte mucip olmuştur. Bu nedenle bunun öşr-i bostan olması muhtemeldir. Kayıtlarda “*resm-i bostân*” şeklinde yer aldığı için raiyyet rüsümü toplamlarına katılmıştır. Raiyyet rüsümünün %21.82’sini bennâk, %8.64’ünü caba, %24.35’ini ispençe, %2.86’sını niyâbet, %0.20’sini bostân, %0.82’sini cerâyim, %5.59’unu arûsiyye, %17.01’ini bâd-ı hevâ resimleri ve %18.65’ini zemîn öşrü teşkil etmekteydi.



**Grafik-1: 1583'te Halktan Alınan Raiyyet Rüsümünün Dağılımı**

1554 tarihli tahrir kayıtlarında ayrı ayrı yazılan cerâyim, arûsiyye ve bâd-ı hevâ resimleri 1583 yılı tahrir kayıtlarında “*bâd-ı hevâ ve arûsiyye*” şeklinde tek bir kalemde yazılmıştır. Ayrıca bu tarihte “*deştânî*” vergisi kayıtlarda yer almıştır. Yine ilk olarak 1571 tarihli tahrirde görülen “*resm-i tapu-yî zemîn*”<sup>93</sup>, 1583 tarihli tahrirde de görülmektedir. 1571’de Kılan köyünün tapu-yî zemîni, bostân resmi ile birlikte 5 akça olarak yazılırken<sup>94</sup>, 1583’te tapu-yî zemîn resmi müstakilen 60 akça olarak kaydedilmiştir ki<sup>95</sup>,

<sup>93</sup> BOA, *A.DFE*, nr. 734, s. 3, 5-6, 7, 11.

<sup>94</sup> BOA, *A.DFE*, nr. 734, s. 6.

<sup>95</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 128b.

bu durum köyde tapuya verilen zemînlerin büyük oranda çoğaldığını göstermektedir.

1583 yılında Harşit Vadisi'ndeki iskân birimlerinde yaşayan halkın toplam 21.084 akça raiyyet rüsumu verdiği tespit edilmektedir<sup>96</sup>. Bu tarihte halkın verdiği raiyyet rüsumunun %14.60'ını bennâk, %8.24'ünü caba, %2.08'ini zemîn tapusu, %32.48'ini ispence, %13.99'unu niyâbet, %1.68'ini bostân, %6.09'unu "*bâd-ı hevâ ve arûsiyye*", %12.16'sını deştânî resimleri ve %8.62'sini de zemîn öşrü oluşturmaktaydı. Niyâbet resmi 1554'te yalnız Karaçukur ve Kızılelma köylerinden alınırken<sup>97</sup>, 1583'te bütün köy iskân birimlerinden alındığı tespit edilmektedir<sup>98</sup>.

Bostân resmi 1583'te Akçakilise (52 akça), Ara (8 akça), Avcılu (120 akça), Karaçukur (50 akça), Kızılelma (50 akça), Manastır (4 akça), Sarıbaba (22 akça) ve Tilkicik (50 akça) köylerinden alınmaktaydı<sup>99</sup>. Trabzon Kanunnamesinde her hânedan ikişer akça resm-i bostân alınması gerektiği belirtilmekle beraber<sup>100</sup>, her köyden ve hânedan bu verginin alınmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1583 tarihli tahrir kayıtlarında Harşit Vadisi'ndeki iskân birimlerinden sadece 8 köyden alınmakta, geriye kalan büyük çoğunluktan alınmamaktaydı. Hatta her hânedan bu verginin alındığı hususu da tahrirdeki verilere göre şüphelidir. Mesela, 1583 yılında Avcılu köyünde 125 hâne bulunurken bunlardan toplam 120 akça bostân resmi alındığı kaydedilmektedir. Yine Manastır köyünde 25 hânesi Müslüman ve 50 hânesi de gayri Müslim olmak üzere toplam 75 hâneye karşılık 50 akça bostân resmi alınmaktaydı. Kızılelma köyünde 31 hâne Müslüman bulunmakta ve bu köyden toplam 50 akça "*resm-i bostân*" alındığı görülmektedir. Ancak bunlara mukabil 1515 yılı tahrir kayıtlarında Karaçukur köyünde 25 hâne gayri Müslim bulunduğu ve bunlardan toplam 50 akça bostân resmi alındığı tahrir kayıtlarından ortaya çıkmaktadır<sup>101</sup>.

<sup>96</sup> Bk. Tablo: I.

<sup>97</sup> BOA, *TD*, nr. 288, s. 566, 592.

<sup>98</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 76b-77a, 80a, 82b-83a, 89a-91a, 92b-94b, 95a, 101a-102b, 103a, 105b, 109a, 113b, 114b-115a, 115b, 116a, 116b, 117a, 124b-125a, 126a, 127a, 128a, 128b-129a, 130b, 131b.

<sup>99</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 77a, 80a, 83a, 102b, 116a, 124b, 125a.

<sup>100</sup> Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 554.

<sup>101</sup> BOA, *TD*, nr. 52, s. 718.

1486 yılında Harşit Vadisi yerleşim birimlerinden alınan toplam verginin %6.25'ini raiyyet rüsumu teşkil ederken, 1515'te %8.59'unu, 1554'te %12.88'ini, 1583'te de %22.37'sini teşkil ediyordu<sup>102</sup>.

#### d. XVII. Yüzyılda Harşit Vadisi'nde Raiyyet Rüsümü (Avâriz Vergisi)

Avâriz XV. ve XVI. asırlarda olağanüstü hallerde alınan bir vergi iken, XVII. asırda ise düzenli olarak alınmaya başlanmış ve 1830 yılında da kaldırılmıştır<sup>103</sup>. Avâriz vergisi raiyyet rüsümü içinde değerlendirilmiştir<sup>104</sup>.

XVII. asırdan Tanzimat'a kadar yeni fethedilen Girid, Uyvar, Mora ve Gence gibi yerler hariç eski usulde tahrir yapılmadığından bunun yerine Avâriz hâneleri tahriri yapılmıştır<sup>105</sup>. *Tahrir Defterleri'nde* olduğu gibi *Avâriz Defterleri* de mufassal ve icmâl olmak üzere iki şekilde düzenlenmiştir. *Mufassal Avâriz Defterleri* şehir, kasaba ve köylerde ikamet eden yetişkin erkek nüfusun (vergi mükellefi reâyâ, piyâde, müselleme gibi askeri zümreler ve mütekaidler) şahıs ve baba adları ile birlikte ve yekünleri de "neferen" kaydedildikten sonra muaf olanlar haricindeki nüfusun kaç avâriz hânesine teka-bül ettiğinin hesaplanıp yazıldığı defterlerdir<sup>106</sup>. *İcmâl Avâriz Defterleri* ise mufassal defterlere kayıtlı olan gerçek hânelerden birden fazla hâne birleşti-

<sup>102</sup> Bk. Tablo: I; Tablo: XV.

<sup>103</sup> Avâriz hâneleri ve avâriz vergisi ile ilgili olarak bk. Barkan, "Avâriz", *İslam Ansiklopedisi* (=İA), II, 13-19; Halil Sahillioğlu, "Avâriz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (=DİA), IV, 108-109; Bruce Mc Gowan, "Osmanlı Avâriz-Nüzül Teşekküllü 1600-1830", *VIII. Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.II, Ankara 1981, s.1327-1331; Emecen, "Kayacık Kazasının Avâriz Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi* (=TED), Sayı 12 (İstanbul 1982), s. 159-170; a.mlf, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 123.

<sup>104</sup> İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", *Belleten*, XXIII / 92, s. 581-582, 589-590.

<sup>105</sup> Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avâriz hâne Defteri", *OTAM*, Sayı 8 (Ankara 1997), s. 251; Oktay Özel, "Avâriz ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Derleyenler Halil İnalçık - Şevket Pamuk, Ankara 2000, s. 36-38.

<sup>106</sup> Avâriz vergisinin şehir ve köylerde emlak ve arazi tasarruf eden veya geçimini sağlayan devamlı bir işe sahip şahıslardan alındığına dair bk. Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububât Meselesi ve Hububâtın Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 71. XVII. yüzyılda Manisa kazasında avâriz hânelerin tespitinde "ev" itibarının önem kazandığına dair bk. Emecen, *Manisa Kazası*, s. 123-124 dñn. 43.

rilerek oluşturulan avârız hânelerin sayı ve vergi nispetlerini ihtiva etmektedir. Avârız hânelerin kaç gerçek hâneden oluştuğu zaman ve yöreye göre değişkenlik göstermektedir<sup>107</sup>. 1683 tarihli Trabzon sancağı ve bu sancağa tabi kazalara ait yerleşim birimi avârız kayıtlarını ihtiva eden deftere göre bir avârız hâne yaklaşık 20 gerçek hânedan teşekkül etmekteydi<sup>108</sup>.

Osmanlı Devleti'nde hazineye bir yük getirmeden ticaret ve seyahat güvenliğinin sağlanması, haberleşmenin kesintisiz sürdürülmesi, önemli maden ve işletmelerin ihtiyaçlarının karşılanması, köprülerin ve yolların tamiri, dinî hizmetlerin ifası ve savaşa katılan askerlerin iâşesinin temini için çeşitli organizasyonlar oluşturulmuştur ki bu organizasyonlar avârız vergileri aracılığı ile finanse edilmekteydi<sup>109</sup>. Avârız vergileri bu nedenlerle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda büyük bir öneme sahipti. Avârız hâne vergisi askeri zümrelerden, tüccarlardan, dinî hizmet ifa eden cami ve zaviye görevlilerinden, muhassıl, amil gibi görevlilerden, vakıf reâyâsından ve pîri fâni, kör, topal gibi çalışamayacak durumda olanlardan alınmamaktaydı<sup>110</sup>.

Avârız vergisi için temel dayanağın toprak sahibi hâne olmak esas olduğuna göre<sup>111</sup>; bu vergi şehirlerde şehrin surları dışında bağ ve büyük bahçelerle uğraşan hânelerden, köy iskân birimlerinde de evi ve toprağı olan hânelerden alındığı anlaşılmaktadır<sup>112</sup>.

<sup>107</sup> Bk. Barkan, "Avârız", *İA*, II, 15; Sahillioğlu, "Avârız", *DİA*, IV, 108; Güçer, *Osmanlı İmparatorluğunda Hububât Meselesi*, s. 73 dpn. 68b; Emecen, "Kayacık Kazâsının Avârız Defteri", *TED*, Sayı 12, s.165-170; Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avârız Hâne Defteri", *OTAM*, Sayı 8, s. 253, 270-273; Turan Gökçe, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*, Ankara 2000, s. 93-96.

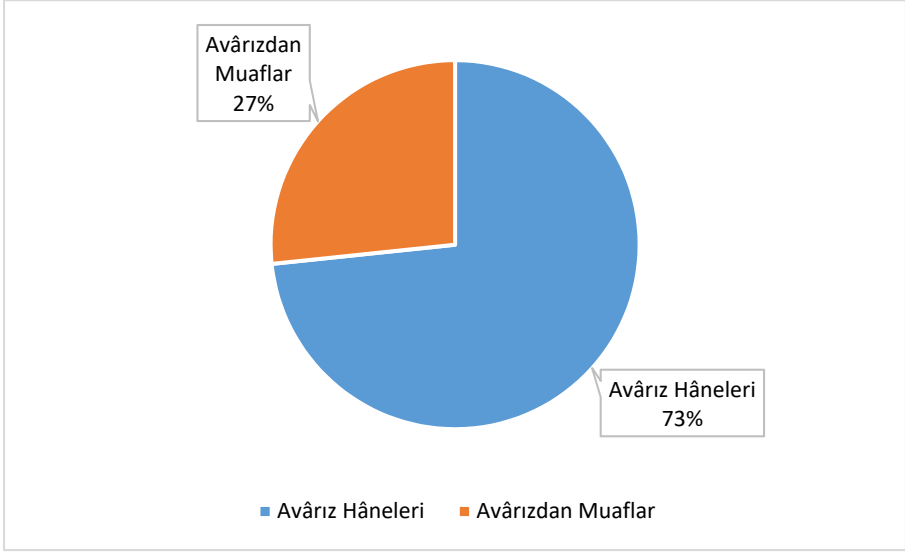
<sup>108</sup> BOA, KK, MK, nr. 2703, s. 46a-50a.

<sup>109</sup> Levent Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 42.

<sup>110</sup> Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı*, s. 38, 39-40, 51, 103.

<sup>111</sup> Emecen, *Bulancağ-Piraziz*, s. 133-134. Bir şahsın avarız vergisi için evi ve çiftliğinin veya evi ve bahçesinin olması gerektiğine dair bk. Turan Açıık, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012, s. 68 dpn. 230, 120.

<sup>112</sup> Nitekim Trabzon şehrindeki Cami-i Cedid Mahallesi müezzini Hacı Ahmet, Mehmed b. İbrahim'i mahkemeye getirerek, adı geçen şahsın söz konusu mahallede oturduğunu, evi ve bahçesi olduğu halde avarız vergisini vermekten kaçındığını belirterek davacı olmuştur (bk. Açıık, *17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset*, s. 120). Köylerde ev



**Grafik-2: 1643-1644 Yıllarında Avâriz Hâneleri ve Avârizdan Muaf Hânelerin Dağılımı**

1643-1644 ve 1650-1651 tarihli iki ayrı *Avâriz Defteri*'nin ihtiva ettiği kayıtlara göre Harşit Vadisi'nde yer alan 25 köy iskân biriminde toplam 48 hâne ve 3 rub' avâriz hâne bulunmakta<sup>113</sup>, bunlar da 975 gerçek hâneye teka-bül etmekteydi. Ancak Akçalı, Elmacık, Karaçukur, Sarıbaba, Söğüdüni, Tilkecik ve Uluköy iskân birimlerinde avâriz hâne vergisi verebilecek konumda olan toplam 13 avâriz hânesi kaydedilmekte beraber bunlar derbetçilik, köprücülük, meremmetçilik gibi görevler ifa ettiklerinden bu vergiden muaf tutulmuşlardı<sup>114</sup>. Avâriz hâne vergisinden muaf 13 avâriz hâne, 260 gerçek hâneye karşılık gelmekteydi.

sahibi konumunda olanlardan avâriz vergisi alınmaktaydı (bk. Emecen, *Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpaazarı-Beşikdüzü*, Trabzon 2010, s. 115).

<sup>113</sup> BOA, KK, MK, nr. 2601, s. 6, 7; BOA, KK, MK, nr. 2605, s. 19a-19b.

<sup>114</sup> BOA, KK, MK, nr. 2601, s. 6, 7.

Tablo II: 1650-1651 Yıllarında Harşit Yöresindeki İskân Birimlerinde Avâriz Hâneler

<i>Köy Adı</i>	<i>Avâriz Hâne</i>	
	<i>Hâne</i>	<i>Rub'</i>
Akçakilise maa Umudbükü	0	2
Araköy	2	0
Arpacık (Arpacı n.d. Ayıbükü)	0	3
Avcılu	4,5*	0,5
Beşir	2	1
Beytarlası	0	3
Çarçur	0,5	0
Gelevera	2	0
Gönderi (Gündere)	1,5	0,5
Harid	1	0
Harşit	4,5**	0,5
Karadere maa Karmaköy	1	0
Karakaya	6	1
Kargakayası	0,5	0
Kızılcadam	2	1
Kızılelma	0	1,5
Kozluca	1,5	0
Törnük (Törnük)	3	0
<b>AVÂRIZ HÂNE TOPLAMI</b>	<b>35,5</b>	<b>1</b>
Akçalı	1	1
Elmacık	0,5	0
Karaçukur	2	0
Sarıbaba	2	0
Söğüdüni	3	1
Tilkicik	0,5	0
Uluköy	3,5	0
<b>AVÂRIZDAN MUAF HÂNELER TOPLAMI</b>	<b>13</b>	<b>0</b>
<b>GENEL TOPLAM</b>	<b>48,5</b>	<b>1</b>

\*Avcılu köyünün 92 hânesi olduğu ve bunun 2,5 avâriz hânesine tekabül ettiği kaydedilmekle beraber (BOA, KK, MK, nr. 2605, s. 19a), bu kayıt sehven yazılmış olmalıdır.

\*\*Harşit köyünün avâriz veren nüfusu 92 hâne ve avâriz hane sayısı da 2,5 hâne olarak kaydedilmiştir.



Bu dönemde avâriz vergisi verenlerin 35 hâne ve 3 rub' olduğu ve bunların da 715 gerçek hânedan teşekkül ettiği ortaya çıkmaktadır. Kürtün kazasına tabi Avcılu köyünün gerçek hâne sayısı 92 hâne, avâriz hâne sayısı da 2,5 hâne olarak kayıtlara geçirilmiştir. Aynı şekilde Harşit köyünün gerçek hâne sayısı 92, avâriz hâne sayısı da 2,5 hâne olarak kaydedilmiştir<sup>115</sup> ki bu kayıtlarda bir hata olmalıdır. Nitekim Kürtün ve Yavabolu kazaları dâhilindeki köy iskân birimlerinde bir avâriz hânesi, gerçek 20 hânedan meydana gelmekteydi<sup>116</sup>. 92 gerçek hâne de yaklaşık 4,5 avâriz hânesine ve 0,5 rub'a tekabül etmekteydi. Bu köylerin avâriz hâne kayıtları kâtip tarafından ya yanlış yazıldı, ya da bu köylerde belirtilmeyen muaf zümreler olmalıdır. Ancak 1682 yılı avâriz kayıtlarında Harşit köyünde 92 gerçek hâne ve bunun karşılığı olarak 4,5 avâriz hâne ile 0,5 rub', Avcılu köyünün gerçek hânesi 31, avâriz hâne sayısı da 1,5 hâne olarak kaydedildi<sup>117</sup>. Bu bilgilerle kesin bir sonuca varılamamakla beraber, XVII asrın ortalarında Avcılu ve Harşit köylerinin her birinin gerçek hâneleri 92 hâne kaydedilmesinden dolayı avâriz hâneleri de 4,5 hâne ve 0,5 rub' olarak kabul edilip değerlendirilmiştir.

1643-1644 tarihli 2601 ve 1650-1651 tarihli 2605 numaralı avâriz defterlerinde Alayundlu, Kilyarı, Kılan, Küçük Harid, Manastır, Taşlıköy köyleri ile Arkköy ve Taşlıca mezraları yer almamaktaydı. Bu yerleşim yerlerinin bu defterlerde neden yer almadığı belirtilmemiştir. Adı geçen iskân birimlerinin avâriz vergisi verip vermediğine dair bir kayda da rastlanmamıştır.

XVII asrın ortalarında Harşit Vadisi'nde avâriz vergisi verebilecek konumda olan 975 gerçek hâne bulunmaktadır. Bunların %73.33'ü (715 hânesi) avâriz vergisi vermekle yükümlü, %26.66'sı (260 hânesi) da yerine getirdikleri hizmetler karşılığında avârizdan muaf tutulmuşlardır.

1682 tarihli *Mufassal* ve 1683 tarihli *İcmal Avârizhâne Defterleri* kayıtlarına göre Harşit Vadisi'ndeki iskân birimlerinden 18 köy avâriz hâne vergisi ile yükümlü, 8 köy de avâriz vergisinden muaf bulunmaktaydı. Kürtün nâm-ı diğer Tirebolu kazasına tabi Akçakilise maa Kireç ve Kanlıca,

<sup>115</sup> BOA, KK, MK, nr. 2601, s. 19a.

<sup>116</sup> BOA, KK, MK, nr. 2703, s. 48a-48b.

<sup>117</sup> BOA, KK, MK, nr. 2697, s. 77b; BOA, KK, MK, nr. 2703, s. 48b.

Avcılı, Harşit, Karakaya, Kızılelma ve Törnük (Törnük) köyleri halkı avâız vermekle mükellefti<sup>118</sup>. Yavabolu nâm-ı dîğer Görele kazasına bağı Araköy, Arpacık, Beşir, Beytarlası, Gelevera, Gönderi, Harid, Karadere maa Kar-maköy, Kargakayası, Kızılcadam ve Kozluca köyleri avâız vergisi vermekte, Akçalı (Akçal), Elmacık, Karaçukur, Kılan, Sarıbaba, Söğüdöni, Tilkice (Tilkicik) ve Uluköy köyleri halkı da köprücülük, derbentçilik ve merem-metçilik görevlerinden dolayı avâız vergisinden muaf tutulmuşlardı<sup>119</sup>.

**Tablo III: XVII. Yüzyılın Sonlarında Harşit Yöresindeki Yerleşim Yerlerinde Avâız Hâneler ve Muaf Zümreler**

Köy Adı	Hâne	Tahmini Nüfus	Avâız Hâne	
			Hâne	Rub'
Akçakilise maa Kireç ve Kanlıca	11	55	0	2
Akçalı (Akçal)	25	125	Derbentçi	Avâızdan muaf
Araköy	34	170	1	3
Arpacık (Arpacı n.d. Aybükü)	14	70	0	3
Avcılı	31	155	1,5	0
Beşir	40	200	2	0
Bey Tarlası	14	70	0	3
Çarçur	12	60	0	2,5
Tilkice (Dilkici)	9	45	Köprücü	Avâızdan muaf
Elmacık	10	50	Derbentçi	Avâızdan muaf
Gelevera	36	180	1,5	1
Gönderi (Gündere)	32	160	1,5	0,5
Harid	20	100	1	0
Harşit	92	460	4,5	0,5
Karaçukur	96	480	Meremmetçi	Avâızdan muaf

<sup>118</sup> BOA, KK, MK, nr. 2697, s. 77b-78a, 79a-80a, 80b-81a; BOA, KK, MK, nr. 2703, s. 48b.

<sup>119</sup> BOA, KK, MK, nr. 2697, s. 70b-72b, 74a, 74b-76b. BOA, KK, MK, nr. 2703, s. 48a.

Karadere maa Karmaköy	12	60	0	2,5
Karakaya	80	400	4	0
Kargakayası	12	60	0	2,5
Kılan	27	135	Köprücü	Avârizdan muaf
Kızılcadam	21	105	1	0
Kızılelma	10	50	0	2
Kozluca	25	125	1	1
Sarıbaba	41	205	Derbentçi	Avârizdan muaf
Söğüdüni (eli)	64	320	Köprücü	Avârizdan muaf
Törnük (Törnük)	40	200	2	0
Uluköy	110	550	Köprücü	Avârizdan muaf
<b>TOPLAM</b>	<b>918</b>	<b>4590</b>	<b>26</b>	<b>3,5</b>

1682'de vadi dâhilinde avâriz vergisi vermekle yükümlü 26 hâne ve 3,5 rub'dan oluşan avâriz hâne kaydı görülmektedir<sup>120</sup>. Bunlar da 536 gerçek hâneye tekabül etmekteydi. Buna mukabil vergiden muaf olanların 382 hânedan oluştuğu tespit edilmektedir. Bu tarihte toprak tasarruf eden hânelerin %58.38'i avâriz vergisi vermekte, %41.61'i de ifa ettikleri hizmetler karşılığında bu vergiden muaf oldukları ortaya çıkmaktadır.

Harşit Vadisi iskân birimlerinde XVII. yüzyılın ortalarında avâriz vergisi ile mükellef 715 hâneye karşılık bu sayı aynı asrın sonlarına doğru 536 hâneye düşerek 179 hânelik bir azalma göstermiştir. Aynı dönemlerde ise avârizdan muaf hânelerin sayısı 260 hânedan 382 hâneye yükselerek toplam 122 hâne çoğalmıştır.

<sup>120</sup> Tablo: III.

## B. Harşit Vadisi İskân Birimlerinde Ziraata Açık Toprak Miktarı

Tablo: IV, V ve VI'da; XV. ve XVI. yüzyıllarda Harşit Vadisi dâhilindeki iskân birimlerinde yaşayan halkın tasarrufundaki toprakların ne kadar olabileceğine dair bir tespit yapılmaya çalışılmıştır.

### a. Çift, Bennâk ve Cabalar

Vadinin sarp, yüksek ve çok sayıda dağlarla çevrili<sup>121</sup> ve arazinin engebeli olması nedeniyle 42-57 akça arasında hâne başına toprak vergisi veren halkın bir çift miktarı toprağa sahip olduğu düşünülmüştür. Bir çift, 60 dönüm olarak ele alınmıştır. 29-41 akça arasında vergi verenlerin nim çift ile çift arasında yani 40 dönümlük toprak tasarruf ettikleri tahmin edilmiştir. 21-28 akça arasında vergi verenler nim çift olarak değerlendirilmiştir ki, bunların en fazla 30 dönüm, 15-20 akça vergi verenlerin rub' ile nim çift arası 20 dönüm, 8 ila 14 akça arasında vergi verenler rub' yani 10-15 dönüm toprağı olabileceği var sayılmıştır. Bennâk resmi verenlerin de 10 dönüm toprağa sahip olabilecekleri düşünülmüştür. Cabalar elinde toprak olmayan halk olarak ele alındığından, bunların dışındaki halkın elinde az çok toprak bulunmaktaydı.

Elinde toprağı olmayan caba hânelerin sayısı 1486 yılında 9 hâne iken, 1515'te 67 hâneye, 1554'te 162 hâneye ve 1583'te de 477 hâneye yükselmiştir<sup>122</sup>. Bu da yörede tarıma elverişli toprağın az olduğunu göstermektedir.

1486 tarihli tahrir kayıtlarından Harşit Vadisi'nde bulunan iskân birimlerinde yaşayan halktan 3 hânenin çift, 9 hânenin nim çift ile çift arası, 4 hânenin nim çift, 63 hânenin rub' ile nim çift arası, 52 hânenin rub', 22 hânenin de bennâk miktarı toprak tasarruf ettikleri ortaya çıkmaktadır.

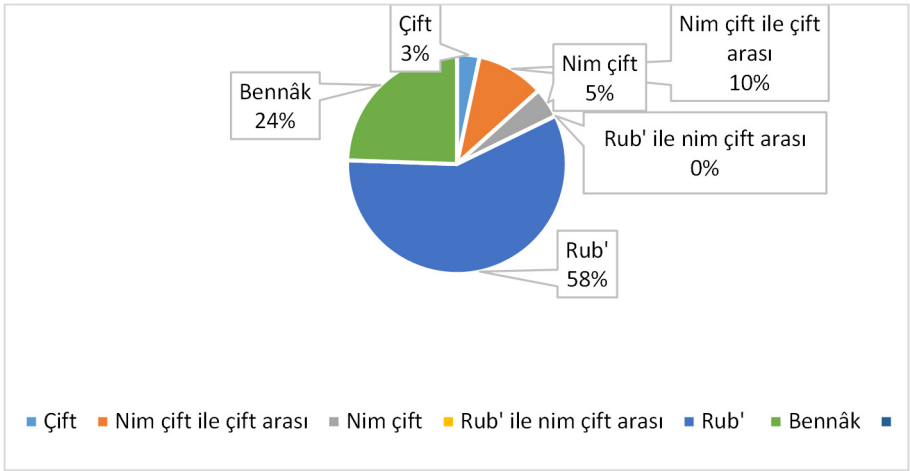
1515'te 171 adet çift, 19 adet nim çift ile çift arası, 25 adet nim çift, 16 adet rub' ile nim çift arası, 38 adet rub' ve 227 adet bennâk miktarı toprağın tasarruf edildiği anlaşılmaktadır. Bu tarihte çiftlerin fazla olmasının nedeni, bazı zemînlerden 50 akça ve üzeri vergi alınmasından ve mezra hâsıllarının

<sup>121</sup> Kemal Saylan, Gümüşhane-İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918), İstanbul 2014, s. 41.

<sup>122</sup> Bk. Tablo: IV.

yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Bâyezîd Ağa'ya ait zemînden 150 akça, Ali Ağa'ya ait zemînden 90 akça, İbrahim Fakih'e ait zemînden 50 akça ve Kızılelma köyüne tabi Tanyaruk mezrasından 100 akça, zemîn olarak kaydedilen Törnük köyünden 300 akça vergi alınmaktaydı<sup>123</sup>. Yine Çarçur mezrasında 100 tarla bulunmakta ve 500 akça vergi alınmakta, Elmacık mezrasında 30 tarla bulunmakta ve 200 akça vergi verilmekte, Gönderi mezrasında 100 tarla yer almakta ve 500 akça vergi alındığı görülmektedir<sup>124</sup>. Harid köyünde 100 tarla kaydedilmekte ve 800 akça vergi, Sarıbaba köyünde 100 tarla ve 500 akça vergi, Gelevera köyünde 100 tarla ve 500 akça vergi, Tilcik köyünde 100 tarla ve 500 akça vergi, Sögüdü köyünde 300 tarla ve 1500 akça vergi, Uluköy'de 200 tarla ve 2000 akça vergi ve Beşir köyünde de 70 tarla ve 500 akça vergi kaydının bulunduğu tespit edilmektedir<sup>125</sup>.

1554 yılında 72 adet çift, 47 adet nim çift, 62 adet rub' ile nim çift arası ve 238 adet bennâklik toprağın tarıma açık olduğu tahrir kayıtlarından anlaşılmaktadır. 1583'te 17 adet çift, 245 adet nim çift, 1 adet rub' ile nim çift arası ve 470 adet bennâk hânenin bulunduğu tespit edilmektedir<sup>126</sup>.



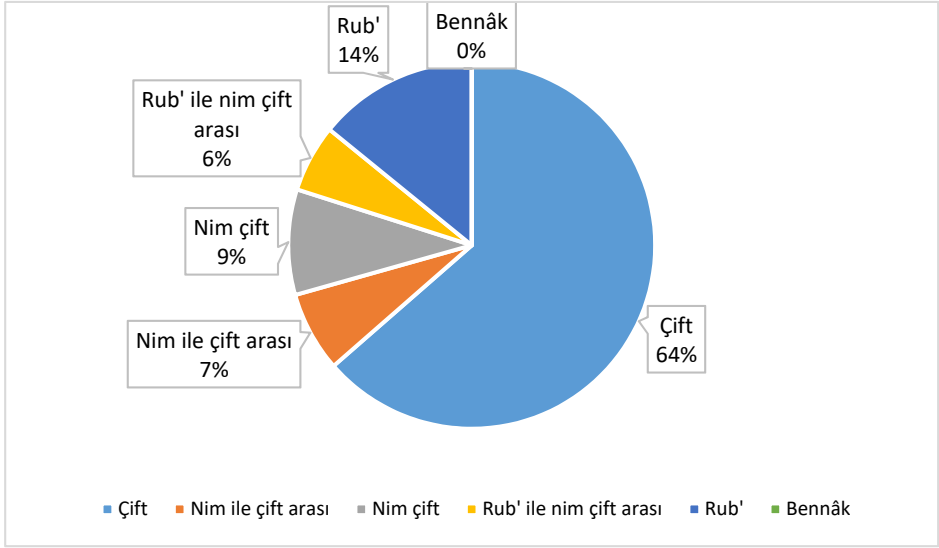
**Grafik-3: 1486 Yılında Ziraata Açık Toprağın Çift-Bennâk Olarak Dağılımı**

<sup>123</sup> BOA, TD, nr. 52, s. 710, 733, 736, 746.

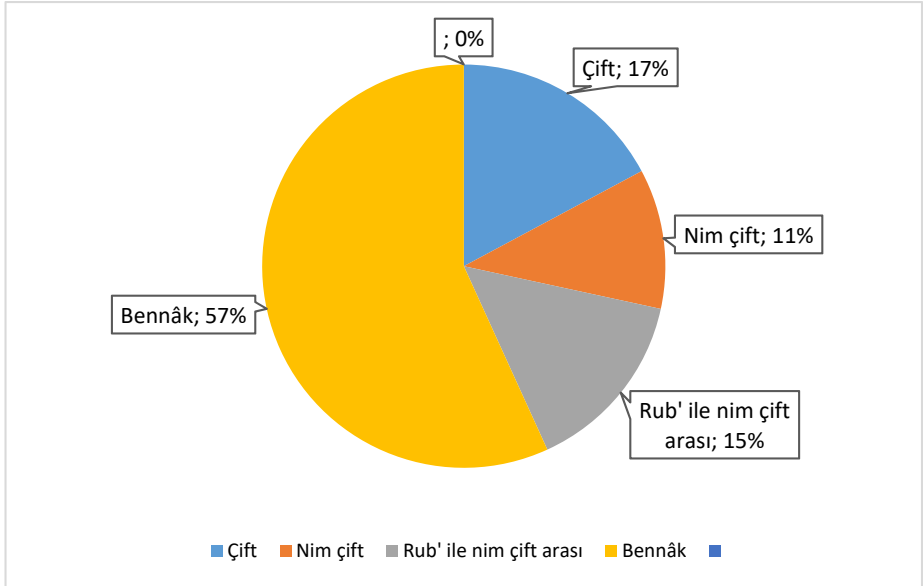
<sup>124</sup> BOA, TD, nr. 52, s. 764, 765.

<sup>125</sup> BOA, TD, nr. 52, s. 764, 765, 766.

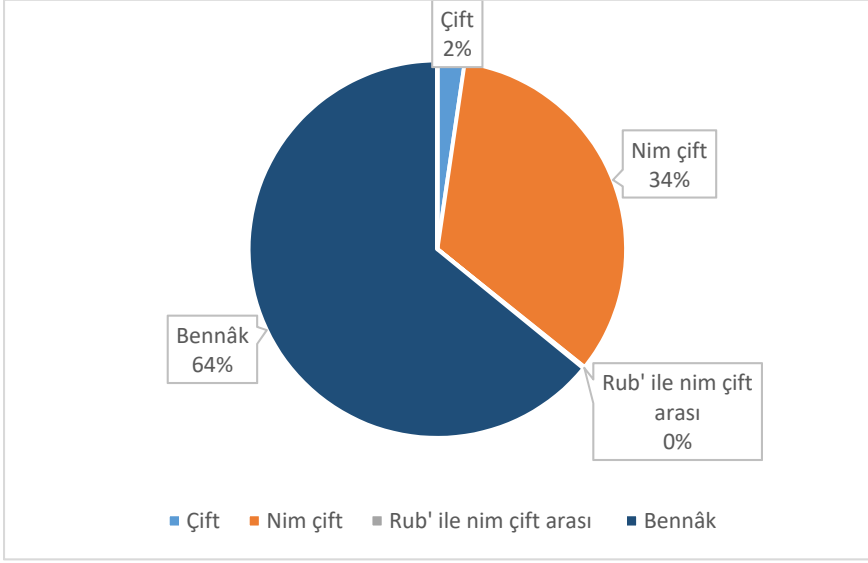
<sup>126</sup> Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Tablo: IV.



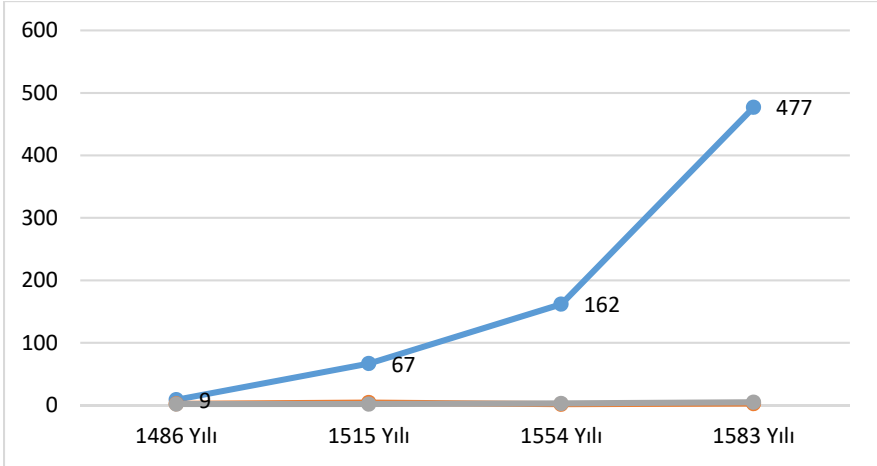
**Grafik-4: 1515 Yılında Ziraata Açık Toprağın Çift-Bennâk Olarak Dağılımı**



**Grafik-5: 1554 Yılında Ziraata Açık Toprağın Çift-Bennâk Olarak Dağılımı**



**Grafik-6: 1583 Yılında Ziraata Açık Toprağın Çift-Bennâk Olarak Dağılımı**



**Grafik-7: 1486 -1583 Yıllarında Cabalar (Topraksız Hâneler)**





Saribaba der-yaylak	0	0	0	0	0	0	0	0	10	0	0	0	0	0	0
Sögüdüni (Sögütüli) der-yaylak	0	0	0	0	0	0	0	0	25	0	0	0	0	0	0
Taşhköy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tilkicik der-yaylak	0	0	0	0	0	0	0	0	10	0	0	0	0	0	0
Törmük (Törmik)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Uluköy der-yaylak	0	0	0	0	0	0	0	0	40	0	0	0	0	0	0
Mezra-i Çamçukuru nezd-i karye-i Uluköy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mezra-i Taşlıca	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Cemaat-ı Zâviye-i Şeyh Menteşe der-karye-i Gelevera	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Cemaat-ı Zâviye-i Taşlıca ki halıya Mescit	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bedreme (Bedirme) Kalesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
<b>TOPLAM</b>	<b>3</b>	<b>9</b>	<b>4</b>	<b>63</b>	<b>52</b>	<b>22</b>	<b>9</b>	<b>171</b>	<b>19</b>	<b>25</b>	<b>16</b>	<b>38</b>	<b>227</b>	<b>67</b>	

\*Tablo: IV sayfaya sığmadığından IV-a ve IV-b olarak ikiye ayrılmıştır. Tablo: IV-a 1486 ve 1515 yıllarına ait çift, bennâk ve cabaları, Tablo: IV-b de 1554 ve 1583 yıllarına ait verileri ihtiva etmektedir.

**Tablo XV-b: 1554 ve 1583 Yıllarında Halkın Tasarruflarındaki Topraklar (Çift, Bennâk ve Cabaların Sayısı)**

YERLEŞİM YERİ ADI	1554 Yılı							1583 Yılı						
	Çift (42-57)	Nim ile çift arası (29-41)	Nim çift (21-28)	Rub' ile nim arası (15-20)	Rub' (8-14)	Bennâk	Caba	Çift (42-57)	Nim ile çift arası (29-41)	Nim çift (21-28)	Rub' ile nim arası (15-20)	Rub' (8-14)	Bennâk	Caba
Akçakilise	0	0	0	2	0	10	2	0	0	0	0	0	15	7
Akçal	2	0	0	0	0	0	0	0	0	16	0	0	7	9
Alayundlu	0	0	0	45	0	79	102	4	0	0	0	0	114	130
Ara	0	0	0	0	0	5	1	0	0	0	0	0	5	4
Arkköy	4	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0
Arpacı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	5
Aveılı	0	0	0	11	0	44	17	0	0	0	1	0	63	61
Beşir	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	10	14

Beytarlası	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	0	0	5	5
Çarçur	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	11	11
Elmacık	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	8	7
Gelevera	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	7
Gönderi	20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	9
Harid	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	15	9
Harşit	5	0	0	0	0	28	8	0	0	0	0	0	30	50
Karaçukur	0	0	25	0	0	0	0	0	0	50	0	0	14	11
Karadere	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9	0	0	2	0
Karakaya	0	0	0	4	0	34	12	0	0	0	0	0	28	33
Kargakayası	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9	0	0	2	0
Kılan	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9	0	0	5	0
Kızılcaadam	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	7
Kızılelma	9	0	0	0	0	11	3	0	0	0	0	0	13	18
Kilyarı	0	0	0	0	0	8	4	0	0	0	0	0	11	15
Kozluca	0	0	0	0	0	0	0	0	0	57	0	0	0	0
Küçük Harid	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	1
Manastır	0	0	0	0	0	3	2	0	0	0	0	0	5	1
Sarıbaba	0	0	0	0	0	0	0	0	0	26	0	0	3	2
Sögüdüni	0	0	22	0	0	1	4	0	0	62	0	0	7	17
Taşlıköy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
Tilkicik	14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	2
Törmük	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	7	4
Uluköy	18	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	27	22
Mezra-i Çamçukuru	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0
Mezra-i Taşlıca	0	0	0	0	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0
Zâviye-i Şeyh Mentеше	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	3
Zâviye-i Taşlıca	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	6
Bedreme Kalesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	2
<b>TOPLAM</b>	<b>72</b>	<b>0</b>	<b>47</b>	<b>62</b>	<b>0</b>	<b>238</b>	<b>162</b>	<b>17</b>	<b>0</b>	<b>245</b>	<b>1</b>	<b>0</b>	<b>470</b>	<b>477</b>

## b. Avâ rız Hânel er

XVII. yüzyıla gelince, bu dönemde tarıma açık toprak miktarını tespiti yardımcı olacak avâ rız kayıtlarından başka kayıt bulunmamaktadır. Bu asrın ortalarında Harşit Vadisi dâhilindeki iskân birimlerinde 975 hâne avâ rız vergisi verebilecek konumda olup bunların 260 hânesi derbentçilik, köprücülük ve meremetçilik gibi hizmetlerinden dolayı avâ rız vergisinden muaf tutulmuşlardı.

Aynı asrın sonlarında bölgede avâ rız vergisi verebilecek konumda 918 hânenin varlığı söz konusu olup, bunların 382 hânesi yerine getirdikleri hizmetler mukabili bu vergiden muaf bulunmaktaydı.

Avâ rız vergisi toprak sahibi hânelerden alındığına göre, avâ rız vergisi verebilecek konumda olan bütün hâneleri toprak sahibi olarak kabul etmek gerekmektedir. Ancak bunların ne miktar toprak tasarruf ettikleri konusunda bir bilgiye henüz erişmiş değiliz. Bölgede en az toprak tasarruf edenlerin çoğunluğunun bennâk hânelerin olduğu göz önüne alınırsa, avâ rız vermekle yükümlü hânelerin de en az bennâkler kadar toprak tasarruf ettiklerini düşünmek yanlış olmasa gerekir. Biz burada avâ rız vergisi vermekle yükümlü hâneleri en az bennâk miktarınca toprak tasarruf ettikleri varsayımı ile hareket edeceğiz. Buna göre XVII. yüzyılın ortalarında Harşit Vadisi'nde tarıma açık 975 bennâklik, aynı yüzyılın sonlarında da 918 bennâklik toprağın tarıma açık olduğunu düşünmekteyiz. Bölgede sadece avâ rız vergisi alınmadığı, avâ rız vergisinin dışında öşür vergisi ve diğer raiyyet vergilerinin de alındığı bilinmektedir<sup>127</sup>. Öşür vergisi toprağı işleyen halktan alındığına göre bu yüzyılda vadi dâhilinde tarıma açık toprağın bulunduğunu göstermektedir.

## c. Halkın Tasarrufundaki Toprak Miktarı

Tablo IV'deki veriler göz önüne alınarak yaptığımız hesaplama göre; 1486'da yörede tarıma elverişli en fazla 2920 dönüm, 1515'te 14.930 dönüm, 1554'te 9350 dönüm, 1583'te de 13.090 dönüm toprağın tarım için kullanıldığı ortaya çıkmaktadır<sup>128</sup>. Bu da XVI. asrın sonlarında yaklaşık 13 km<sup>2</sup>'lik

<sup>127</sup> Açık, 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset, s. 297.

<sup>128</sup> Bk. Tablo: V.

bir alana tekabül etmekteydi. XVII. yüzyılda yaklaşık 1000 bennâklik toprak tarıma açık bulunmakta, bu da 10.000 dönüm, yani 10 km<sup>2</sup>'lik alan demektir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Harşit Vadisi'nde yaklaşık 10-13 km<sup>2</sup>'lik alanda tarım faaliyeti sürdürülmekteydi ki bu alanın çok küçük olduğu ortaya çıkmaktadır.

**Tablo V: XV. ve XVI. Yüzyıllarda Harşit Vadisi'ndeki Halkın Elinde Bulunan Toprağın Dönüm Olarak Miktarı**

Köyler	1486 Yılı	1515 Yılı	1554 Yılı	1583 Yılı
	<i>Dönüm</i>	<i>Dönüm</i>	<i>Dönüm</i>	<i>Dönüm</i>
Akçakilise (Arslancık)	260	560	140	150
Akçal der-yaylak	0	580	120	550
Alayundlu (Karaahmetli)	1395	1325	1690	1380
Ara	0	50	50	50
Arkköy	0	60	240	120
Arpacı nâm-ı diğer Ayıbükü	0	0	0	70
Avcılı	330	1240	660	650
Beşir der-yaylak	0	600	0	100
Beytarlası	0	0	0	260
Çarçur (Çerçür)	0	600	20	110
Elmacık	0	0	0	80
Gelevera (Gelevara) der-yaylak	0	600	0	50
Gönderi (Gündere)	0	600	1200	110
Harid der-yaylak	0	960	60	150
Harşit	515	975	580	300
Karaçukur	0	750	750	1640
Karadere	0	0	0	290
Karakaya (Ortacami)	230	350	420	280
Kargakayası	0	0	0	290
Kılan	0	0	0	320
Kızılcadam	0	0	0	110
Kızılelma	190	470	650	130
Kilyarı	0	70	80	110

Kozluca	0	0	0	1710
Küçük Harid	0	0	0	60
Manastır	0	40	30	50
Sarıbaba der-yaylak	0	600	0	810
Söğüdüni (Söğütüli) der-yaylak	0	1500	670	1930
Taşlıköy	0	0	0	0
Tilkicik der-yaylak	0	600	840	40
Törnük (Törnük)	0	0	30	70
Uluköy der-yaylak	0	2400	1120	270
Mezra-i Çamçukuru nezd-i karye-i Uluköy	0	0	0	240
Mezra-i Taşlıca	0	0	0	420
Cemaat-ı Zaviye-i Şeyh Menteşe der-karye-i Gelevera	0	0	0	30
Cemaat-ı Zaviye-i Taşlıca ki haliya Mescit	0	0	0	110
Bedreme(Bedirme) Kalesi	0	0	0	50
<b>TOPLAM</b>	2920	14930	9350	13090

Nitekim bugün Alayundlu, Akçakilise ve Karakaya köyleri hariç tutulursa Harşit Vadisi'ni çevreleyen alanın, Doğankent (Harşit) ilçesinin yüzölçümü 123 km<sup>2</sup> ve Kürtün ilçesinin yüzölçümü de 732 km<sup>2</sup> olmak üzere toplam 855 km<sup>2</sup>den teşekkül ettiği anlaşılmaktadır<sup>129</sup>.

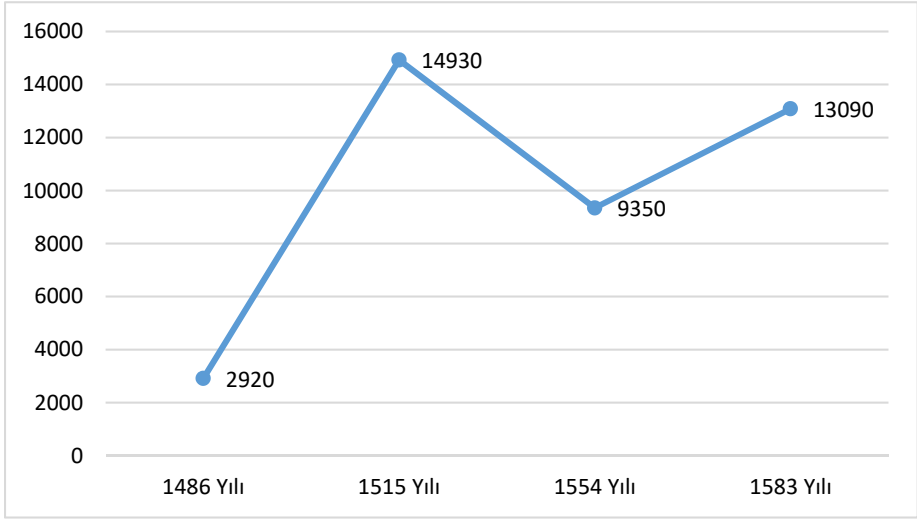
1486 yılında tarıma açık toprak en çok Alayundlu köyünde bulunurken, 1515'te Uluköy'de, 1554'te yine Alayundlu köyünde, 1583'te de Söğüdüni köyünde bulunduğu Tablo V'deki verilerden ortaya çıkmaktadır. XVII. yüzyılın sonlarında da tarıma açık en çok toprağın Uluköy'de bulunduğu tespit edilmektedir<sup>130</sup>.

1486 yılında halkın tasarrufundaki tarım arazisinin en çok rub' ile nim çift arasındaki 20'şer dönümlük toprak, en az toprağın da 30'ar dönümlük nim çift olduğu görülmektedir. 1515 ve 1554 yıllarında halkın elinde en çok

<sup>129</sup> Ünsal Bekdemir, "Cumhuriyet Dönemi Giresun Nüfusu", *Geçmişten Günümüze Giresun*, İstanbul 2015, s. 174 (Tablo 3); "Kürtün", <http://www.gumushane.gov.tr/kurtun> (28.02.2018).

<sup>130</sup> Bk. Tablo: III.

bulunan tarım arazisinin 60'şar dönümden oluşan çiftlikler ve en azının da rub' ile nim çift arasındaki araziler olduğu anlaşılmaktadır. 1583'te vadi dâhilindeki tarıma açık arazinin en çoğunu nim çiftler oluştururken, en azının da rub' ile nim çift arasındaki araziler olduğu tespit edilmektedir <sup>131</sup>.



**Grafik-8: 1486-1583 Yıllarında Ziraata Açık Toprakların Dönüm Olarak Çizelgesi**

1486 yılında 2920 dönümden oluştuğu hesaplanan tarıma açık toprakların %6.16'sını çiftler, %12.32'sini nim çift ile çift arasındaki topraklar, %4.10'unu nim çiftler, %43.15'ini rub' ile nim çift arasındaki topraklar, %26.71'ini rub'lar, %7.53'ünü de bennâkler teşkil etmekteydi. 1515'te 14930 dönümden meydana gelen tarım arazisinin %68.72'sini çiftler, %5.09'unu nim çift ile çift arasında olanlar, %5.02'sini nim çiftler, %2.14'ünü rub' ile nim çift arasında olanlar, %3.81'ini rub'lar, %15.20'sini de bennâkler oluşturuyordu. 1554 yılı için 9350 dönüm olarak hesaplanan vadideki tarım arazisinin %46.20'sini çift topraklar, %15.08'ini nim çiftler, %13.26'sını rub' ile nim çift arasındakiler, %25.45'ini de bennâkler teşkil ediyordu. 1583'te tarıma açık topraklar 13090 dönüm olarak hesaplanmış olup bu toprakların %7.79'unu çiftler, %56.14'ünü nim çiftler, %0.15'ini rub' ile nim çift arasındakiler, %35.90'ını da bennâkler oluşturuyordu.

<sup>131</sup> Tablo: VI. Ayrıca bk. Grafik 3; Grafik 4; Grafik 5; Grafik 6.

Bu verilerden aşağıdaki önemli sonuçlar ortaya çıkmaktadır: 1515'te Harşit Vadisi'nin yüksek kesimlerindeki yayla alanlarında ziraata açılan toprakların büyük kısmı çift olarak ele alınmıştı. 1554 ve 1583 yılı kayıtlarında bu çift toprakların azaldığı ve buna karşılık nim çift toprakların çoğaldığı görülmektedir

Nitekim 1515'te vadi dâhilinde ziraata açık toprakların %68.72'sini çiftler teşkil ederken, 1583'te bu oran %7.79'a düşmüştür. Buna karşılık 1515'te tarım yapılan toprakların %5.02'sini nim çiftler oluştururken bu oran 1583'te %56.14'e yükselmiştir. Benzer şekilde 1486'da ziraata açık toprakların %7.53'ünü bennâklar oluştururken 1515'te bu oran %15.20'ye, 1554'te 25.45'e, 1583'te de %35.90'a yükselmiştir. Zaman içinde tarıma açılan topraklar büyümekle birlikte, nüfusun artmasıyla bunlar nim çiftliklere ve bennâklere dönüşmüştür. 1486'da bennâklık toprak tasarruf edenlerin sayısı 22 hâne iken 1583'te 470 bennâk hâneye yükselmesi toprakların gittikçe parçalandığını göstermektedir. Bennâklık toprakların mümkün olduğu ölçüde korunmaya çalışıldığı, bazı bennâk kayıtlarının yanında "*becây-ı pedereş*" veya "*ma'a biradereş*"<sup>132</sup> kayıtlarının yer almasından anlaşılmaktadır.

**Tablo VI: XV. ve XVI. Asırlarda Harşit Vadisi'nde Toprağın Dağılımı**

Toprak Dağılımı	1486 Yılı	1515 Yılı	1554 Yılı	1583 Yılı
Çift (60 dönüm)	180	10260	4320	1020
Nim Çift ile Çift Arası (40 dönüm)	360	760	0	0
Nim Çift (30 dönüm)	120	750	1410	7350
Rub' ile Nim Çift Arası (20 dönüm)	1260	320	1240	20
Rub' (10-15 dönüm)	780	570	0	0
Bennâk (10 dönüm)	220	2270	2380	4700
<b>TOPLAM</b>	<b>2920</b>	<b>14930</b>	<b>9350</b>	<b>13090</b>

<sup>132</sup> Harşit köyü ile ilgili kayıtlar için bk. BOA, *TD*, nr. 288, s. 649; TK. KKA, *TD*, nr. 43, s. 92b-93b, 105b.

## C. Harşit Vadisi'nde Hububat ve Bakliyat Üretimi

### a. Üretilen Hububat Çeşitleri

XV. ve XVI. yüzyıllarda Harşit Vadisi'nde bulunan tarım alanlarında buğday, darı, arpa, nohut, mercimek ve bakla gibi hububat ve bakliyat ürünlerinin üretimi yapılıyordu. Bunlar "öşür" olarak vergilendirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde, zirâî mahsûllerin öşürleri, buğday ve arpa gibi tahıl çeşitinden olup, dayanıklı ve nakledilebilir cinstense aynî olarak alınmaktaydı<sup>133</sup>. Ancak timar sisteminde dirliklerin değeri nakit olarak hesaplandığından, aynî olarak alınan öşürün miktarı tahrir kayıtlarında kile veya müd olarak hesaplanıp, dirlik değerleri de akça cinsinden kaydedilmiştir. Cârî fiyatlar gözönüne alınarak tesbit edilen hubûbat ve bakliyat fiyatlarına "tahrir kıymeti" adı verilmiştir<sup>134</sup>.

Trabzon sancağında tahıl ürünleri "somar" hesabıyla ölçülüyordu. Aynı zamanda ceviz ve fındık gibi meyveler için de ölçü birimi olarak kullanıldığı görülmektedir. Somar ölçü birimi yerine yer yer "kile" ölçü biriminin kullanılmasından hareketle bu iki ölçü biriminin aynı mânâda kullanıldığı düşünülmektedir. Nitekim hubûbat ve bakliyatta kullanılan somar ve kile ölçü birimlerinin tahrir kıymetlerinin aynı olması bu görüşümüzü doğrulamaktadır<sup>135</sup>.

### b. 1486 ve 1515 Yıllarında Hububat Üretim Kapasitesi

1486 yılı tahrir kayıtlarında Harşit Vadisi'nde vergi alınan tahıl ürünlerinden yalnız darı (dâhn-erzen)'nin kaydına rastlanmaktadır<sup>136</sup>. Bu tarihte vadi dâhilinde tarımla uğraşanlardan 200 kile darı öşrü alınmaktaydı. Halkın ürettiği darı miktarının 2000 kile ve bunun da 51.312 kg karşılık geldiği yapılan hesaplamalardan ortaya çıkmaktadır. Darı üretiminin

<sup>133</sup> Bu konuda bk. Lütü Güçer, Osmanlı İmparatorluğunda Hububât Meselesi, s. 55-56.

<sup>134</sup> Lütü Güçer, Osmanlı İmparatorluğunda Hububât Meselesi, s. 58-59.

<sup>135</sup> Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 488.

<sup>136</sup> Darının bugün kuşyemi olarak kullanılan ve zayıf topraklarda yetişebilen buğdaygillerden "gramines" familyasından bir taneli bitki olduğu ve bunun daha sonraları mahalli ağızda mısır için kullanıldığı belirtilmektedir (bk. Emecen, *Bulancağ-Piraziz*, s. 148-149; a.mlf, *Ağasar Vadisi*, s. 73).



Alayundlu ve Harşit köylerinde yapıldığı görülmektedir<sup>137</sup>. Bu tarihte vadi nüfusu 861 kişi<sup>138</sup> olduğuna göre, kişi başına yılda yaklaşık 60 kg tahıl ürünü düşmekteydi. Bu kadar düşük miktardaki tahıl ürünü ile insanların hayatını sürdürmeleri mümkün değildir. Muhtemelen diğer köylerde de tahıl yetiştirilmekte, ancak buralarda yetiştirilen ürünün vergi alınacak düzeyde olmadığı düşünülmektedir.

1515'te vadi dâhilinde darının yanında buğday, arpa, ades (mercimek) ve bakla üretimi de yapılmaktaydı. Dıhn-erzen (darı); Akçakilise, Alayundlu, Avcılu, Harşit, Karakaya, Kızılelma ve Kilyarı köylerinde üretilmekteydi. Hınta-gendüm (buğday) üretiminin Akçakilise, Harşit, Karaçukur ve Kızılelma köylerinde, şa'ir (arpa) üretiminin de aynı köylerde yapıldığı tespit edilmektedir<sup>139</sup>. Bu tarihte vergi alınabilecek düzeyde mercimek ve bakla tarımının yalnız Karaçukur köyünde yapıldığı görülmektedir<sup>140</sup>.

1515'te en çok darı üretimi Alayundlu köyünde, buğday üretimi Kızılelma köyünde, arpa üretimi de Harşit köyünde yapılmaktaydı. Bu tarihte 770 kile arpa, 450 kile buğday, 7930 kile darı, 30 kile mercimek ve 20 kile bakla ürünü elde edilmekteydi. Arpa üretimi 19.755 kg, buğday 11.545 kg, darı 203.452 kg, bakla ve mercimek de 1.283 kg'a tekabül etmekteydi. Vadi dâhilinde yapılan tarımdan elde edilen tahılın yaklaşık 236 bin kg olduğu hesaplanmaktadır. Bu tarihte vadi nüfusunun 2051 kişi olduğu<sup>141</sup> göz önüne alındığında kişi başına yılda 115 kg hububat ürünü düşebileceği hesaplanmaktadır.

### c. 1554 ve 1583 Yıllarında Hububat Üretiminin Yapıldığı İskân Birimleri ve Alınan Vergi

1554'te, 1515 yılına oranla darı üretiminin yapıldığı yeni yerleşim birimleri arasında Harid, Söğüdüni ve Törnük köyleri yer almaktaydı. Böylece darı üretiminin yapıldığı köy sayısı ona çıkmaktadır. Bu tarihte en

<sup>137</sup> BOA, MAD, nr. 828, s. 65, 717, 728.

<sup>138</sup> Hanefi Bostan, "Harşit Vadisi'nde Yerleşme ve Nüfus (XV-XVII. Yüzyıllar)", *Harşit Vadisi (Tarih-Coğrafya-Kültür)*, İstanbul 2017, s. 53, 58-59.

<sup>139</sup> Bk. Tablo: VII.

<sup>140</sup> BOA, TD, nr. 52, s. 718.

<sup>141</sup> Hanefi Bostan, "Harşit Vadisi'nde Yerleşme ve Nüfus", s. 55.

çok darı ürününün elde edildiği köyler arasında birinci sırayı Alayundlu, ikinci sırayı Avcılı, üçüncü sırayı da Söğüdü köyünün aldığı görülmektedir. 1515'te Akçakilise köyünde buğday tarımı yapılırken 1554'teki kayıtlardan yapılmadığı, yapıyorsa da vergi alınacak düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır. Bu tarihte Beşir, Harşit, Karaçukur, Kargakayası, Kızılelma, Taşlıköy ve Uluköy'de buğday üretimi yapılmaktaydı. En çok buğday ürünü Kargakayası köyünde elde edilmekteydi.

1515 yılında Akçakilise ile Karaçukur köylerinde arpa tarımı yapılırken 1554'te yapılmadığı ya da vergi alınacak bir yeküne ulaşmadığı anlaşılmaktadır. 1554'te 1515 yılına ilaveten Harid, Kargakayası, Törnük ve Uluköy olmak üzere toplam altı köyde bu ürünün yetiştirildiği tahrir kayıtlarından tespit edilmektedir. Bu tarihte en çok arpa üretiminin sırasıyla Uluköy ve Kargakayası köylerinde yapılmaktaydı. 1554'te Karaçukur köyünde bakla ve mercimek üretimi yanında nohut üretimi de yapıldığı kayıtlardan ortaya çıkmaktadır. Bu tarihte nohut üretiminin 200 kile, birlikte yazılan bakla ve mercimek üretiminin de 20 kile olduğu tespit edilmektedir<sup>142</sup>.

---

<sup>142</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 566.

**Tablo VII: XV. ve XVI. Yüzyıllarda Harşit Vadisi'nde Hububat ve Baklıyattan Alınan Aynî Öşrün Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı**

Köyler	Dıhn-Erzen (Darı)				Hinta-Gendüm (Buğday)				Kaplucu (Kapçıklı Buğday)				Şa'ir (Arpa)				Bakla, Mercimek ve Nohut			
	1486	1515	1554	1583	1486	1515	1554	1583	1486	1515	1554	1583	1486	1515	1554	1583	1486	1515	1554	1583
	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>
Akçakilise	0	30	62	90	0	15	0	0	0	0	0	0	0	15	0	0	0	0	0	0
Akçal	0	0	0	0	0	0	0	200	0	0	0	10	0	0	0	114	0	0	0	0
Alayundlu	175	310	487	276	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ara	0	0	10	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Arkköy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Arpacı	0	0	0	55	0	0	0	100	0	0	0	0	0	0	0	55	0	0	0	0
Avcılı	0	273	233	148	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Beşir	0	0	0	0	0	0	55*	90	0	0	0	0	0	0	0	30	0	0	0	0
Beytarlası	0	0	0	20	0	0	0	112	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çarçur	0	0	0	0	0	0	0	90	0	0	0	0	0	0	0	41	0	0	0	0
Elmacık	0	0	0	0	0	0	5	193	0	0	0	0	0	0	0	10	0	0	0	0
Gelevera	0	0	0	0	0	0	0	95	0	0	0	0	0	0	0	10	0	0	0	0
Gönderi	0	0	0	0	0	0	0	15	0	0	0	0	0	0	0	8	0	0	0	0
Harid	0	0	32	0	0	0	0	90	0	0	0	0	0	0	20	10	0	0	0	0
Harşit	25	40	58	161	0	10	53	0	0	0	0	40	0	27	20	100	0	0	0	0
Karaçukur	0	0	0	0	0	15	25	20	0	0	0	70	0	15	0	30	0	5	22	2
Karadere	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	15***	0	0	0	0
Karakaya	0	75	87	28	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kargakayası	0	0	0		0	0	58	120	0	0	0	0	0	0	40	100	0	0	0	0

				0																
Kılan	0	0	0	0	0	0	0	100	0	0	0	0	0	0	0	50	0	0	0	0
Kızılcadam	0	0	0	40	0	0	0	100	0	0	0	100	0	0	0	40	0	0	0	0
Kızılelma	0	20	70	40	0	20	10	56	0	0	0	0	0	20	21	40	0	0	0	0
Kilyarı	0	40	21	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kozluca	0	0	0	0	0	0	0	30	0	0	0	100	0	0	0	20	0	0	0	0
Küçük Harid	0	0	0	0	0	0	0	80	0	0	0	0	0	0	0	24	0	0	0	0
Manastr	0	0	10	20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sarıbaba	0	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0
Söğüdüni	0	0	225**	0	0	0	0	18	0	0	0	0	0	0	0	12	0	0	0	0
Taşlıköy	0	0	0	0	0	0	5	40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tilkicik	0	0	0	100	0	0	0	50	0	0	0	0	0	0	0	47	0	0	0	0
Törmük	0	0	32	19	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8	0	0	0	0	0
Uluköy	0	0	0	10	0	0	15	40	0	0	0	0	0	0	120	10	0	0	0	0
Mezra-i Çamçukuru	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mezra-i Taşlıca	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
C. Zaviye-i Menteşe	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
C. Zaviye-i Taşlıca	0	0	0	20	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	25	0	0	0	0
Bedreme Kalesi	0	5	20	50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	15	0	0	0	0
<b>TOPLAM</b>	200	793	1347	1086	0	45	226	1649	0	0	0	320	0	77	229	811	0	5	22	2

\* Alaca mezarasının hâsılı 5 akça olup buraya dâhil edildi.

\*\* Erzen ve Kendüm öşrü birlikte yazılmıştır.

\*\*\* Alef ve rusum-ı sayır olarak 150 akça yazıldı

1554'te vadi dâhilinde hububattan 18.020 kile ve bakliyattan da 220 kile olmak üzere toplam 18.240 kile tarım ürünü elde edilmekteydi. Bu ürünün %12.55'ini (2290 kile) arpa, %12.39'unu (2260 kile) buğday, %73.84'ünü (13470 kile) darı, %1.20'sini (240 kile) bakla, mercimek ve nohut teşkil etmekteydi<sup>143</sup>. 18.240 kilelik tarım ürünü 467.965 kg'a karşılık gelmektedir. Bu tarihte vadi nüfusu 2832 kişi olup<sup>144</sup>, kişi başına yılda 165 kg hububat ve bakliyat düşmekteydi.

1583'te darı, buğday ve arpanın yanında kapluca (kapçıklı buğday) üretiminin de yapıldığı tahrir kayıtlarından ortaya çıkmaktadır. Kapçıklı buğdayın Akçal, Harid, Karaçukur, Kızılcadam ve Kozluca köylerinde üretildiği görülmektedir<sup>145</sup>. Bu tarihte hemen hemen her köyde tarım üretimi yapıldığı vergi kayıtlarından ortaya çıkmaktadır. Nitekim Tablo VII'de görüldüğü gibi darı üretimi 15 köy ve bir zaviyeye ait tarım alanında, buğday üretiminin 22 iskân biriminde, arpa üretiminin yine aynı şekilde 22 yerleşim biriminde yapıldığı tespit edilmektedir. Bakla ve mercimek üretiminin de daha önceki tarihlerde görüldüğü gibi yalnız Karaçukur köyünde yapılmaktaydı<sup>146</sup>. 1554'te bu köyde yapılan nohut üretiminin 1583'te yapılmadığı ya da vergi alınacak düzeyde bir üretimin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır.

1583 yılı tahrir kayıtlarına göre, Harşit Vadisi dâhilinde 38.680 kilelik tahıl ürünü elde edilmekteydi. Bu ürünün %20.96'sını (8110 kile) arpa, %42.63'ünü (16490 kile) buğday, %28.07'sini (10860 kile) darı, %8.27'sini (3200 kile) kapçıklı buğday, %0.05'ini (20 kile) de bakla ve mercimek teşkil etmekteydi. 38680 kileden teşekkül eden hububat ve bakliyat ürünleri 992.373 kg'a karşılık gelmekteydi. Bu tarihte vadinin tahmini nüfusu 6889 kişi olup<sup>147</sup>, kişi başına yılda yaklaşık 145 kg tahıl ürünü düştüğü hesaplanmaktadır.

---

<sup>143</sup> Tablo: VIII.

<sup>144</sup> Hanefi Bostan, "Harşit Vadisi'nde Yerleşme ve Nüfus", s. 55, 58-59.

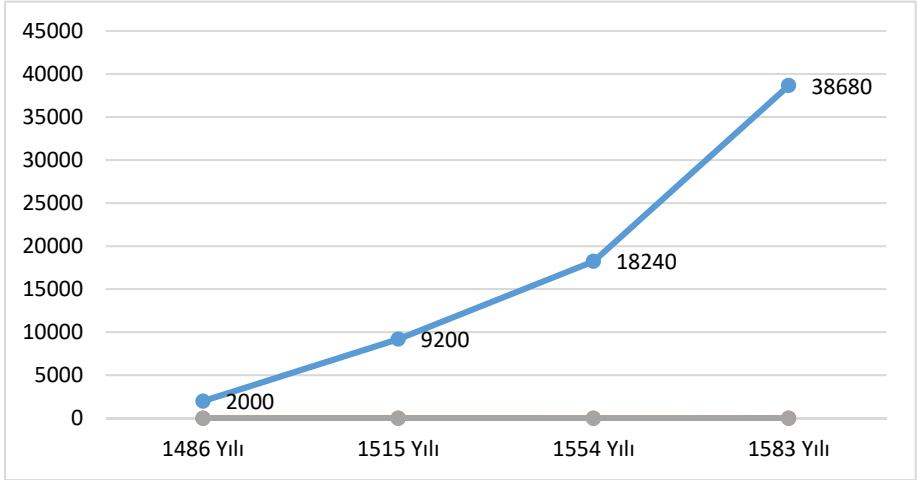
<sup>145</sup> TK. KKA, TD, nr. 43, s. 82b, 105b, 109a, 128a, 128b.

<sup>146</sup> TK. KKA, TD, nr. 43, s. 82b.

<sup>147</sup> Hanefi Bostan, "Harşit Vadisi'nde Yerleşme ve Nüfus", s. 57, 58-59.

#### d. Hububat Üretim Kapasitesi

Harşit Vadisi dâhilinde 1486 yılında 2000 kile hububat üretilirken, 1515'te üretim 9.200 kileye, 1554'te 18.240 kileye, 1583'te de 38.680 kileye çıkarak yaklaşık bir asırda üretim kapasitesi %1834 yani yaklaşık on sekiz misli büyümüş bulunmaktadır. Buğday ve arpa üretiminin genelde vadinin yüksek kesimlerindeki yayla konumundaki köy iskân birimlerinde yapıldığı tespit edilmektedir<sup>148</sup>.



**Grafik-9: 1486-1583 Yıllarında Hububat Üretimi**

<sup>148</sup> Bk. Tablo: VII.

**Tablo VIII: XV. ve XVI. Asırlarda Harsit Vadisi'ndeki İskân Birimlerinde Hububat ve Bakliyat Üretim Miktarı**

Mahsuller	1486 Yılı			1515 Yılı			1554 Yılı			1583 Yılı		
	Öşr Yekûnü (Kile)	Üretim Yekûnü (Kile)	Kg Olarak Karşılığı	Öşr Yekûnü (Kile)	Üretim Yekûnü (Kile)	Kg Olarak Karşılığı	Öşr Yekûnü (Kile)	Üretim Yekûnü (Kile)	Kg Olarak Karşılığı	Öşr Yekûnü (Kile)	Üretim Yekûnü (Kile)	Kg Olarak Karşılığı
Arpa	0	0	0	77	770	19755	229	2290	58752	811	8110	208070
Buğday	0	0	0	45	450	11545	226	2260	57983	1649	16490	423067
Darı	200	2000	51312	793	7930	203452	1347	13470	345586	1086	10860	278624
Kapçıklı Buğday	0	0	0	0	0	0	0	0	0	320	3200	82099
Bakla, Mercimek ve Nohut	0	0	0	5	50	1283	22	220	5644	2	20	513
<b>TOPLAM</b>	<b>200</b>	<b>2000</b>	<b>51312</b>	<b>920</b>	<b>9200</b>	<b>236035</b>	<b>1824</b>	<b>18240</b>	<b>467965</b>	<b>3849</b>	<b>38680</b>	<b>992373</b>

### c. Hububat Ürünlerinin Tahrir Kıymeti

Harşit Vadisi'nde bulunan yerleşim yerlerindeki tarım alanlarında Trabzon sancağının diğer idari birimlerinde olduğu gibi 1486'da darının (dihn-erzen) bir kilesinin tahrir kıymeti 4 akça idi<sup>149</sup>. 1515 ve 1554'te 8 akça, 1583'te ise 10 akça olduğu yapılan hesaplamalardan ortaya çıkmaktadır<sup>150</sup>. 1486 yılında vadi dâhilinde bakla, mercimek, nohut, buğday, kapçıklı buğday ve arpa üretimi yapılmamakta, yapılıyorsa da vergi alınacak düzeyde bulunmamaktaydı. Bu ürünlerin tahrir kıymeti sancağın diğer birimlerindeki rakamlar esas alınarak değerlendirmeye alınmıştır. Buna göre 1486'da bakla ve mercimeğin tahrir kıymeti 10 akça, buğdayın 6 akça, kapçıklı buğdayın 4 akça, arpanın da 5 akça olduğu görülmektedir<sup>151</sup>. Nohudun 1486'daki tahrir kıymeti belirtilmemekle birlikte, 1554 tarihli kayıtlarda 7 akça olduğu tespit edilmektedir<sup>152</sup>. 1515-1554 yıllarında tahrir kıymetlerinin değişmediği görüldüğünden 1515'te nohudun kilesinin tahrir kıymeti 7 akça, 1486'da da 5 akça olarak ele alınmıştır. 1583'te nohut vadi dâhilindeki kayıtlarda yer almamakla birlikte<sup>153</sup>, kıyasen tahrir kıymeti 10 akça olarak hesaplanmıştır.

1486'da buğdayın (hınta-gendüm) tahrir kıymeti 6 akça<sup>154</sup>, 1515 ve 1554 tarihlerinde 8 akça<sup>155</sup>, 1583'te de 12 akça idi<sup>156</sup>. Arpanın (şa'ir) tahrir kıymeti 1486 yılında 5 akça<sup>157</sup>, 1515-1554 yıllarında 7 akça<sup>158</sup>, 1583'te de 10 akça olduğu görülmektedir<sup>159</sup>. Kapçıklı buğday (kapluca) yalnız 1583 tarihli

<sup>149</sup> Trabzon sancağı dâhilinde bir kile dihnın (darının) tahrir kıymetinin 1486 yılında 4 akça olduğuna dair bk. BOA, MAD, nr. 828, s. 28, 29, 511, 691, 692.

<sup>150</sup> BOA, TD, nr. 52, s. 710, 715, 730, 733, 735, 748, 752; BOA, TD, nr. 288, s. 575, 578, 624, 628, 649, 653; TK. KKA, TD, nr. 43, s. 77a, 80a, 91a, 92b, 93b, 94b, 95a, 101b, 103a, 105b, 114b, 116a, 124b, 125a, 127a, 128b, 129a, 130b.

<sup>151</sup> BOA, MAD, nr. 828, s. 28, 29, 31, 33, 34, 36, 78, 80, 81, 87, 91, 93, 94, 98, 103, 106, 108, 511, 512, 513, 514, 517, 518, 532, 537, 692.

<sup>152</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 566.

<sup>153</sup> TK. KKA, TD, nr. 43, s. 83a.

<sup>154</sup> BOA, MAD, nr. 828, s. 28, 29, 512 ve muh. sy.

<sup>155</sup> BOA, TD, nr. 52, s. 710, 715, 718, 733; BOA, TD, nr. 288, s. 566, 570, 592, 636, 649, 651.

<sup>156</sup> TK. KKA, TD, nr. 43, s. 83a, 109a, 113b, 115a, 127a, 129a.

<sup>157</sup> BOA, MAD, nr. 828, s. 28, 29, 512.

<sup>158</sup> BOA, TD, nr. 52, s. 710, 715, 733, ; BOA, TD, nr. 288, s. 570, 592, 624, 649, 651.

<sup>159</sup> TK. KKA, TD, nr. 43, s. 93b, 109a, 113b, 115a, 127a.



kayıtlarda yer almakta ve tahrir kıymeti de 10 akça olduğu yapılan hesaplamalardan ortaya çıkmaktadır<sup>160</sup>. Kaplucanın tahrir kıymetinin 1486 yılında 4 akça, 1515-1554 yıllarında 8 akça olduğu tespit edilmektedir<sup>161</sup>.

Bu verilerden hareketle 1486-1583 yılları arasındaki yaklaşık bir asırlık dönemde enflasyonun %100 arttığını söylemek mümkündür.

**Tablo IX: XV. ve XVI. Asırlarda Harşit Vadisi'nde Hububat ve Bakliyatın Tahrir Kıymetleri**

Mahsuller	1486	1515	1554	1583
	Akça	Akça	Akça	Akça
Bakla ve Mercimek	10	15	15	15
Dıhn-Erzen (Darı)	4	8	8	10
Hınta-Gendüm (Buğday)	6	8	8	12
Kapluca (Kapçıklı Buğday)	4	8	8	10
Nohut	5	7	7	10
Şa'ir (Arpa)	5	7	7	10

#### f. Hububat Ürünlerinden Alınan Verginin Aynî ve Nakdî Değeri

Trabzon Sancağı Kanunnâmesinde yer alan: "livâ-i mezbûr kurâsının sınırları mahlût olub mümtâz ve mu'ayyen sınırları olmamağın herkes ra'iy-yetlü ra'iyyetin ta'sîr idermiş, girü ber-karâr-ı sâbık kadîmden olıgeldüğü üzere ta'sîr ideler" hükmünden anlaşılacağı gibi bu sancakta yetiştirilen ürünlerden 1/10 oranında vergi alınmaktaydı<sup>162</sup>. Dolayısıyla tahrir defterlerine kaydedilen aynî ve nakdî vergi gelirleri hâsılları, yapılan üretimin onda birine tekabül etmekteydi.

<sup>160</sup> TK. KKA, TD, nr. 43, s. 83a, 105b, 109a, 128a, 128b.

<sup>161</sup> BOA, MAD, nr. 828, s. 512, 517, 535; BOA, TD, nr. 52, s. 60, 72, 92, 131, 162, 194, 254, 313; BOA, TD, nr. 288, s. 665, 669, 683,699.

<sup>162</sup> TK. KKA, TD, nr. 29, s. 4a.

Harşit Vadisi'nde tarımla uğraşan halk 1486 yılında elde ettiği 2000 kilelik tahıl ürününün 200 kilesini vergi olarak vermekteydi. Bu 200 kilelik tahılın nakdi değeri 888 akçaya tekabül ediyordu. 1515'te 920 kile tahıl ve bakliyat ürünü olarak vergi verilmekte olup, bunun nakdi kıymeti 7309 akça idi. 1554'te tahıl üretiminin 1824 kilesi vadi dâhilinde vergi olarak alınmaktadır. Bunun nakdi değeri de 11724 akça idi. 1583'te üretilen 38680 kilelik hububatın 3849 kilesi vergi olarak alınmakta ve bu da 41.257 akça nakdi değere karşılık gelmekteydi<sup>163</sup>.

**Tablo X: XV. ve XVI. Asırlarda Harşit Vadisi'ndeki Yerleşim Yerlerinde Hububat ve Bakliyattan Alınan Verginin Nakdi Değeri**

Mahsuller	1486	1515	1554	1583
	Akça	Akça	Akça	Akça
Bakla ve Mercimek	0	45	20	30
Dıhn-Erzen (Darı)	800	6344	8773	11116
Hınta-Gendüm (Buğday)	0	480	1364	18956
Kapluca (Kapçıklı Buğday)	0	0	0	3200
Nohut	0	45	140	0
Şa'ir (Arpa)	0	440	1427	7955
<b>TOPLAM</b>	<b>800</b>	<b>7309</b>	<b>11724</b>	<b>41257</b>

#### D. Harşit Vadisi'nde Bağcılık, Meyvecilik ve Sebzeçilik

1486 tarihli tahrir kayıtlarında Harşit Vadisi'nde meyve yetiştirilip yetiştirilmediğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Alayundlu köyüne ait bahçe kaydı bulunması ve yetiştirilen ürünlerden yılda 150 akçalık vergi

<sup>163</sup> Bk. Tablo: VIII; Tablo: X.

alınması<sup>164</sup> önem taşımaktadır. Bahçelerde ne yetiştirildiği belirtilmemekle beraber, buralarda sebze yanında çeşitli meyvelerin de yetiştirildiği düşünülmektedir.

1515'te vadi dâhilinde üzüm (engür), ceviz gibi meyvelerin yanında adı belirtilmeyen muhtelif meyvelerin de yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Üzümün daha çok Akçakilise, Alayundlu, Avcılu, Harşit, Karakaya, Kızılelma ve Kilyarı köylerinde üretildiği görülmektedir<sup>165</sup>. Bu tarihte yetiştirilen üzüm-den 1315 akça vergi alındığı, dolayısıyla 13.150 akça değerinde ürün elde edildiği tespit edilmektedir. Ceviz üretimi de aynı köylerde yapılmaktaydı. Cevizden alınan öşrün 250 akça olduğu, dolayısıyla vadi dâhilinde 2500 akçalık bir üretim yapıldığı anlaşılmaktadır.

Üzüm ve ceviz dışındaki muhtelif meyvelerden alınan vergi, tahrirlere "öşr-i meyve" olarak kaydedilmiştir. 1515 yılında meyve öşrü yukarıda belirtilen köylere ilaveten Karaçukur köyünden de alınmaktaydı. Muhtelif meyvelerden alınan verginin 853 akça olduğu tespit edilmektedir. Vergi alınan muhtelif meyvelerin önemli bir bölümünü kiraz, fındık, armut, elma ve erik gibi meyvelerin oluşturduğu tahmin edilmektedir.

1515 yılında Harşit Vadisi'nde meyvelerden alınan toplam öşrün 2418 akçadan oluştuğu, bunun da 24.180 akça değerinde bir üretime karşılık geldiği hesaplanmaktadır.

1554 tarihinde 1515'te olduğu gibi üzüm, ceviz ve muhtelif meyvelerden vergi alınmaktaydı. Bu tarihte meyvelerden alınan vergi kalemlerine "öşr-i şıra" da dâhil olmuştur. Şıra, üzüm-den elde edilmekte ve "sabur" denilen ölçü birimi ile hesaplanmaktaydı. Bir sabur 53,880 litreye tekabül etmekteydi<sup>166</sup>. Şıra üretiminin sadece Alayundlu köyünde yapıldığı tespit edilmektedir. Burada üretilen şiradan yılda 150 akça vergi alındığı görülmektedir<sup>167</sup>. Şıranın bir saburunun tahrir kıymeti 1554 ve 1583 yıllarında 20 akça idi<sup>168</sup>. Buna göre 1554 'te Alayundlu köyünde üretilen şıranın 75 sabur olduğu ve

<sup>164</sup> BOA, MAD, nr. 828, s. 65, 717.

<sup>165</sup> Bk. Tablo: XI.

<sup>166</sup> Nicoara Beldiceanu, "Le Monastère De La Théosképastos a la Lumière D'un Recensement Ottoman de Trebizonde", *Byzantion*, LV, Brüksel 1985, s. 275.

<sup>167</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 573.

<sup>168</sup> Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 500.

bunun 7,5 saburunun nakdi değerinin vergi olarak alındığı ortaya çıkmaktadır. 75 sabur şıranın 4041 litreye karşılık geldiği hesaplanmaktadır.

1554'te Harşit Vadisi'nde şıranın dışında, üzümünden de vergi verildiği ve bu verginin sadece Avcılu köyünden 500 akça olarak alındığı görülmektedir. Ayrıca bu köyden “*resm-i bağ*” adıyla 210 akçalık bir vergi daha alındığı tespit edilmektedir<sup>169</sup>. Harşit köyünde bulunan iki ayrı bağ ve bahçeden de toplam 230 akça vergi alınmaktaydı<sup>170</sup>.

Ceviz öşrü; Avcılu, Harid ve Söğüdüni köylerinden alınmaktaydı. Bu tarihte toplam 1291 akça vergi öşrü verilmekte ve bunun büyük bir bölümünün (%81.33) Söğüdüni köyünden sağlandığı kayıtlardan ortaya çıkmaktadır.

Tablo: XI'de görüldüğü gibi toplam 15 yerleşim birimindeki bahçelerde üretilen üzüm ve ceviz dışındaki muhtelif meyvelerden toplam 1861 akça vergi alınmaktaydı. Bu tarihte vadi dâhilinde yetiştirilen meyvelerden elde edilen ürünün 3802 akçalık kısmı vergi olarak toplanmaktaydı.

1583 tarihinde Harşit Vadisi'nde üzümünden elde edilen şıradan yılda 3494 akça değerinde vergi verildiği tahrir kayıtlarından ortaya çıkmaktadır. Üretilen şıranın 1747 sabur olduğu ve bunun da 94.130 litreye tekabül ettiği hesaplanmaktadır. Şıranın Alayundlu, Avcılu, Harşit, Törnük ve Taşlıca yerleşim birimlerinde üretildiği tespit edilmektedir. Üretilen şıranın %86.43'ü Alayundlu köyünde elde edilmekteydi. Bu tarihte şıranın dışında üzüm vergi alındığına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ayrıca Harşit köyünde bulunan iki ayrı bağ ve bahçeden yılda toplam 910 akça vergi alınmaktaydı<sup>171</sup>.

1583'te vergi alınacak düzeyde ceviz üretiminin sadece Avcılu köyünde yapıldığı ve yılda 260 akça vergi alındığı görülmektedir<sup>172</sup>. Bu tarihte muhtelif meyvelerden alınan öşrünün toplam 1878 akça olduğu hesaplanmaktadır. Muhtelif meyvelerden verginin Akçakilise, Alayundlu, Avcılu, Beşir, Çarçur, Gelevera, Harşit, Karakaya, Kızılelma, Manastır, Söğüdüni ve Taşlıca köylerinden alınmaktaydı. Taşlıca köyünde muhtelif meyvelerden

<sup>169</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 653.

<sup>170</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 650.

<sup>171</sup> TK. KKA, TD, nr. 43, s. 93b.

<sup>172</sup> TK. KKA, TD, nr. 43, s. 102b.

alınan öşür, ceviz ve fındık öşrü ile birlikte yazılmıştır<sup>173</sup>. Bu köydeki muhtelif meyve, ceviz ve fındıktan toplam 20 akça vergi alınmaktaydı. Kayıtlardan en çok meyve öşrünün Alayundlu köyünden (982 akça), en az da Gelevera (10 akça) ve Taşlıca (20 akça) köylerinden alındığı tespit edilmektedir.

Bu bilgilerden XVI. yüzyılda Harşit Vadisi'nin yayla konumundaki iskân birimlerinin bulunduğu alanların önemli bir kısmında vergi alınabilecek düzeyde meyve yetiştirildiği ortaya çıkmaktadır.

Harşit Vadisi'nde meyveciliğin yanında 1583'te sebzeçiliğin de küçümsemeyecek düzeyde olduğu toplam 24 köyde alınan bostân öşründen anlaşılmaktadır. Akçakilise, Ara, Karaçukur, Kızılelma, Manastır, Sarıbaba ve Tilkecik iskân birimlerinde yaşayan halktan, diğer köyler halkından farklı olarak "*resm-i bostân*" vergisi alınmaktaydı. "*Resm-i bostân*" raiyyet vergisi olduğu için bu vergi raiyyet rüsumu bölümünde değerlendirilmiştir. Ancak Avcılu köyünden hem "*öşrü bostân*" (5 akça) ve hem de "*resm-i bostân*" (120 akça) alınmaktaydı<sup>174</sup>. Bostân öşrü, Avcılu köyünün Müsellemler Cemaati bölümünde kaydedildiği tespit edilmektedir. Bu durum tahrir kâtibinin hatasından kaynaklanmıyorsa köyden iki ayrı verginin de alındığı ortaya çıkmaktadır.

1583'te Harşit Vadisi'ndeki 24 köyden toplam 916 akça bostân öşrü alınmaktaydı<sup>175</sup>. Arkköy, Gelevera, Karadere ve Taşlıköy'den bu verginin alınmaması, buralarda sebzeçilik yapılmadığını ya da vergi alınacak düzeyde bir üretimin olmadığını göstermektedir. Tablo: XI' deki verilerden sebzeçiliğin daha çok Alayundlu ve Harşit köylerinde geliştiği anlaşılmaktadır. Bu tarihte sebze üretiminden alınan verginin toplam vergiye oranı %0.97 nispetinde idi.

<sup>173</sup> TK. KKA, TD, nr. 43, s. 130b.

<sup>174</sup> TK. KKA, TD, nr. 43, s. 102b.

<sup>175</sup> Bk. Tablo XI.

**Tablo XI: XV. ve XVI. Yüzyıllarda Harşit Vadisi'ndeki İskân Birimlerinde Meyvelerden Alınan Vergiler**

Yerleşim Yerleri	Öşr-i Şıra			Öşr-i Engür			Öşr-i Ceviz			Öşr-i Meyve			Öşr-i Bostan		
	1515 Yılı	1554 Yılı	1583 Yılı	1515 Yılı	1515 Yılı	1515 Yılı	1515 Yılı	1554 Yılı	1583 Yılı	1515 Yılı	1554 Yılı	1583 Yılı	1515 Yılı	1554 Yılı	1583 Yılı
	Akça	Akça	Akça	Akça	Akça	Akça	Akça	Akça	Akça	Akça	Akça	Akça	Akça	Akça	Akça
Akçakilise	0	0	0	30	30	30	15	0	0	30	106	136	0	0	0
Akçal	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	47
Alayundlu	0	150	3020	245	245	245	100	0	0	245	689	982	0	0	308
Ara	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8	0	0	0	0
Arkköy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Arpacı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	19
Avcılı	0	0	400	408	408	408	85	160	260	408	207	50	0	0	5
Beşir	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9	56	0	0	29
Beytarlası	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	40
Çarçur	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	60	0	0	20
Elmacık	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	12
Gelevera	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	0	0	0
Gönderi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12
Harid	0	0	0	0	0	0	0	81	0	0	72	0	0	0	20
Harşit	0	0	25	35	35	35	10	0	0	35	63	39	0	0	126
Karaçukur	0	0	0	20	20	20	0	0	0	20	20	0	0	0	0
Karadere	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Karakaya	0	0	0	55	55	55	5	0	0	55	146	45	0	0	64

Kargakayası	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	26
Kılan	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	15
Kızılcaadam	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10
Kızılelma	0	0	0	30	30	30	15	0	0	30	60	286	0	0	0
Kilyarı	0	0	0	30	30	30	20	0	0	30	39	0	0	0	10
Kozluca	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	25
Küçük Harid	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	19
Manastır	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	29	0	0	4
Sarıbaba	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Söğüdöni	0	0	0	0	0	0	0	1050	0	0	0	35	0	0	28
Taşlıköy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	15	0	0	0	0
Tilkicik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Törnük	0	0	34	0	0	0	0	0	0	0	170	0	0	0	12
Uluköy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	220	0	0	0	15
Mezra-i Çamçukuru	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mezra-i Taşlıca	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zâviye-i Şeyh Menteşe	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zâviye-i Taşlıca	0	0	15	0	0	0	0	0	0	0	0	20*	0	0	20
Bedreme Kalesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	30	130	0	0	30
<b>TOPLAM</b>	0	150	3494	853	853	853	250	1291	260	853	1861	1878	0	0	916

\* Öşr-i ceviz, fındık ve sayir meyve birlikte yazıldı.

## E. Harşit Vadisi'nde Kendir Üretimi ve Değirmenler

XV. asırda Harşit Vadisi'nde kendir üretildiğine ve bölge dâhilinde değirmenler bulunduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

### a. XVI. Yüzyılda Kendir Üretimi

XVI. yüzyıla gelince bu dönemde bir endüstri bitkisi olarak kendirin var olduğu tespit edilmektedir. 1515 tarihli tahrirde "*öşr-i kettân*" ve "*öşr-i kendir*", 1554 tarihli tahrirde "*resm-i kendir*" ve "*öşr-i kettan*", 1583 tarihli defterde de "*resm-i kettan*", "*öşr-i kettan*" ve "*öşr-i kendir*" olarak kaydedilmektedir. Keten tohumundan çeşitli ev ilaçları yanı sıra, bazı bölgelerde bundan yağ üretilerek yemeklerde kullanıldığı ve kendirden de daha çok ip, urgan ve keten bezi imal edildiği ve bu malzemelerden bir bölümünün gemi sanayinde kullanıldığı bilinmektedir<sup>176</sup>.

1515 yılında kendirin Akçakilise, Alayundlu, Avcılu, Harşit, Karaçukur, Karakaya, Kızılelma ve Kilyarı köylerinde istihsal edildiği tespit edilmektedir<sup>177</sup>. Kendir üretiminin 1554'te Avcılu, Harid ve Karaçukur köylerinde<sup>178</sup>, 1583'te de Akçakilise, Avcılu, Beytarlası, Karaçukur, Kızılcadam, Kozluca, Küçük Harid, Sarıbaba ve Tilkicik köylerinde yapıldığı görülmektedir<sup>179</sup>. 1515'te 8 yerleşim biriminde kendir üretilirken, 1554'te bu sayı 3 köye düşmüş ve 1583'te de 9 köye yükselmiştir. 1515'te en çok kendir üretimi Alayundlu köyünde yapılırken, daha sonraki tarihlerde yapılmadığı kayıtlardan ortaya çıkmaktadır.

1515'te vadi dâhilinde üretilen kendirden 844 akça vergi alınırken, bu verginin 1554'te 435 akça, 1583'te de 283 akça düşüğü görülmektedir<sup>180</sup>.

<sup>176</sup> Huricihan İslamoğlu - İnan, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, trc. Sabri Tekay, İstanbul 1991, s. 190; Hikmet Gürçay, "Urgan ve Urgancılık", *Tarih Enstitüsü Dergisi* (=TED), Sayı 11 (Ankara 1969), s. 13-26; Mehmet Taşdemir, "Karadeniz Bölgesinde Kendir-Keten Üretimi ve Kullanım Alanları (XV. yüzyıl sonu XVII. yüzyıl ilk yarısı)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 8, İstanbul 2003, s. 18, 19-20; M. Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Sinop Tersanesi İçin Canik Sancağından Malzeme Temini", *Geçmişten Geleceğe Samsan*, Samsun 2006, s. 242, 243.

<sup>177</sup> BOA, TD, nr. 52, s. 710, 715, 718, 730, 733, 734, 735, 746, 747, 748, 752.

<sup>178</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 566, 624, 653.

<sup>179</sup> TK. KKA, TD, nr. 43, s. 80a, 83a, 102b, 116a, 128b, 128a, 129a.

<sup>180</sup> Bk. Tablo: XII.



**Tablo XII: XV. ve XVI. Yüzyıllarda Harşit Vadisi'nde Kendir ve Değirmenlerden Alınan Verginin Miktarı**

Yerleşim Yerleri	Öşr-i Kendir			Asiyab (Değirmen)					
	1515 Yılı	1554 Yılı	1583 Yılı	Değirmen Sayısı			Hâsıl		
	Akça	Akça	Akça	1515 Yılı	1554 Yılı	1583 Yılı	1515 Yılı	1554 Yılı	1583 Yılı
Akçakilise	25	0	50	1	0	1	20	0	20
Akçal	0	0	0	0	0	3	0	0	72
Alayundlu	400	0	0	1	3	2	20	60	40
Ara	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Arkköy	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Arpacı	0	0	0	0	0	1	0	0	18
Avelih	210	311	49	1	1	2	20	20	40
Beşir	0	0	0	0	0	2*	0	0	20
Beytarlası	0	0	45	0	0	1	0	0	20
Çarçur	0	0	0	0	0	2	0	0	72
Elmacık	0	0	0	0	0	1	0	0	25
Gelevera	0	0	0	0	0	2	0	0	30
Gönderi	0	0	0	0	0	1	0	0	36
Harid	0	144	0	0	0	1	0	0	36
Harşit	36	0	0	0	0	0	0	0	0
Karaçukur	50	30	50	0	0	5	0	0	140
Karadere	0	0	0	0	0	2	0	0	28
Karakaya	48	0	0	1	1	0	20	20	0
Kargakayası	0	0	0	0	0	1	0	0	20
Kılan	0	0	0	0	0	1	0	0	20
Kızılcaadam	0	0	17	0	0	1	0	0	36
Kızılelma	35	0	0	1	1	1	20	20	20
Kilyarı	25	0	0	0	0	1	0	0	10
Kozluca	0	0	20	0	0	1	0	0	20
Küçük Harid	0	0	33	0	0	1	0	0	20
Manastr	0	0	0	1	1	1**	20	20	0

Sarıbaba der- yaylak	0	0	4	0	0	0	0	0	0
Sögüdüni	0	0	0	0	0	3	0	0	58
Taşlıköy	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tilkicik	0	0	15	0	0	1	0	0	40
Törnük	0	0	0	0	0	1	0	0	10
Uluköy	0	0	0	0	0	1	0	0	36
Mezra-i Çamçukuru	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mezra-i Taşlıca	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zâviye-i Şeyh Menteşe	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zâviye-i Taşlıca	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bedreme Kalesi	15	0	0	0	0	0	0	0	0
<b>TOPLAM</b>	<b>844</b>	<b>435</b>	<b>283</b>	<b>6</b>	<b>7</b>	<b>40</b>	<b>120</b>	<b>140</b>	<b>887</b>

\*Değirmenlerden biri haraptır.

\*\*Bu değirmen haraptır.

Harşit Vadisi dâhilinde istihsâl edilen kendirin aynî yekünü batman üzerinden hesaplanmıştır. Kendirin üretim kapasitesi hesaplanırken bir batman 23 kg olarak ele alınmıştır<sup>181</sup>. 1515 ve 1554 yıllarında bir batmanın kendiri 5 akça, 1583'te de 7 akça olarak kabul edilmiştir. Buna göre vadi dâhilinde 1515'te 1690 batman (38.870 kg), 1554'te 870 batman (20.010 kg), 1583'te de 400 batman (9.200 kg) kendir üretildiği hesaplanmaktadır<sup>182</sup>.

**Tablo XIII: XVI. Asırda Bugünkü Harşit Vadisi'nde Kendirden Alınan Öşrün Miktarı, Üretim Yekünü ve Kg Olarak Karşılığı**

Yıllar	Öşr Yekünü (Batman)	Üretim Yekünü (Batman)	Kg Olarak Karşılığı
1515 Yılı	169	1690	38870
1554 Yılı	87	870	20010
1583 Yılı	40	400	9200

\*1515 ve 1554 yıllarında bir batman kendirin kıymeti 5 akça, 1583 yılında da 7 akça olarak ele alınmıştır.

<sup>181</sup> Bu konuda geniş bilgi için bk. Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 511.

<sup>182</sup> Bk. Tablo: XIII.

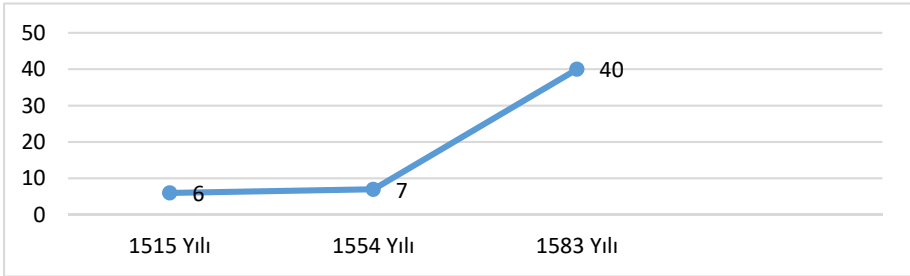
## b. Harşit Vadisi'nde Değirmenler

Harşit Vadisi'nde teknik işletmelere gelince, bunlar köylerde bulunan değirmenlerdir. Bu değirmenlerde tahıl ürünleri öğütülmekteydi. 1486 yılında vadi dâhilinde değirmen kaydına rastlanmamaktadır.

1515 yılında vadi dâhilinde 6 değirmen, 1554'te 7 değirmenin kaydı yanında 1583'te 40 değirmenin kaydı bulunmaktaydı. 1515'te Akçakilise, Alayundlu, Avcılu, Karakaya, Kızılelma ve Manastır köylerinde beşi şahıslara ve biri de halkın ortak malı olmak üzere toplam 6 değirmen kaydı bulunmakta ve bunlar işletmeye verilerek her bir değirmenden yıllık 20 akça icare alınmaktaydı<sup>183</sup>.

1554'te 7 değirmenden üç adeti Alayundlu köyünde (değirmenlerden biri iki kıta), birer tanesi de Avcılu, Karakaya, Kızılelma ve Manastır köylerinde bulunmaktaydı<sup>184</sup>. Değirmenlerin her birinin icaresi 20'şer akça idi.

1583 yılı tahrir kayıtlarına göre vadi dâhilinde 40 değirmen bulunmakta, bunların 20 adeti şahıslara, geri kalanı da köyün ortak malı idi. Değirmenlerin yıllık icarları kapasitelerine göre değişiklik göstermekteydi. Yıllık icarı 10 akça olan değirmenler bulunduğu gibi, yıllık icarı 36 ve 40 akça olan değirmenlerde bulunmaktaydı<sup>185</sup>. Beşir köyünde bulunan iki değirmenden biri ve Manastır köyünde bulunan tek değirmen harap durumdaydı<sup>186</sup>. Buna göre çalışır vaziyette 38 değirmenin bulunduğu anlaşılmaktadır.



**Grafik-10: 1515 -1583 Yıllarında Değirmenlerin Artış Çizelgesi**

<sup>183</sup> BOA, TD, nr. 52, s. 627, 710, 715, 729, 734, 747.

<sup>184</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 573, 591, 627, 645, 653.

<sup>185</sup> TK. KKA, TD, nr. 43, s. 95a, 101b, 115a, 116a, 128b.

<sup>186</sup> TK. KKA, TD, nr. 43, s. 113b, 124b.

1515'te değirmenlerden alınan icar 120 akça iken, 1554'te 140 akça ve 1583'te de 887 akçaya yükseldiği görülmektedir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Harşit Vadisi'nde çalışır vaziyette 38 değirmenin bulunması, tahıl üretiminde kapasitenin büyük oranda arttığını göstermesi yanında, Harşit nehrinden de istifadeye özen gösterildiğini, ayrıca değirmencililiğin bölgede önemli bir iş kolu haline geldiğini ortaya koymaktadır.

## F. Harşit Vadisi'nde Hayvancılık, Arıcılık ve Doğancılık

### a. Koyun ve Domuz Besiciliği ve Kapasitesi

Harşit Vadisi'nde koyun beslendiği alınan "*resm-i ganem*" ve "*adet-i ağnam*" vergilerinin varlığından ortaya çıkmaktadır. Ancak bu vergi kaydı, vadinin 1486 yılı tahrir kayıtlarında yer almamaktadır. Vadi dâhilinde 1515'te yaklaşık 850 baş koyun, 1554'te 3 bin, 1583'te de 10 bin baş koyunun beslendiği<sup>187</sup>, iki koyuna bir akça vergi alınmasından<sup>188</sup> anlaşılmaktadır.

1515 yılında Akçakilise, Alayundlu, Avcılu, Harşit, Karaçukur, Karakaya, Kızılelma ve Kilyarı köylerinde vergi alınacak sayıda koyun beslenmekteydi. Karaçukur köyünde koyunların yanında gayr-i müslimlerin domuz da beslediği alınan "*resm-i hınzır*" vergisinden ortaya çıkmaktadır<sup>189</sup>. Gayr-i müslim halkın beslediği hınzırlardan, koyunlarda olduğu gibi iki hınzıra bir akça alındığı düşünülmektedir. Nitekim bazı sancaklarda iki hınzıra bir akça resim alındığı görülmektedir<sup>190</sup>. Bu tarihte Karaçukur köyünde koyunlardan 30 akça ve hınzırlardan da 10 akça vergi alındığına göre, köyde 60 baş koyun ve 20 baş domuz beslendiği ortaya çıkmaktadır.

1515'te en çok koyunun Alayundlu, Avcılu ve Kilyarı köylerinde bulunduğu vergi kayıtlarından anlaşılmaktadır.

1554'te Alayundlu, Beşir, Harşit, Karaçukur, Karakaya, Kargakayası, Kızılelma, Kilyarı, Söğüdüni ve Uluköy köylerinde koyun beslenmekteydi. Karaçukur köyünde 24 baş koyundan başka 20 baş domuzun da beslendiği

<sup>187</sup> Bk. Tablo: XIV.

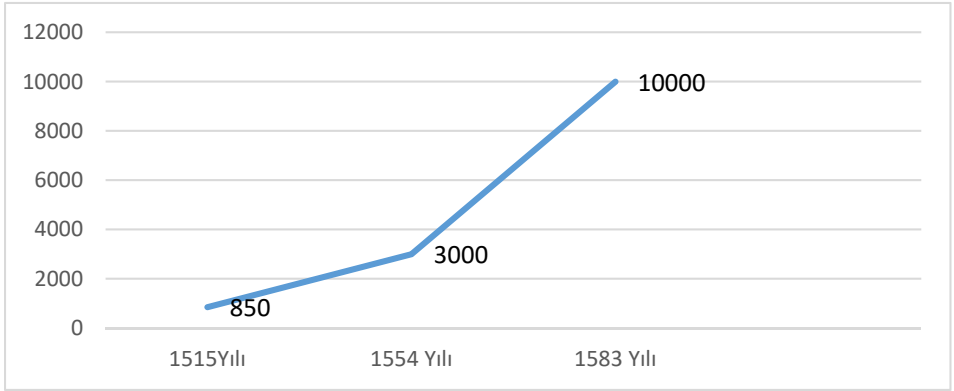
<sup>188</sup> Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası*, s. 152.

<sup>189</sup> BOA, *TD*, nr. 52, s. 710.

<sup>190</sup> Bk. Ö. Lütfi Barkan, *Kanunlar*, I, s. 252, 285, 305.

tespit edilmektedir<sup>191</sup>. Bu tarihte en çok koyunun sırasıyla Söğüdüni, Alayundlu, Kargakayası, Uluköy ve Beşir köylerinde olduğu vergi kayıtlarından tespit edilmektedir.

XVI. yüzyılda Harşit Vadisi'nde hayvan besiciliğinin ileri düzeyde olduğu çok sayıda koyunun yanında büyük baş hayvanın da beslendiği düşünülmektedir. Nitekim bölgede yaylacılığın revaçta olmasından ve yayla köylerinde çok sayıda çayır kaydından anlaşılmaktadır. 1515 yılında Söğüdüni, Sarıbaba, Gelevera, Tilkicik, Uluköy, Beşir köyleri ile Elmacık, Çarçur, Gönderi mezralarında çayır kayıtları bulunmaktadır<sup>192</sup>. 1554'de bu çayır kayıtlarının yanında<sup>193</sup>, Alayundlu köyünde bulunan bir kıta çayırdan 51 akça<sup>194</sup>, Elmacık ve Taşlıköy'deki çayırlardan 50'şer akça çayır öşrü alınmaktaydı<sup>195</sup>.



**Grafik-11: 1515 -1583 Yıllarında Koyun Sayısının Artış Çizelgesi**

<sup>191</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 566.

<sup>192</sup> B0A, TD, nr. 52, s. 764-766.

<sup>193</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 614, 624, 630, 651.

<sup>194</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 635.

<sup>195</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 636.

### b. Bal Üretimi

XV. ve XVI. asırlarda Harşit Vadisi'nde "öşr-i asel", "öşr-i küvvâre" ve "resm-i kovan"<sup>196</sup> adıyla arıcılıkla ilgili vergi alındığı görülmektedir. 1486'da yalnız Alayundlu ve Harşit köylerinde, 1515 yılında 8 köyde, 1554'te 10 köyde, 1583 yılında da toplam 16 köyde arıcılık yapıldığı tahrir kayıtlarından ortaya çıkmaktadır.

1486'da en çok balın Alayundlu köyünde, 1515 ve 1554'te Avcılu köyünde, 1583'te de Alayundlu köyünde üretildiği anlaşılmaktadır. 1486 yılında üretilen baldan 160 akça vergi alınırken, 1515'te 674 akça, 1554'te 1101 akça, 1583'te de 2298 akça vergi alındığı görülmektedir<sup>197</sup>.

Vadi dâhilinde üretilen balın düşük kapasitede olduğu düşünülmektedir. XV. ve XVI. asırlarda düşük kapasitedeki arı kovanlarından kovan başına bir akça alındığına göre<sup>198</sup>, Harşit Vadisi dâhilinde 1486 yılında 160 adet arı kovanı, 1515'te 674 adet, 1554'te 1101 adet ve 1583'te de 2298 adet kovan bulunduğu anlaşılmaktadır.

### c. Avcı Kuşları

XV. ve XVI. yüzyıllarda Harşit Vadisi'nde avcı kuşlarından doğan (baz), atmaca ve şahinlere ait yuvalar bulunmaktaydı. 1486'da Akçakilise köyünde 4, Alayundlu'da 4 ve Harşit köyünde de 3 kıta olmak üzere toplam 11 kıta doğan yuvası kaydedilmiştir. Her doğan yuvasından 50'şer akça olmak üzere toplam 550 akça vergi alındığı görülmektedir<sup>199</sup>.

1515 yılında doğan yuvalarının 9 kıt'a, 1554'te de 20 kıt'a, 1583'te de 7 kıta olduğu tespit edilmektedir<sup>200</sup>. 1515'te her doğan yuvasından 50'şer akça olmak üzere toplam 450 akça vergi alınmaktaydı. 1554'te vadi dâhilinde 13 kıta doğan yuvası bulunmaktaydı. Bunların 4 kıtası Akçakilise köyünde, 2

<sup>196</sup> BOA, MAD, nr. 828, s. 65, 717, 728; B0A, TD, nr. 52, s. 730, 733, 746; BOA, TD, nr. 288, s. 635, 649, 653; TK. KKA, TD, nr. 43, s. 80a, 90a, 129a.

<sup>197</sup> Bk. Tablo: XIV.

<sup>198</sup> Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası*, s. 157; İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 168.

<sup>199</sup> BOA, MAD, nr. 828, s. 717, 728, 740.

<sup>200</sup> BOA, TD, nr. 52, s. 614, 616, 698, 720; BOA, TD, nr. 288, s. 589, 590, 631, 632, 641, 643.

kıtası Akçal köyünde, biri “*hâric ez-defter*” olmak üzere 2 kıta yuva Alayundlu köyünde, 1 kıta Avcılu, 3 kıta Harşit ve 1 kıta yuva da Sögüdüni köyünde bulunduğu tespit edilmektedir. Akçakilise köyünde bulunan yuvalardan biri birden fazla kıtadan teşekkül ettiği belirtildiği için bu yuva 2 kıta olarak ele alınmıştır. Bu iki kıtalı doğan yuvasının hâsılı 100 akça, bir yuvanın 250 akça ve bir yuvanın da 100 akça yıllık vergi geliri olduğu belirtildiğinden bu köyün doğan yuvası vergi toplamı 450 akça olarak hesaplanmıştır<sup>201</sup>. Alayundlu köyündeki bir kıta yuvanın hâsılı 50 akça, “*hâric ez-defter*” olarak kaydedilen yuvanın vergisi yazılmamıştır. Ancak köye ait vergi toplamlarının yazıldığı bölümde “*asiyâb-ı baz*” adıyla 10 akçalık vergi yazılmıştır ki<sup>202</sup>, bu verginin “*hâric ez-defter*” olarak kaydedilen yuvanın vergisi olabileceği düşünüldüğünden Tablo: XIV’te köyün doğan vergi toplamı 60 akça olarak yazılmıştır. Vadideki diğer doğan yuvalarının vergi hâsılları 50’şer akça idi.

1583 yılında Harşit Vadisi köylerinden Akçakilise, Ara, Avcılu, Beşir, Kargakayası, Uluköy ve Gelevera köylerinde birer kıta çakır yuvası bulunduğu tespit edilmektedir<sup>203</sup>. Bu tarihte çakır yuvalarının her birinin vergi hâsılı yaklaşık 60 akçaya tekabül etmekte<sup>204</sup>, dolayısıyla vadide çakır yuvalarından alınan verginin 420 akça olduğu ortaya çıkmaktadır<sup>205</sup>.

Atmaca yuvalarına gelince; bunların 1486’da kayıtlarına Harşit Vadi-si’nde rastlanmamaktadır. 1515 yılı tahrir kayıtlarına göre vadi dâhilinde biri Akçakilise köyünde, bir diğeri Kızılelma köyünde, üç kıta yuva da Sögüdüni köyünde olmak üzere toplam 5 kıta atmaca yuvası bulunmaktaydı. Atmaca yuvalarının her bir kıtasından 10’ar akça vergi alınmaktaydı<sup>206</sup>. 1554’te 6 kıta atmaca yuvası bulunmakta ve bunlardan Akçakilise köyünde bulunan bir kıtadan 100 akça, Karakaya köyünde bulunan bir kıta doğan yuvasının hâsılı yazılmamakla birlikte vergi hâsılları bölümündeki toplam-lardan 20 akça olduğu hesaplanmaktadır. Kızılelma köyünde bulunan bir

<sup>201</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 578.

<sup>202</sup> BOA, TD, nr. 288, s. 573.

<sup>203</sup> TK. KKA, TD, nr. 29, s. 21a-21b.

<sup>204</sup> Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 523.

<sup>205</sup> Bk. Tablo: XIV.

<sup>206</sup> BOA, TD, nr. 52, s. 710, 715, 766.

kıta ve Söğüdöni köyünde bulunan 3 kıta doğan yuvasının her birinin vergi hâsılı 10 akça olduğu görülmektedir<sup>207</sup>.

1583 yılı tahrir kayıtlarında Harşit Vadisi'nde faal durumda atmaca yuvaları bulunmamaktaydı. Bunların yerine Karakaya, Gelevera ve Kargakaya köylerinde birer şahin yuvasının olduğu görülmektedir<sup>208</sup>. Bu şahin yuvalarının her birinin yıllık 150 akça vergi geliri olduğu düşünülmektedir<sup>209</sup>.

---

<sup>207</sup> BOA, *TD*, nr. 288, s. 578, 591, 614, 644.

<sup>208</sup> TK. KKA, *TD*, nr. 29, s. 21b.

<sup>209</sup> Bk. Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 525.





Karakaya	25	100	124	0	37	96	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	20	1	150
Kargakayası	0	140	140	0	0	76	124	0	0	0	0	0	1	60	0	0	0	0	0	0	0	1	150
Kılan	0	0	25	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kızılcaadam	0	0	15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kızıllema	25	32	32	0	38	0	30	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	10	1	10	0	0	0
Kilyarı	37	23	0	0	50	11	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kozluca	0	0	23	0	0	0	18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Küçük Harid	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Manastr	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sarıbaba	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sögüdüni	0	500	303	0	0	74	85	0	0	1	50	1	50	0	0	0	0	3	30	3	30	0	0
Taşlıköy	0	0	15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tilkicik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Törnük	0	0	50	0	0	0	42	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Uluköy	0	134	119	0	0	0	120	0	0	0	0	0	1	60	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mezra-i Çamçukuru	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mezra-i Taşlıca	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zâviye-i Şeyh Mentеше	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	60	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zâviye-i Taşlıca	0	0	60	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bedreme Kalesi	9	26	0	0	18	42	55	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
<b>TOPLAM</b>	<b>422</b>	<b>1460</b>	<b>4927</b>	<b>160</b>	<b>674</b>	<b>1101</b>	<b>2298</b>	<b>11</b>	<b>550</b>	<b>9</b>	<b>450</b>	<b>13</b>	<b>860</b>	<b>7</b>	<b>420</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	<b>5</b>	<b>50</b>	<b>6</b>	<b>160</b>	<b>3</b>	<b>450</b>

\*Bunların 10'ar akçası domuz vergisidir. \*\*20 akçası domuz vergisidir. \*\*\*1583 tarihli tahrirde Atmaca yuvaları kaydı yer almamaktadır. Şahin yuvası vergi hâsılı 150 akça olarak ele alınmıştır.

## G. Harşit Vadisi'nde Yaşayan Halkın Verdiği Verginin Nakdi Değeri

XV. ve XVI. yüzyıllarda Harşit Vadisi'nde yaşayan halk, tarımın yanında hayvancılıkla da uğraşmaktaydı. Yeni açılan tarım alanlarıyla nüfusa hayatını devam ettirme imkânı sağlanmıştı. Nitekim XV. asrın sonlarına doğru yaklaşık 900 kişiden oluşan nüfus, hızla büyüyerek XVI. asrın sonlarına doğru bir asırlık dönemde yaklaşık 7000 kişiye yükselmiştir. Bu 7000 kişilik nüfus vadi dâhilinde tarıma ve hayvancılığa dayalı önemli bir ekonomik güç oluşturmuştur.

Nitekim vadi dâhilinde XV. yüzyılın sonlarında halkın oluşturduğu ekonomik potansiyele karşılık 3181 akça vergi verirken bu vergi potansiyeli bir asır sonra 94.250 akçaya yükselmiştir. Bu da yaklaşık 950 bin akçalık bir ekonomik potansiyel demektir. 1486 yılında kişi başına ekonomik potansiyel yaklaşık 37 akçaya tekabül ederken, 1583 yılında kişi başına ekonomik potansiyel 137 akçaya yükselmiştir.

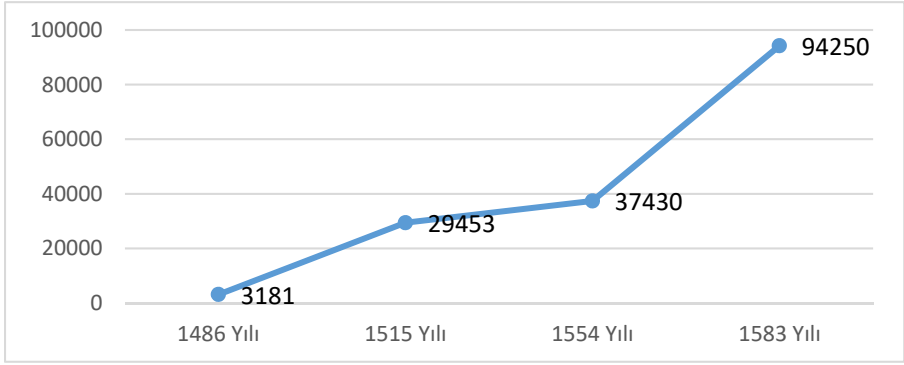
Tablo: XV'te görüldüğü gibi Harşit Vadisi'nde yaşayan halk 1486'da 3181 akça vergi verirken, 1515'te 29.453 akça, 1554'te 37.430 akça ve 1583'te de 94.250 akça vergi verebilecek bir ekonomik potansiyele yükselmiştir. XV. ve XVI. yüzyıllarda en çok vergi veren köyler arasında Alayundlu köyü birinci sırayı almaktaydı. 1486 yılında Harşit ikinci sırayı alırken, 1515'te Avcılu, 1554'te Söğüdüni, 1583'te de tekrar Avcılu köyü ikinci sırayı işgal etmiştir. 1486'da Akçakilise köyü vergi potansiyeli bakımından üçüncü sırada yer alırken, 1515'te Uluköy, 1554'te Avcılu, 1583'te de Harşit köyü bu sıralamada yer almıştır.

**Tablo XV: XV. ve XVI. Yüzyıllarda Harşit Vadisi'nde Reâyâdan Alınan Vergilerin Nakdi Değeri**

Yerleşim Yerlerine Göre Reâyâdan Alınan Vergi Hâsılı	1486 Yılı	1515 Yılı	1520 Yılı	1554 Yılı	1583 Yılı
	<i>Vergi Hâsılı (Akça)</i>	<i>Vergi Hâsılı (Akça)</i>	<i>Vergi Hâsılı (Akça)</i>	<i>Vergi Hâsılı (Akça)</i>	<i>Vergi Hâsılı (Akça)</i>
Akçakilise (Arslancık)	375	1365	1370	1498	2000
Akçal der-yaylak	0	950	960	660	4540
Alayundlu (Karaahmetli)	1573	6688	6300	7839	18150
Ara	0	200	200	200	300

Arkköy	0	150	150	200	200
Arpacı n.d. Ayıbükü	0	0	0	100	3000
Avcılı	Hâsil Yazılmadı*	5262	5000	5000	7400
Beşir der-yaylak	0	500	500	900	2300
Beytarlası	0	0	0	0	2165
Çarçur (Çerçür)	0	500	500	500	2200
Elmacık	0	200	200	200	3000
Gelevera (Gelivera) der-yaylak	0	500	500	500	1600
Gönderi (Gündere)	0	500	500	500	700
Harid der-yaylak	0	800	800	999	2300
Harşit	952	1970	2300	2409	6510
Karaçukur	0	1300	1300	1200	4500
Karadere	0	0	0	0	650**
Karakaya (Ortacami)	121	1412	1380	1818	2035
Kargakayası	0	0	0	1000	3609
Kılan	0	0	0	0	2000
Kızılcaadam	0	0	0	0	3250
Kızılelma	160	1340	1340	832	2700
Kilyarı	0	728	728	477	572
Kozluca	0	0	0	Hâsil Yazılmadı	3620
Küçük Harid	0	0	0	40	1544
Manastır	0	200	400	200	400
Sarıbaba der-yaylak	0	500	0	0	1000
Söğüdüni (Söğütüli) der-yaylak	0	1500	1500	5560	3450
Taşlıköy	0	0	0	110	600
Tilkicik der-yaylak	0	500	500	1700	2300
Törnük (Törnük)	0	300	300	600	600
Uluköy der-yaylak	0	2000	2000	2000	2000
Mezra-i Çamçukuru nezd-i karye-i Uluköy	0	0	0	0	200
Mezra-i Taşlıca	0	0	0	0	359
Cemaat-ı Zâviye-i Şeyh Menteşe der-karye-i Gelevera	0	0	0	0	Hâsil Yazılmadı
Cemaat-ı Zâviye-i Taşlıca ki haliya Mescit	0	0	0	0	996
Bedreme (Bedirme) Kalesi	0	388	650	388	1500
<b>TOPLAM</b>	<b>3181</b>	<b>29753</b>	<b>29378</b>	<b>37430</b>	<b>94250</b>

\*Muafân-ı Nökeran \*\*Bu hâsılın 50 akçası Sarıçiçek mezrasına aittir.

**Grafik-12: 1486 -1583 Yıllarında Halktan Alınan Verginin Artış Çizelgesi**

XVII. yüzyıla gelince; bu asırda vadinin ekonomik potansiyelini belirlemede yardımcı olabilecek kaynaklar yeterli değildir. Nitekim XV. ve XVI. asırlarda olduğu gibi bu dönemde Tahrir Defterleri ve benzeri kayıtlar bulunmamaktadır. Bölgenin iktisadî potansiyelini kısmen avâriz hâne kayıtlarıyla belirlemek mümkün olmaktadır. Durum böyle olmakla birlikte XVII. yüzyılda vadi dâhilinde tarım ve hayvancılık yapıldığı halkın bu tarihte öşür vergisi vermesinden anlaşılmaktadır<sup>1</sup>. Ancak tarım ve hayvancılık potansiyelinin ne kadar olduğunu belirlemek mümkün olamamaktadır.

Bununla birlikte avâriz ve nüzül kayıtlarına dayanarak bölgeden alınan verginin bir bölümünü belirlemek imkân dâhilindedir. Nitekim, 1650 yılında Trabzon sancağında avâriz hâne başına 300 akça avâriz vergisi ve 25 akça da mübaşirin maişeti için alınırken, aynı tarihte avâriz hânelerden bedel-i nüzül olarak 300 akça ve mübaşir için 50 akça alınmaktaydı. 1668-1669 yıllarında avâriz hâne başına 400 akça avâriz vergisi ve 50 akça da mübaşir için, aynı tarihlerde avâriz hâne başına bedel-i nüzül 600 akça ve mübaşir için 30 akça alındığı belirtilmektedir<sup>2</sup>. 1683 yılı ve sonrasında avâriz hânelerden 400'er akça avâriz akçası ve mübaşir için 50'şer akça, bedel-i nüzül için avâriz hâne başına 600'er akça ve mübaşirin maişeti için de 30'ar akça vergi tahsil edilmekteydi<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> Turan Açık, *17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset*, s. 297.

<sup>2</sup> Kenan İnan, *Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon 2013, s. 286-288.

<sup>3</sup> Temel Öztürk, *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, Trabzon 2011, s. 202.

Buna göre 1650-1651 yıllarında Harşit Vadisi'ndeki yerleşim birimlerinde yaşayan halkın yaklaşık 33 bin akça avâriz ve bedel-i nüzûl vergisi verebilecek bir potansiyele sahip bulunurken, bunların 13 avâriz hânesi derbentçilik, köprücülük, meremmetçilik görevlerinden dolayı bu vergiden muaf tutulmaları nedeniyle bölgeden 24.131 akça avâriz ve bedel-i nüzûl vergisi alındığı ortaya çıkmaktadır. 1683 yılında da vadi dâhilinde 45 avâriz hâne ve 3,5 rub'dan teşekkül eden nüfusun 49.572 akça avâriz ve bedel-i nüzûl vergisi vermesi gerekirken derbentçilik, köprücülük, meremmetçilik görevlerinden dolayı bu vergiden muaf 19 avâriz hâne bulunması bölgeden 29.025 akça avâriz ve bedel-i nüzûl vergisi toplandığını göstermektedir. Bölgeden XVI. yüzyılda alınan öşür ve diğer örfi vergilerin XVII. yüzyılda azalmadığı göz önüne alındığında vadidedeki iskân birimlerinde yaşayan halkın 1 milyon akçalık bir ekonomik potansiyele eriştiğini düşündürmektedir.

## S o n u ç

Çepni Türkmenlerinin önemli geçit yerlerinden ve yurtlarından biri olan Harşit Vadisi'nin, XV. ve XVI. asırlarda büyük çapta bir nüfus hareketliliğine ve bunun sonucu yeni iskân alanlarının teşekkül etmesine paralel önemli bir ekonomik gelişme gösterdiği görülmektedir. 1486-1583 yılları arasındaki yaklaşık bir asırlık dönemde vergi hâsıllarının 28,5 kat artması, hububat ve bakliyat üretiminin 2 bin kileden yaklaşık 39 bin kileye yükselmesi, 10 bin baş koyunun beslenmesi ve bölgede ikisi çalışamayacak vaziyette 40 bâb değirmenin bulunması ve XVII. yüzyılda vadideki 26 köyde bulunan 918 hânenin avâriz vergisi verebilecek konumda olması iktisadî canlılığın önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Vadi dâhilindeki halkın geçimini tarım ve hayvancılık yaparak sağladığı belirlenmektedir. Yayla konumundaki köylerde buğday tarımının yapıldığı ve buralarda meyve yetiştirildiği önemli bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

Yayla konumundaki yerlerin köy iskân birimi statüsü kazandığı ve XVII. yüzyılın sonlarına doğru nüfusun ve ekonomik gelişimin Alayundlu, Avcılu, Akçakilise gibi kıyıya daha yakın yerlerden Uluköy, Karaçukur, Harşit, Karakaya, Söğüdöni, Sarıbaba, Törnük, Beşir ve Gelevera yayla köyle-

rinde yoğunlaşmaya başladığı tespit edilmektedir. Bu yayla köylerinin tamamına yakınının derbentçi, köprücü ve meremmetçilikle görevlendirilmesi Gümüşhâne madenlerinden çıkarılan ürünlerin Tirebolu ve Espiye iskelelerine güvenli bir şekilde naklini sağlamaya yönelik politikanın bir sonucu olduğu düşünülmektedir.

## KAYNAKÇA

### Arşiv Belgeleri

#### Başbakanlık Osmanlı Arşivi (= BOA)

- , Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmire Defterleri (=A.DFE), nr. 734.  
 ——, KK, Maden Kalemi, nr. 5191.  
 ——, KK, Mevkûfât Kalemi (=MK), nr. 2601, 2605, 2697, 2703.  
 ——, Maliyeden Müdevver Defterler (= MAD), nr. 828.  
 ——, Tahrir Defteri (= TD), nr. 52, 53, 387, 288.

#### Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi (= TK. KKA)

- , TK. KKA, TD, nr. 29, 43.

### Kitap ve Makaleler

- AÇIK, Turan, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012.  
 AKDAĞ, Mustafa, *Türkiyenin İktisadi ve İctimâî Tarihi*, c. II, İstanbul 1979.  
 BARKAN, Ö. Lütfi, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanûnlar*, I, İstanbul 1943.  
 ——, "Avârız", *İslam Ansiklopedisi* (=İA), II, 13-19.  
 ——, *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, İstanbul 1980.  
 BEKDEMİR, Ünsal, "Cumhuriyet Dönemi Giresun Nüfusu", *Geçmişten Günümüze Giresun*, İstanbul 2015, s. 146-160.

- BELDİCEANU, Nicoara, "Le Monastère De La Théosképastos a la Lumière D'un Recensement Ottoman de Trebizonde", *Byzantion*, LV, Brüksel 1985, s. 269-331.
- BOSTAN, M. Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara 2002.
- , "Harşit Vadisi'nde Yerleşme ve Nüfus (XV-XVII. Yüzyıllar)", *Harşit Vadisi (Tarih-Coğrafya-Kültür)*, İstanbul 2017, s. 47-68.
- BRYER, Anthony, "Greeks and Turkmens: The Pontic Exception", *Dumarton Oak Papers*, XXIX (Washington 1975), s. 113-151.
- ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler", *Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V/5 (Ankara 1957), s. 433-511.
- EMECEN, Feridun M., "Kayacık Kazâsının Avârız Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi (=TED)*, Sayı 12 (İstanbul 1982), s.159-170.
- , *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989.
- , *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Buluncak-Piraziz*, İstanbul 2005.
- , *Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü*, Trabzon 2010.
- GOWAN, Bruce Mc, "Osmanlı Avârız - Nüzül Teşekkülü 1600-1830", *VIII. Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.II, Ankara 1981, s.1327-1331.
- GÖKÇE, Turan, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*, Ankara 2000.
- GÜÇER, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububât Meselesi ve Hububâtın Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.
- GÜRÇAY, Hikmet, "Urgan ve Urgancılık", *Tarih Enstitüsü Dergisi (=TED)*, Sayı 11 (Ankara 1969), s. 13-26.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, XXIII / 92 (Ankara 1959), s. 576-609.
- , "XV. Asır Sanayi ve Ticaret tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, XXIV/93 (Ankara: 1960), s. 45-96.
- İNAN, Kenan, *Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon 2013.



- İNAN - İSLAMOĞLU, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, trc. Sabri Tekay, İstanbul 1991.
- KÜÇÜK, Levent, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avâız Kavramı ve Avâızın İda-redeki Rolü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
- MİROĞLU, İsmet, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975.
- ÖZEL, Oktay, “Avâız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Derleyenler Halil İnalıcık - Şevket Pamuk, Ankara 2000, s. 35-50.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “1616 Tarihli Halep Avâız hâne Defteri”, *OTAM*, Sayı 8 (Ankara 1997), s. 249-293.
- ÖZTÜRK, Temel, *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, Trabzon 2011.
- PEKİN, Süleyman, *Harşit Havzasında Çepniler*, Ankara 2013.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avâız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, IV, 108-109.
- SAYLAN, Kemal, *Gümüşhâne-İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)*, İstanbul 2014.
- SÜMER, Faruk, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992.
- , *Çepniler*, İstanbul 1992.
- TAŞDEMİR, Mehmet, “Karadeniz Bölgesinde Kendir-Keten Üretimi ve Kullanım Alanları (XV. yüzyıl sonu XVII. yüzyıl ilk yarısı)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 8, İstanbul 2003, s. 1-24.
- TELLİOĞLU, İbrahim, *Tarih Boyunca Karadeniz*, Trabzon 2015.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, 2. baskı, İstanbul 1984.
- ÜNAL, Mehmet Ali, “XVI. Yüzyılda Sinop Tersanesi İçin Canik Sancağından Malzeme Temini”, *Geçmişten Geleceğe Samsan*, (Editör: Cevdet Yılmaz), Samsun 2006, s. 231-251.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985.
- YÜCEL, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, 2. baskı, Ankara 1991.
- “Kürtün”, <http://www.gumushane.gov.tr/kurtun> (28.02.2018).

“ECONOMIC LIFE IN HARŞIT VALLEY IN THE 15<sup>th</sup>-17<sup>th</sup> CENTURIES”*Abstract*

*This study covers the commercial capacity and sources of income of people living in the settlement districts under towns of Kürtün and Doğankent (Harşit) with also some settlement districts of coastal areas of the current towns of Tirebolu and the valley located on Harşit River in the 15th, 16th and 17th centuries. The main sources of our article are Deed Books and Drifter Books. Further, it has been benefited by scientific research concerning the district and the other close districts. It has been tried to obtain the size of agricultural areas in such districts, what kind of and how much agricultural goods were produced, what kind of fruits were produced in which areas. The nature of the animals fed and their economic value are assessed. In addition to these, it analyzes the production capacity of flax as industrial commodity and the contribution of mills to economic development and growth.*

*Keywords*

*Valley of Harşid, Doğankent, Kürtün, Bennak, Zemin, Drifter, Flax, Plateau.*

MÜSLÜMAN ESİRLER, HRİSTİYAN ARACILAR:  
GALATA'DA AVRUPALI FİDYE TÛCCARLARI (1600-1700)\*

*Metin Ziya KÖSE\*\**

ÖZET

*Bu çalışmanın amacı korsanlığın Akdeniz'de zirvede olduğu 17. yüzyılda Avrupa'nın çeşitli yerlerine esir olarak götürülen Osmanlı reayasının kurtarılmasında önemli bir pay sahibi olan Avrupalı aracı fidyeye tüccarlarının rolünü ortaya koymaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa'dakinin aksine resmi bir fidye teşkilatı olmadığından Akdeniz'de esir edilen Müslümanların kurtarılması, fidye tüccarları ile yapılan özel sözleşmeler vasıtası ile olmaktadır. Bu sözleşmeleri çoğu kez esirin ailesi, yakınları ya da arkadaşları yapmaktaydı. Avrupalı fidye tüccarları, kadı huzurunda esir yakınları ile fidye sözleşmeleri yaparak işlerine yasal bir süreç dâhilinde işlerlik kazandırıyorlardı. Venedik, Malta, Fransa ve Dubrovnik uyruklu fidye tüccarları (bazen diplomatlar) esir yakınları ile fidye sözleşmeleri imzalıyorlardı. İstanbul'da Avrupalıların çoğunlukla buldukları ve yaşadıkları Galata'ya ait Galata Mahkeme Defterleri esir sözleşmeleri açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu çalışmada sicillerde yer alan mahkeme tutanakları (sözleşme, kefâlet ve diğer ilgili hükümler) incelenmek sureti ile Avrupalı tüccar ve diplomatların Osmanlı uyruklarının esaretten kurtarılmasındaki rolleri anlatılmıştır. Aynı zamanda yapılan fidye anlaşmalarının içeriği genel hatları ile tartışılmıştır. Ayrıca neden yalnızca belirli Avrupa ülkelerine mensup tüccarların fidye anlaşmalarında yer aldıkları sorusuna da cevap verilmeye çalışılmıştır.*

*Anahtar Kelimeler*

*Esir, fidye, fidye tüccarı, Fransız, Dubrovnikli, Venedikli, Maltalı.*

Giriş

Avrupalı fidye tüccarları ve diplomatları 17. yüzyılda savaşlarda ya da Katolik korsanlar tarafından Akdeniz'de esir edilen Osmanlıların hürriyetlerine kavuşmalarına aracılık ettiler. Bunlar Osmanlı Devleti'nde resmî bir

\* Makalenin geliş tarihi: 17.08.2017 / Kabul tarihi: 03.04.2018.

\*\* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / [metinziya@hotmail.com](mailto:metinziya@hotmail.com)

fidye örgütü bulunmadığından esir yakınları ile Galata mahkemesinde fidye anlaşmaları imzaladılar. Çoğu kez korsanlar vasıtasıyla savaştan iki ayrı dünyanın arabuluculuğunu yaptılar. İki farklı kutba rağmen kaçınılmaz olan karşılıklı etkileşimin gerçekleşmesini sağlayan unsurlardan biri oldular.

Coğrafi keşiflerden sonra Akdeniz'in iktisadî vaziyetine dair değerlendirmeler onun önemine negatif bir anlam yüklese de korsanlık bu vaziyette başat bir rol üstlendi ve bilhassa 17. yüzyılda zirve yaptı<sup>1</sup>. Dönemin iki rakip gücü Osmanlı Devleti ve İspanya Krallığı'nın arka planda desteklediği korsanların beklenen saldırılarından en çok etkilenenler esir edilen asker/denizciler ve siviller oldu. Akdeniz'de ferdî hareket eden korsanlar olmakla birlikte Hristiyan ve Müslüman güçlerin himayesindeki korsanlar devletlerarası mücadelelerin her zaman odağında yer aldı. Bunlar birbirine rakip bu iki ayrı dünyanın politika ve isteklerine göre hareket ettiler.

Genel görüşe göre korsanlığın görünürdeki ana nedeni dinî rekabetti. Bunun yanında siyasî, askerî ve stratejik sebepler de bulunmaktaydı. Ancak iktisadî nedenler de göz ardı edilmeyecek kadar mühimdi ve korsanlığa bağlı olarak birçok ekonomik getiri elde edilmekteydi. Ganimetler, esirlerin satılması ve fidye ticareti korsanların yaptıkları en kârlı işti<sup>2</sup>. Korsanlık karşılıklı olarak yapıldığından Osmanlı korsanları Hristiyan gemilerine saldırır ve esir alırlardı. Buna mukabil korsan hücumları yüzünden Osmanlı gemileri ele geçirilir, Türkler esir düşer, ya kadirgelerde kürekçi yapılır ya da esir pazarlarında satılırlardı<sup>3</sup>. Bu esirlerin bir kısmı hayatlarının geri kalanını buldukları yerlerde kürekçi ya da hizmetçi olarak tamamlar, bir kısmı da fidye yoluyla hürriyetine kavuşurdu.

Osmanlı Devleti'ne ait askeri ve sivil gemileri denizlerde zaman zaman zor durumda bırakan korsanların Akdeniz'de çeşitli merkezleri bulunmaktaydı. Bilhassa Papa ve İspanya'nın desteklediği Malta Şövalyeleri (St. John

<sup>1</sup> Ayşe Devrim Atauz, *Eight Thousand Years of Maltese Maritime History: Trade, Piracy and Naval Warfare in the Central Mediterranean*, University Press of Florida, Gainesville 2008, s.83. Genel olarak Akdeniz'de korsanlığa dair bk. Alberto Tenenti, *Piracy and the Decline of Venice*, London 1967, s. 3 vd.

<sup>2</sup> Avrupalı korsanlar için bk. Minna Rozen, *The Mediterranean in the Seventeenth Century: Captives, Pirates and Ransomers*, Palermo: Qaderni 2016, s.26; Osmanlı korsanları için bk. Emrah Safa Gürkan, "Batı Akdeniz'de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi", *Kebikeç*, 33, İstanbul 2012, s.19 vd.

<sup>3</sup> Lucette Valensi, *Avrupa'da Müslümanlar 16.-18. Yüzyıllar*, İstanbul 2015, s.100 vd.

Şövalyeleri) ile Toskana'nın desteklediği St. Stephen Şövalyeleri Osmanlı gemilerine -hatta bazen Osmanlı ile barışçıl irtibatı bulunan Avrupalı devletlerin gemilerine- saldırmaktan geri kalmazlardı<sup>4</sup>. Buna mukabil Kuzey Afrika'daki ve Adriyatik'teki Müslüman korsanlar, Osmanlı desteği ile Hristiyan gemilerine saldırdılar<sup>5</sup>.

Politik bir araç olarak Hristiyanlık adına savaştıkları söylemi ile hareket eden Malta korsanları yağmaladıkları malların ve esir ettikleri Türk ve Müslümanlarla birlikte Osmanlı gayrimüslim reayasının satışından bir hayli kazanç elde etmekteydi. Nitekim esir edilenlerin fidye değerleri dönemin şartlarına göre oldukça yüksekti. Esirlerin bir kısmı çeşitli işlerde çalıştırılmakla birlikte çoğu fidye açısından değerlendirilmekteydi. Fidye ticaretinden elde edilen gelirler, Malta ekonomisi için oldukça önemliydi<sup>6</sup>.

Bir diğer korsanlık merkezi ise Toskana idi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında kurulan St. Stephen Şövalyeleri Tarikatı, doğrudan Toskana yönetimi tarafından destekleniyordu<sup>7</sup>. Şövalyeler kendilerine ait korsan gemileri ile Akdeniz'de Osmanlı gemilerine saldırıyor, tıpkı Malta korsanları gibi Osmanlı reayasını esir alıyorlardı<sup>8</sup>. Nitekim, 17. yüzyıl başlarında Livorno'da toplam nüfusun neredeyse on ikide biri kölelerden meydana gelmekteydi<sup>9</sup>.

<sup>4</sup> Toskana ve Malta'nın Katolik korsanların merkezi olarak yükselişine dair bk. Molly Greene, *Catholic Pirates and Greek Merchants: A Maritime History of the Mediterranean*, Princeton 2010, Toskana için s.81-94, Malta için s.95-99

<sup>5</sup> Moisés Orfali, "Ragusa and Ragusan Jews in the Effort to Ransom Captives", *Mediterranean Historical Review*, 17:2, 2002, s.14. Adriyatik'te Osmanlı idaresinin kontrolü altında hareket eden Müslüman korsanlar için bk. İdris Bostan, *Adriyatik'te Korsanlık: Osmanlılar, Uskoklar, Venedikliler 1575-1625*, İstanbul 2009, s.31 vd.

<sup>6</sup> Godfrey Wettinger, *Slavery in the Islands of Malta and Gozo, c.1000-1812*, Valletta 2002, s.241-246.

<sup>7</sup> Marco Gemignani, "The Navies of the Medici: The Florentine Navy and the Navy of the Sacred Military Order of St. Stephen", *War at Sea in the Middle Ages and the Renaissance*, Woodbridge 2003, s.169-186.

<sup>8</sup> Mikail Acıpinar, *Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa Akdeniz'de Diplomasi, Ticaret ve Korsanlık 1453-1599*, İstanbul 2016, s.209 vd. Osmanlı gemi ve limanlarına saldırıp çok miktarda esir ve ganimet ele geçiren bu korsanlar hakkında bk. Mikail Acıpinar, "Güney Anadolu Kıyılarında Hristiyan Korsanlar", *Gazi Akademik Bakış*, 11/21, Ankara 2017, s.183-207.

<sup>9</sup> Ariel Salzman, "Migrants in Chains: On the Enslavement of Muslims in Renaissance and Enlightenment Europe", *Religions*, 4, 2013, s.396.

## I. Akdeniz’de Müslüman Esirler<sup>10</sup>

Müslüman esirlerin Akdeniz’deki hikâyesi incelenmeyi hak etmektedir. Hemen her deniz savaşından sonra birçok Osmanlı denizcisi ve reayası Papalık, Malta, Venedik, Toskana ve İspanya elinde birer savaş tutsağı oldukları kadar aynı zamanda birer fidye kaynağı idiler.

Müslüman esirlerin fidye ödemek suretiyle kurtarılmasına dair ilk kayıtlar 15. yüzyılın sonlarına kadar gitmektedir. Mesela Bursa Şer’iyye Sicilleri Müslüman kölelerin fidye verilmek sureti ile özgürleştirildiğine dair kayıtlar ihtiva etmektedir. 16. yüzyılda Akdeniz’de Müslüman esirler sayıca artmıştı. Müslüman ve Katolik Hristiyan dünya arasındaki sürekli savaş hali bunun temel nedenidir. Takip eden yüzyılda esirlerin sayısının giderek azalmaya başlamış olduğu görüşü tartışılmaya muhtaçtır. Zira 17. yüzyıl korsanlığının devletlerin izni ile yapılan bir şekilde bürünmesi, yani “altın çağını” yaşaması dikkat çekicidir.

17. yüzyıldaki korsan saldırılarının amacı yalnızca köle ve ganimet değildi. Bunlardan daha ziyade fidye ticareti yapmaktı. Hristiyan korsanlar dini pratikle hareket etmekle birlikte Müslümanları daha çok bir ticari kazanç yolu olarak esirleştirmektedirler.

Osmanlı esirleri Akdeniz ülkelerinin birçoğunda bulunmaktaydı. Bunların en başında Malta gelmekteydi. Burası tıpkı Livorno ve Venedik gibi bir esir pazarı durumundaydı. Müslüman esirlerin serbest kalabilmeleri için dârülişlâmdan ödenecek olan fidye parası Malta ekonomisi için ehemmiyetli bir kazanç kapısıydı. Bilhassa 17. yüzyıl fidye ticareti açısından Malta ekonomisinin zirve yüzyılı olmuştur. Adada bir esir pazarı bulunmaktaydı ve oldukça hareketliydi. Şövalyelerin gemilerinde alıkonulan ve Malta’ya getirilen Müslüman esirlerin bir kısmı tarikata ait korsan gemilerinde kürekçi olarak değerlendirilmekteydi. Bir kısmı ise diğer Avrupa devletlerinin donanmalarına kürekçi yapılmak üzere satılmaktaydı. Fakat Osmanlı uyruklu esirlerin çoğu fidye ticareti için adada alıkonulmaktaydı. Galata mahkemesi kayıtlarında Malta’da esir tutulan ve fidye

<sup>10</sup> Bu başlık altında verilen bilgiler şu çalışmadan özetlenerek aktarılmıştır: Metin Ziya Köse, “Esaret ve Fidyeye: Akdeniz’de Osmanlı Esirleri (1600-1700)”, *Cappadocia Journal of History and Social Science*, 9, 2017, s.331-347.

ticaretine konu olan birçok Osmanlı uyrukluların bulunduğu görülmektedir.

Osmanlı tebaasının köle edildiği yerlerden bir diğeri ise Venedik idi. Venedik'in Türk esirler üzerindeki siyaseti diğerlerine göre biraz farklıydı. İkili ilişkilerin ve ticari çıkarların korunması adına Osmanlı Devleti ile yapılan hemen her anlaşmadan sonra Venedik yönetimi esirlerin salıverilmesi hususunda söz vermekteydi. Ancak 16. yüzyılda Venedik'te çoğunlukla kürekçi olarak donanmada, kamu hizmetlerinde ya da şahısların elinde hizmetkârlık yapan sayısız Osmanlı vatandaşı bulunmaktaydı. Aynı vaziyetin 17. asırda da devam ettiği görülmektedir. Çünkü Venedik uyrukları fırsatını bulduğunda Osmanlı tebaasını esir etmekten geri kalmıyordu.

Floransa da Müslüman esirlerin bulunduğu önemli bir merkezdi. St. Stephen şövalyeleri iyi birer korsan ve esir satıcısıydı. Levant'ta Müslüman gemilerine saldırmak Toskanalı korsanlar için neredeyse varlık nedeniydi. Korsanlarca ele geçirilen Müslüman esirlerin önemli bir kısmı kürekçi olarak dükalık donanmasında çalıştırılmaktaydı.

Katolik korsanların etki sahası Suriye sahillerinden Orta Akdeniz'e kadar uzanmaktaydı. Müslümanların çoğu bu coğrafya dâhilinde korsanların baskınına uğramakta ve esir edilmekteydi. Esaret çoğu kez Mısır-İstanbul arasındaki güzergâhta gerçekleşmekteydi. Hac yolunda esir edilenlerin sayısı da bir hayli fazlaydı.

Esirlerin yaş, cinsiyet ve statüleri ile sıhhatlerine, hürken yaptıkları işe, yakınlarının başvurusuna ya da esir sahibinin inisiyatifine bağlı olarak bir fidye miktarı belirlenmekteydi. Nitekim, Malta'da kurtuluş parasının belirlenmesi için esir bir komisyon önüne çıkarılır, baha kesme adı verilen bir yöntemle fidye miktarı belirlenirdi. Çoğu zaman pazarlık yapılır, korsanlar fidyenin olabildiğince yüksek, esirler ise olabildiğince düşük olmasını arzu ederlerdi. Hemen her esir için farklı miktarda fidye parasının ödendiği görülmektedir.

Fidye miktarları yapılan pazarlık sonunda belirlenmesine rağmen dönemin şartlarına göre oldukça yüksekti. Bunun en temel nedeni Müslüman esirlerin bir an önce esaretten kurtulmak istemeleriydi. Ayrıca Malta korsanları bir gelir kapısı olarak gördükleri fidye parasını olabildiğince yüksek tutmaya çalışıyorlardı.

17. yüzyılda fidye miktarı genellikle farklı para birimleri üzerinden belirlenmekteydi. Fidye anlaşmaları akçe ve altın gibi Osmanlı paraları yanında değişik Avrupa paraları(kuruş) üzerinden de yapılabilmekteydi<sup>11</sup>. Fidye miktarı 200 kuruştan başlamakta ve 1.000 kuruşa kadar çıkabilmekteydi.

Mahkeme tutanaklarında yer alan bazı fidye sözleşmeleri mahkemece onaylanmış olsa da esirlerin kurtarıldıklarına dair net bir bilgi içermemektedir. Yalnızca bazıları sözleşme neticeleri hakkında veriler ihtiva etmektedir. Buna göre esirlerin bir kısmının serbest kaldıkları ve hürriyetlerine kavuştukları görülmekle birlikte bazı fidye sözleşmelerinden ise bir netice elde edilememiştir.

Akdeniz’de esir mübadelesi Hristiyanlar için yaygın olarak kullanılan bir özgürleştirme yöntemi idi. Bu nedenle esir tüccarları Müslüman esirleri kurtarmak için esir değiş tokuşu yaparlardı. Buna göre Osmanlı ülkesinde esir edilmiş olan bir Avrupalı, Avrupalılar elinde bulunan bir Müslüman esirle değiş tokuş edilerek hürriyetine kavuşma şansını elde ederdi.

Erkek esirlerin yanında kadın esirlerin hürriyetlerine kavuşma çabalarına da şahit olunmaktadır. Ayrıca Osmanlı kadınlarının esirlerin kurtarılmasında ve fidye temin edilmesindeki rolleri etkileyicidir. Esirlerin kurtarılabilmesi için gerekli olan en mühim aşama fidye parasının temini idi. Bu bakımdan kadınların hem parayı tedarik etmeleri hem de mahkemede sözleşme imzalamaları dikkat çekicidir.

Esirler buldukları yerlerden yakınları ile çeşitli yollarla haberleşmekteydiler. Haber alma ağları ile alakalı olarak Galata mahkeme tutanaklarında geçen ifade “istimâ‘ olunmağla”dır. Dönemin her türlü haber alma ağının göz önünde bulundurulmasına işaret eden bu ibare çeşitli açılardan değerlendirilebilir. Müslüman esirlerin bir şekilde de olsa memleketleri ile irtibatları devam etmekteydi. Diğer devletlerin aksine Malta korsanları için

<sup>11</sup> Fidye sözleşmelerinde bazen Avrupa paralarının cinsi belirtilmeyip doğrudan kuruş olarak kaydedilmekteydi. Dolayısıyla kuruşun hangi Avrupa devletine ait para olduğunu belirlemek mümkün olamamaktadır. Ancak sözleşmelerin bir kısmında Avrupa paralarının cinsi belirtilmekteydi. Bunun için bk. M. Z. Köse, “Esaret ve Fidye: Akdeniz’de...”, s.343-347’te yer alan tablodaki “fidye miktarı” sütunu.. 17. yüzyılda Osmanlı piyasalarında kullanılan değişik Avrupa kuruşları için bk. Şevket Pamuk, “Kuruş”, *DİA*, 26, İstanbul 2002, s.458-459.



fidye parası oldukça ehemmiyetli olduğundan esirlerin memleketleri ile rahatça haberleşmelerine izin verilmekteydi. Nitekim ailelerine doğrudan mektup yazan ya da ailelerinden mektup alan esirler mevcuttu<sup>12</sup>. Malta'ya gelen aracı tüccarlar haberleşmede önemli rol oynamakta, hem esirlerle hem de esir sahipleriyle görüşme yapmaktaydılar. Fidyeye gelen Osmanlı görevlileri de esirler hakkındaki haberleri yakınlarına ulaştırmakta, mektuplarını iletmekteydiler. Ayrıca hürriyetini elde eden eski esirler arkadaşlarına, ailelerine ulaşmada yardımcı olmaktaydılar.

Malta'da esirlerin işlerini gören bir hakim (kadı) bulunduğunu ve esirlerin hürriyetlerine kavuşmaları için gerekli işlemleri yaptığı görülmektedir. Bu görevlinin orada bulunan esirler tarafından seçildiği anlaşılmaktadır<sup>13</sup>. Belgelerde geçen “...anda userâ-yı müsliminin hâkim nasb etikleri kimesneden hüccet alındıktan sonra...” ifadesinden anlaşılacağı üzere bu temsilcinin hüccet verme yetkisi de bulunmaktaydı.

Esir zindanlarında toplu olarak yaşamak zorunda bırakılan esirlerin hürriyetlerine kavuşmalarının tek yolu, esir/esir yakınları ile esir sahibinin pazarlık ederek belirledikleri fidyenin temin edilmesiydi. Bu nedenle fidye tüccarları esirlerin yer aldığı ya da satıldığı şehirlerde bulunur ve taraflar arasında anlaşma yapmaya hazır halde beklerlerdi.

Fidyeye tüccarları esirlikten kurtarılanlar için yerel yetkililerden bir kurtuluş belgesi(hücceti) almakla birlikte ne yazık ki böyle bir vesika tespit edilebilmiş değildir. Dahası fidye tüccarlarının, esirleri şövalyelerden teslim aldıklarında esirin serbest olduğunu gösteren ve taraflarca üzerinde anlaşılmış ikinci bir belgeye daha sahip olmaları lazım gelmekteydi.

Neticede Katolik Hristiyan korsanlar denizde seyrüsefer halinde bulunan her Osmanlı uyruğu için büyük bir tehditti. Esir edilenlerin bir yolunu bulup kaçma ya da azat edilme ihtimali dışında tek kurtuluş yolu fidye temin

<sup>12</sup> 1527 tarihli bir mektup örneği için bk. Halil Sahillioğlu, “Akdeniz’de Korsanlara Esir Düşen Abdi Çelebi’nin Mektubu, *Tarih Dergisi*”, 13/17-18, İstanbul 1963, s.241-256. Bir diğer mektup için bk. Mikail Acıpınar, “Floransalılara Esir Düşen Erdoğan Oğlu Hamza’ya Yazılan Türkçe Bir Mektup (1576)”, *Erdem*, 66, Ankara 2014, s.5-18.

<sup>13</sup> Livorno esir pazarında da Müslüman esirlerin kendi arasından coggia/hoca veya papasso adında bir dini lider ve yerel idarecilerle bağlantı kuran bir temsilci seçmekteydiler [S. Bono, “Yeniçağ’da İtalya’da Türk-Müslüman Tutsaklar”, *Erdem*, 3/9 (Ankara 1987), s. 846].

edebilmeleri idi. Korsanlarla fidye anlaşmalarını yapan aile ya da yakınların ilk başvurdukları kişiler ise fidye ticaretinde aracılık yapan Avrupalı tüccarlardı.

## II. Avrupalı Fidyeye Tüccarları

Osmanlı tarihi araştırmaları için vazgeçilmez olan mahkeme kayıtları son 30-40 yıldır büyük bir ilgi görmektedir<sup>14</sup>. Osmanlıların Avrupa'ya açılan yüzü olan Galata'da, Galata mahkemesi tarafından görülen davaların yer aldığı şer'iyeye sicilleri, Avrupalı tüccar ve diplomatların Osmanlı tebaası esirlerin kurtarılmasına yönelik girişimlerine dair oldukça mühim kayıtlar barındırmaktadır. Konu ile alakalı ilginç bilgileri içermesi bakımından dikkat çeken bu mahkeme defterleri aynı zamanda Avrupa tarihi açısından da büyük önemi haizdir<sup>15</sup>.

Mahkeme tutanakları ve ilgili ilmî çalışmalara göre Müslüman esirlerin fidye ödenerek kurtarılmasını sağlayan yani ticaretini yapan Müslüman fidye tüccarlarının bu sahada fazla faaliyet göstermedikleri ileri sürülebilir. Ancak buna ilişkin kayıtlar tamamen yok değildir. Mesela bir mahkeme kaydı iki Osmanlı fidye tüccarından bahsetse de bunlar Müslüman değil *zımmîdir*<sup>16</sup>. Yine İstanbul Mahkemesi'nde gerçekleşen birkaç fidye sözleşmesinde esirlerin fidye parasını temin edenlerin Müslüman olması dikkat çekicidir. Fidyeye tedarik eden kimsenin esirlerle herhangi bir yakınlığının zikredilmemiş olması iki açıdan değerlendirilebilir. Ya hayırsever niyetlerle

<sup>14</sup> Dror Ze'evi, "The Use of Ottoman Shari'a Court Records as a Source for Middle Eastern Social History: A Reappraisal", *Islamic Law and Society*, 5/1, 1998, s.35 vd.

<sup>15</sup> Metin Ziya Köse, "Yeniçağ'da Akdeniz ve Avrupa Tarihi Kaynağı Olarak Galata Şer'iyeye Sicilleri", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, İstanbul 2011, s.151-174.

<sup>16</sup> *Galata Şer'iyeye Sicilleri* (bundan sonra GŞS), nr.9/s.49, 21 Nisan 1584 (10 Rebiülahir 992). 1663'te Fatma adlı kadını esirlikten kurtaran Yorgi veled-i Yani adlı zımmî için bk. Rasim Erol-vd. (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil*, İstanbul 2010, s.47. Yine 1663'te Şekerpare adlı kadını Venedik'ten kurtaran ve fidyesini ödeyen Yorgi veled-i Yorgo'ya dair bk. R.Erol, *age*, s.71. Zımmîlerin Müslüman esirlerin kurtarılmasında 16. yüzyılda da rol aldıklarına dair bk. Metin Ziya Köse, *Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri Doğu Akdeniz'de Casuslar ve Tacirler*, İstanbul 2009, s.26-27 ve Ahmet Önal, "XVI. Yüzyılda Avrupa'daki Osmanlı Esirlerin Kurtarılması Meselesine Dair Bazı Gözlemler", *Marmara Türkiye-Almanya Araştırmaları Dergisi*, 4/1-2, İstanbul 2015, s.48.

hareket edip fidye temin ettiler ya da fidye tutarı için bir nevi kredi imkanı sağladılar. Nitekim, aynı Müslüman fidyeci ile alakalı olarak görülen iki ayrı fidye sözleşmesi örneğinde Malta'da esir tutulan biri Müslüman diğeri gayrimüslim iki esirin fidyesini Mehmed Beşe adlı şahıs ödemişti<sup>17</sup>. Yine Mehmed Çelebi b. Ahmed adlı kimse de Seyyid Ali b. Habib'in fidyesini vekili aracılığı ile temin etmişti<sup>18</sup>.

16. yüzyılda Avrupa'daki Osmanlı esirlerinin kurtarılması için bazı devlet görevlilerinin bizzat Osmanlı yönetimi tarafından vazifelendirildiği de olmuştur<sup>19</sup>. Buna rağmen fidye ticaretinin neredeyse tamamını Avrupalı fidye tüccarları üstlenmiştir. Osmanlı esirlerinin kurtarılması işi ile ilgilenen, aracılık yapan ve fidye karşılığında esaret altındaki Osmanlıları kurtaranlar çoğu kez Avrupalı fidye tüccarlarıdır<sup>20</sup>.

Farklı Avrupa devletlerinden olan fidye tüccarları yanında Fransa'nın İstanbul'daki diplomatik görevlileri de fidye anlaşmalarında yer almıştır. Bu devletlerin tümünün Osmanlılar ile müspet ya da menfi siyasî, askerî, iktisadî ve diplomatik irtibatı –veya çıkarları– bulunmaktaydı. Hakikatte bu devletler birçok hedef gözettiklerinden tüccar ve diplomatları fidye tüccarlığına soyunmaktaydı. Aşağıda görüleceği üzere çeşitli nedenler fidye tüccarlarını Osmanlı başkentinde girişimlerde bulunmaya yönlendirmiştir.

## 1. Venedikli Fidyeciler

Müslüman esirlerin kurtarılmasında aracılık eden Venedikli fidye tüccarlarının mevcudiyeti esasında Venedik Cumhuriyeti'nin Osmanlı nezdindeki konumu ile yakından ilgilidir. Nitekim hem fidye tüccarları hem de Venedik idaresi ve diplomatları Osmanlıların Avrupa ile olan münasebetlerinde aracılık etmişlerdi. Bu durum çoğunlukla şehrin ticarî beklentileri ile de yakından ilgiliydi. Venedik yönetimi barış hatta savaş dönemlerinde bile muhtelif konularda bir çok kez Osmanlıların yardım taleplerini geri çevirmemeye azami dikkat etmişti.

<sup>17</sup> R.Erol, *age*, s.3.

<sup>18</sup> R.Erol, *age*, s.17.

<sup>19</sup> A.Önal, *agm*, s.47.

<sup>20</sup> Nitekim daha 16. yüzyılda (1577) Müslüman esirlerin kurtarılması için aracılık eden Frenk tüccarlar mevcuttu (BOA, *Kamil Kepeci*, nr.87, s.189).

Bazen harp bazen de sulh ile münasebetlerini şekillendiren bu iki devletin birbirlerine duydukları ihtiyaç her zaman olması gerekenden daha fazlaydı. Ticarî çıkarları için Osmanlı ile savaşmaktan geri durmayan Venedik, bir yandan da diplomasi yoluyla anlaşma zemini aramış ve hemen her fırsatta İstanbul'daki daimî elçisini (baylos) Osmanlı Sarayı'na göndermişti<sup>21</sup>. Osmanlılar açısından bakıldığında ise geçmişte yaşanan birçok savaş ve anlaşmazlığa rağmen Venedik, Avrupa ahvali için Dubrovnik ile birlikte iyi bir bilgi tedarikçisi durumundaydı. Ayrıca Osmanlı idaresi yeri geldiğinde Venedik'in çıkarları doğrultusunda Katolik olduğunu unuttuğunun da farkındaydı.

İki devlet arasındaki bu muvazene Venedik ve Osmanlı uyrukları için de geçerliydi. Zira ticaret yapmak için Osmanlı'ya ait muhtelif kentlerde bulunan Venedikliler dışında İstanbul'da yerleşik bir Venedik topluluğu mevcuttu<sup>22</sup>. Buna mukabil Venedik'te ağırlıklı ticaret ve diplomatik nedenlerle ikamet eden Osmanlı reayası da bulunmaktaydı<sup>23</sup>. Birbirine pek de yabancı olmayan bu iki ayrı dünyanın Hristiyan temsilcilerinin esaret gibi önemli bir konuda söyleyecek sözlerinin ve teşebbüslerinin olması şaşırtıcı değildir.

Böylece bu dengenin yarattığı uygun ortamdan istifade eden Venedikli tüccarlar Osmanlı esirlerinin kurtarılmasında aracılık yaptılar. Galata mahkeme kayıtları esirleri kurtaran Venedikli tüccarlara dair bilgiler vermektedir. Mesela, Venedikli tüccar Françesko veled-i Nikola<sup>24</sup>, Müslüman esirleri Avrupa'dan kurtaran bir fidye tüccarı olarak tavsif edilmektedir<sup>25</sup>. İlgili kayda göre Bursalı Ceybe Hatun adlı bir kadın, esir oğlunu getirtmek için bu Venedikli fidye tüccarıyla 400 filorilik bir anlaşma yapmıştır<sup>26</sup>.

<sup>21</sup> Maria Pia Pedani, *Doğu'nun Kapısı Venedik*, İstanbul 2015, s.51 vd, 87 vd.

<sup>22</sup> Bu konuda bkz. Eric R. Dursteler, *İstanbul'daki Venedikliler: Yeniçağ Başlarında Akdeniz'de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş*, İstanbul 2012, s.33 vd.

<sup>23</sup> Stephen Ortega, *Ottoman Muslims in the Venetian Republic from 1573 to 1645: Contacts, Connection and Restriction*, University of Manchester (Basılmamış Doktora Tezi), Manchester 2002, s.18 vd.

<sup>24</sup> Avrupalı tüccarların isimleri orijinal şekilde değil de belgede okunduğu haliyle yazılmıştır. Osmanlıca yazılan Avrupalıların isimleri ne yazık ki çoğu kez orijinal yazılışından çok farklı olabilmektedir.

<sup>25</sup> "...Venedik tüccârından dâri'l-harbden üserâ-yı müslimîn ihrâc eden Françesko..."[GŞS, nr. 49/s. 7, 20 Ekim 1619 (11 Zilkade 1028)].

<sup>26</sup> Aynı belge.

Yine aynı şekilde Tomazo adlı Venedikli tüccar da Müslüman esirlerin serbest kalmasını sağlayan fidye tüccarı olarak tanıtılmaktadır. Bu tüccar İstanbul'da Gedikpaşa Mahallesi'nde yaşayan Hayrünnisa Hatun adlı kadınla Malta'da esir bulunan oğlunu hürriyete kavuşturmak için bir fidye sözleşmesi imzalamıştır<sup>27</sup>.

18. yüzyıl başlarında bile fidye ticareti yapan Venedikli tüccarlara rastlanmaktadır. Mesela Anapoli'de esir bulunan Mustafa, kendisini kurtarması hususunda anlaştığı Venedikli tüccar Yorgaki'ye itimat ederek yanında bulunan bir miktar parayı peşinen vermiş ancak Yorgaki parayı teslim aldığı halde taahhüdünü yerine getirmemiştir. Mustafa bir şekilde esirlikten kurtulduktan sonra Galata mahkemesine başvurarak Yorgaki'den parasını talep etmiştir<sup>28</sup>.

## 2. Maltalı Fidye Tüccarları

Maltalı tüccarların olağan ticaretlerinin yanı sıra fidye ticaretinde de Osmanlı dünyası ile kurdukları bağ biraz dikkat çekicidir. Malta Şövalyeleri Hristiyanlığın bekçisi olduğunu ve sınırdaki karakolunu beklediğini ileri sürmekteydi. Bu nedenle Osmanlıların sürekli düşmanı olan Katolik Malta'nın sivil vatandaşlarının İstanbul'da bulunması şaşkıncı gözükmektedir. Ancak iki rakip dünya arasındaki ilişkilerin tümenden kapalı olmadığına işaret etmesi bakımından da anlamlıdır.

Bir diğer Katolik devlet Venedik kadar olmasa bile Galata'da Maltalı tüccarların varlığı bu durumu izah etmektedir. Sürekli savaş hali bile yeri geldiğinde diplomatik ilişki düzeyinde değerlendirilebilecek bu insanî ve ekonomik münasebete engel teşkil etmemekteydi. Ayrıca adanın ekonomik durumu İstanbul-Malta hattında bir nebze de olsa ticarî bağların oluşmasına imkan tanımaktaydı.

Malta'nın tamamıyla Osmanlıların aleyhine tesis ettiği yağma ekonomisi ada için hayati derecede önemliydi. Bununla birlikte Malta, Yeni Çağ'da yalnızca bir korsan üssü değil aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi

<sup>27</sup> "...dârü'l-harbde olan üserâ-yı müslimini ihrâc eden tüccârdan Tomazo..." [GŞS, nr.49/s.57, 4 Kasım 1619 (26 Zilkade 1028)].

<sup>28</sup> GŞS, nr.185/s.199, 27 Kasım 1701 (25 Cemaziyelahir 1113).

durumundaydı<sup>29</sup>. Buna istinaden adada Maltalı yerli tüccarlar yanında birçok ulustan Avrupalı tüccar da bulunmaktaydı. Tüccarlar hem ticaret hem de kârlı olduğu için fidye ticareti yapmaktaydılar<sup>30</sup>. Mesela bunlardan biri olan Andırye adlı Maltalı tüccar fidye ticareti yapmaktaydı ve bazı Müslüman esirlerin kurtulmasında aracı rol üstlenmişti. Bir mahkeme kaydında Malta'da bulunan ve hürriyetlerine bu tüccarın ödediği kurtuluş parası ile kavuşan iki esirin fidye parasını ileride ödeyecekleri açıklanmaktadır<sup>31</sup>.

Andırye ayrıca Ahmed b. Abdullah, Ahmed b. Mehmed ve Burak Bey b.Mehmed adlı üç şahsı sırasıyla sekiz sene, iki buçuk sene ve on sene esir tutuldukları Malta'dan 352,5; 202,5 ve 990 riyal kuruşluk üç fidye anlaşması sonrasında özgürlüklerine kavuşturmuştu<sup>32</sup>. Bu tüccar, Uzun Mehmed adlı esiri de Malta'dan 500 riyal kuruş karşılığında kurtarmış, parayı kardeşlerine kefil olan iki ağabeyinden teslim almıştı<sup>33</sup>. Yine El-Hac Mustafa adlı esiri de 200 riyal kuruşluk bir anlaşma karşılığında İstanbul'a getirmişti<sup>34</sup>.

Andırye'nin müdahil olduğu diğer bir kayıt Malta'da esir olan Şaban adlı şahsın İstanbul'a getirilmesi ile ilgilidir. Şaban, mahkemede Andırye'ye fidye borcu olan 852,5 kuruşu kefilleri aracılığıyla ödediğini beyan etmiştir<sup>35</sup>. Yine 1663'te Seyyid Zeynelabidin ile arkadaşı Mehmed'i Malta'dan kurtaran aynı tüccar, fidye parasını tahsil etmek üzere seydidle beraber İstanbul'a gelmişti. Paranın bir kısmını tedarik eden Zeynelabidin, kalan kısmı yirmi gün içinde teslim edeceğine dair kefiller bulmuştu<sup>36</sup>.

Andırye ve ortağı Mikel'in olağan ticareti ile fidye ticareti birbiriyle bağlantılı haldeydi. Osman Çelebi b. Habib adlı tüccar ile ticarî alış verişi olan bu iki tüccar, en az dört Müslüman esiri Malta'dan kurtarmıştır. Esirler

<sup>29</sup> A.D. Atauz, *age*, s.176 vd.

<sup>30</sup> M. Rozen, *age*, s. 40.

<sup>31</sup> GŞS, nr.190/s.655, 5 Nisan 1663 (26 Ramazan 1073).

<sup>32</sup> GŞS, nr.90/s.11.

<sup>33</sup> GŞS, nr.90/s.18, 28 Nisan 1663 (20 Ramazan 1073).

<sup>34</sup> GŞS, nr.90/s.36, 1 Haziran 1663 (24 Şevval 1073).

<sup>35</sup> GŞS, nr.90/s.17-18, 30 Nisan 1663 (22 Ramazan 1073). Başlangıçta fidye parası ödenmediğinden Andırye bu durumda kefil Mehmet'ten fidye parasını talep etti. Buna dair bk. *aym yer*.

<sup>36</sup> R.Erol, *age*, s.2 ve GŞS, nr.90/s.27.

fidye ve tüccarın kârını ödemediklerinden Galata zindanında hapsedilmişlerdir<sup>37</sup>. Andırye ve Mikel Malta'dan kurtardıkları esirlerden gelecek fidye parasını Osman'ın tahsil etmesi karşılığında Müslüman tüccardan muhtelif ebat ve çeşitte ticari emtia satın almak üzere bir sözleşme imzalamışlardır<sup>38</sup>.

Tarako veled-i Ulo adlı Maltalı da Müslüman bir esirin İstanbul'a dönmesini sağlayan bir diğer tüccardı. Tarako, Malta'da esir tutulan Arslan'ın ağabeyi ile yaptığı anlaşma uyarınca İstanbul'da esir bulunan Karlo veled-i Malinor'ı Arslan ile takas etmek suretiyle hürriyetine kavuşturmuştu<sup>39</sup>.

Bir diğer Maltalı esir tüccarı Fernando ve kardeşi Can Betese de bir dönem esirlerin kurtarılmasında etkili olmuşlardır. Galata'da yaşayan bu iki tüccar, bazen esirlerin kendisi ile bazen de yakınları ile anlaşma yaparak esirlerin serbest kalmasını sağlamışlardır. Mesela, daha önce Malta'da esir olan İstanbul Üskübî Mahallesi'nden Mehmed Çelebi b. Mansur, mühtedî arkadaşı Mustafa Kapudan'ın kurtarılması için adı geçen tüccarlar ile anlaşma yapmış, fidye parası ile diğer masrafları bizzat kendisi ödemiştir<sup>40</sup>. Yine Balta Mehmet adlı şahıs, Malta'da esirken Maltalı tüccar Fernando ile bir fidye anlaşması yapmıştır. Kurtulduktan sonra İstanbul'da fidye ve diğer masraflara isabet eden borcunun bir kısmını kapatmış, bir kısmını da havale usulü ile ileride ödeyeceğine dair taahhütte bulunmuştur<sup>41</sup>.

### 3. Fransız Fidy e Tüccarları

Fransız tüccar ve diplomatlarının 17. yüzyılda Osmanlı esirlerinin kurtarılmasındaki rollerine geçmeden evvel Fransa'nın Osmanlı yönetimi ve Malta korsanları ile olan münasebetleri gözden geçirilmelidir. Gerek diplomat gerekse tüccar Fransız vatandaşlarının Müslüman esirlerin kurtarılmasında oynadıkları rolün siyasî, dinî ve iktisadî bakımdan çeşitli nedenleri bulunmaktaydı. Siyasi yönüne bakıldığında 17.yüzyılda Fransa için iki önemli tehlike olan İspanya ve Habsburglara karşı Osmanlı Devleti, en önemli müttefik durumundaydı. İlişkilerin seyrinin sıhhatli bir mecrada

<sup>37</sup> GŞS, nr.90/s.41, 7 Haziran 1663 (1 Zilkade 1073).

<sup>38</sup> GŞS, nr.90/s.17-18, 25 Nisan 1663 (17 Ramazan 1073).

<sup>39</sup> GŞS, nr.90/s.23, 10 Mayıs 1663 (2 Şevval 1073).

<sup>40</sup> GŞS, nr.104/s.45, 11 Ocak 1669 (8 Şaban 1079).

<sup>41</sup> GŞS, nr.104/s.49, 27 Ocak 1669 (24 Şaban 1079).

yürümesi doğrudan Fransızların işine gelmekteydi<sup>42</sup>. Bu nedenle görünürde Osmanlı yanlısı bir siyaset izleyen Fransa, bir yandan da Malta yönetimi ile ilişkilerini sıcak tutmaya çalışmaktaydı.

Rozen, Katolik Fransa'nın Hristiyanlığın gardiyanları durumundaki Malta Şövalyeleri ile olan bağlarının kuvvetliliğine işaret etmekle birlikte Fransız yönetiminin daha ziyade ekonomik çıkarlarını gözetmesini ön plana çıkarmakta ve Malta korsanlarının her türlü faaliyetinin doğrudan Fransa ekonomisine katkı sağladığına dikkat çekmektedir. Tarikat gemilerinin Fransa'da inşa edilmesinin ekonomik getirileri de göz ardı edilemezdi. Dinî bakımdan Fransa, Osmanlı topraklarında yaşayan Katoliklerin hamisi olduğunu varsaymaktaydı. Fransa'nın şövalyelerle ilgisinin bir diğer nedeni de onların önemli bir kısmının Fransız kökenli olmasıydı. Böylece siyasî, iktisadî ve dinî nedenler birbiri ile bağlantılı bir hale gelmiş bulunmaktaydı<sup>43</sup>.

Malta'daki Müslüman esirlerin kurtarılmasında en önemli rolü oynayanlar kuşkusuz Fransız tüccarlarıydı. Fidyeye ticareti yoluyla kazanç elde etme amacı güden Fransızlar aynı zamanda Doğu Akdeniz'deki rekabet koşulları içerisinde esir Müslümanların serbest kalmasını sağlayarak Osmanlı Devleti nezdinde ayrıcalıklı bir konum elde etme niyetindeydiler<sup>44</sup>.

Mahkeme kayıtları, Fransız tüccarların esir ticaretinde üstlendikleri rollere dair bilgiler ihtiva etmektedir. Mesela, Fransızların dahil olduğu bir fidye anlaşmasında Fransız tüccar Mikel veled-i Hamili, Malta'da esir bulunan bir Müslümanı 480 kuruş karşılığında kurtaracağına dair esirin ağabeyi ile bir anlaşma yapmıştı<sup>45</sup>.

Fransız tüccarlar esirlerin kurtarılması işinde yeri geldiğinde şirket kurarak birlikte hareket etmekteydi. Fidyeye ticareti ortaklığı olarak nitelendirilebilecek bu durumu anlatan bir belgeden en az dört Fransız müste'menin şirket kurarak fidye ticareti işini yürüttüğü anlaşılmaktadır. Londi

<sup>42</sup> P. W. Bamfort, "The Knights of Malta and the King of France, 1665-1700", *French Historical Studies*, 3/4, 1964, s. 433.

<sup>43</sup> M. Rozen, *age*, s. 19-20.

<sup>44</sup> Fransa bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun tek Katolik müttefikiydi (M. Rozen, *age*, s. 20 ve Pal Fodor, "Maltese Pirates, Ottoman Captives and French Traders in the Early Seventeenth-Century Mediterranean", *Ransom Slavery along the Ottoman Borders* (ed. Geza David-Pal Fodor), Leiden 2007, s. 232-233).

<sup>45</sup> *GŞS*, nr.80/s.78, 3 Ağustos 1657 (22 Şevval 1067).



veled-i Panadiyo, Anton veled-i Konilo, Çako veled-i Layzo ve Garaska veled-i Çak adlı Fransızların fidye ticaretinde ortak oldukları yine aynı belgede ifade edilmektedir.<sup>46</sup>

Fransız tüccarlar esirlerin kurtarılması için organize şekilde hareket etmekteydiler. İzmir'de yaşayan Fransız tacir Gaspar veled-i Folt, Malta'da esir olan Hamza, Ali ve Ahmed adlı şahısları fidye karşılığında azat ettirmeyi başarmış ve adı geçen şahısların İstanbul'a ulaşmalarını sağlamıştı. Hürriyete giden yolda süreç şu şekilde gelişmişti: Gaspar'ın Malta'da ticaret amacıyla bulunan ortağı Marçilo veled-i Doris fidyeleri ödeyip esirleri teslim aldıktan sonra derhal Gaspar'a teslim edilmeleri için hali hazırda ve acele olarak bir gemi aramış<sup>47</sup> fakat Malta'dan İzmir'e hareket edecek bir gemi bulamadığından esirleri yine bir Fransız olan kaptan Madikil veled-i Oryano'nun gemisine bindirmiştir. Esirlerin yolculuğu salimen sona ermiş ve gemi İstanbul'da Yağkapanı İskeleye ulaşmıştır<sup>48</sup>. Bu vesika İzmir-İstanbul-Malta arasında organize olmuş Fransız esir tüccarların ne denli ihtimamlı davrandıklarını gözler önüne sermektedir. Zira, esirler İzmir yerine İstanbul'a gelince Fransızlar derhal Galata kadılığına başvurmuş ve esirlerin sağ olarak İstanbul'a ulaştıklarını resmî makamlara onaylatmışlardı.

Yine İzmir'de ikamet eden bir diğer Fransız tüccar Fransisko veled-i İmirto, Venedik'te esir olan el-Hac Ahmed'in fidyelerini kendisi ödeyerek kurtulmasını sağlamıştır. Fransız tüccar fidye parasını daha sonra esirin aynı mahalleden tanıdığı olan Salih Çelebi'den alacağına dair bir mahkeme kararı da çıkartmıştır<sup>49</sup>. Aynı tüccar bu kez başka bir esir için devreye girmiştir. Girit'te esir olan bir Osmanlı'nın fidyelerini ödemiş, daha sonra bu parayı muhtemelen esirin bir tanıdığı olan Mehmed Kapudan'dan tahsil etmiştir<sup>50</sup>.

Malta'dan Osmanlı esirlerini fidye karşılığında İstanbul'a getiren ve Galata'da yaşayan Fransız tacir Garaska veled-i Çak<sup>51</sup> fidye anlaşmalarında

<sup>46</sup> GŞS, nr.113/s.19, 5 Temmuz 1672 (9 Rebiülevvel 1083).

<sup>47</sup> Fransız fidye tüccarları, işlerin daha kolay yürümesi için adada birer temsilci bulundurmaya adet haline getirmişlerdi (P. Fodor, *agm*, s. 229).

<sup>48</sup> GŞS, nr.90/s.41, 9 Haziran 1663 (3 Zilkade 1073).

<sup>49</sup> GŞS, nr.95/s.54, 9 Temmuz 1665 (25 Zilhicce 1085).

<sup>50</sup> GŞS, nr.95/s.61, 13 Temmuz 1665 (17 Muharrem 1076).

<sup>51</sup> Bu esir tüccarının adı mahkeme kayıtlarında değişik şekillerde yazılmıştır.

bir hayli etkili olup birçok esirin hürriyetine kavuşmasında kilit rol oynamıştı. Bu tüccarla ilgili eldeki en erken kayıt 1671 tarihlidir ve Mehmed Beşe adlı esirin kurtarılması için esire yakınlık derecesi açıklanmayan Mustafa Efendi ile yapılan bir esir tahlisi sözleşmesidir. Anlaşmaya göre, fidye ve kârını peşin alan Garaska, bahsi geçen esiri kurtaracağına dair mahkeme huzurunda söz vermiştir<sup>52</sup>. Ertesi yıl iki esirin kurtarılması için yeni bir anlaşma yapan Garaska, fidye parasını sözleşmeyi imzalayanlardan peşin olarak almıştır<sup>53</sup>. Takip eden yıllarda Garaska birçok esirin serbest kalması işinde aracılık etmiş ve muhtelif miktarlarda fidye parası karşılığında sözleşmeler imzalamıştır<sup>54</sup>.

Bir diğer Fransız fidye tüccarı ise Anton veled-i Konilo'dur. Bu tüccar Malta'dan birisi kadın olmak üzere üç esirin serbest kalması için fidye ödemesi yapmıştır. Esirler İstanbul'a getirilmiş, hürriyetleri temin edilmiştir. Ancak fidye parası henüz ödenmemiş olacak ki alacaklarının tahsili için bir diğer Fransız müste'men olan Londi'ye vekâlet vermiştir. İlgili vesikadan anlaşılacağı üzere bu tüccar başka esirlerin kurtarılmasında da aracılık yapmıştır. Ayrıca yukarıda söz konusu edilen meşhur esir tüccarı Garaska ile alış verişinin de bulunduğu anlaşılmaktadır<sup>55</sup>.

Vesikalarda adı geçen bir diğer Fransız, Moşigarasko veled-i Garaska'dır. Muhtemelen yukarıda bahsi geçen Garaska'nın oğlu olan bu tüccar da Malta'dan esir tahlisi hususunda girişimlerde bulunmakta ve aracılık yapmaktaydı<sup>56</sup>. Yüzyılın sonlarına doğru yine bir Fransız tüccarın fidye anlaşması yaptığı görülmektedir. Mosi Coğla adlı bu Fransız, Malta'da esir bulunan bir Müslümanı, hem fidye ödeyerek hem de kurtaracağı kişinin esiri

<sup>52</sup> GŞS, nr.110/s.37, 2 Kasım 1671 (Selh-i Cemaziyelahir 1082).

<sup>53</sup> GŞS, nr.110/s.108, 25 Mayıs 1672 (27 Muharrem 1083).

<sup>54</sup> GŞS, nr.113/s.7, 12 Temmuz 1672 (16 Rebiülevvel 1083); nr.113/s.90, 26 Mart 1673 (7 Zilhice 1083); nr.113/s.108, 14 Haziran 1673 (28 Safer 1084); nr.113/s.124, 21 Temmuz 1672 (25 Rebiülevvel 1083); nr.113/s.154-2 ve 3, 20 Ekim 1672 (27 Cemaziyelahir 1083); nr.113/s.159, 20 Ekim 1673 (9 Receb 1084); nr.113/s.228, 6 Ağustos 1674 (4 Cemaziyellevvel 1085); nr.117/s.124, 18 Ocak 1676 (2 Zilkade 1086); nr.117/s.131, 3 Şubat 1676 (18 Zilkade 1086); nr.117/s.136, 15 Şubat 1676 (Selh-i Zilkade 1086); nr.117/s.136, 9 Şubat 1676 (25 Zilkade 1086).

<sup>55</sup> GŞS, nr.113/s.19, 5 Temmuz 1672 (9 Rebiülevvel 1083).

<sup>56</sup> GŞS, nr.113/s.74, 1 Şubat 1673 (13 Şevval 1083) ve nr. 113/s. 76, 13 Şubat 1673 (25 Şevval 1083).

olan bir Maltalıyı azat ettirip Malta'ya göndererek yani mübadele yoluyla bir Hristiyan ve bir Müslümanı esaretten kurtaracaktı<sup>57</sup>.

#### 4. Fransız Diplomatları ve Fidyeye Sözleşmeleri

Osmanlı Devleti'ndeki Avrupalı diplomatik görevlilerin *harbî* memleketlerdeki Müslüman esirleri kurtarmak için aracı olmaları usulüne 16. yüzyılda bile rastlanmaktadır<sup>58</sup>. Bu hususta Venedik ve Floransa baylosu ile konsolosları oldukça aktiftiler. Yine İngiliz elçisi ve elçilik görevlilerinin de Müslüman esirlerin kurtarılmasında diplomatik bententiler nedeniyle çeşitli girişimlerde buldukları zikredilmeye değerdir<sup>59</sup>.

Esirlerin hürriyetlerine kavuşmasında Fransız diplomatlara ayrı bir sayfa açılmalıdır. Zira 16. yüzyılda diğer Avrupa devletlerinin diplomatları gibi Fransız diplomatik görevlileri de esirlerin kurtarılması için bir hayli mesai harcamaktaydılar<sup>60</sup>. Aynı yüzyılın sonlarında İstanbul'da elçi olan François Savory'nin bu konudaki girişimleri Mühimme defterlerinde yer bulacak kadar dikkat çekicidir<sup>61</sup>.

Fransız diplomatların bu işi yalnızca diplomatik kaygılarla yapmadıkları ifade edilmelidir. Diplomatların fidye görüşmelerine neden aracılık yaptıklarına dair kuvvetli bir tarihî vakıa muhakkak zikredilmelidir. Öncelikle Fransız misyonu Osmanlı nezdinde diğer Avrupalı devletlere göre diplomatik ve siyasî öncelik elde etmek amacıyla Müslüman esirlerin kurtarılması işine giriştiler. İnsanî yardım düşüncesinin bir sonraki niyet olduğunu eklemek gerekir. Ayrıca aşağıda görüleceği üzere kazanç amaçlı fidye ticareti yapan Fransız diplomatları da mevcuttu.

17. yüzyıla ait mahkeme kayıtlarında yer bulduğu üzere Müslüman esirlerin hürriyetlerini temin etmede Fransız elçilerin aracılık yapmaya devam ettiklerine şahit olunmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere Fransızların Malta korsanları nezdindeki ayrıcalıklı vaziyetleri ve tarikat üzerindeki

<sup>57</sup> GŞS, nr.160/s.25, 18 Aralık 1693 (19 Rebiülahir 1105).

<sup>58</sup> P. Fodor, *agm*, s. 224, 12 numaralı dipnot.

<sup>59</sup> A.Önal, *agm*, s.44-47.

<sup>60</sup> A.Önal, *agm*, s.45.

<sup>61</sup> M.Z.Köse, *Osmanlı Devleti ve Dubrovnik*, s.27.

büyük etkileri Fransız elçilik görevlilerini esirlerin kurtarılması hususunda avantajlı bir konuma getirmiştir<sup>62</sup>.

Fransız elçilerinin Osmanlı esirlerinin kurtarılmasındaki rollerine işaret eden bir mahkeme tutanağına göre, elçi Jean-François de Gontaut-Biron<sup>63</sup> (elçiliği 1607-1611) Livorno'da esir bulunan Kurd Bey adlı esiri 42.560 akçe mukabilinde hürriyetine kavuşturmayı taahhüt etmiştir<sup>64</sup>. Bir diğer elçi Achile de Harlay<sup>65</sup>, Malta'da esir bulunan Mehmed b. Ömer adlı esirin kurtarılması için ağabeyi Ali ile 36.000 akçelik bir sözleşme imzalamıştır. 30.000 akçeyi peşinen alan elçi, kalan 6.000 akçeye esiri kurtarıp yakınlarına teslim ettikten sonra sahip olacaktı<sup>66</sup>. Achile'nin halefi Philippe de Harlay da bir esirin kurtarılmasında pay sahibi olmuştur. Buna göre elçi bir Müslüman esir ile bir Hristiyan esirin mübadele edilmesine aracılık etmiştir<sup>67</sup>. Elçinin aracılık görevi karşılığında herhangi bir ücret alıp almadığı kayıtlı değildir. Yine de riski olan bu işi hiçbir kazanç gözetmeden yapmış olması beklenemez.

İzmir'deki Fransız konsolosu Jean Dupuy da fidye ticareti faaliyetlerinde bulunmaktaydı. Konsolos, fidye ticareti ile alakalı muhasebe defterindeki kayıtlara göre bu işten hayli kazanç sağlamıştı<sup>68</sup>.

## 5. Dubrovnikli (Ragusalı) Fidye Tüccarları

Dubrovnikli tüccarların fidye ticaretine girmelerinin sebeplerini anlamak için bu şehir devletinin Türkler ve Avrupa devletleri ile olan münasebetlerine kısaca göz atmakta yarar vardır. Zira bu küçük ancak potansiyeli yüksek şehir devletinin tarihi, Yeni Çağ'da Türk ve Avrupa tarihi açısından

<sup>62</sup> Fransızlarla Malta korsanları arasındaki ilişkiler için bk. P.W. Bamfort, *agm*, s. 429 vd. Malta korsanlarınca yağmalanan Osmanlı gemilerindeki Fransızlara ait mallar ekseriyetle Fransızlara iade edilmekteydi (P. Cassar, "The Maltese Corsairs and the Order of St. John of Jerusalem", *the Catholic Historical Review*, 46/2, 1960, s. 148).

<sup>63</sup> Belgede *Colen veled-i Fotna* olarak yazılmıştır.

<sup>64</sup> GŞS, nr.191/s.124, 20 Mayıs 1608 ( 4 Safer 1017).

<sup>65</sup> Belgede *Ekile veled-i Tehreles* olarak geçmektedir.

<sup>66</sup> GŞS, nr.36/s.109, 21 Temmuz 1611 (10 Cemaziyelevvel 1020).

<sup>67</sup> GŞS, nr.53/s.34, 6 Mayıs 1624 (18 Receb 1033).

<sup>68</sup> Bk. P. Fodor, *agm*, s.221 vd.

göz ardı edilemeyecek derecede etkili sonuçlar doğuran gelişmelerle doludur. Öyleyse bu şehir devletinin Türkler ve Avrupalılar açısından taşıdığı önem vurgulanmalıdır.

Dubrovnik birçok bakımdan Türkler açısından önemliydi. Diplomasıyı ve uluslararası ilişkileri en az Venedikliler kadar iyi bilen Dubrovnikliler, birçok bakımdan (ticarî, siyasî ve askerî) bağımlı oldukları Osmanlılara Avrupa ahvali hakkında bilgi sağlamıştır. Şehir yönetimi, insan, hammadde, bilgi ve işgücü temini konusunda Osmanlıların emir ve taleplerini geri çevirmemiştir. Mesela, gemi üretim teknolojisinde bir hayli ileri durumda olan Dubrovnik, Osmanlıların uzman personel isteklerine genelde olumlu cevap vermiştir. Türklerin Venedik’le yaptıkları savaşlarda Osmanlıların ticari anlamda alternatif olarak kullandıkları liman daima Dubrovnik limanı olmuştur<sup>69</sup>. Bunun karşılığında 14. yüzyıldan itibaren Osmanlılara haraç ödeyen şehir, bu süreçte kendisinin en büyük rakibi olan Venedik’e karşı Osmanlıların koruma şemsiyesi altında kalmıştır. Osmanlı padişahlarının ihsan ettikleri ahidnâmeler sayesinde bu muhafaza kalkanını dilediği şekilde kullanmıştır. Böylece yalnızca mevcudiyetini devam ettirmekle kalmamış, aynı zamanda iktisaden de zenginleşmiştir<sup>70</sup>.

Dubrovnik’in Osmanlıların çıkarlarını gözeterek yaptığı iş hiçbir zaman tek taraflı değildi. Şehir yönetimi, Avrupa ile olan münasebetlerinde faydalanacağı alanları göz ardı edemezdi. Siyasî, iktisadî ve diplomatik hedefleri bakımından yalnız Doğu’ya değil Batı’ya da dayanmak zorunda olduğunun farkındaydı<sup>71</sup>. Bazı araştırmacılara göre iki taraflı casusluk olarak değerlendirilebilecek olan bu vaziyet, Dubrovnik’e özgür hareket etme alanı

<sup>69</sup> Bu hususta bk. Metin Ziya Köse, “Ticaret ve Diploması: Galata’da Dubrovnikliler (1600-1700)”, *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 2/2, İzmir 2016, s.75-94.

<sup>70</sup> Zdenko Zlatar, *Dubrovnik’s Merchants and Capital in the Ottoman Empire*, İstanbul 2011, s.101.

<sup>71</sup> Bu durumun farkında olan Osmanlı yönetimi, Dubrovnik idaresine zaman zaman baskı yapmaktaydı (Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Casusları 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj ve Rüşvet Ağları*, İstanbul 2017, s.253).

sağladı<sup>72</sup>. Ancak bu iki yönlü siyaset, “sınırdaki” Dubrovnik’i bilhassa Hristiyan dünyadaki Venedik propagandası yüzünden olumsuz etkiledi<sup>73</sup>.

Şehir yönetiminin uygulamak zorunda olduğu bu ikili siyasetin en önemli nedeni, Ragusa’nın uluslararası ticarete oynadığı rol ile ilgilidir. Şehir ve Ragusa limanı Batı’nın mallarının doğuya getirildiği, Doğu’ya ait hammaddelerin ise Batı’ya ulaştırıldığı bir transit merkez olma özelliğine sahipti<sup>74</sup>. Bu bakımdan Ragusa’nın Osmanlı ve Batı dünyası arasındaki konumu O’nu arabulucu rolü üstlenmeye götürdü<sup>75</sup>.

Dubrovnik’in esirlerin hürriyetlerine kavuşmasındaki rolü, şehrin şartlara göre aldığı konuma uygun olarak yine çift yönlüydü. Şehir yönetimi hem Hristiyan ve Yahudi hem de Müslüman esirlerin kurtarılmasında önemli rol oynamaktaydı<sup>76</sup>. Mesela, daha 15. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlıların elindeki Hristiyan esirlerin kurtarılması amacıyla Avrupalı devletlerin Dubrovnik temsilcilerinden yardım istediği görülmektedir<sup>77</sup>. Dubrovnikli tüccarlar da Müslümanların elinde bulunan Hristiyan esirleri hürriyetlerine kavuşturmada aracılık etmekteydiler<sup>78</sup>. Dubrovnik Osmanlılarla mücadele edip kaybeden Hristiyanların sığındığı ve korunduğu bir yer durumundaydı<sup>79</sup>. 16. yüzyılda bilhassa Dubrovnikli Yahudiler ve Yahudi diplomatlar esir birçoğ Hristiyan ve Yahudi’nin fidye yolu ile kurtarılmasını

<sup>72</sup> Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*, Zagreb-Dubrovnik 2003, s.9-20, 127-140.

<sup>73</sup> Lovro Kunčević, “The Rhetoric of the Frontier of Christendom in the Diplomacy of Renaissance Ragusa (Dubrovnik)”, *Dubrovnik Annals*, 17, 2013, s.38.

<sup>74</sup> Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, I, İstanbul 2000, s.311.

<sup>75</sup> Vesna Miović, “History of the Ottoman Documents in the State Archives of Dubrovnik (Ragusa), *Perspectives on Ottoman Studies Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO)*, Berlin 2010, s.857.

<sup>76</sup> M. Orfali, *agm*, s.23.

<sup>77</sup> L. Kunčević, *agm*, s.55.

<sup>78</sup> Tunus’ta esir düşen ve bir Dubrovnikli tüccar olan Nicolo Prodanelli vasıtası ile esaretten kurtulan, Milanolu şövalye ve daha sonra İspanya kralının resmi temsilcisi olan Giovanni Margliani hakkında bk. Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, II, İstanbul 1990, s.337.

<sup>79</sup> Lovro Kunčević, *The Myth of Ragusa: Discourses on Civic Identity in an Adriatic City-State (1350-1600)*, Central European University (Basılmamış Doktora Tezi), 2012, s.182 vd.

sağladılar<sup>80</sup>. Bu iki rakip dünya arasında arabulucu rolü Dubrovnik için biçilmiş kaftandı.

Yukarıda bahsedilen çift yönlü siyasetin bir gereği olarak bilhassa Katolik Hristiyan devletlere esir düşen ve kurtarılmayı bekleyen Müslümanların Osmanlı ülkesine getirilmesinde de Ragusalı tüccarlar arabuluculuk yaptı. Tıpkı Fransız diplomat ve tüccarların Osmanlı esirlerinin fidye karşılığında kurtarılmasında oynadıkları rol gibi bir görev üstlendi. Esasında bu şehir devletinin yönetim anlayışına göre insan özgürlüğü her şeyin üstündeydi ve her kim olursa olsun özgür kalmalıydı<sup>81</sup>. Bunun yanısıra Ragusa, esirlerin serbest kalmasında bir değişim merkezi görevi üstlendiğinden Hristiyan ve Müslüman esirlerin takası burada gerçekleşirdi<sup>82</sup>.

Bundan dolayı Akdeniz'deki Müslüman esirler için Ragusa'nın girişimleri sonuçsuz kalmamaktaydı. Fidyeye ticareti yapan Ragusalı tüccarlar *darü'l-harb*teki Müslüman esirlerin kurtarılması için yaptıkları fidye anlaşmaları vasıtasıyla azımsanmayacak ölçüde kazanç elde etmekteydi. Bu nedenle yalnızca İstanbul'da değil Ragusa'da da fidye ticareti yapan Ragusalılar bulunmaktaydı. Ancak Osmanlılar ile siyasi bir gereklilik olarak yürütülen dostane münasebetlerine rağmen kendi esir pazarlarında Müslüman esirlerin satılmasına engel olamayan Ragusa idaresi, zaman zaman zor durumda kalmaktaydı<sup>83</sup>.

Galata mahkemesi defterleri diğer Avrupalılar gibi Ragusalı fidye tüccarları hakkında da muhtelif kayıtlar ihtiva etmektedir. Mesela, Pavli veledi Nikola adlı Ragusalı tüccarın Müslüman esirlerin kurtarılmasında üstlendiği role istinaden bir fidye tüccarı olarak değerlendirilmesi gerekir. Onunla ilgili kayıtlar incelendiğinde müdahil olduğu fidye işlerinde bir hayli etkili olduğu görülmektedir. Adının geçtiği bir fidye anlaşmasında Kasımpaşa'da Küçük Piyale Paşa Mahallesi'nden Ahmed Beşe ibn-i Abdullah, Pavli'ye 15.000 akçe borç vermişti. Ahmed'e yakınlık derecesi belirtilmeyen el-Hac Nasuh adlı kişinin yeğeni Mahmud, Büyük Anapoli'de esir durumdaydı ve

<sup>80</sup> M. Orfali, *agm*, s.14-31.

<sup>81</sup> M. Orfali, *agm*, s.22.

<sup>82</sup> A.Önal, *agm*, s.45.

<sup>83</sup> Özlem Kumrular, "Kurtlar Sofrasında Bir Cambaz: Şehir-Devlet Ragusa", *Türk Tarihinde Balkanlar* (ed. Zeynep İskefiyeli-M. Bilal Çelik-Serkan Yazıcı), Sakarya 2013, s.465.

kurtuluş fidyesi 15.000 akçeydi. Ragusalı tüccar bir sene içerisinde Mahmud'u esaretten kurtaracak, karşılığında ise Ahmet Beşe'ye olan borcu silinecekti<sup>84</sup>. Belge esirin kurtarılıp kurtarılmadığına dair bir bilgi vermemektedir.

Pavli, Kasımpaşa'da Sururi Efendi Mahallesi'nden Osman b. el-Hac Mahmud adlı şahsın Messina'da esir olan kardeşini altı ay içerisinde "bahasını" ödeyerek kurtaracağına dair bir anlaşma daha yaptı. Sözleşmenin miktarı 9.000 akçe olarak belirlendi. Pavli'nin önceden yaptığı alışveriş nedeniyle Osman'a aynı miktarda borcu bulunmaktaydı<sup>85</sup>. Böylece Pavli bahsi geçen ticarî ilişkiden kaynaklanan borcunu ödemek amacıyla Osman'ın esir kardeşini kurtarmayı taahhüt etti. Gerçekten de Pavli, Mustafa'yı kurtarmayı başarmıştı. Bir *efrenc* olan Ciliyo ise taraflar arasında kefil olmuştu<sup>86</sup>.

Bir diğer kayıta ise *Düka France*'de (Floransa) esir düşen ve yine Pavli tarafından kurtarılan Süleyman Yazıcı b. Ahmed'in hikayesi anlatılmaktadır. Mahkeme kaydına göre Süleyman, sonradan Boğdan beyi olacak Gaspar ile bir anlaşma yapmış ve kendisini kurtarması için ailesi Gaspar'a 250 altın teslim etmişti<sup>87</sup>. Ancak Gaspar Boğdan Beyi seçilince sözleşme şartını yerine getirmemişti. Pavli, Floransa'da Süleyman ile 30.000 akçe karşılığında yeni bir fidiye anlaşması yapmıştı. Süleyman nihayet esaretten kurtulmuş ve İstanbul'a gelmişti. Aralarında yeni bir sözleşme imzalanmıştı. Buna göre Süleyman'ın Gaspar'da olan parasını Pavli havale yoluyla alacaktı<sup>88</sup>.

Önceki anlaşmalarında olduğu gibi bu anlaşmada da dikkat çeken husus, Pavli'nin fidiye ticaretinde uzmanlaşmış olması ve onun Müslüman esirlerin bulunduğu yerlere bizzat giderek münasebet kurmasıdır. Bir vesikada geçen "...*mezbûr Pavli userâ-yı müslimîni tahlis için zıkr olunan Düka France'ye geldikde...*" ifadesi bunu doğrulamaktadır. Vurgulanması gereken bir diğer durum ise esirlerin kurtarılması için ödenmesi zorunlu olan fidyeyi

<sup>84</sup> GŞS, nr.45/s.35,1028 (1619)

<sup>85</sup> GŞS, nr.45/s.44, 25 Nisan 1619 (10 Cemaziyelevel 1028).

<sup>86</sup> GŞS, nr.50/s.25, 24 Ocak 1621 (Evail-i Rebiülevvel 1030).

<sup>87</sup> Gratyani olarak da bilinen Gaspar, Hotin kalesini Lehlilere teslim ederek Osmanlılara isyan etmişti. 1620'de Özi beylerberi İskender Paşa'nın Yaş'ta Lehlileri yendiği esnada Gaspar da bir köylü tarafından öldürülmüştü. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, Ankara 1988, s.129, 132.

<sup>88</sup> GŞS, nr.49/s.44, 9 Ekim 1619 (Evahir-i Şevval 1028)



esir yakınlarına olan borçlarından ötürü başlangıçta Pavli'nin karşılamaşdır.

Bir diğer Dubrovnikli fidye tüccarı ise Anton veled-i Teyrani'dir. Bu tüccar, Akdeniz'de esir düşen gemi reisi Süleyman'ı 967 kuruş ödeyerek özgürlüğüne kavuşturmuştur. Ancak Süleyman *darü'l-islama* geldikten sonra kaçmıştır. Bir müddet sonra Anton'un vekili olan İstefani, Süleyman'ı bulmuş ve dava açmıştır. Süleyman esirlikten kurtarıldığını kabul etmiş, yalnız borcunun 967 kuruş değil, 750 kuruş olduğunu beyan etmiştir. Lakin İstefani fidyenin 967 kuruş olduğunda ısrar etmiş ve şahit bulmak için mahkemeden mühlet istemiştir. Mahkeme, bu isteği kabul ettiği gibi öncelikle 750 kuruşun İstefani'ye ödenmesini karara bağlamıştır<sup>89</sup>.

### III. Fidy e Sözleşmelerinin Özellikleri

Galata mahkemesi defterleri 17. yüzyıl boyunca Osmanlı esirlerinin yakınları ile Avrupalı fidye tüccarları arasında yapılan fidye sözleşmelerine dair hatırı sayılır derecede kayıt ihtiva etmektedir<sup>90</sup>. Bunlar sayesinde esirlerin kendileri ya da yakınları ile Avrupalı tüccarlar arasında yapılan sözleşmelerin içeriklerini tahlil edebilmek mümkün olmaktadır.

Sözleşme örnekleri incelendiğinde anlaşmaların hemen tamamına yakınının aynı usulde hazırlanmış olduğu görülmektedir. Buna göre esir yakını ile esiri kurtaracak fidye tüccarı mahkemede bir araya gelmekteydi<sup>91</sup>. Esirin kurtarılmasını isteyen kişinin esire olan yakınlığı belirtilmekteydi. Esirin Avrupa'da nerede ve kimin elinde bulunduğu açıklanmaktaydı. Fidy e miktarı belirtildikten sonra esiri kurtaracak fidye tüccarının iş e talip olduğu kaydedilmekteydi. Fidyenin tamamının veya bir kısmının peşin olarak alındığı beyan edilmekteydi. Bazen fidye parasının alındığına kefil olanların adları da yazılmaktaydı<sup>92</sup>. Bazı fidye vakalarında fidye parasını kefillerin

<sup>89</sup> GŞS, nr.142/s.112, 20 Ekim 1678 (4 Ramazan 1089).

<sup>90</sup> Bu kayıtlar için bk. M.Z. Köse, "Esaret ve Fidy e...", s.331-347.

<sup>91</sup> Bazen taraflardan birini vekillerinin temsil ettiği de olurdu. Mesela, bir esirin kurtarılması için yapılan fidye sözleşmesinde Fransız elçisi Achille de Harlay'a tercüman Liyor veled-i Domeniko vekillik yapmıştı.[GŞS, nr.36/s.109, 21 Temmuz 1611 (10 Cemaziyelevvel 1020)].

<sup>92</sup> Bir kefillik kaydı için bk. GŞS, nr.60/s.82, 20 Şubat 1640 (27 Şevval 1049).

karşılacağı kaydedilmekteydi<sup>93</sup>. Ayrıca esirin ne kadar zamanda kurtarılacağı beyan edilmekteydi. Akabinde hangi şartlarda paranın iade edileceği ya da esir tüccarında kalacağı hususundaki görüş belirtilmekteydi. Böylece esir teslim alınmadan ölürse, fidye parasının sahibine iadesi garanti altına alınmaktaydı. Eğer esir *dârü'l-islâma* girildikten sonra ölmüşse ya da kendi isteği ile dönmemişse fidye parasının esir tüccarında kalacağı ifade edilmekteydi.

#### IV. Fidy e Temini

Bir Osmanlı fidye kuruluşundan bahsetmek mümkün olmadığından fidye paraları genellikle esirin kendisi, aile, akraba ve yakınları tarafından tedarik edilmişti. Bu hususta mahkeme kayıtlarına yansıyan birçok örnek bulunmaktadır<sup>94</sup>. Avrupalı tüccarlarla fidye anlaşmaları tamamen şahsî olarak yapılmıştır. Fidyenin tahsil edilmesi, Avrupalı fidye tüccarları açısından önemliydi. Çünkü birçok örnekte görüldüğü üzere tüccarlar bir nevi kredi açıp fidye parasını kendileri ödemiş, daha sonra peşin veya vadeli olmak üzere esir yakınlarından almışlardır<sup>95</sup>. Bazen önceden kararlaştırılan miktar ve para cinsi yerine kadı huzurunda yeni bir meblağ ve para cinsi anlaşması da yapılabilmektedir<sup>96</sup>. Esirin kurtarılması gerçekleştiikten sonra eğer peşin ödeme için anlaşma yapılmışsa alacaklarını ilgililerden talep etmişlerdir. Bütün bu süreçleri mahkeme hücceti olarak yasallaştırmışlardır.

İlk dönem İslam devletlerinin bazılarında nadiren de olsa fidye fonları bulunmaktaydı. Oysaki Osmanlılar da dâhil olmak üzere çağdaşı İslam devletlerinde fidye ödeme işlevi gören bir kuruluş mevcut değildi<sup>97</sup>. Buna

<sup>93</sup> GŞS, nr.90/s.17-18, 30 Nisan 1663 (22 Ramazan 1073).

<sup>94</sup> Bu konuda bk. M.Z. Köse, "Esaret ve Fidy e...", s.348. Mahkeme tutanaklarında bazen fidye parasını tedarik eden şahsın yakınlık derecesi açıklanmamaktaydı. Mesela Malta'da esir tutulan Ebubekir Efendi'nin fidy esini ödeyen Mehmed Beşe'nin yakınlık derecesi belirtilmemiştir (R. Erol, *age*, s.14., 22 Mayıs 1663 (14 Şevval 1073)).

<sup>95</sup> Bir peşin ödeme anlaşması için bk. GŞS, nr.113/s.108, 14 Haziran 1673 (28 Safer 1084). Vadeli ödeme anlaşması için bk. GŞS, nr.60/s.82, 20 Şubat 1640 (27 Şevval 1049).

<sup>96</sup> Böyle bir esir sözleşmesi örneği için bk. GŞS, nr.104/s.45, 11 Ocak 1669 (8 Şaban 1079).

<sup>97</sup> Osmanlıların bu tür bir kurumu işler hale getirmemesinin arka planında büyük bir devlet olma düşüncesinin yattığına dair bk. M. Rozen, *age*, s. 70.

mukabil Avrupa'da bilhassa fidye bulmada çok iyi organize olmuş, Müslüman ülkelerdeki Hristiyan esirleri geri getirmek için çalışan esir kurtarma teşkilatları bulunuyordu<sup>98</sup>. Benzer şekilde Yahudiler de bir dinî dayanışma ruhu içerisinde fidye fonları oluşturarak esir edilen Yahudileri kurtarma amacını gütmekteydiler<sup>99</sup>.

Resmi bir fidye kuruluşu bulunmamasına rağmen Osmanlı Devleti'nin esirlerle ilgisinin daha çok önemli bir devlet görevlisinin kurtarılması ya da tanınmış şahısların akrabalarının teslim alınması ile sınırlı olduğu görüşü ihtiyatla karşılanmalıdır<sup>100</sup>. Zira Kumrular'a göre, fidye yoluyla kurtarılacak Müslüman esirlerin durumuyla Osmanlı yönetimi bizzat meşgul olmaktadır<sup>101</sup>. Bu meşguliyetin derecesini ve niceliğini açığa çıkaracak resmi yazışmaların varlığı Osmanlı yönetiminin bu konuda nasıl ciddiyetle çalıştığını da ortaya koymaktadır<sup>102</sup>.

Her nasılsa satır aralarında kaybolmuş gibi duran diğer bazı örnekler de devletin bu husustaki ilgisine dair fikir vermektedir. Mesela, Macuncuzâde Mustafa Efendi'nin tuttuğu günlüğe göre kendisi, 1597 Nisan'ında Kıbrıs'ta Baf kadılığına atandı. Görev yerine ulaşmadan Malta korsanlarınca esir edildi. 1599 yılının Ocak ayına kadar burada esir tutulan kadı, Malta'da yirmi aydan fazla kaldı. Macuncuzâde'nin fidyesi Mora Beyi tarafından ödendi<sup>103</sup>. Bir diğer eserde Osmanlı hanedan kadınlarının bilhassa kadın esirleri kurtarmada aktif rol oynadıkları ifade edilmektedir<sup>104</sup>. Bir başka

<sup>98</sup> Özlem Kumrular, *İslam Korkusu*, İstanbul 2012, s. 279 vd.; M. Rozen, *age*, s. 71 vd.

<sup>99</sup> Rozen, *age*, s. 33 vd.

<sup>100</sup> Fodor, *agm*, s. 228. Esir edilen bir subaşı ile bir yayabaşının kurtarılması için Osmanlı yönetiminin Dubrovnik'te esir takası girişimi için bk. BOA, *Mühimme Zeyli Defterleri*, nr. 2, s.33/79 ve 118/340.

<sup>101</sup> Ö.Kumrular, *agm*, s.465.

<sup>102</sup> A.Önal, *agm*, s.47. Firengistan'da esir edilen Osmanlıların kurtarılması için görevlendirilen bir Venedikli tüccara her türlü yardımın yapılmasını emreden bir hüküm için bk. BOA, *D.EC*, 13/1, s.63/287, 25 Mayıs 1609 (20 Safer 1018).

<sup>103</sup> Cemil Çiftçi, *Malta Esirleri/Macuncuzade Mustafa Efendi*, İstanbul 1996; *İsmet Parmaksızoğlu*, "Bir Türk Kadısının Esaret Hatıraları", *Tarih Dergisi*, V, İstanbul 1953, s. 77–84.

<sup>104</sup> Leslie Pierce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadımlar*, İstanbul 1996, s. 279, 312, 314. Nurbanu Sultan'ın Sicilya'da bulunan bir Osmanlı esiri için Venedik Balyosu Paolo Contarini'den yardım istemesine dair bk. S.A. Skilleter,

ise 18. yüzyıl başlarında sıradan bir esirin Venedik'ten kurtarılmasına aracılık eden dönemin sadrazamından övgüyle bahsedilmektedir<sup>105</sup>.

Yine de yukarıdaki örnekler kurumsal bir oluşum olarak değerlendirilemez. Bu eksikliğe rağmen bir nevi dinî ve insanî dayanışma unsuru olarak nitelendirilecek Müslüman girişimlerinin varlığına işaret eden kayıtlar tümünden yok değildir. Yardımseverliğe ve dayanışmaya dair misaller az olsa da Hristiyan dünyada esir edilen bir dindaşın içinde bulunduğu vahim vaziyetin hür bir Müslüman için hassasiyet gösterilmesi gereken bir yanı her zaman bulunmaktaydı. Eski bir tutsağın Malta'da esir olan bir arkadaşını kurtarması doğrudan bu dayanışma duygusu ile yakından alakalıdır<sup>106</sup>.

Bu tarz sözleşmelere dair kayıtlar incelendiğinde aralarında akrabalık ilişkisi bulunmayan, aynı mahalleden ya da yukarıdaki örnekte olduğu gibi esirken tanışıklığı olan insanların esirlikten kurtarılmaları için girişimde bulunmaları nasıl izah edilmelidir? Bu durum ancak bir insanî ve dinî dayanışma örneği olarak kabul edilebilir<sup>107</sup>.

## V. Fidy e Tüccarlarının Kazancı

Fidy e tüccarlarının yaptıkları işin zorluğuna binaen kazançlarının iyi olması gerekirdi. Esir kurtarma sözleşmelerinin çoğu ne yazık ki tüccarların

---

"The Letters of the Venetian 'Sultana' Nur Banu and Her Kira to Venice", *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata*, Napoli 1982, s.521.

<sup>105</sup> Güner Doğan, "Osmanlı-Venedik İlişkilerinde Bir "Tüccarın" (Abdurrahman Çelebi) Dünyası (1701-1702): Esaret, Çaresizlik ve Özgürlük", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 29/1, Ankara 2012, s. 95-108

<sup>106</sup> Daha önce Malta'da esir olan İstanbul Üskübî Mahallesi'nden Mehmed Çelebi b. Mansur, mühtedi arkadaşı Mustafa Kapudan'ın kurtarılması için Maltalı iki esir tüccarı ile anlaşma yapmış, fidye parası ile diğer ödenmesi gereken ücretleri bizzat kendisi ödemiştir (*GŞS*, nr.104/s.45, 11 Ocak 1669 (8 Şaban 1079)).

<sup>107</sup> Nitekim aşağıdaki örnek bu açıdan değerlendirilebilir. Fransız kaptan Canrican, Venedik'te 900 kuruşluk fidyeyi ödeyip sefine sahibi Hasan Reis adlı esiri demir zincirden kurtarmıştır. Hasan aciz durumda olduğundan fidye parasını kaptana ödeyememişti. Galata'da Alacamescid sakinlerinden birkaç kişi Hasan Reis'in haline acımış ve ödeme yapacak gücü olmadığını mahkemede kadıya anlatmışlardı. 900 kuruşun 400 kuruşunu Hasan adına ödemeyi taahhüt etmişler, Fransız ise geri kalan 500 kuruştan vazgeçtiğini beyan etmiştir (*GŞS*, nr.138/s.78, 20 Mart 1687 (6 Cemaziyevvel 1098)).

ne kadar kazandıklarına dair bilgi vermemektedir. Fidyeye anlaşmaları çoğunlukla fidye, *navlun*, *tüccarın kârı*, *kapu harcı* gibi harcama kalemleri göz önünde bulundurularak topluca hesaplanmaktaydı<sup>108</sup>.

Bazı vesikalarda bunun aksine tüccarın fidye haricinde ne kadar kazanacağına dair miktarlar tesadüfen belirtilmektedir. Örneğin Fransız tüccar Mikel, Malta'dan kurtaracağı bir esir için 400 kuruşluk bir fidye ödemesi yapacaktı. Tüccar, esiri taşıma ve esirin İstanbul'daki masraflarını karşılamak üzere ayrıca 80 kuruş talep etmekteydi. Böylece taraflar arasında toplamda 480 kuruşluk bir anlaşma yapılmıştır<sup>109</sup>. Eğer son iki kalem için 80 kuruş yeterli olursa ve para artarsa geri kalanı Mikel'in olacaktı. Bu örnekten hareketle fidye parasının 1/6'si tüccar payı olarak hesaplanmış olmalıydı. Gerçekten bir diğer fidye sözleşmesinde 400 kuruşluk fidyenin yanında tüccara ait olan miktar yine 80 kuruş olarak kayıt altına alınmıştır<sup>110</sup>.

Ancak bu oranı her anlaşmaya uygulamak mümkün görünmemektedir. Zira, bir kadının esirlikten kurtarılması için ödenecek fidye her türlü masrafla birlikte 200 kuruş iken, kazanç yalnızca 17 kuruş üzerinden hesaplanmıştı<sup>111</sup>. Bir başka işlemde fidye parası 300 kuruş, kazanç ise 15 kuruştur<sup>112</sup>. Diğer bir sözleşmede ise fidye diğer masraflarla birlikte 425 kuruş olmuştur. Ancak sözleşme 445 kuruş hesabı üzerinden yapılmıştır<sup>113</sup>. Yani 20 kuruşluk bir kazanç hesaplanmıştır.

## S o n u ç

XVII. yüzyılda Akdeniz'e kıyısı olan neredeyse bütün devletler için büyük bir sorun teşkil eden korsanlık, Osmanlılar açısından da mühim sonuçlar doğurmuştur. Müslüman korsanlara karşı Hristiyan dünyanın ileri karakolu durumundaki Malta ve Toskanalı korsanlar bilhassa Doğu Akdeniz'de çoğu kez Osmanlı sivil gemilerine saldırarak birçok Osmanlıyı esir etmiştir.

<sup>108</sup> Harcama kalemlerini ayrı ayrı veren ve toplam ödeme miktarını gösteren bir kayıt için bk. GŞS, nr.104/s. 45, 25 Eylül 1678 (8 Şaban 1089).

<sup>109</sup> GŞS, nr.80/s.78, 3 Ağustos 1657 (22 Şevval 1067).

<sup>110</sup> GŞS, nr.95/s.61, 13 Temmuz 1665 (17 Muharrem 1076).

<sup>111</sup> GŞS, nr.113/s.154-2, 20 Ekim 1672 (27 Cemaziyelahir 1083).

<sup>112</sup> GŞS, nr.113/s.154-3, 20 Ekim 1672 (27 Cemaziyelahir 1083).

<sup>113</sup> GŞS, nr.117/s.131, 3 Şubat 1676 (18 Zilkade 1086).

Osmanlı yönetiminin kurumsal teşebbüslerinden daha ziyade ferdi girişimler yoluyla esirler fidye karşılığında kurtarılmaya çalışılmıştır. Esir yakınları fidye tedarik ederek esaretten kurtarma süreçlerinde daha aktif rol almıştır. Etkin olan bir diğer taraf elbette ki Avrupalı fidye tüccarları ile diplomatları olmuştur. Mesela Fransızlar çıkarlarına uygun düştüğünden Osmanlılarla olan münasebetlerin devamı için dönemin uluslararası sistemini de gözeterek esirlerin kendileriyle ya da yakınlarıyla fidye sözleşmeleri yapmıştır. Dubrovnikli tüccarlar ise bir dünyanın iki ayrı yarısı olarak kabul edilen Doğu-Batı sınırında arabulucu rollerinin etkisiyle fidye sözleşmelerinde taraf olmuştur. Yine Osmanlılarla bazen barış bazen de savaş durumunda olan Venedik idaresinin beklentilerine uygun olarak Venedikli aracı tüccarlar da başkente getirilmesindeki süreçlerde yer almayı başarmıştır. En dikkat çekici kesim ise Maltalı fidye tüccarlarıdır. Osmanlılarla sürekli savaş halinde olmasına rağmen bu ada devletinin tüccar temsilcileri, esirler için aracılık yapmaktan geri kalmamıştır. Onlar için esirler önemli bir kazanç kapısı olduğundan iki yönlü durum söz konusudur. Bir manada Malta idaresi için insan, ticari meta hüviyetindedir.

Sonuç olarak fidye ticareti sadece siyasî ve diplomatik beklentilerle yapılmamıştır. Fidyeye tüccar olmak hem prestij hem de iyi para kazanma yollarından biri olmuştur. Nitekim fidye anlaşmalarındaki meblağlar bu durumu kanıtlar niteliktedir. Esaret altındaki Osmanlı reayasından bazıları Avrupalı arabulucular sayesinde hürriyetlerini elde etme şansına sahip olabilmıştır. Avrupalı tüccarlar ve diplomatlar fidye anlaşmaları imzalayarak Osmanlı esirleri için hürriyet kapısının aralanmasına aracılık etmişlerdir. Netice itibarıyla fidye tüccarları Akdeniz'de süren amansız mücadelenin kurbanları olan esirler için çoğu zaman tek kurtarıcı olmuşlardır.

#### KAYNAKÇA

*Galata Şer'iyye Sicilleri (GŞS)*, nr.9, 36, 45,49, 50, 53, 60, 80, 90, 95, 104, 110, 113, 117, 138, 142, 160, 185, 190, 191.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Düvel-i Ecnebiye Defterleri*, nr.13/1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Zeyli Defterleri*, nr. 2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Kamil Kepeci*, nr. 87.

ACIPINAR, Mikail, *Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa Akdeniz'de Diplomasi, Ticaret ve Korsanlık 1453-1599*, İstanbul 2016.

- ACIPINAR, Mikail, “Güney Anadolu Kıyılarında Hristiyan Korsanlar”, *Gazi Akademik Bakış*, 11/21, Ankara 2017, s.183-208.
- ACIPINAR, Mikail, “Floransalılara Esir Düşen Erdoğan Oğlu Hamza’ya Yazılan Türkçe Bir Mektup (1576)”, *Erdem*, 66, Ankara 2014, s.5-18.
- ATAUZ, Ayşe Devrim, *Eight Thousand Years of Maltese Maritime History: Trade, Piracy and Naval Warfare in the Central Mediterranean*, University Press of Florida, Gainesville 2008.
- BAMFORT, P. W., “The Knights of Malta and the King of France, 1665-1700”, *French Historical Studies*, 3/4, 1964, s. 429-453.
- BOSTAN, İdris, *Adriyatik’te Korsanlık: Osmanlılar, Uskoklar, Venedikliler 1575-1625*, İstanbul 2009.
- BONO, S., “Yeniçağ’da İtalya’da Türk-Müslüman Tutsaklar”, *Erdem*, 3/9, Ankara 1987, s. 837-848.
- BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, II, İstanbul 1990.
- CASSAR, P., “The Maltese Corsairs and the Order of St. John of Jerusalem”, *the Catholic Historical Review*, 46/2, 1960, s. 137-156.
- ÇİFTÇİ, Cemil, *Malta Esirleri/Macuncuzade Mustafa Efendi*, İstanbul 1996.
- DOĞAN, Güner, “Osmanlı–Venedik İlişkilerinde Bir “Tüccarın” (Abdurrahman Çelebi) Dünyası (1701-1702): Esaret, Çaresizlik ve Özgürlük”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 29/1, Ankara 2012, s. 95-108.
- DURSTELER, Eric R., *İstanbul’daki Venedikliler: Yeniçağ Başlarında Akdeniz’de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş*, İstanbul 2012.
- EROL, Rasim, vd. (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil*, İstanbul 2010.
- FODOR, P., “Maltese Pirates, Ottoman Captives and French Traders in the Early Seventeenth-Century Mediterranean”, *Ransom Slavery along the Ottoman Borders* (ed.Geza David-Pal Fodor), Leiden 2007, s.221-237.
- GEMİGNANI, Marco, “The Navies of the Medici: The Florentine Navy and the Navy of the Sacred Military Order of St. Stephen”, *War at Sea in the Middle Ages and the Renaissance*, Woodbridge 2003, s.169-186.
- GREENE, Molly, *Catholic Pirates and Greek Merchants: A Maritime History of the Mediterranean*, Peinceton 2010
- GÜRKAN, Emrah Safa, *Sultanın Casusları 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj ve Rüşvet Ağları*, İstanbul 2017.

- GÜRKAN, Emrah Safa, “Batı Akdeniz’de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi”, *Kebikeç*, 33, İstanbul 2012, s.173-204.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, I, İstanbul 2000.
- KÖSE, Metin Ziya, “Esaret ve Fidyeye: Akdeniz’de Osmanlı Esirleri (1600-1700)”, *Cappadocia Journal of History and Social Science*, 9, 2017, s.331-347.
- KÖSE, Metin Ziya, “Yeniçağ’da Akdeniz ve Avrupa Tarihi Kaynağı Olarak Galata Şerhiye Sicilleri”, *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, (ed. Haydar Çoruh vd.), İstanbul 2011, s.151-174.
- KÖSE, Metin Ziya, “Ticaret ve Diplomasi: Galata’da Dubrovnikliler (1600-1700)”, *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 2/2, İzmir 2016, s.75-94.
- KÖSE, Metin Ziya, *Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri 1500-1600 Doğu Akdeniz’de Casuslar ve Tacirler*, İstanbul 2009.
- KUMRULAR, Özlem, *İslam Korkusu*, İstanbul 2012.
- KUMRULAR, Özlem, “Kurtlar Sofrasında Bir Cambaz: Şehir-Devlet Ragusa”, *Türk Tarihinde Balkanlar* (ed.Zeynep İskefiyeli-M. Bilal Çelik-Serkan Yazıcı), Sakarya 2013, s. 461-474.
- KUNČEVIĆ, Lovro, *The Myth of Ragusa: Discourses on Civic Identity in an Adriatic City-State (1350-1600)*, Central European University (Basılmamış Doktora Tezi), 2012.
- KUNČEVIĆ, Lovro, “Janus-faced Sovereignty: The International Status of the Ragusan Republic in the Early Modern Period,” *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Century* (ed. Gábor Kármán and Lovro Kunčević), Leiden- Boston 2013.
- KUNČEVIĆ, Lovro, “The Rhetoric of the Frontier of Christendom in the Diplomacy of Renaissance Ragusa (Dubrovnik)”, *Dubrovnik Annals*, 17, 2013, s. 37-68.
- MİOVIĆ, Vesna, “History of the Ottoman Documents in the State Archives of Dubrovnik (Ragusa), *Perspectives on Ottoman Studies Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO)*, Berlin 2010, s. 857-863.
- MİOVIĆ, Vesna, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*, Zagreb-Dubrovnik 2003.
- ORFALÌ, Moisés, “Ragusa and Ragusan Jews in the Effort to Ransom Captives”, *Mediterranean Historical Review*, 17:2, 2002, s. 14-31.



- ORTEGA, Stephen, *Ottoman Muslims in the Venetian Republic from 1573 to 1645: Contacts, Connection and Restriction*, University of Manchester (Basılmış Doktora Tezi), Manchester 2002.
- ÖNAL, Ahmet, "XVI. Yüzyılda Avrupa'daki Osmanlı Esirlerin Kurtarılması Meselesine Dair Bazı Gözlemler", *Marmara Türkiye-Almanya Araştırmaları Dergisi*, 4/1-2, İstanbul 2015, s.39-56.
- PAMUK, Şevket, "Kuruş", *DİA*, 26, İstanbul 2002, s.458-459.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Bir Türk Kadısının Esaret Hatıraları", *Tarih Dergisi*, V (İstanbul 1953), s. 77-84.
- PEDANİ, Maria Pia, *Doğu'nun Kapısı Venedik*, İstanbul 2015.
- PIERCE, Leslie, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadımlar*, İstanbul 1996.
- ROZEN, Minna, *The Mediterranean in the Seventeenth Century: Captives, Pirates and Ransomers*, Palermo: Qaderni 2016.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Akdeniz'de Korsanlara Esir Düşen Abdi Çelebi'nin Mektubu", *Tarih Dergisi*, 13/17-18, İstanbul 1963, s.241-256.
- SALZMAN, Ariel, "Migrants in Chains: On the Enslavement of Muslims in Renaissance and Enlightenment Europe", *Religions*, 4, 2013, s.391-411.
- SKILLETER, S.A., "The Letters of the Venetian 'Sultana' Nur Banu and Her Kira to Venice", *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata*, Napoli 1982, s.515-536.
- TENENTİ, Alberto, *Piracy and the Decline of Venice*, London 1967.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, Ankara 1988.
- VALENSİ, Lucette, *Avrupa'da Müslümanlar 16.-18. Yüzyıllar*, İstanbul 2015.
- WETTINGER, Godfrey, *Slavery in the Islands of Malta and Gozo, c.1000-1812*, Valletta 2002.
- ZDENKO, Zlatar, *Dubrovnik's Merchants and Capital in the Ottoman Empire*, İstanbul 2011.
- ZDENKO, Zlatar, "Dubrovnik and the Ottoman Balkans (1430-1808)", *Türk Tarihinde Balkanlar* (ed.Zeynep İskefiyeli-M. Bilal Çelik-Serkan Yazıcı), Sakarya 2013, s. 475-512.
- ZE'EVİ, Dror, "The Use of Ottoman Sharī'a Court Records as a Source for Middle Eastern Social History: A Reappraisal", *Islamic Law and Society*, Vol. 5, No. 1 (1998), s. 35-56.

“MUSLIM CAPTIVES, CHRISTIAN INTERMEDIARIES:  
EUROPEAN RANSOM MERCHANTS IN GALATA (1600-1700)”

*Abstract*

*The aim of this study is to reveal the role of European ransom traders who have an important share in the rescue of Ottoman reayas who have been captured in various places in Europe during the seventeenth century, when piracy peaked in the Mediterranean. As there was no official ransom organization in the Ottoman Empire as opposed to Europe, the redemption of Muslims captured in the Mediterranean was through special contracts with ransom traders. These contracts were often made with the captive family, relatives or friends. European ransom traders made ransom contracts with their captives in the presence of the kadi in the Ottoman court, giving them work within a legal process. Venetian, Maltese, French and Ragusans ransom traders (sometimes diplomats) were signing ransom contracts with captives relatives. Galata Court Books contain important data that can be considered important in terms of ransom agreements. Thus, in this study, the minutes of the courts (contracts, bails and other related sentences) will be examined and The role of European merchants and diplomats in the liberation of Ottoman nationals from captivity has been described. At the same time, the content of the ransom agreements will be discussed in general terms. It will also be answered why only certain European country merchants were involved in ransom agreements.*

*Keywords*

*Captives, ransom, ransom merchants, French, Ragusan, Venetian, Maltese.*

## OSMANLILARIN KANDİYE KUŞATMASI SIRASINDA GIRİT ADASI'NDA KURDUKLARI TOPHANE (1666-1670)\*

*Veysel GÖGER\*\**

### ÖZET

*Osmanlıların Girit adasını fethi oldukça uzun bir süreç içinde gerçekleşmiş; 1645 yılında başlayan sefer 1669 yılının Eylül ayına kadar devam etmiştir. Adanın üç büyük kale-kentinden Hanya ve Resmo seferin ilk yıllarında ele geçirilmişken Kandiyе, ancak uzun bir kuşatma sonrası alınabilmiştir. Uzayan bu kuşatma sürecinde Osmanlı yönetiminin Kandiyе'yi alabilmek için muhasarayı her geçen gün gittikçe yoğunlaştırdığı görülmektedir. Lojistik desteğin ve asker sayısının artırılmasının yanında, barut ve top gibi malzemelerin de temini için adada yeni üretim tesisleri kurulmuştur.*

*Bu çalışmada Osmanlıların Kandiyе kuşatması sırasında kale karşısına yaptıkları tophane incelenmiştir. Tophane 1666 yılının Ekim ve Aralık ayları arasında, kalenin güneyinde kurulmuştur. 1666-1670 tarihleri arasında 31'i havan topu olmak üzere toplam 143 top ve 4 humbara dökülmüştür. Ayrıca ferman gereğince bir miktar daha humbara döküldüğü anlaşılmaktadır. Çoğunlukla büyük topların döküldüğü bu tophane, Kandiyе'nin fethinde kayda değer bir rol oynamıştır.*

### *Anahtar Kelimeler*

*Osmanlı İmparatorluğu, Girit'in fethi, Kandiyе kuşatması, Tophane.*

## GİRİŞ

Osmanlıların 1645 yılında giriştikleri Girit seferinin ilk yıllarında, adanın üç büyük kale kentinden ikisi olan Hanya ve Resmo fethedilmişti. Ancak Girit'in merkez şehri konumundaki Kandiyе Kalesi'ne karşı 1648 yılında başlattıkları kuşatma, 1669 senesinin Eylül ayına kadar sürecek oldukça meşakkatli bir savaş sürecine dönüşmüştür.

\* Makalenin Geliş Tarihi: 02.09.2017 / Kabul tarihi: 06.11.2017.

\*\* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / [veyselgoger@yahoo.com](mailto:veyselgoger@yahoo.com).

Kandiye muhasarası devam ederken, Osmanlı savaş yönetiminin kaleyi ele geçirmek amacıyla her geçen süre kuşatmayı biraz daha yoğunlaştırma çabası ve bunun için aldığı tedbirler dikkat çekmektedir. Kandiye'nin kısa sürede alınamayacağını gören Osmanlılar, ilk olarak özellikle devletin kuruluş döneminde sıkça başvurdukları bir taktik olan havale kulelerine benzer şekilde<sup>1</sup>, Kandiye'nin karşısına yeni bir kale inşa ettiler. 1650 yılında yapılan bu kale, Kale-i Cedid veya İnadiye Kalesi olarak adlandırılmaktadır<sup>2</sup>. Bu kale sayesinde kış aylarında da Kandiye civarından ordunun bütünüyle çekilmesi önlendi. İkinci bir adım, uzayan kuşatma sebebiyle ihtiyacı daimi hale gelen savaş mühimmatını, nakliye problemlerinden olabildiğince kurtarıp kısa sürede temin edebilmek için, Girit adası ve yakın sahil kentlerinde üretim tesisleri kurmak ya da var olanları daha aktif hale getirmek oldu. Özellikle ateşli silahların vazgeçilmez ögesi olan baruta ihtiyaç had safhadaydı. Bunun için yeni yapılan İnadiye Kalesi'nde bir barut kârhanesi kuruldu. Muhasebe kayıtlarından tespit ettiğimiz bu barut kârhanesi, incelediğimiz kadarıyla konu ile ilgili literatürde mevcut olmayıp, ilk kez burada zikredilmektedir<sup>3</sup>. Aynı şekilde Hanya ile Eğriboz'daki baruthanelerin de bu ihtiyacı karşılamak amacıyla kurulmuş olabileceği öne sürülmüştür<sup>4</sup>. Ayrıca 1663-64 tarihinde inşa edilmiş olan Selanik Baruthanesi'nde ilk üretim 1666-67 yılında başladı<sup>5</sup>. Tam olarak ne zaman kurulduğu tespit edilemeyen İzmir Baruthanesi'nden de Kandiye muhasarasının son zamanlarında ciddi

<sup>1</sup> Kuruluş devrinde ateşli silahların olmaması yüzünden Osmanlılar, kaleleri genellikle uzun süre abluka altına alarak müdafilerin açlık ve susuzluktan teslim olmalarını beklemişlerdir. Bunun için de kale yakınına bir miktar askeri kuvvet yerleştirecekleri havale kuleleri inşa etmişlerdir (Veysel Göger, *16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 3-4).

<sup>2</sup> Elias Kolovos, "A Town For the Besiegers: Social Life and Marriage in Ottoman Candia Outside Candia (1650-1669)", *The Eastern Mediterranean Under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840 (Halcyon Days in Crete VI A Symposium Held in Rethymno 13-15 January 2006)*, ed. Antonis Anastasopoulos, Rethymno 2008, s. 104-105; Ersin Gülsoy, "Girit Seferi ve Sonrasındaki Politik Gelişmeler", *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi*, ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, İstanbul 2009, c. 1, s. 257.

<sup>3</sup> Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BOA), Maliyeden Müdevver Defterler (=MAD), nr. 4026, s. 55, 60, 64, 69.

<sup>4</sup> Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2006, s. 199.

<sup>5</sup> Gabor Agoston, *a.g.e.*, s. 185.

seviyede istifade edildi<sup>6</sup>. Barutun yanında kale kuşatmalarında önemli bir rol üstlenen topun temini için de yeni bir çözüm üretildi. Kandiye'nin karşısına bir top kârhânesi inşa edildi ve getirilen malzemelerle burada çok sayıda top döküldü. Şu ana kadar konuyla ilgili yapılan çalışmalarda zikredilen tophaneden ya bahsedilmemekte ya da mevzuya sadece bir iki cümleyle değinildiği görülmektedir. Bu çalışmada Kandiye Kalesi karşısına bina edilen bu tophanenin; kurulduğu tarih, mevkii, burada dökülen toplar ve bunların çapları gibi hususlar ele alınacak ilave olarak Kandiye kuşatmasına katkısı değerlendirilecektir.

### I- Kandiye Surları Karşısında Tophane İnşası

Girit seferi boyunca muharip orduya ilk kez 1666 yılında veziriazam rütbesinde bir komutan tayin edilerek Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa adaya gönderildi. Fazıl Ahmed Paşa 1666 yılının sonbaharında Hanya'ya ulaştı. Daha sonra bir grup askerle Ocak ayı başında Kandiye önlerine gelen veziriazam, buradaki mevcut orduyu ve kuşatma alanını denetleyerek ilkbaharda yapılacak büyük muhasaraya hazırlanmak için Hanya'ya geri döndü. Bazı kaynaklarda Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye önüne keşif çalışmaları amacıyla geldiği sırada, kale yakınlarında bir tophane bina edilmesi için hazırlanan mahalli veya inşa edilen tophane binasını incelediği de ifade edilmektedir<sup>7</sup>. Böylece tophanenin yaklaşık olarak 1666 senesinin sonu ile 1667 yılının başı arasında yapılmaya başladığı veya inşasının tamamlandığı

<sup>6</sup> Gabor Agoston, *a.g.e.*, s. 193.

<sup>7</sup> Abubekir Sıddık Yücel, *Mühürdâr Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih'i*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996, s. 311; Nuri Adıyeke, *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1988, s. 7; Arslan Boyraz, *Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi, Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002, çalışmanın sayfa numaralarında sorun vardır. İlgili kısım için bk. vr. 38a; Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 438. Kandiye kuşatmasının son devresi (1667-1669) açısından burada zikredilen ve diğer bazı me hazırların kaynak değerlendirmesi için bk. Veysel Göger, "Taş Yasdanup Toprak Döşenenler: Kandiye Kuşatması Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Metristeki Mücadele ve Yaşamı (1667-1669)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, yayınlanacak makale.

ortaya çıkmaktadır. Ancak konunun tam olarak açığa kavuşması arşiv kayıtlarıyla mümkün olmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bir defterde<sup>8</sup> şu başlıkta bir muhasebe kaydı tutulduğu görülmektedir: “*Kasro Kal'ası Mukâbelesinde Binâ Olunan Tophâne Furununun Masârıfı Muhâsebesidir*”. İlk bakışta anlaşılamayan *Kasro Kalesi* ifadesi muhasebe kaydı okunmaya devam edildiğinde netlik kazanmaktadır: “*İcmâl-i muhâsebe-i makbûzât ve mesârif-i furun-ı Tophâne-i Amire der-mukâbele-i Kal'a-i Kandiye der-cezîre-i Girid bi-mübâşeret-i Mustafa Paşa Mirimirân-ı Anadolu ber-müceb-i defter-i müfredât-ı müşârün-ileyh el vaki an-gurre-i R. Sene. 1077 ilâ 15 C. Sene 1077[Ekim 1666-13 Aralık 1666]*”<sup>9</sup>. Görüldüğü üzere Kandiye Kalesi, muhasebe kaydının ana başlığında *Kasro Kalesi* olarak zikredilmiştir. Kandiye kuşatmasının bu son devresinin müşahitlerinden biri olan Evliya Çelebi de *Seyahatname*'sinde muhasarayı anlatırken lisan-ı Rum'da buraya *Kasro Kalesi* denildiğini zikretmiş, bazı yerlerde kendisi de Kandiye için *Kasro* ifadesini kullanmıştır<sup>10</sup>. Ayrıca *Seyahatname*'nin diğer kısımları incelendiğinde *kasro*[kastro] ibaresinin Rumca kale anlamına geldiğini de açıklayan Evliya Çelebi<sup>11</sup>, Mora yarımadasındaki *Kasro* olarak adlandırılan bir kaleyi anlatırken şu bilgileri de vermiştir: “*Be-kaol-i müverrihân-ı Rûm cezîre-i Girid'de olan Kasro kal'ası halkı Sultân Mansûr asrında bundan kaçıp Girid Kasrosun amâr etdikleriçün ana dahi Kasro derler. Hudâ-yı Bîçûn anın dahi fethin müyesser ede, bi-hakkı evliyâ vü enbiyâ*”<sup>12</sup>. Görüldüğü üzere en azından 17. asırda Osmanlıların, kale anlamına gelen *Kasro*'ya özel isim değeri

<sup>8</sup> Konu incelenirken Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler arasında ayrı bir seri oluşturan *Kuyûd-ı Mühimmât Defterlerinden* yararlanılmıştır. Bu defterlerin mahiyeti ve kronolojik listesi için bk. İdris Bostan “*Kuyûd-ı Mühimmât Defterlerinin Osmanlı Teşkilât Tarihi Bakımından Önemi*”, *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul 1995, s. 143-163.

<sup>9</sup> BOA, MAD, nr. 3150, s. 114.

<sup>10</sup> Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap: *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, İstanbul 2003, s. 178-179, 218.

<sup>11</sup> Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. VIII, s. 124.

<sup>12</sup> Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. VIII, s. 169. Konuya dair yapılan çalışmalarda gerçekten de Evliya Çelebi'nin burada anlattıklarını doğrulayacak bilgiler mevcuttur. “*Adada 827 yılından itibaren başlayan Arap hâkimiyetine son veren Bizanslılar 6 Mart 961'de Kandiye'yi aldılar. Bu dönemde Bizanslılar Hendek yerine “büyük muhkem kale” anlamında Megalokastron veya Kastron adını kullanmaya başladılar*” (Ersin Gülsoy, “Kandiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 24, s. 303).

yükleyerek ve/veya var olan diğer adını kullanarak Kandiye Kalesi'ne Kasro Kalesi de dedikleri kayda değer bir ihtimal olarak ortaya çıkmaktadır<sup>13</sup>. Bu Kandiye Kalesi karşısındaki Osmanlı tophanesinin de yukarıda zikredilen muhasebe kaydının işaret ettiği üzere, 1666 yılının Ekim ayı ile 13 Aralık tarihleri arasında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Böylece Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye önüne geldiği sırada tophanenin yapılmış olduğu ve onun bina edilmiş tophaneyi görmeye gittiği ortaya çıkmakta; bu sayede, bazı kroniklerde geçen değişik rivayet ve yanıtıcı bilgiler de düzeltilmiş olmaktadır.

Muhasebe kaydı detaylıca ele alındığında tophanenin kurulması için beş kalem masraf yapıldığı tespit edilmektedir. Bunlar şöyle özetlenebilir: 1. Tımar ehli, yeniçeri neccarları, marangozlar, taş kesiciler, sakalar, Başmimar Şamlıoğlu ve diğer bazı kişilere 75.258 akçe ücret ödenmiştir. 2. Topçulara verilen inamlar ile kiremit, mühimmat, gırbal (kalbur), kerpiç, sirke gibi bazı malzemeler ve sakaların atlarına 34.860 akçe ücret ödenmiştir. 3. Top kârhânesi için alınan 13.180 adet tahtaya tanesi 3 akçeden 39.540 akçe ücret ödenmiştir. 4. İhtiyaç duyulan tuğlalar için 4.500 akçe ödenmiştir ki bunun 2.400 akçelik kısmı yarım, 2.100 akçelik kısmı ise bütün tuğlalar içindir. 5. Dökücülere, taş kesicilere, demircilere, neccarlara, ırgatlara, mimarlara, sakalara ve bazı başka kişi ve giderlere 36.884 akçe ödenmiştir. Toplamda yapılan masraflar 191.042 akçe tutmuştur. Bu masraflar Girit adasının defterdarı Mehmed Paşa eliyle 232.000 akçelik varlıktan karşılanmış geriye 40.958 akçe kalmıştır. Ayrıca tüm bu tophane fırınının yapımı Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa uhdesinde gerçekleşmiştir<sup>14</sup>.

Tophanenin yapım tarihi ve harcanan masrafları tespit ettikten sonra, tophanenin nerede kurulduğu sorusu akla gelmektedir. Bazı kaynaklar Kandiye kuşatması sırasında tophaneye atıf yaparken onun İnadiye Kalesi'nde

<sup>13</sup> Burada ifade edilenlerin yanında Kandiye ve Kasro'nun iki ayrı kale olarak zikredilmiş olabilecekleri de düşünülebilir. Nitekim bunu destekleyecek bir bilgiyi Kâtip Çelebi vermektedir. Kâtip Çelebi, Fezleke'sinde 1647 yılı olaylarını anlatırken Kandiye'nin doğusunda üç menzil uzaklıkta Kasro adlı küçük bir kalenin Osmanlılar tarafından ele geçirildiğini söylemektedir (Kâtib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016, c. II, s. 918, ayrıca bk. s. 1024). Ancak eldeki kaynakların konu hakkında muğlak oluşu kesin hüküm vermeyi engellemektedir.

<sup>14</sup> BOA, MAD, nr. 3150, s. 114.

veya İnadiye'de olduğunu belirtirler<sup>15</sup>. Buna karşın diğer bazı vekayiname-lerde tophanenin yeri için *Girit ceziresindeki tophane* benzeri muğlak ifadeler bulunmaktadır<sup>16</sup>. Muhasaraya katılmış olan Evliya Çelebi ise, kuşatma öncesi gördüklerini teferruatlı bir şekilde anlatırken burada kurulan tophane hakkında da bilgi vermiştir. İnadiye Kalesi'ne gelip burayı tasvir eden Evliya Çelebi, daha sonra kalenin kuzeyine doğru yokuş aşağı bin adım mesafede bulunan tophane kârhânesinden bahseder. Açık şekilde tophanenin İnadiye Kalesi'nin dışında ve kuzeyinde yaklaşık 750-1000 metre uzaklıkta olduğunu söylemektedir<sup>17</sup>. Arşiv kayıtlarında ve Kandiye Kalesi'nin alınmasından sonra çeşitli yerlere gönderilen fetihname suretlerinde de tophanenin Kandiye Kalesi karşısında inşa edildiği zikredilmektedir<sup>18</sup>. İnadiye Kalesi'nin Kandiye Kalesi'nin güneyinde bulunduğu dikkate alınırsa Evliya Çelebi'nin tophanenin yeri için verdiği yön bilgisi, arşiv kayıtları ve fetihname suretlerindeki veriyle doğrulanmaktadır. Ayrıca daha evvel değinildiği üzere Osmanlılar İnadiye Kalesi'nde bir barut kârhânesi de kurmuşlardı. Bu barut üretim tesisini ifade etmek amacıyla muhasebe kayıtlarında bunun Kala-i Cedid içinde yani İnadiye Kalesi'nde olduğu net olarak vurgulanmaktadır<sup>19</sup>. Yani eğer tophane de İnadiye Kalesi'nde yapılmış olsaydı aynı barut kârhânesi gibi arşiv kayıtlarında zikredilmesi gerekirdi. İşte tam olarak bu farkı belirtmek için *Kandiye mukabelesindeki tophane* şeklinde bir tanım cümlesinin seçildiği görülmektedir. İlk bakışta mevcut olan bir kale içinde tophanenin bulunmasının akla daha yatkın geldiği düşünülse de Osmanlıların başka şehir kalelerinin olduğu yerlerde de bu örneğe benzer şekilde kale dışındaki uygun noktalara tophane veya baruthane binalarını konuşlandırdıkları görülmektedir. Semendire Tophanesi ile Selanik Baruthanesi bu

<sup>15</sup> Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi, (Boyraz), vr. 56a; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, (Karaçay Türkal), s. 489.

<sup>16</sup> Bu tür ifadeler için bk. Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, (Yücel), s. 383, 407; *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, (Adıyeke), s. 29.

<sup>17</sup> Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. VIII, s. 179.

<sup>18</sup> BOA, MAD, nr. 3150, s. 114, 230; Fetihname suretleri için bk. Mustafa bin Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, *Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit Seferi ve Kandiye'nin Fethi*, 1666-1669, haz. Meltem Aydın, İstanbul 2016, s. 169; Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, (Yücel), s. 469; *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, (Adıyeke), s. 65; *Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi*, (Boyraz), vr. 79b.

<sup>19</sup> BOA, MAD, nr. 4026, s. 55, 60, 64, 69.



açıdan emsal teşkil etmektedir<sup>20</sup>. Ayrıca İnadıye Kalesi ve varoşuyla ilgili bilgilerin de yer aldığı bir çalışmada, Venedik arşivlerinde yer alan bir harita da yayınlanmış olup, bu haritada, yukarıda ifade edilenlere hemen hemen uyumlu bir şekilde İnadıye Kalesi'nin kuzey doğu tarafında bir tophane mevcuttur. Kandıye'nin karşısında müstakil bir bina olarak, 58 numarayla *Fonderia di Canonı* olarak kaydedilmiş tophane açıkça yer almakta, bacasından dumanların çıktığı dahi görünmektedir<sup>21</sup>.

## II-Tophanedeki Döküm Faaliyetleri

Arşiv kayıtları, Girit adasındaki tophanenin inşasının başladığı tarihlere hemen hemen denk gelecek şekilde, özellikle İstanbul'dan Girit'e gönderilmek üzere top dökümü için gerekli malzemelerin hazırlanıp yola çıkarıldığını göstermektedir. Girit adasına gönderilecek malzemelerin de yazıldığı bir arşiv defterinde, ilk kayıt Eylül 1666 tarihli ve başlığı şöyledir: "*Girid ceziresinde dökülecek toplar için Asitâne'den hâvâle ve irsâl olunacak mühimmâtıdır*". İkinci kayıt aynı senenin Ekim ayına aittir. Burada, "*Tophâne-i amire tarafından Asitâne'den cezîre-i Girid'de dökülmesi fermân olunan toplar için tedârik ve dökücübaşı ile cezîre-i mezbûreye irsâl olunan mühimmât-ı tophanedir*" şeklinde bir başlık bulunmaktadır. Üçüncüsünde ise Kârhâne-i amire mahzeninde mevcut olup Girit'e gönderilen mühimmat kayıtlıdır. Bunlar içinde ikinci kayıttaki malzemeler daha çeşitli ve teferruatlıdır. İlk kayıttaki liste ise yazının dağılması nedeniyle tam olarak okunamamaktadır. Bu kayıtlar değerlendirildiğinde İstanbul'dan Girit'e gönderilen malzemeler şöyle özetlenebilir: Bakır, demir, kalay, top gülleleri, kundak, tekerlek, boyunduruk, metris tahtası, don yağı, tomar, Frengî tel, Frengî eğe, urgan, bıçak, el ve hızar keseri, köşe taşı keseri, testere, burgu, top egesi, matkap, tırmık, balta sapı, keser sapı, fırın taşı, çeşitli tip balta, çeşitli tip çiviler vb<sup>22</sup>. Bunlar,

<sup>20</sup> Bunlardan Semendire Tophanesi, şehir varoşunun da dışında bir yol üzerinde (Salim Aydüz, *XV ve XVI. Yüzyılda Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006, s. 56), Selanik Baruthanesi ise şehrin dışında Söğütlü nehrinin yakınında bulunuyordu (Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2006, s. 185).

<sup>21</sup> Elias Kolovos, *aynı makale*, s. 125. Girit Üniversitesi Öğretim üyesi, Elias Kolovos'a verdiği bilgiler için teşekkür ederim.

<sup>22</sup> BOA, MAD, nr. 3150, s. 112.

şu ana kadar yapılmış çalışmalardaki top döküm malzemeleri ile kıyaslandığında aralarında büyük benzerlik görünmektedir<sup>23</sup>. Böylece top döküm faaliyeti için gerekli hemen tüm malzemelerin hazırlanarak adaya gönderildiği ifade edilebilir. Ayrıca Girit'e çeşitli tarihlerde ümera gemileriyle sevk edilen malzemeler arasında top dökümü için gerekli mühimmatın da olduğu tespit edilmektedir. Örneğin Tophaneli Mehmed Kaptan'ın gemisiyle getirilip Kasım 1666'da adadaki Yarepetre İskelesi'ne dökülen malzemeler arasında kundak, tekerlek, tomar ve boyunduruk gibi malzemeler göze çarpmaktadır. İlaveten Uzun Halil gemisiyle 2.700, İbrahim adlı başka biri ise 2.600 top güllesi getirmiştir<sup>24</sup>. Yine Ekim 1666'da bir emirle Banyaluka'dan Girit seferinde acilen ihtiyaç olan mühimmat için top güllesi ve humbara hazırlanması istenmiştir. Burada dökülmesi emredilen top güllerinin çapları da belirtilmiştir. Büyük çaplar olarak adlandırılan 24 ve 22 okkalık güller dikkat çekmektedir<sup>25</sup>. Girit'teki tophanede ilk dökülen toplar arasında sekiz adet 24 ve 22 okka çapında top olduğu aşağıda belirtilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Osmanlılar tophanede dökülecek topların çaplarını büyük bir planlamanın parçası olarak önceden belirleyerek topların dökümünden önce veya onlarla eş zamanlı olarak, atılacak güllerini de temin etmeye çalışmışlardır.

Kandiye Kalesi karşısındaki tophanenin kurulması ve adaya gönderilen malzemelerin gelmesiyle top döküm faaliyetlerine hemen başlanmıştır. İlk top dökümü 11 Aralık 1666 ile 1 Ağustos 1667 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bunların 4'ü 24 okka, 4'ü 22 okka, 1'i 18 okka, 4'ü 16 okka, 1'i 9 okka çapında olup, ayrıca 4 adette çapı belirtilmeyen sayka topu imal edilmiştir. Toplamda ise 18 top dökülmüştür. Döküm işlemi tamamlandıktan sonra artan malzemeler listelenmiştir. Buna göre, 300 okka demir tel, 485 okka ham demir, 478 okka Mısırî keten, 43 okka bakır ve 210 kantar tunç geriye

<sup>23</sup> Salim Aydüz, *aym eser*, s. 224-263; aynı yazar, "Cıgalazâde Yusuf Sinan Paşa'nın Şark Seferi İçin Tophâne-i Âmire'de Hazırlanan Toplar ve Tophâne-i Âmire'nin 1012 (1604) Yılı Gelir-Gider Muhasebesi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 2 (1998), s. 148, 151-152; İdris Bostan, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", *Halil İnalçık Armağanı*, haz. Taşkın Takış-Sunay Aksoy, Ankara 2009, c. I, s. 273-274.

<sup>24</sup> BOA, MAD, nr. 3150, s. 19.

<sup>25</sup> BOA, MAD, nr. 3150, s. 113. Burada daha önce bir emir gönderildiği de belirtilmiştir.

kalmıştır<sup>26</sup>. Osman Ağa'nın nazırlığında yapılan bu döküm sırasında vardiyacıların<sup>27</sup> 10.000 akçelik ücretleri için 29 Haziran 1667'de tezkire verilmiştir<sup>28</sup>. Ayrıca tophane kârhânesine hizmet eden topçu ortaları ve çorbacılarından bazı kişilerin de dahil olduğu birtakım kimselerin 42.000 akçe tutarındaki hane masrafları için 16 Temmuz 1667'de hazine tezkiresi verilmiştir<sup>29</sup>.

Dökülen 18 toptan sonra aralık verilmeden ikinci bir döküm faaliyetine daha girişilmiş, 2 Ağustos-11 Ekim 1667 tarihleri arasında 13 okka çapında 3 top ile 4 tane humbara atan havan topu imal edilmiştir. Bu sırada dökücübaşı Hacı Hasan'dır. Döküm sonrası artan malzemeler ise şöyledir: 150 okka don yağı, 43 okka Frengî tel, 42 okka Mısırî keten, 92 okka ham demir. Bu geriye kalan malzemeler sonraki top dökümü için mahzende kayıt altına alınmıştır<sup>30</sup>.

İkinci top dökümü sırasında İstanbul'dan tekrar malzeme gönderilmiştir. Bunlar, 30.000 top Eyüp Çamuru<sup>31</sup>, 2.000 adet Çarşı tuğlası, 1 tane fırınlık taş, 400 sandık fırın kerpici ve Boğaz hisarındaki 40 sandık kerpiçtir. Bu malzemelerin Girit'e ulaştırılması için 3 Ekim 1667 tarihinde emir yazılmıştır<sup>32</sup>.

Üçüncü top döküm işleminden önce yukarıda zikredilenlere ilaveten İstanbul'dan adaya tekrar malzeme sevk edilmiştir. 15 Kasım 1667 tarihli emirde fırın taşları, kuşak ve Eyüp Çamuru gibi malzemeler bulunmaktadır. Yalnız yeni bina olacak fırın için 40.000 top Eyüp Çamuru gönderileceği ifadesinin yer alması dikkat çekicidir. Bu bize yapılan döküm faaliyetinden sonra zarar gören top fırınının yenilenme ihtiyacının doğduğunu ya da tophanede ilave fırınlar yapıldığını göstermektedir<sup>33</sup>. Nitekim İstanbul'daki

<sup>26</sup> BOA, MAD, nr. 4026, s. 144. Burada topların toplamı sehven 17 olarak verilmiştir.

<sup>27</sup> Tophanede daimi çalışanlardan ayrı olarak, zaman zaman artan iş yoğunluğuna göre getirilen esirlerin idaresinden sorumlu kimselerdir (Salim Aydın, *aynı eser*, s. 184).

<sup>28</sup> BOA, MAD, nr. 4026, s. 50.

<sup>29</sup> BOA, MAD, nr. 4026, s. 56, 144.

<sup>30</sup> BOA, MAD, nr. 4026, s. 144.

<sup>31</sup> Belgelerde Eyüp çamuru, Kağıthane veya Galata çamuru olarak ta anılmaktadır (Salim Aydın, *aynı eser*, s. 244).

<sup>32</sup> BOA, MAD, nr. 4026, s. 144.

<sup>33</sup> BOA, MAD, nr. 4026, s. 146.

Tophane-i amire'de de devamlı yüksek sıcaklıkta ateş yakılması sebebiyle eskiyen fırın tuğlalarının sürekli yenilediği; çamurun ise daha çok top dökümü sonrası kırılan top kalıpları için kullanıldığı belirtilmektedir<sup>34</sup>. Ayrıca Girit gibi payitahta uzak bir noktada yapılan bir tophanenin ihtiyacı olan çamurun bile İstanbul'dan gönderilmesi hayli ilgi çekicidir. Arşiv kayıtlarındaki bu bilgiler vekayinamelerde de geçmektedir. Fazıl Ahmed Paşa'nın mühürdarı Hasan Ağa, Girit adasında tophane için uygun olan çamur ve tuğlanın olmayışı yüzünden İstanbul'dan getirildiğini hatta Frengistan'da tophane çamurunun olmadığını söylemektedir. Öyle ki Fransız, Flenk ve Ceneviz tüccarlarının İstanbul'a geldiklerinde geceleri gizlice gemilerine Eyüp Çamuru'nu doldurup götürdükleri haber alınınca, bunun önlenmesi amacıyla veziriazamın payitahta bir ferman gönderdiğini vurgulamaktadır<sup>35</sup>. Mühürdar Hasan Ağa'nın anlattığı bu olay Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgeyle doğrulanmaktadır<sup>36</sup>.

Üçüncü top döküm süreci 30 Aralık 1667-15 Kasım 1668 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu sırada tophane nazırı Hacı Ebubekir Ağa'dır. Zikredilen süre zarfında 6 nöbet top dökümü yapılmıştır. 42 adet yatay yollu gülle fırlatan top ile 27 adet parabolik yollu gülle veya humbara atan havan topu dökülmüştür. Topların 3'ü 16 okka, 23'ü 14 okka, 2'si 11 okka, 14'ü 5 okkadır. Havan toplarının 15 tanesi havan-ı humbara, 12 tanesi de havan-ı barut olarak kaydedilmiştir. Artan malzemeler ise şunlardır. 70,5 kantar ham bakır, 111 okka ham demir, 12 okka Frenk çeliği, 280,5 okka demir tel, 12 okka Mısır keten, 88 okka don yağı, 3.000 okka odun kömürü, 6 adet balta,

<sup>34</sup> Salim Aydüz, *aynı eser*, s. 244-246, 255-256, 275.

<sup>35</sup> Mühürdar Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, (Yücel), s. 406-407.

<sup>36</sup> Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu belgeye ilk dikkat çeken ve belgenin transkripsiyonuna eserinde yer veren kişi Uzunçarşılı olmuştur (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları*, c. II, Ankara 1988, s. 55). Daha sonra popüler bir tarih dergisinde bu belgenin yeniden transkripsiyonu verilmiş ve kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır (Yasin Özkan, "Avrupalılar Kağıthane'nin Çamurunu Çalmış!", *Yedikuta: Aylık Tarih ve Kültür Dergisi*, sy. 75 (Kasım 2014), s. 70-71). Kaynaklarda başka tarihlere de Osmanlıların ülke içerisindeki diğer tophanelere Eyüp/Kağıthane çamuru gönderdikleri görülmektedir. Örneğin 1663 Uyvar seferi sonrası Belgrad tophanesindeki fırın için İstanbul'dan gönderilen tophane malzemeleri arasında bulunmaktadır (Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, (Karaçay Türkal), s. 333).

kerpiç ve çeşitli tip çivi<sup>37</sup>. Ayrıca 1668 senesinin 8 Nisan günü yapılan top dökümünde bizzat Veziriazam Fazıl Ahmed Paşa'nın da tophanede bulunduğu, dökücülere hilat giydirdiği, elbiselik çuha ve bir kese de akçe ihnas ettiği mühürdarı Hasan Ağa tarafından ifade edilmiştir. Yine aynı ay içerisinde yapılan bir döküm işlemi sırasında ise defterdar tophanede hazır bulunmuştur<sup>38</sup>.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kandiye muhasarası esnasında Girit adasındaki tophanede dördüncü ve büyük çapta son döküm faaliyeti 28 Aralık 1668-20 Mayıs 1670 tarihleri arasında yine Hacı Ebubekir Ağa'nın nazırlığında gerçekleşmiş olup, 49 top dökülmüştür. Bunların 12'si 5 okka, 13'ü 7 okka, 9'u 11 okka, 7'si 14 okka ve 8'i 39 okka çapındaydı. Bu top dökümü sırasında diğer üç dökümden farklı olarak top dökümü ile beraber humbara döküldüğü de belirtilmiş ve 4 tane humbara dökülmüştür. Ayrıca artan malzemelerin listelendiği kısımda çıkıntı yapılarak bir ferman gereğince humbara dökümü için 17.091 okka daha bakır harcandığına işaret edilmişse de burada adet belirtilmemiştir<sup>39</sup>. Eldeki veriler ışığında Girit adasındaki tophanede yapılan son üretim bu humbara döküm işi olmuştur.

Neticede 11 Aralık 1666 ile 20 Mayıs 1670 tarihleri arasında 31'i havan olmak üzere toplam 143 top ve 4 humbara dökülmüştür. İlaveten ferman gereğince bir miktar humbara daha dökülmüştür. Yalnız Kandiye Kalesi'nin 6 Eylül 1669'da fethedildiği dikkate alınırsa<sup>40</sup> tophanenin döküm işlerini Kandiye'nin alınmasından sonra da durdurmadığı ortaya çıkmaktadır. Kandiye ve adadaki diğer kalelerin ihtiyacı için top ve humbara dökümüne bir müddet daha devam edildiği tahmin edilebilir. Tüm döküm işlemleri ve dökülen topların çapları aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

<sup>37</sup> BOA, MAD, nr. 4445, s. 146.

<sup>38</sup> Mühürdar Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, (Yücel), s. 382-383. Mühürdar'dan nakleden bir başka kaynak için bk. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, (Karaçay Türkal), s. 489.

<sup>39</sup> BOA, MAD, nr. 1951, s.146. Bazı arşiv belgeleri top dökümü süresince yapılan ödemeleri de tespit etmemize olanak sağlamaktadır. Örneğin tophanede çalışan ırgatlara 50.000 akçe ödeme yapılması için 18 Haziran 1669'da (BOA, İbnülemin-Askeriye (=İE.AS.), 6/541, s. 1-2), demirci Hacıoğlu'na top falyası dökümü dolayısıyla 2.000 akçe ücret ödenmesi için 2 Haziran 1669'da tezkire verilmiştir (BOA, İE.AS., 6/545, s. 1-2).

<sup>40</sup> Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul 2004, s. 159.

Tablo 1. Tophane'deki Döküm Süreci

Top Döküm Sayısı	Top Dökümü Nazırı/ Dökücübaşı	Tarih Aralığı <sup>1</sup>	Dökülen Top Miktarı (adet)
1.	Osman Ağa	13 C.1077-10 S.1078 [11 Aralık 1666- 1 Ağustos 1667]	18
2.	Hacı Hasan [Dökücübaşı]	10 S.1078-22 R.1078 [2 Ağustos 1667- 11 Ekim 1667]	3 top+4 havan topu: 7
3.	Hacı Ebubekir Ağa	14 B.1078-10 C.1079 [30 Aralık 1667- 15 Kasım 1668]	42 top+27 havan topu: 69
4.	Hacı [Ebu]Bekir Ağa	24 B.1079-gaye-i Z./29 Z.1080 [28 Aralık 1668- 20 Mayıs 1670]	49 top+4 humbara <sup>2</sup> + Toplam: 112 top+31 havan topu+4 humbara
Kaynak: BOA, MAD, nr. 4026, s. 144; nr. 4445, s. 146; nr. 1951, s.146.			

<sup>1</sup> Ağustos, burada zikredilen tarihlerin nazırların ibraz ettikleri hesapların ait oldukları görev sürelerini belirleyen göreve başlama ve bitiş tarihleri olduklarını, bu yüzden tophanenin faaliyet süresini belirleme açısından temkinli yaklaşmak gerektiğini vurgulamaktadır (Gabor Agoston, *aym eser*, s. 239).

<sup>2</sup> Dördüncü top dökümünün muhasebe kaydında ferman gereğince bir miktar daha humbara döküldüğü anlaşılmaktadır.

**Tablo 2. Tophane’de Dökülen Topların Çapları<sup>1</sup>**

<i>Top/Gülle Çapı (okka)</i>	<i>Top adedi</i>	<i>Bir Topun Attığı Gülle Ağırlığı(kg)<sup>2</sup></i>
5	26	6
7	13	9
9	1	11
11	11	14
13	3	16
14	30	17
16	7	20
18	1	22
22	4	27
24	4	29
39	8	48

### III-Tophane’nin Kandiye Kuşatmasına Katkısı

Kroniklerde yer alan fetihname suretlerinde Girit adasında bir tophane kurulduğu anlatılırken bunun amacının nakli zor olan büyük toplar dökmek olduğu belirtilmiştir<sup>3</sup>. Gerçekten de bu amaca matuf olarak adadaki tophane de dökülen topların çoğunun büyük top sınıfına girdiği görülmektedir.

<sup>1</sup> Bu tabloda sadece arşiv kayıtlarında çapları verilen toplar listelenmiştir.

<sup>2</sup> Bu hesaplamada Agoston’un verileri dikkate alınmış olup 1 okka, 1.2288 kg olarak değerlendirilmiştir (Gabor Agoston, *aymı eser*, s. 307). Ayrıca Agoston topun çapı ile güllenin gerçek ağırlığı arasında bir miktar fark olduğuna işaret ederek bazı tablolarda hesaplamalarını ona göre yapmışsa da (Gabor Agoston, *aymı eser*, s. 300-301), kitabının genelinde bu ayrımı dikkate almadan gülle ağırlıklarını ifade etmiştir. Biz de bu tablo da gülle çaplarını ağırlığa dönüştürürken bir değişikliğe gitmedik. Dolayısıyla buradaki ağırlıklar yaklaşık değer olarak verilmiştir. Ayrıca rakamlardaki küsurat yuvarlanmıştır.

<sup>3</sup> Mustafa bin Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, s. 169; Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhîrî’-Tevârih*, (Yücel), s. 469; *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, (Adıyeke), s. 65; *Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi*, (Boyras), vr. 79b. Benzer ifadeler için ayrıca bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve*

Konuyla ilgili yapılan yetkin bir çalışmada Osmanlı topları çaplarına göre üç sınıfa ayrılmış; 1.5 okka (1.8-1.9 kg) veya daha ufak gülle atan toplar küçük, 11 okka (13.5-14 kg) ve daha ağır gülle atan toplar büyük, 1.5 okkadan ağır ama 11 okkadan daha küçük gülle atan toplar orta büyüklükte toplar olarak tasnif edilmiştir. Ayrıca bu tasnife göre İstanbul'daki Tophane-i amire ve diğer tophanelerde dökülen toplar ile bazı kalelerde mevcut topların çapları değerlendirilmiş neticede Osmanlıların çoğunlukla küçük ve orta top ürettikleri ve kullandıkları tespit edilmiştir<sup>4</sup>. Bu tasnife göre konu edindiğimiz tophane de yaklaşık üç buçuk yılda üretilen toplar değerlendirildiğinde tablo-2'de de görüleceği üzere, yatay yollu gülle atan toplardan çapını bilmediğimiz 4 şayka hariç, toplam 108 topun 68'i büyük<sup>5</sup>, 40'ı orta top sınıfındadır ve hiç küçük top üretilmemiştir. Yüzdeler olarak da bunlar sırasıyla % 63 ile % 37'ye tekabül etmektedir. Ayrıca 39 okka çapında üretilen 8 topun 50 kilograma yaklaşan gülle atıkları düşünüldüğünde bunlar özellikle dikkat çekmektedir. Aynı çalışmada tophanelerde üretilen veya kale cephanesi listelerinde bulunan toplar, yatay yollu gülle atan toplar ve havan topları olarak bir değerlendirmeye tabi tutulmuş ve sonuç olarak havan toplarının diğerlerine göre çok az üretildiği tespit edilmiştir. Örneğin 1517-19 tarihlerinde Tophane-i amire'de dökülen 673 topun sadece % 0.3'ü, Rodos'un fethinden sonra kalede sayılan 685 topun ise % 0.4'ü havandı. Ayrıca verilen diğer örneklerde genel üretime göre havan topu yüzdeleri şöyledir: % 0.3, % 1.2, % 3.4, % 5.9, % 6.6, % 14.5<sup>6</sup>. Kandiye mukabelesindeki tophanenin ürettiği toplam havan topu sayısı ise 31 olup, bunun toplam üretimdeki oranı % 21.7'dir. Tüm bunlar değerlendirildiğinde konu edindiğimiz tophanedeki üretimin genel üretime göre bir ayrıklık oluşturduğu anlaşılmaktadır. Uzun süre ele geçirilemeyen Kandiye Kalesi'nin muhasarasının daha da yoğunlaştırılması için fetihname suretlerinde de

---

*Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 11; Yine adada büyük toplar döküldüğüne dair bir kayıt için bk. Fahri Oluk, *Camiü'd-Düvel, Sultan IV. Mehmet Dönemi Tercüme, Metin ve Değerlendirme*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011, s. 99.

<sup>4</sup> Gabor Agoston, *aynu eser*, s. 241 ve türlü yerler.

<sup>5</sup> Yabancı kaynaklarda da Osmanlıların elinde kısmen adada dökükleri 30, 45, 60 kiloluk gülle atan devasa çaplı topların var olduğu zikredilmektedir (D'Alaquié'den nakleden, Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1623-1669)*, çev. Nilüfer Epeçli, İstanbul 2011, c. 4, s. 686).

<sup>6</sup> Gabor Agoston, *aynu eser*, s. 103-105.



vurgulandığı üzere Osmanlıların kuşatmanın son devresinde büyük çapta ve istedikleri kadar top dökülebilmek gayesiyle bu tophaneyi bina ettikleri ortaya çıkmaktadır. Genel üretimden farklı olarak büyük çapta top üretmeleri, oldukça güçlü bir tahkimata sahip Kandiye'nin surlarına daha fazla zarar verme çabası olarak yorumlanabilir. Yine parabolik gülle veya humbara atan havan topu üretiminin genel üretime nazaran yüksek düzeyde olması, kale-kentin içini daha fazla ateş altına alarak müdafileri bunaltmak ve rahat hareket etmelerini engelleyerek savunma güçlerini zayıflatmak olarak değerlendirilebilir. Osmanlıların tarihlerinde daha önce görmedikleri kadar uzun ve meşakkatli bir ada seferine dönüşen Kandiye muhasarasının başarıya ulaşması için, top türü ve çaplarında olağandışı üretime geçtikleri ve bunu da hemen kale yakınında kurdukları tophane sayesinde gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır.

Tophanede dökülen toplar arasında müdafilerin kaleden attıkları güllelere uygun çapta 3 topun da bulunduğunu kronikler ifade etmektedir<sup>7</sup>. Arşiv kayıtları Osmanlı askerlerinin Kandiye'den atılan top güllerini topladıklarını doğrulamaktadır. Osmanlıların 21 Haziran 1668 ila 6 Eylül 1669 tarihleri arasında toplam 37.862 adet top güllesi topladıkları, bunları çaplarına göre ayırdıkları, top güllerinden 31.872 tanesini kuşatma sırasında kullanılmak üzere topçu kethüdalarına teslim ettikleri arşiv kayıtlarıyla tespit edilmektedir<sup>8</sup>. Görüldüğü üzere Osmanlılar, müdafilerin attıkları güllerini toplayarak gülle ihtiyacının bir kısmını bu şekilde karşılamış oldukları gibi, adada kurdukları tophane vasıtasıyla bunları müdafilere karşı tekrar kullanmışlardır.

Tophanenin kuşatmaya bir katkısı da kuşatma süresince defalarca atış yaptıkları için falyaları aşınan topların tophanede tamirinin veya yeniden dökümünün sağlanması olmuştur. Kaynaklar bu konuya değinirken, tophanenin adada kurulmasının büyük fayda sağladığını özellikle vurgularlar<sup>9</sup>.

<sup>7</sup> Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, (Yücel), s. 383; *Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi*, (Boyras), vr. 56a; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, (Karaçay Türkal), s. 489; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, c. I (1071-1114/1660-1703), haz. Abdülkadir Özcan vd., İstanbul 2013, s. 119.

<sup>8</sup> Ayrıca bu güllerin kalenin Küllük kuşatma bölgesinde toplandığı belirtilmiştir (BOA, MAD, nr. 4445, s. 146; TT.d., nr. 799, s. 6).

<sup>9</sup> Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, (Yücel), s. 407; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. VIII, s. 190.

#### IV-Girit Adası'nda Kurulan Tophane Nasıl Değerlendirilmelidir?

Osmanlılar kuruluş yıllarından itibaren kuşattıkları kalelerin yakınlarında kurdukları seyyar tophaneler vasıtasıyla top dökmüşlerdir. 1438'de Mora'daki Germehisar, 1440'da Semendire, 1448, 1474 ve 1478'de Akçahisar, 1453'de İstanbul, 1458'de Korint, 1463'de Yayçe ve Boboçça, 1477'de İnebahtı muhasaralarında kale önünde seyyar top dökümü gerçekleştirmişlerdir<sup>10</sup>. Kandiye kuşatması sırasında kale yakınında yapılan top döküm işlemleri de zikredilen bu Osmanlı seyyar top döküm geleneği içerisinde ele alınabilir. Hatta bu geleneğin ileri tarihli örneklerinden biri olarak görülebilir. Ayrıca bu durumu destekleyen bir husus daha vardır. Osmanlı tophaneleri üzerine yapılan bir çalışmada Osmanlıların imparatorluk içinde bulunan tophanelerden sadece İstanbul'daki büyük tophane, amire sıfatını ekleyerek Tophane-i amire şeklinde adlandırdıkları belirtilmektedir<sup>11</sup>. Kandiye karşısında yapılan tophane için bazı arşiv kayıtlarında burası da Tophane-i amire olarak anılmaktadır. Tophanenin yukarıda verilen kuruluş muhasebesinin başlığında bu açık bir şekilde görülmektedir. Yine bir başka kayıтта Girit ceziresinde vaki Tophane-i amire mühimmatı için Asitane-i Saadet'den gemilere yüklenip Yarepetre'ye dahil olan eşyadan bahsedilmesi<sup>12</sup> benzeri bir örnek oluşturmaktadır. Bu kayıtlar Osmanlıların Girit'te Kandiye kuşatmasına destek olmak amacıyla kurdukları tophaneyi, aslında İstanbul'daki Tophane-i amire'nin bir parçası olarak gördüklerini düşündürmekte ve buranın Tophane-i amire'ye bağlı seyyar bir top dökümhanesi olarak ele alınmasını kuvvetlendirmektedir. Buna karşın bazı kayıtlarda burası "Tophane-i Ordu-yu Hümayun" veya "Tophane-i Cezire-i Girit" olarak isimlendirilmektedir<sup>13</sup>. Ayrıca tam teşekküllü bir top kârhanesinin tesis edilmiş olması, oldukça yüksek sayıda topun üretilmesi ve şu an için tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu tophanenin yaklaşık üç buçuk yıl hizmette kalması, buranın Osmanlı'nın diğer bazı şehirlerindeki taşra tophanelerine benzer şekilde müstakil bir tophane

<sup>10</sup> Salim Aydüz, *aynı eser*, s. 43-49.

<sup>11</sup> Salim Aydüz, *aynı eser*, s. 38-39.

<sup>12</sup> BOA, MAD, nr. 4445, s. 145.

<sup>13</sup> BOA, MAD, nr. 4026, s. 56, 60, 144; BOA, MAD, nr. 1951, s. 146; BOA, MAD, nr. 4445, s. 144, 146.

olarak değerlendirilmesini de gerektirebilir. Eğer ileri tarihlerde de top dökümü yapıldığına dair kayıt bulunabilirse, o zaman buranın müstakil bir tophane olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Neticede burada kurulan tophanenin, ifade edilen kendine has özellikleri nedeniyle farklı şekillerde değerlendirilebileceği söylenebilir.

## S o n u ç

1645 yılında başlayan Girit seferi sırasında uzayan Kandiye kuşatması yüzünden, Osmanlılar, muhasarayı yoğunlaştıracak yeni bazı arayışlara girdiler. Kandiye'nin yanına bir kale inşa ettikleri gibi, burada ve Hanya'da barut kârhâneleri de kurdular. 1666 senesinin sonbaharına gelindiğinde ise Kandiye Kalesi'nin karşısında bir tophane inşa ettiler. Osmanlıların kuruluş dönemlerinden beri muhasara altına aldıkları kalelerin yakınlarında seygar top dökümü gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Burada zikredilen tophane ise yaklaşık üç buçuk yıl faal vaziyette kalmış müstakil bir tophane veya Tophane-i amire'nin bir parçası olan seygar top dökümhanesi olarak değerlendirilebilir.

Bu tophanede 1666-1670 tarihleri arasında vuku bulan dört döküm işleminde, 31'i havan olmak üzere toplam 143 top ve 4 humbara dökülmüştür. Ayrıca bir miktar humbara daha döküldüğü anlaşılmaktadır. Dökülen topların çap bilgileri verilen 108 tanesinin % 63'ü büyük, %37'si orta top sınıfındadır. Top dökümleri öncesi ve süresince düzenli olarak İstanbul başta olmak üzere farklı yerlerden gerek duyulan malzemeler gönderilmiştir. Ayrıca müdafilerin attıkları güllelere uygun toplar da döküldüğü gibi; kuşatma esnasında falyaları dökülen toplar da yine bu tophanede tamir edilmiş veya yeniden dökülmüştür. Bütün bunlar veziriazam Fazıl Ahmed Paşa komutasındaki Kandiye muhasarasının son devresinde yapılan büyük stratejinin bir parçası olarak uygulanmıştır. Diğer uygulamalar ve taktikler de göz önüne alındığında Kandiye'nin fethedilmesinde burada kurulan tophanenin de payı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

## KAYNAKÇA

### I-Arşiv Kaynakları

#### Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

İbnülemin-Askeriye (İE.AS.): nr. 6/541, 6/545.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): nr. 1951, 3150, 4026, 4445.

Tapu Tahrir Defteri (TT.d.): nr. 799.

### II-Kronikler ve İnceleme Eserleri

ADIYEKE, Nuri, *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1988.

AGOSTON, Gabor, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2006.

AYDÜZ, Salim, "Cıgalazâde Yusuf Sinan Paşa'nın Şark Seferi İçin Tophâne-i Âmire'de Hazırlanan Toplar ve Tophâne-i Âmire'nin 1012 (1604) Yılı Gelir-Gider Muhasebesi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 2 (1998), s. 139-172.

AYDÜZ, Salim, *XV ve XVI. Yüzyılda Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006.

BOSTAN İdris, "Kuyûd-ı Mühimmât Defterlerinin Osmanlı Teşkilât Tarihi Bakımından Önemi", *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul 1995, s. 143-163.

BOSTAN, İdris, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", *Halil İnalçık Armağanı*, haz. Taşkın Takış-Sunay Aksoy, Ankara 2009, c. I, s. 249-280.

BOYRAZ, Arslan, *Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi, Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekayîât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.

- EVLİYA ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZİLLÎ, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap: *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, İstanbul 2003.
- GÖGER, Veysel, “Taş Yasdanup Toprak Döşenenler: Kandiye Kuşatması Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Metristeki Mücadele ve Yaşamı (1667-1669)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, yayınlanacak makale.
- GÖGER, Veysel, *16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.
- GÜLSOY, Ersin, “Girit Seferi ve Sonrasındaki Politik Gelişmeler”, *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi*, ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, İstanbul 2009, c. 1, s. 255-267.
- GÜLSOY, Ersin, “Kandiye”, *DİA*, c. 24, s. 303-305.
- GÜLSOY, Ersin, *Girit’in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul 2004.
- KÂTİB ÇELEBİ, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, c. II, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016.
- KOLOVOS, Elias, “A Town For the Besiegers: Social Life and Marriagein Ottoman Candia Outside Candia (1650-1669)”, *The Eastern Mediterranean Under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840 (Halcyon Days in Crete VI A Symposium Held in Rethymno 13-15 January 2006)*, ed. Antonis Anastasopoulos, Rethymno 2008, s. 103-175.
- MUSTAFA BİN MUSA, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye, Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit Seferi ve Kandiye'nin Fethi, 1666-1669*, haz. Meltem Aydın, İstanbul 2016.
- OLUK, Fahri, *Camiü'd-Düvel, Sultan IV. Mehmet Dönemi Tercüme, Metin ve Değerlendirme*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011.
- ÖZKAN, Yasin, “Avrupalılar Kağıthane'nin Çamurunu Çalmış!”, *Yedikuta: Aylık Tarih ve Kültür Dergisi*, sy. 75 (Kasım 2014), s. 70-71.
- RÂŞİD MEHMED EFENDİ, *Târih-i Râşid*, c. I (1071-1114/1660-1703), haz. Abdülkadir Özcan vdğ., İstanbul 2013.
- TÜRKAL, Nazire Karaçay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106/1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin)*, Basılmamış Doktora

Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapukulu Ocakları*, c. II, Ankara 1988.

YÜCEL, Abubekir Sıddık, *Mühürdâr Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih'i*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996.

ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1623-1669)*, çev. Nilüfer Epçeli, c. 4, İstanbul 2011.

“TOPHANE (ARSENAL) BUILT BY THE OTTOMANS IN THE ISLAND OF CRETE  
DURING THE SIEGE OF CANDIA (1666-1670)”

### *Abstract*

*The conquest of the Crete island by the Ottomans took place in a very long period; The campaign started in 1645 continued until September 1669. While Canea and Rethymnon from the three major fortress towns of the island were seized in the first years of the campaign, Candia (Heraklion) could be seized after a long siege. It seems that the Ottoman government gradually intensified the siege to receive the Candia in this extended siege process. In addition to increasing the number of logistic support and soldiers, new production facilities were established in the island for the supply of materials and weapons such as gunpowder and guns.*

*In this study, Tophane (Arsenal) built by the Ottomans opposite the Candia fortress during the siege was researched. The tophane was established at the south of the fortress between October and December 1666. From the years between 1666 and 1670, a total of 143 guns, 31 of which were mortars, and 4 humbara (bombs) were produced. It is also understood that some more humbaras were produced in accordance with the imperial order. This tophane, in which mostly big guns were produced, played an significant role in the conquest of Candia.*

### *Keywords*

*Ottoman Empire, Conquest of Crete, Siege of Candia, Tophane (Arsenal).*

## BALKAN SAVAŞI'NDA (1912-1913) SELÂNİK'İN TESLİMİ\*

*Salim AYDIN\*\**

### ÖZET

*Bu makalede I. Balkan Savaşı esnasında, Garp cephesinde Sekizinci Kolordu Komutanı olan Hasan Tahsin Paşa tarafından Selânik'in 9 Kasım 1912 tarihinde savaş yapılmadan Yunanlılara teslim edilmesiyle ortaya çıkan gelişmeler konu edilmektedir. Çalışmada, teslim süreci öncesi Selânik çevresindeki gelişmeler, teslimin nedenleri, teslimden sonra komutan ve askerlere yapılan sürgün ve mezalim, askerlerin Anadolu'ya getirilmeleri, Selânik'te Osmanlı Devleti'ne ait para, değerli eşya ve arşivlere el konulması, arşiv belgelerinin Atina'ya götürülme süreçleri ile Selânik'te teslim olan askerlerin sayısı gibi konular incelenmiştir. Makalenin ana kaynağını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler oluşturmaktadır. Ayrıca, son dönemde yayınlanan hatırat ve Balkan Savaşları ile ilgili yapılmış çok sayıda yerli ve yabancı araştırma da çalışmada kullanılmıştır.*

### *Anahtar Kelimeler*

*Balkan Savaşı, Selânik, Hasan Tahsin Paşa, Asker nakilleri, Avrupalı Konsoloslar, Mühimmat.*

## Giriş

### Balkan Savaşları Öncesi Selânik ve Çevresindeki Gelişmeler

Selânik, coğrafi ve stratejik açıdan Balkanlar'ın en önemli merkezlerinden biri olup ilkçağlardan itibaren bu konumunu korumuştur. Batı Roma ile Doğu Roma arasındaki bağlantıyı sağlayan bu şehir, stratejik özelliğinden dolayı Balkanlar'a hâkim olmak isteyen güçlerin en başta gelen hedef noktalarından biriydi. Balkanlar'ın önemli liman kentleri arasında yer alan Selânik, 1430 yılında II. Murad döneminde fethedildi. 19. yüzyıla

---

\* Makalenin geliş tarihi: 05.05.2017 / Kabul tarihi: 07.04.2018

\*\* Dr., Göztepe İhsan Kurşunoğlu Anadolu Lisesi / [salimaydin2003@yahoo.com](mailto:salimaydin2003@yahoo.com)

gelindiğinde ise, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Balkanlar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rusya arasında hâkimiyet mücadelesinin yoğun olarak yaşandığı bir coğrafya haline gelmiştir. Bu dönemde Avusturya'nın temel amacı, Yenipazar (Novi Pazar) yoluyla Selânik'e, yani Ege Denizi'ne inmekti. Akdeniz'e inmeyi amaçlayan Rusya ise, Panslavizm politikasıyla Balkanlar'da kendi güdümünde küçük devletlerin kurulmasını hedeflemekteydi. Bilindiği üzere, iki devleti karşı karşıya getiren bu mücadele, Birinci Dünya Savaşı'nın da nedenlerinden birisi olmuştur.

Selânik, her şeyden önce Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a ve Avrupa'ya açılan kapısıydı. 19. yüzyılın ortalarından itibaren bu durum daha da önem kazandı. Nitekim, 20. yüzyılın başlarında Selânik Makedonya bölgesinin en önemli ticaret merkezi haline gelmiştir.<sup>1</sup> Bu süreçte İstanbul-Selânik arasındaki ulaşım genellikle deniz yolu ile yapılırken özellikle Rumeli Demiryollarının yapılması, buna Dersaadet-Selânik iltisak hattı<sup>2</sup> ve Selânik-Manastır hatlarının da eklenmesiyle şehrin önemi daha da artmıştır. Demiryolu sayesinde verimli Makedonya ovalarında yetiştirilen ürünler kolay bir şekilde Selânik'e taşınmaktaydı.<sup>3</sup> Sonuç olarak Selânik limanı büyük önem kazandı.<sup>4</sup> Şehir ticaret sayesinde gittikçe zenginleşti.

Konumundan dolayı Selânik, aynı zamanda çok uluslu bir şehirdi ve Tanzimat döneminden itibaren nüfus yapısında farklılıklar gözlenmeye başlanmıştır.<sup>5</sup> Bu kozmopolit şehirde, Müslümanlar, Rumlar, Bulgarlar, 1492 göçüyle gelen Museviler, Ulahlar, Çingenerler az da olsa Sırplar, Ermeniler, Protestanlar ve Latinler yaşıyordu. Yine konumundan dolayı, Avrupa'daki gelişmeler buradan rahatlıkla takip edilebiliyor, hatta Avrupa'da yayınlanan gazeteler kısa süre sonra Selânik'e ulaşıyordu.

<sup>1</sup> Kemal Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Timaş Yay., İstanbul 2012, s.8., Bu dönemde, Makedonya; Selânik, Manastır (Bitola) ve Kosova illerinin hemen hepsini kapsamaktaydı.

<sup>2</sup> Bu konu için bkz. Arzu Nurdoğan, *Dersaadet-Selânik İltisak Demiryolu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1999.

<sup>3</sup> Salim Aydın, *Selânik-Manastır Demiryolu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1999, s. 109.

<sup>4</sup> Geniş bilgi için bakınız. Selahattin Bayram, *Osmanlı Döneminde Selânik Limanı: 1869-1912*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2017.

<sup>5</sup> Bu değişim için bakınız. Meropi Anastasiadou, *Selânik 1830-1912* çev. Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2001, s. 55-71.



Selânik, yapısı itibariyle düşünce hürriyetinin kısmen etkisini gösterdiği şehirlerden birisiydi. İstanbul'dan uzakta olan şehir, kolaylıkla Meşrutiyet taraftarlarının merkezi haline gelmişti. Dolayısıyla İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin de önemli üslerindendi. Nitekim, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde (1908) mühim bir rol oynadığı gibi 31 Mart Vakası'ndan (13 Nisan 1909) sonra tahttan indirilen II. Abdülhamid de Selânik'teki Alatini Köşkü'ne yerleştirildi. Bilindiği üzere devrik padişah, Balkan Savaşı esnasında, şehir düşmeden bir hafta önce İstanbul'a getirildi.

Buraya kadarki genel girişten sonra savaşın sebepleriyle savaş öncesine kısaca değinmek yararlı olacaktır kanaatindeyiz. Küçük Balkan devletleri olan Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ Osmanlı Devletini Balkanlar'dan atmak istiyordu. Bu amaçla Sırbistan, Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılacak silah, top ve mühimmatı Meşrutiyet'in ilanından sonra, Ekim 1908'de Fransa'dan Messageries (Mesajeri) vapurlarıyla Selânik'e getirtmişti.<sup>6</sup> Bu savaş gereçleri Rumeli Demiryollarının bir şubesi olan Selânik-Üsküp Demiryolu<sup>7</sup> hattıyla Sırbistan'a taşındı. Osmanlı Hükümeti tarafından bunların geçişine izin verilmesinin temel sebebi ise Sırbistan'ın dostluğunu kazanmaktı.<sup>8</sup> İlk mühimmat geçişine Kamil Paşa Hükümeti (Ağustos 1908-Şubat 1909)<sup>9</sup> ikincisine ise, Fransız Sefaretinin aracılığı ile Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti tarafından (Şubat 1909-Nisan 1909, Mayıs 1909-Ocak 1910) izin verildi.<sup>10</sup> Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti tarafından, Sırbistan'a ait mühimmat geçişine izin verilmediği takdirde, Sırbistan'ın bu

<sup>6</sup> Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul, Dâhiliye Nezareti Mektûbi Kalemî (DH. MKT), 2652/7 (14.L.1326/09.11.1908); Rumeli Müfettişliği Umûm Evrâkı (TFR.I.U.M), 29/2832 (06.C.1327/25.06.1909). Lef 117, 120.

<sup>7</sup> Selânik-Üsküp Demiryolu hattı için bkz. Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yay., İstanbul 1993, s. 43-125.

<sup>8</sup> Fevzi Çakmak, *Garbi Rumeli'nin Suret-i Ziyai ve Balkan Harbi'nde Garb Cephesi Hakkında Erkân-ı Harbiye Mektebi'ndeki Konferansları*, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul (Basım tarihi yok), s. 7.

<sup>9</sup> Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, Prosopografik Rehber, İsis Yay. İstanbul 1999, s. 1-2.

<sup>10</sup> BOA, Babiâli Evrâk Odası (BEO), 3517/263705 (28.S.1327/21.03.1909); BOA, TFR.I.U.M. 29/2832 (06.C.1327/26.06.1909). Lef. 97.

mühimmatı Avusturya yoluyla geçireceği bilinmekteydi. Bu sebeple Sırbistan'a ait harp malzemelerinin Selânik yoluyla geçirilmesine izin verilmişti.<sup>11</sup> 1912 yılı Eylül ayı sonuna doğru Sırbistan'a ait yirmi vagon harp mühimmatı Üsküp'e ulaşmıştı. Bunlardan başka, savaş esnasında Selânik'te doksan bir vagon Sırbistan'a ait mühimmatın bulunduğu bildirilmiştir.<sup>12</sup>

Savaş öncesinde Osmanlı Devleti'ni zora sokan bir diğer gelişme de İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında yaşanan rekabetin artması ve iç siyasi çekişmelerin iyice ortaya çıkmasıydı. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı ile uğraştığı bir dönemde, bütün muhalifler Hürriyet ve İtilaf Fırkası etrafında toplandılar.<sup>13</sup> Bu durum iç siyaseti kaynama noktasına getirdi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyesi Arnavutlar, Arnavutluk'taki ayaklanmaları desteklemiş ve 22 Haziran 1912'de Manastır'da bazı ordu mensupları dağa çıkmıştı. Hükümet, ordunun siyasetle uğraşmasını önlemek için çalışmalara başlamıştı.<sup>14</sup>

Bu dönemde Selânik, Balkanlarda siyasetin merkezi olmuştur. Selânik'te askerlerin siyasetle uğraştığını gösteren işaretlerden birisi de Selânik'e atanan Mirliva (Tuğgeneral) Ferid Paşa'nın, Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta, idare-i örfiye (sıkıyönetim) ilan edilmesine rağmen, askerlerin hâlâ siyasetle uğraştığını, subayların Selânik Ordu Köşkü'nde ve Türkiye Otelinde gizli gizli toplantı yaptıklarını ifade etmesidir. Ferid Paşa, ayrıca, Kosova havalisinden komutan, subay ve askerlerin izinli veya izinsiz olarak Selânik'te başıboş gezdiklerini, bunun sebebini anlayamadığını; bunlara

<sup>11</sup> BOA, TFR.I.U.M. 29/2832 (06.C.1327/26.06.1909). Lef. 16. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908 Ekim ayı ile Balkan Savaşı başlayana kadar Selânik- Üsküp- Belgrat hattıyla Sırbistan, Osmanlı topraklarından askerî mühimmat geçirdi. Üçüncü Ordunun bu duruma itiraz etmesine rağmen siyasiler tarafından mühimmat geçirilmesine müsaade edildi. Sırbistan bu mühimmatı Fransız sefaretî vasıtasıyla geçirmeye muktedir oldu. Fransız üretimi olan toplar daha hafif ve daha seri ateşliydi. Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesinde bu topların etkisi büyük olmuş, hatta Sırbistan, Edirne kuşatması esnasında bu toplardan Bulgaristan ordusuna da göndermişti. Geniş bilgi için bkz; Salim Aydın, *Balkanların Acı Yüzü Basın Tarihinde Balkan Savaşları*, Yeditepe Yay., İstanbul 2013, s. 99-119.

<sup>12</sup> BOA, Hariciye Siyasi Kısım (HR. SYS), 1970/5 (26.8.1913). Lef. 17.

<sup>13</sup> Ali Birinci, *Hürriyet Ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yay., İstanbul 1990, s. 50-53., Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Genel Türk Tarihi*, VII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 360.

<sup>14</sup> BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 166/38 (11.B.1330/27.06.1912).

komutanların da ses çıkarmadığını, fırkaların siyasete girdiğini, Selânik'te çetelerin çoğaldığını vurgulamıştır.<sup>15</sup>

Selânik'te durum böyle iken, savaş başlamadan önce Vali Mehmet Nazım Paşa ve Kolordu Komutanı Hasan Tahsin Paşa<sup>16</sup> Selânik'e yeni atanmışlardı. Bu şartlar altında Selanik'in, Balkan müttefik orduları karşısında kendini savunması zaten mümkün gözüküyordu.

Yukarıda değinildiği üzere, Küçük Balkan hükümetleri savaşa başlamak için bütün hazırlıklarını tamamlamışlardı. Trablusgarp Savaşı'nın devam etmesinden dolayı bu fırsatın kaçırılmaması gerektiği söz konusu devletlerin hükümetlerince anlaşılmıştı. 1912 yılı Ekim ayı içerisinde savaşın ilan edilme sürecine girilmişti. Karadağ Hükümeti'nin savaş ilan ettiği 8 Ekim 1912 tarihinde, İstanbul'da, Hadi, Mahmut Şevket, Hurşit ve Pertev Paşalar ile I. Ordu Müfettişi ve Ordu Kurmay Başkanı Cevat Paşa'nın katıldığı bir toplantı yapılmıştı. Toplantıda Erkân-ı Harbiye Kurmay Başkanı Hadi Paşa, ordunun durumu hakkında geniş bilgi vermiş ve askerî heyet, "Osmanlı Ordusunun değil taarruz, savunma yeteneğini sağlaması bile güçtür"<sup>17</sup> sonucuna varmıştı. Diğer taraftan savaşın kaybedilebileceği, savaşın başladığı gün, en yetkili ağızlardan dile getirilmişti.

### Balkan Savaşı'nın Başlaması ve Selânik'in Teslimi

Hazırlıksız ve kaos ortamında savaşa giren Osmanlı Devleti, bir hafta içerisinde büyük kayıplar verdi. Osmanlı Kuvvetleri, Doğu cephesinde Cisri Mustafapaşa'dan itibaren geri çekilmeye başladı. Çatalca hattına ric'at edilerek savunma hattı oluşturuldu. Edirne'de Şükrü Paşa, yüz elli beş gün kaleyi savundu. Ancak açlık şehrin teslimini mecbur kıldı. Batı cephesinde

<sup>15</sup> Salim Aydın, *a.g.e.*, s. 283-285.

<sup>16</sup> Yanya'da doğmuş, İsmail Beyin oğludur. 14 Ocak 1873 tarihinde Harp Okulu jandarma sınıfına girmiş, mezun olduktan sonra ordunun çeşitli kademelerinde görev almış 7 Ağustos 1909 tarihinde tümgeneral olmuştur. 1876 Osmanlı-Sırp Savaşı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşı'na katılmıştır. Paşa hakkında daha geniş bilgi için bakınız: Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2004, s. 33-34.

<sup>17</sup> Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Harbi Kronolojisi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1999, s. 14.

ise, Sırp-İtalyan Savaşı yapıldı. Daha sonra Osmanlı askerleri Üsküp-Manastır yoluyla geri çekilerek Yunanlılara karşı Tesalya'da savaşı kaybetti. Bu esnada Yanya ve İşkodra Kaleleri savunma yapsalar da teslim olmak zorunda kaldılar.

Osmanlı Ordusunun hem doğu cephesinde hem de batı cephesinde savaşı kaybetmesi ve geri çekilmeye başlaması, Selânik'teki Avrupa devletleri konsolosları tarafından yakından takip ediliyordu. Bu sırada, Osmanlı askerleri Serfiçe'den de geri çekilmeye başlamıştı. Özellikle Kırkgeçit Muharebesi'nde büyük zayıflık verildi. Savaşın başlamasıyla birlikte Ali Nadir Paşa komutasındaki Ustruma Kolordusu, Garb Ordusu Komutanlığı tarafından, Sekizinci Kolorduya bağlanmıştı.<sup>18</sup> Bunun üzerine Sekizinci Kolordu Komutanı Hasan Tahsin Paşa 26 Ekim 1912 tarihinde Garb Ordusu Komutanlığına yazdığı telgrafta; Nasliç Redif Fırkasının dağıldığını, Kozane taburunun otuz sekiz, Serfiçe taburunun elli beş, Kayalar taburunun iki yüz kişi kaldığını, diğer taburların mevcutlarının da bunlara yakın olduğunu bildirmişti. Ayrıca, iaşenin temin edilemediğini, nakliyatın mümkün olmadığını, görevli askerlerin dağıldığını ve nakliye araçlarının da ortada kaldığını vurgulamaktaydı. Geriye çekilen Kolorduda felaketlerin artacağı, aynı durumda olan Ustruma Kolordusunun da Selânik'e çekilmesiyle, Selânik civarında başarı ihtimalinin düşük olduğuna dikkat çekmişti.<sup>19</sup>

<sup>18</sup> Ali İhsan Sabis, *Balkan Harbinde Neden Mağlup Olduk?* Hazırlayan: Hasip Saygılı, İlgili Kültür Sanat Yay., İstanbul 2014, s. 135.

<sup>19</sup> Mustafa Balcı, *Selânik Düştü Selânik'in Kaybediliş Öyküsü ve Hasan Tahsin Paşa'nın Savunması Sadık Ulvi, Tahsin Paşa Ordusu ve Selânik'in Teslimi Hasan Tahsin Paşa, İzhâr-ı Hakikat*, Kesit Yay., İstanbul 2010, s. 201-203., Balcı, Arnavutluk'ta Ferik Hasan Tahsin Paşa'nın yazmış olduğu yazma "İzhâr-ı Hakikat" nüshalarını kitaplaştırmıştır. Balcı, ilk olarak 2006 yılında, zikredilen bu yazma nüshaları, "Hasan Tahsin Paşa'nın Selânik Hatıraları" olarak neşretmiş, kitabın sonuna Hasan Tahsin Paşa'nın yazmış olduğu yazma nüshalara yer vermiştir. 2010 yılında ise, yukarıda künyesi verilen kitabı neşretmiştir. İlk kitaba ilave olarak, Sadık Ulvi'nin, "Tahsin Paşa Ordusu ve Selânik'in Teslimi" kısmını eklemiştir. Ayrıca: Selânik'in teslimi esnasında da Ustruma Kolordusunun, Sekizinci Kolorduya katılması ile ilgili bilgi, daha önce yapılan çalışmalarda fazla yer almadığından, Selânik'te sadece Sekizinci Kolordunun teslim olduğu yaygın bir kanaat haline gelmişti. Selânik'te teslim olan asker sayısının eksik hesaplanmasının nedeni, Ustruma Kolordusunun hesaba katılmamasından kaynaklanmaktaydı. Arşiv belgeleriyle iki kolordunun mevcudu ortaya konmuş, Selânik'te teslim olan asker sayısı ortaya çıkmıştır.

Sekizinci ve Ustruma Kolordularının, Selânik'e çekildiği sırada telgraf tellerinin kesik olduğu, haberleşmenin yapılamadığı, Drama Redif Taburu ve Naslıç Fırkası askerlerinin de yük hayvanlarını alarak firar ettikleri ortaya çıkmıştı.<sup>20</sup> Bu arada, Yenice Muharebesi'nin kaybedilmesiyle birlikte Selânik civarında savunma hattı oluşturulması kararlaştırılmıştı. Bir taraftan Yunan ordusu Selânik'e yaklaşırken Siroz (Serez) Redif Fırkası Kumandanı Naci Paşa'yı takip eden Bulgarlar da Langaza kazası yakınlarına gelmişti.<sup>21</sup> Bunun üzerine Vilayet İdare Meclisi ve Belediye Heyeti 4 Kasım 1912'de bir tezkere hazırladı. Bu tezkerede, içinde bulunulan durumun önemli ve acil olduğu, bir takım tedbir ve kararların alınması gerektiği ifade edilmekteydi. Hatta şehrin istilâ edilmesi, anlaşmalı teslimi ya da sonuna kadar savaşarak teslimi gibi seçeneklerin, göç ve büyük bir sefaleti beraberinde getirebileceğine de dikkat çekilmekteydi. İlk önlem olarak da, Topçu mevkiinde yapılan yığınaklar kaldırılmalıydı. Çünkü şehre yakın yerlerde savunma olur ve mermiler şehre isabet ederse, Selânik tamamen harap olacaktı. Ayrıca Selânik'e iltica eden 50 binden fazla muhacirle beraber yaklaşık 250 bin nüfusa ulaşan şehirde, halk perişan ve belki de külliye yok olacaktı. Bu durumdan en çok kadınlar ve çocuklar etkilenecekti. Asayiş tamamen bozulmuş olacağından, direniş fayda yerine zarar ziyan getirecekti. Bahsi geçen heyet, düşman ile savaş yapmanın uygun olmayacağına kanaat getirerek bu kararın Selânik'te bulunan seçilmiş vekiller, ulema, şeyhler, Müslümanlar ve gayrimüslim ruhani reisler ile bütün Osmanlı eşrafınca tasdik edildiğini beyan etti. Selânik İdare Meclisi ve Belediye Heyeti tarafından alınan kararın, valilik tarafından hızlı bir şekilde askeriyeye bildirilmesi talep edilmiştir. Zikredilen heyetler şehrin harap olmasına ve ahalinin mahvına izin verilmeyerek bu konuda gerekenin yapılması; aksi halde maddi ve manevi sorumluluğun mülkî ve askerî erkâna ait olacağını dile getirmişlerdi.<sup>22</sup>

<sup>20</sup> Mustafa Balcı, *a.g.e.*, s. 203.

<sup>21</sup> Sadık Ulvî, *Tahsin Paşa Ordusu Selânik'in Teslimi*, Sancakçıyan Matbaası, Dersaadet 1332, s. 12.,

Ulvî, eserinde "Selânik Nasıl Teslim Edildi?" başlığını açarak, "Tahsin Paşa Bulgar Fırkasının gelmekte olduğu fikrine kapılarak şehrin tesliminden başka bir çaresi kalmadığına karar verdi ve Yunanlılarla müzakerelere başladı. Zaten Yunanlılar bu teklifi sabırsızlıkla bekliyordu" ifadesine yer vermiştir. Bu ifadeler Ulvî'nin kendi görüşü olup, ileride ifade edileceği üzere, arşiv belgeleriyle örtüşmemektedir.

<sup>22</sup> Mustafa Balcı, *a.g.e.*, s. 214.

Vilayet yönetiminin aldığı bu kararlar, Selânik Valisi Nazım Paşa<sup>23</sup> vasıtasıyla Sekizinci Kolordu Komutanlığına bildirildi. Verilen cevapta ise; düşman ordusunun ilerlemekte olduğu, iki ordu arasında bir savaşın meydana gelebileceği, hangi ordunun kazanacağını kestirilemediği, savaşın aleyhimize dönmesi durumunda tezkerede belirtilen durumun uzak olmadığı vurgulandı. Aynı tezkere Ali Nadir Paşa'ya da gönderilmişti. Paşa, mevki komutanı<sup>24</sup> olarak Sekizinci Kolordu Komutanlığına yazdığı telgrafta; Vilayet Meclisi ile ahalinin duygu ve düşüncelerine valinin de katıldığını, savunma gücünün yetersiz olduğunu, harbe devam edilmesinin memleketin tahrip ve askerlerin de helâk olmasına yol açacağını bildiriyordu.<sup>25</sup>

Durum bu minvalde iken, 5 Kasım 1912 tarihinde Vilayet İdare Meclisi ve Belediye Heyeti ikinci kez toplandı ve bu toplantıya Mevki Komutanı Ali Nadir Paşa da katıldı. Alınan kararda; şehir civarında savunma yapılması ve savaş hattı oluşturulmasının, şehrin tahrip edilmesine ve halkın da helâk olmasına neden olacağı bir kez daha vurgulandı.<sup>26</sup> Bunun üzerine, Sekizinci Kolordu Komutanı Hasan Tahsin Paşa tarafından fırka komutanlarına birer tezkere yazıldı. Tezkerede, düşman ordusunun her taraftan ilerlemekte olduğu, Osmanlı Ordusu'nun direnmesinin bir fayda etmeyeceği ve devlet tarafından da bir fayda beklenmediği kanaati açıkça ortaya kondu. Paşa, savaştan vazgeçilmesi gerektiğini, Avrupalı büyük devletlere müracaat edilmek suretiyle Selânik Vilayeti'nden tebliğ edilen teslim olma talebi sonucunun bir iki gün içerisinde netleşeceğini bildirerek, teslim konusunda

<sup>23</sup> Nazım Paşa, yazdığı hatıratında vâlisi olduğu Selânik'in düşmesi ile ilgili bilgi vermemiştir. Nazım Paşa'nın anıları için bkz. *Selânik Vali-i Sabık Nazım Paşa'nın Hatıraları*, Arba yay., İstanbul 1992. Nazım Paşa, aynı zaman ünlü şair Nazım Hikmet'in dedesidir.

<sup>24</sup> Ali Nadir Paşa, Ustruma Kolordu Komutanı iken, Balkan Savaşı'nın başlaması ile Ustruma Kolordusu, Sekizinci Kolordu Komutanlığına bağlanmış, Ali Nadir Paşa da Mevki Kumandanı olarak atanmıştı.

<sup>25</sup> Mustafa Balcı, *a.g.e.*, s. 216-217.

<sup>26</sup> Mustafa Balcı, *a.g.e.*, s. 217-219., Bu tezkereye imza atanlar; Selânik Valisi Nâzım, Belediye Reisi: Osman Said, Tahrirât Müdürü: Emin, Metropolit: Niyâzis, Naib: Ali Himmet, Hahambaşı: Yâkûb, Belde müftüsü: Ahmed, Aza: İhsan, Aza: İbrahim Edhem, Aza: Hafız Hasan, Aza: Kostaki Halfo, Aza: Ahmet Râsim Kibaroglu Abdurrahman, Aza: Mişon İsmâ'il, Aza: Ali Râsim, Aza: Yako Gazar.

fırka komutanlarından görüş istedi.<sup>27</sup> Bu arada, 22. Nizamiye Fırka Komutanı Mirliya (Tuğgeneral) Ahmet Tevfik, 14. Nizamiye Komutanı Mirliya Vefâlı Galip, Selânik Redif Fırkası Komutanı Mirliya Muhittin, Naslıç Redif Fırkası Komutanı Miralay (Albay) İsmail Hakkı, Drama Redif Fırkası Komutanı Mirliya Süleyman Paşa da konuyla ilgili görüşlerini iletmışlerdi. Komutanlar, kendilerine bağlı kuvvetlerin, Hasan Tahsin Paşa'nın bahsettiği durumlardan farklı olmadığını vurgulayarak, neticede kolordunun vereceği karara tâbi olacaklarını bildiriyorlardı.<sup>28</sup>

Bu arada, Rusya, Avusturya ve İngiltere konsolosları Selânik Mevki Redif Komutanı Mirliya Muhittin Paşa'yı ziyaret etmişlerdi. Paşa'nın ifadesine göre, zikredilen konsoloslar, şehirde savaş esnasında meydana gelebilecek kötü olaylara karşı kendi vatandaşlarını uyardıklarını, ancak Sekizinci Kolordunun Vardar civarında mağlup olması halinde askerlerin Selânik'i sığınak olarak göreceklarını, bu durumun ise büyük bir kargaşaya neden olabileceğini vurgulamışlardı. Konsoloslar, ecnebilerin güvenliği sağlanmadığı takdirde bu durumdan şehrin valisi ve komutanların mesul olacağını da ifade etmişlerdi.<sup>29</sup> Tahsin Paşa, cevap olarak, Selânik'te gerekli tedbirlerin alındığını, fakat şehirde yabancıların ve yabancı müesseselerin fazla olmasından dolayı, şehri koruyan rediflerin her taraftan gelen insanların asayişini sağlayamayacağını bildirdi.<sup>30</sup> Bu şartlar altında, hem askerî yetersizlik hem de konsolosların baskısı sonucunda Yunan ordusuyla bir teslim protokolü yapılmak zorunda kalındı. Protokol 8 Kasım 1912 tarihinde, Selânik'te Yunan Prensini delegeleri V. Dusmanis, J. Metaksas ile Sekizinci Mürettep Ordusu Komutanı Hasan Tahsin Paşa tarafından imzalanmıştır. Toplam on altı maddeden oluşan bu protokole göre;

<sup>27</sup> Mustafa Balcı, *a.g.e.*, s. 220., Paşa, telgraf tellerinin kopuk olmasından dolayı haberleşmenin gerçekleşemediğinden, Kolordudaki olumsuz durumlardan bahsetmiştir. Ona göre ordunun, Selânik civarında düşmana karşı koyacak bir ruh hali kalmamıştı. Meydana gelen çatışmalarda subayların ve askerlerin dirençleri kırılmıştı. Askerler savaş yapılan yerlerden her şeyini bırakarak ve hatta yük hayvanlarını alarak kaçmıştı. Mark Mazower, *Selânik: Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007, s. 304.

<sup>28</sup> Komutanların, Sekizinci Kolordu'ya yazdığı telgrafların ayrıntıları için Mustafa Balcı, *a.g.e.*, s. 222-227.

<sup>29</sup> Salim Aydın, *a.g.e.*, s. 381., Mustafa Balcı, *a.g.e.*, s. 227-228.

<sup>30</sup> Mustafa Balcı, *a.g.e.*, s. 227-228.

1. Osmanlı askerlerinin silahları kendileri tarafından bir depoya konulacak, silahların korunması Yunan Hükümeti'nin mesuliyetine bırakılacaktır. Bu kısım ile ilgili bir zabıt varakası düzenlenecektir.

2. Osmanlı askerleri kısmen Karaburun'da kısmen Topçu kışlasında iskân edilecek ve askerlerin iâşesi Yunanistan'a bırakılacak olan Selânik Belediyesi tarafından karşılanacaktır.

3. Selânik şehri sulhun akdine kadar Yunan ordusu tarafından işgal edilecektir.

4. Bütün erkân, ümera-i askerîye ve zabitan kılıçlarını muhafaza edecek ve Selânik'te serbest dolaşabileceklerdir. Zikredilen ümera-i askerîye ve zabitan muharebe devam ettiği müddetçe ne Yunan ordusuna ne de onun müttefiklerine karşı silah kullanmayacaklarına söz vermişlerdir.

5. Vilayetin erkân-ı me'murin-i mülkiyesi ve saire memurlar serbest olacaktır.

6. Jandarma ve polisler silahlarını taşıyacaklardır.

7. Karaburun'da silahlarını bırakmış Osmanlı askerleri burada ikamet edeceklerdir. Karaburun'daki toplar ve mühimmat Osmanlı ordusu tarafından iptal edildikten sonra Yunan ordusu bu topları ve mühimmatı muhafaza edecektir.

8. Birinci maddenin muhteviyatı 27 Teşrin-i evvel 1328 (9 Kasım 1912) Cumartesi gününden itibaren iki gün içerisinde icra olunacaktır. Zikredilen müddet Yunan ordusu başkomutanının izniyle uzatılabilecektir.

9. Bu vaziyet sulhün akdine kadar devam edecektir.

10. Osmanlı jandarma ve polis memurları yeni bir karar alınıncaya kadar vazifelerine devam edeceklerdir.

26 Teşrin-i evvel 1328 (8 Kasım 1912)

Protokolün zeyli ise şöyledir:

1. Yunan ordusundan iki tabur bugün öğleden sonra (27 Teşrin-i evvel 1328/9 Kasım 1912) Selânik'e girecekler ve piyade kışlasında iskân edileceklerdir.



2. Osmanlı askerlerinin ve hayvanların iâşesi belediyenin düzenli yardımıyla Yunan Hükümeti tarafından temin edilecektir. Bu maksadı temin için lazım olacak masraflar Yunan Hükümetine aittir.

3. Osmanlı askerlerinden üç bin kişi, diğer Osmanlı askerlerinin silahlarını almak için silahlı bırakılacaklardır. Zikredilen askerlerin silahları alındıktan sonra bunlar dahi silahlarını bırakacaklardır. Depoya bırakılan silahların temizliği Yunan ordusu marifetiyle yapılacaktır.

4. Silahları alınmış askerin emlak ve mallarına, köylülerin dahi emlak ve mallarına çeteler tarafından taarruz edilmemesi, müttefik orduları tarafından bunlara riayet edilmesi için Yunan başkomutanı tarafından kesin emir verilecektir.

5. Yerli halkın âdetlerine, göreneklerine, bu halkın mezheplerine riayet edilmesi için mesai sarf edilecek ve kesin emirler verilecektir. Bütün mezheplerin rûhâniyye mahkemeleri vazifeye devam edeceklerdir.

6. Rûsûmat (Gümrük) idaresi Yunan ordusunun kontrolü altında yeni bir karar alınıncaya kadar hizmete devam edebilecektir. Düyûn-ı Umûmiyye (Umûmî Borçlar) ve Duhan (Tütün) Reji idareleri dahi aynı suretle vazifelerini yerine getireceklerdir.<sup>31</sup>

Protokol imzalandıktan sonra 9 Kasım Cumartesi günü Prens Konstantin komutasındaki Yunan ordusu şehre girdi.<sup>32</sup> Ancak Yunanlılar yukarıda bahsedilen protokol hükümlerini yerine getirmiyordu. Bu nedenle, Hükümetten, Hariciye Nezaretine gönderilen tezkerede, Selânik'in teslim olması için Hasan Tahsin Paşa ile Yunan komutanı arasında yapılan protokole Yunanlıların uymadığı ve ayrıca Hasan Tahsin Paşa ve efradını Yunanistan'a götürmek istediklerinden şikâyet edildi.<sup>33</sup> Paşa tarafından, Selânik Avusturya

<sup>31</sup> Mustafa Balcı, *a.g.e.*, s. 228-230., Nuri Yavuz, *Türk Arşiv Belgelerine Göre Birinci Balkan Harbi*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, s. 181-182., Yavuz, antlaşma maddelerini, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı arşivinden almıştır. Yavuz, Nuri; "Birinci Balkan Harbi ve Selânik'in Kaybı", *Gazi Akademik Bakış*, sayı:2, Yaz 2008, s. 139-154. Sadık Ulvî, *a.g.e.*, s. 13-15.

<sup>32</sup> Leon Sciaký, *Elveda Selânik* çev. Ünal Eriş-Osman Çetin Deniz Tekin, Varlık yay., İstanbul 2006, s. 229.

<sup>33</sup> BOA, HR. SYS. 1970/4 (21.12.1912). Lef. 7.

Konsolosu vasıtasıyla İstanbul'daki Avusturya Sefaretine telgraf gönderilerek bu telgraf Hariciye Nezaretine verilmiş ve gerekli olan siyasi teşebbüslerin acilen yapılması talep edilmiştir.<sup>34</sup> Sadaret ise, daha sonra Hariciye Nezaretine gönderdiği tezkerede, protokolün siyasilere teşebbüsüyle imzalandığını dolayısıyla, protokole riayet edilmesi gerektiğini vurgulayarak<sup>35</sup> bu konuda Hariciye Nezaretinin hemen teşebbüse geçmesini<sup>36</sup> ve protokol hükümlerinin muhafaza edilmesini istemiştir.<sup>37</sup> Bu konuda ayrıca Almanya Sefaretine de tebligat yapılmış, alınan cevapta ise Yunan Hükümetinin gelişmeden haberdar edildiği bildirilmiş,<sup>38</sup> gerekirse tekrar girişimde bulunması uygun görülmüştür.<sup>39</sup> Bunun üzerine Yunan Hükümeti, Almanya Sefareti kanalıyla, Yunanlıların protokol hükümlerine riayet etmediği yolundaki iddialara “Bâb-ı Âlî'nin asla hak ve salahiyetinin bulunmadığını,” dahası Selânik'teki Osmanlı Jandarma Heyetinin,<sup>40</sup> protokolde bulunan şartlara aykırı olduğu cevabını vermiştir.<sup>41</sup>

### Selânik'in Tesliminden Sonra Askerlerin Anadolu'ya Nakilleriyle İlgili Girişimler

Selânik'in tesliminden sonra Osmanlı Hükümeti teslim olan ordu mensuplarının Anadolu'ya nakilleri için çalışmalara başlamış, bu konuda, Sadrazam Kamil Paşa imzalı tezkere Hariciye Nezaretine gönderilmişti. Buna göre, Yunan donanmasının sahillerde dolaşması, Midilli ve Sakız adalarının işgal altında olmasından dolayı fazla jandarmanın Aydın vilayetine gönderilmesi ve ayrıca Selânik'teki jandarmaların nakliyat kanununa göre nakillerinin yapılması için teşebbüslerin başlatılması istenmiştir.<sup>42</sup>

<sup>34</sup> BOA, BEO. 4114/308645 (13.Z.1330/23.11.1912).

<sup>35</sup> BOA, BEO. 4117/308704 (15.Z.1330/25.11.1912).

<sup>36</sup> BOA, HR. SYS. 1970/4 (21.12.1912). Lef. 14.

<sup>37</sup> BOA, HR. SYS. 1970/4 (21.12.1912). Lef. 27

<sup>38</sup> BOA, BEO. 4128/309596 (12.M.1331/21.12.1912)., BOA, HR. SYS. 1970/4 (21.12.1912). Lef. 5.

<sup>39</sup> BOA, HR. SYS. 1970/4 (21.12.1912). Lef. 25.

<sup>40</sup> Selânik'in tesliminden sonra Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen, Selânik'teki Osmanlı askerlerinin sevk ve idaresini yürütmekle görevli jandarma umumi müfettişliğinin, başında Alman Buman (Bauman) Paşa bulunmaktadır.

<sup>41</sup> BOA, HR. SYS. 1970/4 (21.12.1912). Lef. 37.

<sup>42</sup> BOA, HR. SYS. 1970/3 (28.11.1912). Lef. 11.

Bu arada, Sadaret tarafından Selânik'ten gelecek jandarmalar için Adana ve Eskişehir'de gerekli tedbirlerin alınması, bu esnada muhtemel olumsuzluklara asla izin verilmemesine dair Adana, Hüdavendigâr (Bursa) Vilayetlerine ve Harbiye Nezaretine gerekli tebligat yapılmıştır. Fransa sefi-riyle hemen müzakere yapılarak Selânik'teki jandarmalardan bin neferin Adana'ya, beş yüz neferin Halep'e ve beş yüz neferin de Aydın'a nakil edileceği ifade edilmiştir.<sup>43</sup> Bu durumda, Selânik'ten gelen efradın Adana ve İzmir'e gönderilmesi, fazla olanlar ile dağınık halde Rumeli'den gelen efradın artan mevcutlarının lüzum görülen kıtalara kaydedilmesi ve bu efradın istihdam edilebilmeleri için Rumeli alayları tahsisatından ihtiyaçlarının karşılanması, geri kalanların masrafları hakkında ise acil karar alınması istenmiştir. Bu sırada, Rumeli'den dağınık halde peyderpey gelmekte olan efradın Anadolu'da ihtiyaç duyulan yerlere sevk ve istihdamları zaruri görülmüştür. Bu nedenle, İzmir'e beş yüz mürettep nefer ayrıldıktan sonra, kalan fazla neferlerin Şark Vilayeti Jandarma Alaylarına gönderilmesi uygun bulunmuştur.<sup>44</sup>

Harbiye Nezareti'ne göre, Selânik'te kalan askerlerin nakli için Hilâl-i Ahmer (Kızılay) gemisi bulunmamaktaydı ve vaktin geçmesi, askerlerin bir türlü nakil edilememesinden dolayı da yaralılar Selânik'te sefaletle düşeceklerdi. Ayrıca Hilâl-i Ahmer gemisi iki iskele arasında işlerken Yunan donanması tarafından görüleceğinden askerlerin nakli için, işgal kuvvetleri komutanından “nakliye müsaadesi” alınması durumunda tarafsız devlet gemileri Osmanlı askerlerini taşıyabilecekti. Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilecek elçi heyeti de gemi kiralama ve tedarik işlemlerini başlatabilecekti.<sup>45</sup>

Neticede askerlerin getirilmesi için çalışmalar başlamış, Selânik'te şiddete maruz kalan, tedavisi yapılamayan, yiyeceği olmayan<sup>46</sup> bin sekiz yüz kadar yaralı askerın İzmir'e nakledilebilmeleri için Mısır Hilâl-i Ahmer'inin<sup>47</sup>

<sup>43</sup> BOA, HR. SYS. 1970/3 (28.11.1912). Lef. 18.

<sup>44</sup> BOA, BEO. 4134/309984 (5.S.1331/13.1.1913).

<sup>45</sup> BOA, HR. SYS. 1970/3 (28.11.1912). Lef. 1.

<sup>46</sup> Şehrin tesliminden sonra, 15 Kasım 1912 tarihinde aç kalan Türk askerlerine Fransız albayının kızı ekmek ve su vermek istemiş, Yunan askerleri ekmek ve su verilmesini engellemiş, hatta Fransız albayın evini dahi taşlamışlardır. Bakınız: Stephane Lauzanne, *Uçurumun Kenarındaki Türkiye I. Balkan Savaşı ve Çekilen Acılar*, çev. Teoman Tunçdoğan, Bilişim Yay., 2005, s. 84-88.

<sup>47</sup> Mısır Hilâl-i Ahmer'in, Balkan Savaşları'nda yaptığı yardımlarla ilgili bakınız. Mehmet Korkmaz, “Balkan Harbi'nde Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Türkiye'ye Yönelik

İstanbul'daki temsilcisi tarafından Reis Nüzzar Paşa'ya bir telgraf çekildi. Savaşın başlaması ile Süveys'te bulunan Kızılırmak Vapuru'yla Selânik'teki yaralıların İzmir'e nakli için Osmanlı Hükümeti Atina Hükümetine müracaat etmişti. Bahriye Nezareti tarafından da masraflarının Yunan Hükümeti tarafından karşılanması gerektiği ifade edilmişti.<sup>48</sup> Hariciye Nezareti'nin Dâhiliye ve Bahriye Nezaretlerine gönderdiği tezkereye göre, yaklaşık bin dört yüz kişi olan jandarma ve aileleri Yunan bandıralı bir vapurla İzmir yakınlarındaki Kuşadası'na getirilecekti.<sup>49</sup> Ancak, Yunanistan'daki Almanya sefaretine göre ise, Yunanistan'ın bahsi geçen jandarmaları Kuşadası'na göndermek gibi bir niyetinin olmadığı, hatta jandarmaları harp esiri olarak Dimetokal gemisiyle Yunanistan'a sevk edecekleri Yunan Hariciye Nezareti tarafından kendilerine bildirilmişti.<sup>50</sup> Sonraki dönemlerde Selânik'te toplanan bin yedi yüzden fazla jandarma efradı ile otuz altı subayın Kuşadası'na nakilleri esnasında Fotoğlu Vapuruna bindirildikleri sırada, Yunan askerleri tarafından eşyalarının incelendiği ve birkaç ustura ile para çantasının çalındığı, Selânik Jandarma Müfettişi Fulon Bey'in, Jandarma Umumî Müfettişi Buman Paşa'ya gönderdiği bir mektuptan anlaşılmıştı.<sup>51</sup>

Bu arada Selânik Jandarma Alay komutanlığında görevliyen, şehrin işgali üzerine İstanbul'a gelen Binbaşı Hüsnü Bey, Selânik jandarma komutanlığı tarafından gönderilen raporu Dâhiliye Nezaretine ulaştırmıştı.<sup>52</sup> Bu rapora göre; Sekizinci Kolordu Komutanı Hasan Tahsin Paşa'nın Yunan Ordusu Başkomutanıyla yaptığı mukavele gereğince, jandarma, subay ve askerlerin genel sulh olana kadar görevlerine devam edecekleri kabul edilmekteydi. Fakat Prens Konstantin tarafından Selânik Jandarma Kumandanlığı polis müdüriyetine tayin edilen mirliva tarafından bunların görevlerine son verildiği anlaşılmıştı. Aynı zamanda Yunan askeri tarafından

---

Sağlık ve İnsani Yardım Faaliyetleri”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATESE) Daire Başkanlığı Yay., Sayı: 20, Ağustos 2012, s. 1-24.

<sup>48</sup> BOA, HR. SYS. 1970/3 (28.11.1912). Lef. 16.

<sup>49</sup> BOA, HR. SYS. 1970/4 (21.12.1912). Lef. 1.

<sup>50</sup> BOA, HR. SYS. 1970/4 (21.12.1912). Lef. 20.

<sup>51</sup> BOA, BEO. 4134/310003 (5.S.1331/13.1.1913), BOA, HR. SYS. 1970/4 (21.12.1912). Lef. 23.

<sup>52</sup> BOA, HR. SYS. 1970/3 (28.11.1912). Lef. 34.

birkaç karakol basılarak, buralardaki Osmanlı askerlerinin silahları ve eşyaları alınarak jandarmalar dışarı çıkarılmıştı. Bu konuda Selânik'teki Osmanlı yetkilileri tarafından karakolların ve askerlerin durumu ile ilgili olarak bazı girişimler yapılmasına rağmen bir netice alınamamıştı. Bilakis, günbegün karakollara Yunan askerleri tarafından el konulmuş, daha sonra Kavala ve Manastır alaylarıyla Selânik alayına mensup taburlardan devreden iki bine yakın jandarma efradı bir araya toplatılmıştı.

Bu karakollar basıldığı zaman efradın üzerlerinde bulunan paralar dahi gasp edilerek yağmalanmış, karakollardaki efrad iki üç gün aç ve ayakta bekletilmişti. Jandarma Müfettişi Fulon Bey'in ciddi teşebbüsleri neticesinde askerler üç mahallede birleştirilmiş, ancak ekmekleri verilmemiş, hiçbir nefer bulunduğu yerden on adımdan fazla atamamıştı. Bu şekilde şehir, Bulgar ve Yunan askerleri, vapurları ve komitalar (eşkıyalar) tarafından tutulmuştu. Görevde bulunan subay, jandarma ve askerlere verdikleri zararlar büyük boyuttaydı. Şöyle ki bazı subayların evlerine dahi girilmiş, eşyaları yağma ettirilmiş, birkaç komitacının süngüleri altında ve halkın huzurunda hükümet binasına getirilmiş, birkaç subayın da kılıçları parçalanmıştı. Son olarak da subayların, jandarma süvarilerinin bütün takımları ve hayvanları toplanmış, bu mevzu ile ilgili düzenlenen defter Jandarma Müfettişi Fulon Bey'e verilmişti. Selânik'in tesliminin üçüncü günü de Jandarma Komutan Vekili Erkan-ı Harp Kaymakamı (Kurmaya Binbaşı) Şevki Bey'in evi basıldı. Artık Selânik'te bulunmanın mümkün olmadığı anlaşıldığından, efradın Kuşadası'na sevkleri için Fulon Bey yoğun uğraş içine girmişti.<sup>53</sup>

Bu şekilde her geçen gün Selânik'te toplanan jandarma sayısı artarak sayı iki bin dört yüze ulaşmış; ancak, bu kişilerin Kos Adası'na gitmeleri önceleri Yunanlılar tarafından engellenmişti. Engellerin ortadan kaldırılmasıyla Selânik'ten kalkacak olan Gabutufil adındaki Yunan vapuruyla jandarmaların Osmanlı hizmetinde bulunan Fransız jandarma subayı Roks Bey refakatiyle gönderilecekleri, subay ailelerinin de vapura bindirileceği duyurulmuştu. Bu sırada anlaşma şartlarının uygulanmadığı, erzak kıtlığının bulunduğu, jandarmaların elbiseleri çalınmış olduğundan kıyafetlerin

<sup>53</sup> BOA, HR. SYS. 1970/3 (28.11.1912). Lef. 32.

de eksik olduğu Hariciye Nezaretine tebliğ edildi.<sup>54</sup> Hariciye Nezareti ise esir askerlerin kaput ihtiyaçlarının Selânik Almanya Konsolosluğu tarafından karşılanacağını bildirdi.<sup>55</sup> Rumeli jandarma alaylarının teslim olmasından sonra, Selânik'te toplanan jandarmaların bir kısmı etrafa dağılmış, bir kısmı Kos Adası'na gitmiş, bir kısmı Selânik'te kalmıştı. Ayrıca Selânik'e halen gelmekte olan subaylar ve askerler de vardı. Otuz bir subayın ise hâlâ Selânik'te bulunduğu ve bunlara maaşları verilmediği müddetçe hareket edemeyecekleri, Selânik'teki Fransız jandarma müfettişi Fulon Bey tarafından bildirilerek, bunların maaşlarının ödenerek bir an önce İzmir'e nakledilmeleri uygun görülmüştü.<sup>56</sup>

Sadrazam Kamil Paşa tarafından Hariciye Nezaretine yazılan 28 Kasım 1912 tarihli tezkerede; Selânik'e sonradan gelmiş olan Müslüman muhacirler ve Osmanlı askerleri için girişilen mezalimin artık tahammül edilemez olduğu ve camilerin dahi soyulduğu ifade edilmiştir. Yunan Hükümeti tarafından Osmanlı askerlerine ve muhacirlerine iki günde bir defa dağıtılan ekmeğin küflü, yeşil bir renkte olduğu ve bu bozulmuş ekmekleri askerlerin mecburiyetten yemek zorunda kaldıkları ve muhacirlerin dizanteriye yakalandıklarına ecnebler dahi şahit olmuştu.<sup>57</sup> Selânik'te, Yunanlıların Müslümanların ırz, namus, can ve mallarına yönelik saldırıları, bazı Avrupalı konsoloslar aracılığı ile ancak yirmi gün kadar ertelenebilmişti. Fakat daha sonra bu mezalim devam etti.<sup>58</sup> Selânik'te Yunan ve Bulgar askerlerinin, oradaki Osmanlı askeri, jandarma ve halkına yaptıkları mezalime dair, Jandarma Müfettişi Fulon Bey tafsilat vermiş, bu durum Jandarma Umumî Müfettişi Buman Paşa'ya gönderilen mektupta ortaya konmuştur. Bir ecnebi olarak Fulon Bey'in mektubu Harbiye Nezareti tarafından önemli bulunmuştu. Bu konuda Avrupalı devletlerin teşebbüste bulunması, insaniyet namına muhtelif kanunlarla bu tür mezalimlerin bir an evvel durdurulması

<sup>54</sup> BOA, BEO. 4141/309296 (7.M.1331/17.12.1912).

<sup>55</sup> BOA, BEO. 4132/309835 (2.S.1331/10.1.1913).

<sup>56</sup> BOA, BEO. 4133/309965 (4.S.1331/12.1.1913), BOA, HR SYS 1970/4 (21.12.1912). Lef. 33., Nitekim Osmanlı Bankası vasıtasıyla buradaki jandarmaya bin lira gönderildi.

<sup>57</sup> BOA, HR. SYS. 1970/3 (28.11.1912). Lef. 38., Gilles Veinstein, *Selânik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı* çev. Cüneyt Akalın, İletişim yay., İstanbul 2001, s. 263.

<sup>58</sup> BOA, HR. SYS. 1970/3 (28.11.1912). Lef. 38.

talep edilmekteydi. Özellikle jandarmaların hızlı bir şekilde hepsinin nakledilmeleri, ayrıca subay ve efrad haklarının sağlanarak mukavele hükümlerinin uygulanması Avrupa devletlerinden istenmişti.<sup>59</sup> Yunan ve Bulgar askerlerinin Selânik'te yaptıkları mezalime dair Jandarma Müfettişi Fulon Bey imzalı raporun ecnebi gazetelerinde yayınlanmasının da mahzurlu olmadığı Osmanlı Hükümeti tarafından beyan edilmişti.<sup>60</sup>

### Selânik'te Teslim Olan Subay ve Askerlerin Bir Kısımının Yunanistan'a Gönderilmesi

Bir taraftan Selânik'teki Osmanlı askerlerinin nakli için çalışmalar devam ederken, diğer taraftan da Yunanlılar Selânik'teki Osmanlı subaylarından üç yüz kadarını Yunanistan'a göndermişti. Bu durum Jandarma Müfettişi Fulon Bey ve İngiliz konsolosu tarafından protesto edilir.<sup>61</sup> Yunan Hükümetinin yapılan antlaşmaya uymaması, Osmanlı subaylarına esir muamelesi yapması Atina'daki Almanya Sefareti vasıtasıyla birçok defa protesto edilmiş; son protesto da 20 Kasım 1912'de yapılmıştır. Ayrıca, Osmanlı Hariciye Nezareti, Yunan Hükümetinin anlaşma hükümlerine uymaması halinde, Osmanlı ülkesinde ikamet eden Yunanistan tebaasına karşı da benzer şekilde sert tedbirler alınacağını Almanya Sefaretine bildirmişti.<sup>62</sup>

Selânik'teki Almanya Konsololuğu tarafından İstanbul'daki Almanya Sefaretine gönderilen Kasım 1912 tarihli raporda, Selânik'teki Yunan Kuvvet Komutanlığının birkaç konsolosun tavsiyesi üzerine, Selânik'te esir muamelesi gören ve Osmanlı subaylarının, münferit bir halde İzmir veya Suriye'ye gönderileceği kaydedilmişti.<sup>63</sup>

23 Kasım 1912 tarihinde Selânik'teki jandarmaların durumlarıyla ilgili düzenlemelere görevli olarak katılan Fransız subayı Roks Bey tarafından Jandarma Umumî Müfettişi Buman Paşa'ya yazılan yazıda; Macera vapuruyla İstanbul'a gidecek Osmanlı askerlerinin olduğu, bu vapurda aynı

<sup>59</sup> BOA, BEO. 4121/309028 (27.Z.1330/7.12.1912).

<sup>60</sup> BOA, BEO. 4123/309199 (4.M.1331/14.12.1912).

<sup>61</sup> BOA, HR. SYS. 1970/3 (28.11.1912). Lef. 26.

<sup>62</sup> Aynı belge.

<sup>63</sup> BOA, HR. SYS. 1970/3 (28.11.1912). Lef. 40.

zamanda İzmir'e gönderilecek iki yüz jandarmanın bulunduğu bildirilmişti. Jandarmalar Yunanlıların sözlerine itibar etmediklerini, askerlerin gönderilmeleriyle ilgili görev yapan Fulon Bey ya da Roks Bey'den birisinin kendileriyle İskalanova'ya kadar gelmeleri halinde gemiye bineceklerini beyan etmişlerdi. Fulon Bey bu durumu, Yunan memurlarının yanında şiddetli bir şekilde protesto etmiş, şehrin teslimi sırasında imzalanmış protokole rağmen jandarmaların hürriyetlerinin ayaklar altına alındığını ve adeta harp esiri muamelesi gördüklerini dile getirmiştir.

Diğer yandan, Yunan ve Bulgar ordularının Selânik'e gelmelerinden sonra, şehir hastalık kaynağı olmuş, sağlık açısından vaziyet endişe verecek bir duruma gelmişti. Şehre yerleştirilmiş her türlü vasıttan yoksun yaklaşık 40 bin muhacirin çoğunluğu tifo, kızıl (skarlatin) ve çiçek hastalığına yakalanmış, Selânik Belediyesi tarafından yeterli yardım yapılmayınca da muhacirler çok kötü duruma düşmüştü. Bu olabildiğince kötü şartlardan muzdarip olan muhacirlerin bir kısmı, kendilerine bir saldırı yapılmaması halinde geldikleri yerlere geri dönebileceklerini dile getirmiş, diğer bir kısmı da Anadolu'ya göç etmeyi talep etmişti. Muhacirler Selânik'ten ayrılmazlar ise hastalıklar çok artacağından, durum daha da vahim bir hal alacaktı. Yunan Hükümeti şehri tehdit eden bu büyük tehlike karşısında o ana kadar bir teşebbüste bulunmamıştı. Selânik teslim olduktan sonra teslim olan askerler hâlâ Büyükkaraburun ve Topçular civarındaki çadırlarda ikamet etmekteydi. Bu askerlere verilen erzak çok yetersiz olduğundan,<sup>64</sup> birçok asker de açlıktan ölmüştü. Hastanelerde bulunan Müslüman askerler de benzer durumdaydı; eğer bunlara müdahale edilmezse bütün askerler kaybedilecekti. Jandarmaların da akıbeti aynı şekildeydi. Yunanlıların mağlup olanlara yaptıkları, insanlığı şaşkına çevirecek cinstendi ve bu yüzden de umumun nefretini üzerlerine çekmişlerdi.<sup>65</sup>

Yukarıda ifade edildiği üzere, Selânik'in tesliminden sonra Fransız subaylarından Roks Bey tarafından Buman Paşa'ya gönderilen yazı Harbiye Nezareti vasıtasıyla Meclis-i Vükelada değerlendirilmişti. Değerlendirmede, Protokol zeylinde askerinin Yunan Hükümeti tarafından işesinin karşılan-

<sup>64</sup> Rena Molho, *Selânik Yahudileri 1856-1919 Özel Bir Cemaat*, çev. Panayot Abacı, Bağlam Yay., İstanbul 2005, s. 232-233.

<sup>65</sup> BOA, BEO. 4121/309025 (27.Z.1330/7.12.1912).



cağı açıklanmış olmasına rağmen birçok askerin açlıktan öldükleri söyleniyordu. Osmanlı Hükümeti, Yunanlılar tarafından yapılan mezalim hakkında bir ecnebi subay tarafından gönderilen tahriratın en güzel vesika olduğunu ve bu vesikadan iyi bir şekilde istifade edilmesinin gerekli olduğunu belirtmişti. Roks Bey tarafından gönderilen evrakın, her tarafta neşredilmesi ve birer suretinin İstanbul'daki yabancı sefirlere gönderilmesi hükümet tarafından talep edilmişti. Aynı zamanda Makedonya ahalisine de mezalim yapıldığı vurgulanmıştı. Daha önce de belirtildiği üzere, şehrin tesliminden sonra anlaşma maddelerine uyulmamış, asker ve subaylar harp esiri muamelesi görmüş, 504 Osmanlı subayı ve 1.100 Osmanlı askeri Yunanistan'a sevk edilmişti. Münferit bir şekilde Selânik'te ikamet eden Osmanlı subayları ise, tutuklanarak üzerlerinde bulunan paralar kısmen alınmıştı. Yunanistan Hükümeti'nin teslim şartlarına uymaması üzerine subayların merkez kumandanlığına müracaatla sevklerini talep etmelerinin kendileri için daha iyi olacağı beyan edilmiş ise de bazıları Selânik'te kalmayı tercih etmişlerdi. Bazı subayların Selânik'te kalma istekleri üzerine, bu subaylar Yunan askeri ve Girit jandarması tarafından çarşı ve evlerde tutuklanmıştı.<sup>66</sup>

Bu arada, Ustrumca Müdde-i Umumisi (Savcı) ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın mebus adayı Yusuf Bey de izlenimlerini Sadaret'e göndermiştir. Bu izlenimlerinde; Selânik'te kaldığı müddet zarfında Selânik halkına Bulgarların yaptıkları mezalime, konsolosların ve ecnebi gazetelerinin dikkatini çekmek istemiştir. Yusuf Bey, Selânik'te halkın durumunu görmek ve kimsesiz ailelere ekmek dağıtmak için İngilizlerden bir heyetin görev vaadi üzerine Yunanistan'a hareket etmişti. Yoldaki izlenimlerini anlatan Yusuf Bey, Golos'ta bir gün ikamet etmiş, iki bine yakın Osmanlı esirinin bulunduğu kışlayı gezmiş ve esirlerin Yunanlıların gözetiminde dışarıya çıkmakta serbest olduklarını, kışlada istirahat ettiklerini müşahade etmiştir. Yusuf Bey, Golos'tan Halkidikya'ya gitmiş, burada Ustrumca Redif Alayı Komutanı Miralay (Albay) Necip Asım Bey ve zor durumda olan subayları da görmüştü. Necip Asım Bey ve subayların kendi masraflarını kendileri karşılaması dolayısıyla, Yunan Hükümeti'nden şikâyetçi oldukları ve paralarının kalmadığı vurgulanmıştır.

<sup>66</sup> BOA, BEO. 4124/309297 (7.M.1331/17.12.1912).

Yusuf Bey, Atina'ya yirmi dakika mesafedeki Kaliyarmo kazasına ulaştığında Aksion Otel'inde bulunan On Dördüncü Nizamiye Fırkası Komutanı Mirliiva (Tuğgeneral) Galip Paşa ve eşini de ziyaret etmiştir. Buradaki esirler de masraflarını kendileri karşılamakta, Yunan Hükümeti tarafından esirlerin masraflarının karşılanacağı vaat edildiği halde henüz bu vaat gerçekleşmemiş ve bu durum subayları sıkıntıya sokmuştu. Nitekim, şehirde, aylık yemek masrafı yüz seksen franka ulaşmış, Yunan Hükümetinin mülazım-ı sanilere (teğmen) yüz elli, mülazım-ı evvellere yüz yetmiş üç frank vereceği vaat edildiğinden, düşük rütbeli subaylar Yunan Hükümetinin müsaadesiyle Atina ve Pire'de hususi evlerde ikamete mecbur kalmıştı. Bu şekilde, Aksion Otel'inde elli beş subay bulunmakta, Mirliiva Naci Paşa da burada kalmaktaydı.<sup>67</sup>

24 Kasım 1912 tarihinde Selânik'ten Yunanistan Hükümetinin Dimetokal Vapuruyla Pire'ye gönderilen 430 subaya ait eşyanın büyük çoğunluğu vapurda Yunanlı askerler tarafından çalınmış; zikredilen hükümet tarafından bu konuda teşebbüste bulunulmuş ise de çalınanlar iade edilmemişti. Bu sırada, Atina'da bulunan subaylar serbest gezmekteydi. Durumu merkeze bildirmek üzere Galip Paşa tarafından harp ceridesi yazılarak İstanbul'a gönderildi. Pire'de Naci Paşa ve eşinin de sıkıntı içinde olduğu biliniyordu.

Selânik'in tesliminden sonra orada kalan memurlar ve muhacirler için talep edilen para, Berlin'e Osmanlı Bankası vasıtasıyla gönderilerek Berlin'den de Selânik'e gönderilecekti. Bu paranın Selânik'teki subay ve aileleri ile muhacirlere verilmesi konusunda Almanya Hariciye Nezaretine tebligat yapılarak Selânik'teki Almanya Konsolosluğu da bu konuda bilgilendirilmişti.<sup>68</sup>

Diğer yandan, Osmanlı askerlerini İstanbul'a veya Anadolu'ya getirmek için Selânik'te kurulan komisyon, Sırbistan'dan da harp esiri gelmesinden dolayı para ihtiyacının arttığını bildirmişti. Kısacası komisyonun görevine devam edebilmesi için mühim bir meblağ gerekiyordu. Ancak o anlık iki veya üç yüz Osmanlı lirasının yeterli olacağı bildirilmişti. Sadaret tarafından verilen cevaba göre; üç bin liralık bir meblağ Umumi Jandarma Müfettişli-

<sup>67</sup> BOA, BEO. 4124/309297 (7.M.1331/17.12.1912).

<sup>68</sup> BOA, BEO. 4124/309270 (5.M.1331/15.12.1912).

ğine gönderildiğinden, talep edilen iki veya üç yüz liranın buradan karşılanması mümkündür. Bu para, kimsesiz subay ve memur aileleri için Cezâyir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) Defterdarı Remzi Efendi adına gönderilmişti. Paranın iki bin lirası zikredilen ailelerin sevkiyat masrafı için, bin lirası da Selânik'te kalmakta olan esir askerlerin işe ve nakli için harcanacaktı.<sup>69</sup>

Selânik'teki esirler ve aileler için farklı dönemlerde başka paralar da talep edilmiştir. Nitekim 22 Haziran 1913'te Selânik Valisi Nazım Paşa'ya verilmek üzere Maliye Nezareti tarafından, Selânik Almanya konsolosu adına telgraf poliçesiyle on bin kuruş gönderilmişti.<sup>70</sup> Ayrıca, Dâhiliye Nezaretinden Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Başkanlığına yazılan tezkerede, memur ve subay aileleri için iki bin liraya ihtiyaç olduğu belirtilerek, bu paranın Osmanlı Bankası vasıtasıyla Selânik Valisi Nazım Paşa'ya gönderilmesi istenmiş, ancak Maliye Nezareti tarafından buna gerek kalmadığı cevabı verilmiştir.<sup>71</sup>

Haziran 1913 tarihine gelindiğinde Selânik Eski Valisi Nazım Paşa haricinde, Maliye Nezareti tarafından görevlendirilen subay ve aileleriyle ilgili işleri yerine getiren birkaç memurun ikametlerinin yenilenmesine gerek kalmamıştı.<sup>72</sup> Almanya Selânik konsolosu tarafından çekilen ve İstanbul Almanya Sefareti tarafından iletilen telgrafta, Nazım Paşa'nın ve orada kalan memurların İstanbul'a dönmeleri gerektiği, ancak bunların dört aydan beri maaş almadıkları, borçlarını ödeyebilmeleri ve masraflarını karşılayabilmeleri için paraya ihtiyaçları olduğu bildirilmişti.<sup>73</sup>

Bu dönemde Rumeli'nin başka bölgelerinden de Selânik'e asker ve muhacir gelmekteydi. Bu durum, şehirdeki vaziyeti biraz daha güçleştiriyordu. Selânik'teki subaylar ve askerleri memleketlerine sevk etmek için kurulmuş olan komisyon, Rumeli'den özellikle de İpek ve Makedonya'dan gelen efrad için hiç yardım yapılmadığını ve bu yüzden askerlerin memleketlerine sevk

<sup>69</sup> BOA, BEO. 4181/313359 (4.B.1331/9.6.1913).

<sup>70</sup> BOA, Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısmı (DH. SYS), 112-23/55-4 (17.B.1331/22.6.1913). Lef. 2.

<sup>71</sup> BOA, DH. SYS. 112-23/55-06 (14.Ş.1331/19.7.1913).

<sup>72</sup> BOA, DH. SYS. 112-23/55-4 (17.B.1331/22.6.1913).

<sup>73</sup> BOA, DH. SYS. 112-23/55-4 (17.B.1331/22.6.1913). Lef. 3.

edilemediğini Selânik Hilal-i Ahmer Muavenet Komisyonuna bildirmişti.<sup>74</sup> Bu durum üzerine Maliye Nezareti, Rumeli'de kimsesiz kalan subay aileleriyle yetimlerin sevk ve nakli için kurulan komisyon vasıtasıyla İpek ve Makedonya'dan gelen efradın İstanbul'a ve Anadolu'ya gitmek istedikleri takdirde buralara taşınabileceğini ifade etti. Selânik'e geldikleri halde tekrar geldikleri yerlere dönmek isteyenlerin Osmanlı vatandaşlığından çıkacağı ve o mahaldeki hükümetin vatandaşları olacaklarından dolayı bu gruptakilere yardım yapılamayacaktı.<sup>75</sup>

Yine Maliye Nazırı tarafından, Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla zayıf, hasta ve muhtaç askerlere yardım yapıldığı, Garp Ordusuna mensup bu askerlerin Selânik'e nakilleri için Selânik'teki Hilal-i Ahmer Komisyonu tarafından 240 liranın harcandığı ve hükümet tarafından da ayrıca para tahsis edileceği bildirilmiştir. Garp Ordusundan gelen askerler için, Selânik'te kurulmuş olan komisyonun masrafları karşılanacak, bu askerler için ayrı bir bütçe tahsis edilecekti.<sup>76</sup>

### Selânik'te Teslim Olan Subay ve Asker Sayısının Belirlenmesi Meselesi

Teslim olan askerlerin bir kısmı Anadolu'ya nakledildikten sonra, 1913 yılı Ağustos ayında, Selânik'te Yunanlılara teslim olmuş Osmanlı askerlerinin sayısı, bu askerlere ait silah ve mühimmat miktarının bildirilmesi Babîâli tarafından Harbiye Nezaretinden istenmişti.<sup>77</sup> Hatırlanacağı üzere, Türk tarafı, Selânik'in teslimi esnasında Yunan Hükümetine Osmanlı askerlerinin memleketlerine iadesi, eşyalarını ve silahlarını Osmanlı Hükümeti'ne teslimini şart koşmuştu. Bu konuda gerekli çalışmaların hızlı bir şekilde yapılması için iki taraf komutanları arasında yapılan protokol suretleri de Harbiye Nezaretinden talep edilmişti.<sup>78</sup> Daha önce ifade edilen bu protokolün ikinci maddesinde; Osmanlı askerlerinin ve askerlere ait hayvanların iâşesinin Yunan Hükümeti'ne ait olduğu belirtilmiş, askerlerin masraflarının Yunan Hükümeti'nden talep edilebilmesi için de teslim olan

<sup>74</sup> BOA, DH. SYS. 112-23/55-10 (21.N.1331/24.8.1913). Lef. 1-2.

<sup>75</sup> BOA, DH. SYS. 112-23/55-10 (21.N.1331/24.8.1913). Lef. 4.

<sup>76</sup> BOA, DH. SYS. 112-23/55-10 (21.N.1331/24.8.1913). Lef. 8.

<sup>77</sup> BOA, HR. SYS. 1970/5 (26.8.1913). Arşiv fonunda tarih 1912 verilmiş.

<sup>78</sup> BOA, HR. SYS. 1970/5 (26.8.1913). Lef. 3.

Osmanlı askerlerinin sayısının bilinmesi lüzumlu görülmüştü. Ancak, Garb Ordusu Karargâhı ile Selânik'te bulunan Mürettep Sekizinci Ordu ve buna bağlı ordular arasındaki haberleşme ve ulaşım 1912 yılı Ekim ayının sonlarına doğru kesildiğinden bundan sonraki gelişmeler hakkında Garb Ordusunun malumatı olmamıştır. Bununla birlikte, esir askerlerin miktarı için, İstanbul'da bulunan Selânik Merkez Kumandanı Şefik Paşa ile Erkan-ı harp Miralayı (Kurmaya Albay) Ziya ve Topçu Miralayı İzzet Beylere müracaat edilmişti. Yine de yeterli bilgi elde edilememiş, esaret altındaki kolordu karargâhlarının dönüşüne kadar Garb Ordusu hakkında gerekli malumat sağlanamamıştır. Ancak, bu sırada Yunan ordusundan kıtalara gerekli olan erzak için sened alındığı ve bu senedin esir askerlerin sayısı hakkında bir vesika olabileceği ifade edilmiştir.<sup>79</sup>

Erkân-ı Harbiye'den (Genelkurmay Başkanlığı) Hariciye Nezaretine yazılan 26 Ağustos 1913 tarihli bir tezkerede, Selânik'te teslim olan askerlerin sayısı ile Sırlara ait mühimmat dolu bulunan doksan bir vagon ve Esad Paşa'dan gelen telgraf sureti konu edilmiştir. Buna göre, esir olan askerlerin 27 ile 30 bin arasında olup orduya ait 8 bin kadar da hayvan bulunduğu tahmin edilmektedir. Efrad ve hayvanlara verilmekte olan erzak ve yemler her gün mevcuda göre pusulalarla verilmekteydi.<sup>80</sup>

Konuyla ilgili olarak Yunan sınırındaki askerî kuvvetler Erkân-ı Harp (Kurmaya) Reisi Miralay Halil Recai Bey tarafından yazılan mektup, Atina'da bulunan Miraliva Esad Paşa'ya 27 Ekim 1913 tarihinde teslim edilmişti. Halil Recai Bey, Selânik'in düştüğü sırada öteden beri devam eden hastalığının şiddetlendiğini ve yatakta bulunduğundan dolayı cereyan eden gelişmelere, doğrudan doğruya vâkıf olmadığını vurgulamıştır. 12 Kasım 1912 tarihinde yataktan kalkabilecek duruma geldiğinde Hasan Tahsin Paşa'nın yanına gitmiş, orada edindiği malumata göre, Yunan ve Osmanlı komutanları arasında yapılmış olan mukavelename gereğince yalnız şehrin "sulhun akdine değin" tabiriyle Yunan Hükümeti'ne teslim edildiğini ifade etmiştir. Bu protokole göre, kurmay heyet, komutan ve subaylar serbest olduğundan bu sebeple teslimlerine dair bir kayıt görülmemiştir. Şehirdeki komutan ve subayların

<sup>79</sup> BOA, HR. SYS. 1970/5 (26.8.1913). Lef. 13.

<sup>80</sup> BOA, HR. SYS. 1970/5 (26.8.1913). Lef. 16.

yarısından fazlası, Osmanlı ve Yunan komutanları tarafından verilen vesikalarla zaten İstanbul ve İzmir'e gitmişlerdi. Vapur buldukça peyderpey İstanbul ve Anadolu'ya giderlerken 24 Kasım 1912 tarihinde 430 kadar komutan ve subayın ikametgâhlarından alınarak Pire'ye<sup>81</sup> sevk edildikleri anlaşılmış, bu durum hayret ve şaşkınlıkla karşılanmıştı. Bu sevkiyat birkaç gün daha devam etmiştir. Yunan Hükümetine göre, Osmanlı komutan ve subaylarının Pire'ye sevk edilmelerinin nedeni; Selânik'te güya gizli bir cemiyet teşkil etmekte oldukları, diğer subayların dahi bu cemiyete katılacakları düşüncesiydi. Hatta bazı subayların ailelerini de Pire'ye götürmelerine izin verilmişti. Bu durumu Selânik'teki konsoloslar ve ecnebi memurlar da bilmekteydi. Daha sonra her nedense bu tedbirden vazgeçilmiş, şehirde gizlenmiş ve Pire'ye sevk edilmekten kurtulmuş olan diğer subaylar bilahare ortaya çıkarak vapur buldukça İstanbul'a gitmeye devam etmişlerdi. Hasan Tahsin Paşa ile bazı subaylar da Selânik'te kalmıştı.<sup>82</sup>

Görüldüğü üzere, farklı şehirlerden ve bölgelerden Selânik'e birçok komutan ve subay gelmiş ve bunların çoğunluğu da ötede beride gizlendiğinden, şehrin sukût ettiği andan önce ve sonra subayların tam sayısı belirlenememiştir.

Sayı ile ilgili bazı bilgiler vermek gerekirse, 17 Ekim 1912 tarihinde Mürettep Sekizinci Kolordunun umumi kuvveti 14.745 efrad ve 3.370 hayvandan ibaretti. Bu mevcut Kırkgeçit Muharebesi'ne kadar artmıştı. Zikredilen muharebeden sonra Serfiçe'de, Ceybiler'de ve Karacalar'da iki batarya, Drama ve Kavala redif alayları ile Uluborlu redif taburu ve Azmakgerisi'nde, Vodina redif alayı (Katarin müfrezesi) kolorduya katılmış, bunların mevcutları da eklenince umumi kuvvetler 22.660 nefer ve 4.400 hayvana ulaşmıştı. Muhaberat'taki subay sayısı fırkalardan bildirilememiş ise de Kırkgeçit Muharebesi'nde Livatya'daki Yirmi İkinci Nişancı Taburu tamamen dağılmış, taburun oldukça zayıat verdiği görülmüştür. Dışkata, Lazaran ve Kaldan müfrezeleri de harp esnasında hissedilir derecede zayıata uğramış, 3 bini aşkın kayıp vermişti.

<sup>81</sup> Atina'ya yaklaşık on kilometre uzaklıkta liman şehri olan Pire'de Balkan Savaşları esnasında Osmanlı donanmasına büyük zayıat verdiren Averof zırhlısı sergilenmektedir.

<sup>82</sup> BOA, HR. SYS. 1970/5 (26.8.1913). Lef. 17.

Bundan başka ric'at esnasında Kozane redif alayı hemen hemen tamamen, Naslıç ve Görice alayları da kısmen dağılmışlardı. Bunların miktarı ile nizamiye kıtalarından firar eden Rumeli efradı toplamı 5 binden fazlaydı ve kolordunun kuvveti yaklaşık 14 bine inmişti. Yenice Muharebesi'nde verilen zayıat ile bu muharebeden sonra Vodina ve onu takip eden Drama ve Kavala alaylarından da dâhil olanlar hesaplandığında, kolordu kuvvetinin 8 ya da 9 bine inmiş olduğu anlaşılır. Ustruma kolordusuyla Selânik redif fırkası toplamı da hemen hemen Sekizinci Kolordu ile aynıydı. Zira onun da redifleri dağılmış ve yalnız On Dördüncü Nizamiye Fırkası nisbi olarak mevcudunu muhafaza edebilmişti. Selânik'te silahsız olarak 10 binden fazla dağılık halde asker bulunduğu anlaşılmıştı.

Osmanlı idare memurlarınca Yunan idare memurlarına verilen 12 Kasım 1912 tarihli bir pusula içeriğine göre, bu tarihte Küçük Karaburun Kışlası, Alatinî Köşkü ve iki Topçu kışlasıyla askerî hastanede 21.100 nefer ve 5.050 hayvan bulunmaktaydı. Hâlbuki Büyük Karaburun'da hanlarda ve otellerde dahi asker vardı. Bunlara üç gün içinde vapurlara bindirilenler de dâhil edilirse, genel olarak askerlerin 27 bini aştığı tahmin edilmektedir.

Hesaba göre iki kolordunun hayvanları 8 binden fazladır. Bu miktardan üç bin hayvanın zayi olması düşünülemez. Üç gün zarfında asayişsizlikten çalınmış olması ise mümkün değildir. Zira Yunan subayları ordugâhlara uğrayarak beğendikleri hayvanları ve yollarda tesadüf ettiklerini zorla almışlar ve bazıları kıta komutanlıklarına aldıkları hayvanlara dair birer makbuz pusulası bırakmışlardı. Bu pusulalardan bazıları On Dördüncü Süvari Alayı komutanı nezdinde görülmüş, kısacası bazı hayvanlar takımlarıyla beraber yağma edilmiştir. Bunlara mukabil pek az miktarda makbuz pusulalar verilmişti. Benzer şekilde, askerî mülkiye daireleri ve jandarma depoları da talâna maruz kalmıştır.<sup>83</sup>

Bu arada, 13 Eylül 1913 tarihinde Selânik'te Yunan ordusuna teslim olan Osmanlı askerlerinin sayısı hakkında Yunanistan'da bulunan Esad Paşa<sup>84</sup> tarafından çekilen telgraf Harbiye Nezaretinde görüşülmüş; Selânik'in

<sup>83</sup> BOA, HR. SYS. 1970/5 (26.8.1913). Lef. 17.

<sup>84</sup> Esad Paşa, Balkan Savaşı'nda Yanya Kalesi savunma komutanıydı. Bakınız: *Balkan Harbi'nde Yanya Savunması Ve Esad Paşa* (Korg. Bülkat), Hazırlayan, Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984.

teslim şartları hakkında iki taraf komutanları arasında kabul edilen protokol ve zeylinin hükümleri değerlendirilmişti. Bu değerlendirme sonucunda, Selânik'te Yunanlılara esir düşen Osmanlı askerlerinin masrafları, iâşesi ve nakliyesi için gerekli para Yunan Hükümeti'nden istenmiştir. Serbest bırakılmayarak Atina'ya sevk edilen vilayet memurları için de tazminat istenilmesi gerektiği hususunda ise, Maliye Nezareti tarafından oluşturulan özel komisyona verilen müzekkere suretlerinin Paris Maliye Komisyonunda görevlendirilen Osmanlı Murahhas Heyetine bir an önce gönderilmesi tavsiye edilmişti. Sözü edilen müzekkerede belirtildiği üzere, serbest bırakılmayan memurların vilayetlerde mevcut olup olmadıkları ve oldukları halde esaret süreleri ve tutuklu olanların Dâhiliye Nezaretine bildirilmesi talep edilmekteydi.<sup>85</sup>

Bu arada 23 Ekim 1913 tarihinde Atina'da bulunan Galip Paşa'nın Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta, Yunan Hükümeti tarafından subayların gözetim altında tutulduklarını, bu yüzden komutan ve kurmay subaylarla haberleşmenin mümkün olmadığını vurguluyordu. Telgrafta, Kesriye'de bulunan Galip, Naci Paşalar ve Kurmay Binbaşı Behiç Bey'den alınan malumatlar da olduğu gibi verilmişti. Buna göre, Selânik'in teslim edildiği 9 Kasım 1912 (27 Teşrinievvel 1328) tarihinde, Siroz Nizamiye Fırkasının 6.987 nefer ve 1.769 hayvanı mevcuttu. Siroz Redif Fırkasının ise 3.000 nefer 300 yük hayvanı, İltisak Hattı Kıtalarından 1.406 nefer ve 80 hayvan bulunuyordu. Galip Paşa'nın verdiği malumata göre, altmış piyade taburunun yanı sıra Karaburun Ağır Topçu Taburu da teslim olmuştu. On sekiz sahra cebel bataryası, iki süvari alayı köprücü takımı, şimendifer müfrezesi, müzika ve hudut hattı bölükleri, müstahfız taburlarla, çeşitli kıtalara, sevkiyata ve resmi dairelere mensup efrad bulunmaktaydı. Bunların toplamı, Feth-i Bülent ve Fuat vapurları mürettebatıyla beraber er sayısı 45.000, subay toplamı 1.200, hayvan miktarı ise 20.000 civarındaydı.<sup>86</sup>

<sup>85</sup> BOA, HR. SYS. 1970/6 (13.9.1913).

<sup>86</sup> BOA, HR. SYS. 1970/6 (13.9.1913). Lef. 3., Nuri Yavuz, a.g.e., s. 184., Yavuz, ATASE arşivine dayandığı tezinde yukarıda bahsedilen rakamlara yakın istatistikler vermiştir. Yavuz'a göre; düşmana teslim olan Türk askerinin toplamı 25.000 er, 1.000 subay, ayrıca 15.000 er de şehit olmuş ya da firar etmişti.



## Osmanlı Devleti Tarafından Yunanistan'a Teslim Edilen Mühimmat Miktarı

Komisyon-ı Mahsus ve Mahkemeyi Temyiz Ceza Reisi Osman Bey, Selânik'in teslimi esnasında imzalanan protokolün ikinci maddesinde Osmanlı askerlerinin ve hayvanlarının iâşesinin Yunan Hükümeti tarafından karşılanacağını ifade etmişti. Ancak, Yunan Hükümeti Osmanlı esirlerinin iâşesini karşılamadığı gibi yapmış olduğu zaruri harcamalara karşılık Osmanlı Devleti'nden Paris Beynelmilel Maliye komisyonunda tazminat talep etmiştir. Osman Bey, Yunan Hükümeti'ne karşı davanın reddi ve davanın takibi için Selânik'in teslimi esnasında Yunan ordusuna teslim olan Osmanlı askerinin sayısının bildirilmesi için 26 Ağustos 1913 tarihinde, Harbiye Nezaretinden malumat istemişti. Aradan bir aydan fazla zaman geçmesine rağmen Nezaretten hâlâ cevap gelmemesi üzerine, bu konuda tekrar tebligat yapıldı.<sup>87</sup> Temyiz Mahkemesinin cevap alamaması üzerine Hariciye Nezaretinden Harbiye Nezaretine 13 Eylül 1913 tarihli tezkere yazıldı.<sup>88</sup> Bu tezkerede Komisyon Başkanı Osman Bey, Galip Paşa ve Esat Paşa'dan gelen telgraflar çerçevesinde toplam teslim olan asker, subay ve komutan sayısının 46.200 civarında olduğunu anlaşıldığını ifade etmiştir.<sup>89</sup>

<sup>87</sup> BOA, HR. SYS. 1970/6 (13.9.1913). Lef. 13. no:31

<sup>88</sup> BOA, HR. SYS. 1970/6 (13.9.1913). Lef. 15.

<sup>89</sup> BOA, HR. SYS. 1970/6 (13.9.1913). Lef. 7. no:44., Arşiv belgelerine en yakın rakam için bakınız. *Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2004, s. 33-34., Bu eserde Tümgeneral Hasan Tahsin Paşa hakkında bilgi verilirken, "Balkan Savaşı'nın başlaması ile yeni kurulmakta olan 8'nci Mürettep Kolordu Komutanlığına atanmıştır. Yenice Muharebesi'nde, ilgisizliği ve bilgisizliği yüzünden 8'inci ve Ustruma Kolordu karma kuvvetinin yenilgisine sebep olmuştur. (1-2 Kasım 1912). Bu muharebeden sonra Selânik bölgesine çekilmiştir. Selânik Redif Tümeni Komutanı Muhittin Paşa'dan görevi devralarak Selânik Savunma Komutanı olmuştur. Vardar kıyısında da savunmayı göze alamayan Hasan Tahsin Paşa, 40.000 kişiye yaklaşan bir kuvveti, bütün silah, araç ve gereçleriyle 9 Kasım 1912 tarihinde Yunanistan'a teslim etmiştir" ifadeleri yer almaktadır. Selânik'in teslimi esnasında Osmanlı Devleti'nin Selânik ve civarında bulunan askerleriyle ilgili farklı rakamlar verilmektedir. Bkz. Necmettin Alkan, *Ve Selânik Düştü... 1912-1913 Balkan Savaşı ve Hezimetini*, Timaş Yay., İstanbul 2014, s. 195., Yazar, kaynağını Neue Freie Presse gazetesine dayandırarak teslim olan asker sayısının 25 bin olduğunu ifade etmektedir., Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, çev. Zaven Biberyan, Aras Yay., İstanbul 2003, s. 400. teslim olan asker sayısını: 25 bin er bin subay olmak üzere toplam 26 bin

Mahkemenin onayladığı bu rakamlar Maliye Nezareti vasıtasıyla Paris Heyet-i Murahhasa-i Osmaniye Başkanlığına bildirilmiştir. Diğer taraftan da serbest bırakılmayan memurların vilayetlerde mevcut olup olmadığı ve bunlar mevcut ise esaret müddetleri ve tutukluluk hallerinin Dâhiliye Nezaretinin bilgisi dâhilinde Umur-ı Siyasiye Müdüriyetine bildirilmesi Komisyon Başkanı Osman Bey tarafından 16 Kasım 1913 tarihinde istenmiştir.<sup>90</sup>

Hariciye Nezaretinden Maliye Nezaretine yazılan 20 Ağustos 1913 tarihli tezkere zeyline göre, Selânik'in işgali esnasında teslim edilen silahlar ve mühimmat ile Selânik ambarlarında mevcut iken Yunanlıların el koydukları silahlarla, mühimmat miktarı ve kıymetlerini gösteren, üç adet pusulanın birer suretinin Paris Maliye Konferansında görevli Heyet-i Murahhasa-i Osmaniye Başkanlığına gönderilmesine karar verilmişti.<sup>91</sup>

Bu pusulalardan birincisi; Harbiye Nezareti Ağır Topçu Müfettiş-i Umumiliği İkinci Şubesi tarafından hazırlanmış olup, Selânik Mevki-i Müstahkemde harp başlamadan önce bulunan silahlar ile mühimmat miktarını gösteren aşağıdaki pusuladır:

40 çap tulünde 21 santimetrelik seri ateşli top	aded 4	Esmanı (değeri) 74.000 kuruş
Mezkûr toplara mahsus mükemmel atım 377		Esmanı 16.965 kuruş
24 çap tulünde 87 santimetrelik mantelli top	aded 6	Esmanı 48.000 kuruş

olarak vermiştir., Richard C. Hall, (*The Balkan Wars 1912-1913 Prelude to the First World War*, Routledge, London and New York 2000, s. 61)., Yunanlılara teslim olan toplam asker sayısını 26.000 olarak vermiştir. Hall, ayrıca Türk kaynaklarının 40 bin rakamını verdiğini ifade etmekteydi. Selânik'in tesliminden sonra Yunanistan'da bulunan toplam esir sayısına dair yayınlanan bir makalede sivil ve asker sayısı ayrıt edilmeden 31 Mart 1913 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından hazırlanan cetvele dayanılarak, Yunanistan'da bulunan esir sayısının 80 binden fazla olduğu vurgulanmış, bu esirlerden yaklaşık 25 bin kişinin öldüğü ifade edilmiştir. Bakınız. Nebahat Oran Arslan- Fadimana Fidan, "Balkan Savaşları Sonrasında Yunanistan'da Kalan Türk Esirleri Meselesi." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi (Journal of Turkish World Studies)*, Cilt:XII/2, (Kış 2012), İzmir, s. 247-262.

<sup>90</sup> BOA, HR. SYS. 1970/6 (13.9.1913). Lef. 7. no:44.

<sup>91</sup> BOA, HR. SYS. 1970/6 (13.9.1913). Lef. 17.

Mezkûr toplara mahsus mükemmel atım 2.070		Esmanı 4.140 kuruş
Kürsü üzerine mevzu 82, 25 milimetre çapında Mitralyöz	aded 16	Esmanı 1.920 kuruş
Mezkûr mitralyözlere mahsus fişeklik	aded 62.200	Esmanı 13.440 kuruş
Martin cebel mavzer tüfeği	aded 321	Esmanı 13.161 kuruş
Küçük çaplı mavzer tüfeği	sandık 180	Esmanı 1.188 kuruş

Yukarıda belirtilen silah ve mühimmatın 23 Ağustos 1913 (10 Ağustos 1329) tarihi itibarıyla hâlâ depolarda durduğu anlaşılmıştır.<sup>92</sup>

Pusulalardan ikincisi; Harbiye Nezareti Topçu Kışlası Kıtaat Dairesi Şubesi tarafından hazırlanmış olup, Yunanlıların Selânik'e girdiği sırada Yunan memurlarına teslim edilen silahlar ve akva-i nariye (tahrip gücü yüksek ateşli silahlar) ile mühimmat cinsi ve miktarını gösteren aşağıdaki pusuladır:

<i>Silahın cinsi</i>	<i>Adedi</i>	<i>Değeri (Esmanı)</i>
Mavzer tüfeği	aded 36.600	Esmanı 114.290 kuruş
Martini tüfeği	aded 5.000	Esmanı 20.000 kuruş
Mavzer fişegi döküm halinde 36 milyon	aded 250	Esmanı 21.938.040 kuruş
Martin fişegi döküm halinde	aded 500.000	Esmanı 3.750 kuruş
7,5 santimetrelik seri ateşli havan topu	aded 28	Kuruş 42.504
Maa toparlak cephan arabası	aded 44	Kuruş 20.504
Hafif cephan kolu arabası	aded 80	Esmanı 1.640 kuruş
7,5 santimetrelik seri ateşli cebel topu	aded 8	Esmanı 7.760 kuruş
7,5 santimetrelik adi ateşli cebel topu	aded 6	Esmanı 1.800 kuruş
9 santimetrelik çeperli top	aded 4	Esmanı 492 kuruş
Mitralyöz	aded 7	Esmanı 2.569 kuruş

<sup>92</sup> BOA, HR. SYS. 1970/6 (13.9.1913). Lef. 19.

Yukarıdaki cetveli 26 Ağustos 1913 (13 Ağustos 1329) tarihinde hazırlayan kişi, İkinci Müfettişlik Topçu Müfettiş-i Sabıki Miralay Mustafa İzzet Bey'dir.<sup>93</sup>

Üçüncüsü; Harbiye Nezareti Sahra Topçu Müfettişliği Kıtaat Dairesi Şubesi tarafından hazırlanmış olup, Selânik ambarlarında mevcut iken Yunanlılar tarafından gasp edilen silahlar ve mühimmat cinsini gösterir aşağıdaki pusuladır:<sup>94</sup>

<i>Esami-i malzeme</i>	<i>Miktarı</i>	<i>Beherinin fiyatı lira</i>	<i>Esmâni bil külliyesi lira-i Osmaniye</i>
Seri sahra şarapneli	78.000	1,83	14.274,00
Seri sahra danesi	1.950	1,73	3.373,00
Seri cebel şarapneli	3.700	1,66	6.144,00
Seri cebel danesi	920	1,45	1.334,00
Adi cebel şarapneli	1.984	1,00	1.984,00
Adi cebel danesi	992	0,36	814,24
Mavzer filintası	2.250	0,61	1.525,00
Sivri kurşunlu mavzer fişegi	17.854.000	5,54	98.911,16
Beyzi kurşunlu sağlam mavzer fişegi	20.300.000	5,54	112.462,00
Beyzi hafif adi fişeklik Mavzer fişegi	30.000.000	5,54	166.200,00
Top koşumu	72	65,30	4.701,60
Top bargiri	500	40,00	20.000,00
			437.184,00

Selânik'in teslimi esnasında Yunanlılara teslim edilen silah ve mühimmat da Harbiye ve Hariciye Nezaretlerinde değerlendirilmiştir.<sup>95</sup> Osmanlı Hükümeti bu silah ve mühimmatın iade edilmesini, eğer bu mümkün olmazsa Paris'te kurulmuş olan Balkan Umur-ı Maliye Konferansı'ndan silahlar ve mühimmat için tazminat talep edilmesini istemiştir.

<sup>93</sup> BOA, HR. SYS. 1970/6 (13.9.1913). Lef. 21.

<sup>94</sup> BOA, HR. SYS. 1970/6 (13.9.1913). Lef. 23.

<sup>95</sup> Yavuz, *a.g.e.*, 184. Mühimmat toplu olarak verilmiştir. Bunlar, 70 top, top mermileri (denize döküldüğünden sayılamamıştır) 30 makineli tüfek, 70.000 piyade tüfeği, 4.160.000 piyade tüfeği mermisidir.

Hariciye Nezareti'nin 30 Kasım 1913 tarihli tezkeresinde, Yunan Hükümeti'nin protokole aykırı olarak zorla el koyduğu silahların geri alınması amacıyla bu konu Paris Beynelmîl Maliye Komisyonunda müzakere edilecekti. Bu yüzden, istenilen evraklarla ilgili Atina'ya gönderilmiş olan Bab-1 Âli Hukuk Müşaviri Hırand Efendi'den gelen yazı ve ekleri, Maliye Nezareti vasıtasıyla adı geçen Heyet-i Murahhasa-i Osmaniye Komisyonu Başkanı Nail Bey'e gönderildi.<sup>96</sup> Hatırlanacağı üzere, teslim protokolünde, savaştan sonra silahların Osmanlı Hükümeti'ne geri verileceği teyit edilmişti. Silahların iadesi konusunda Yunan kuvvetleri komutanı raporunu neşretmiş olan Nea İmera (Yeni Gün) adlı gazetenin 28 Teşrin-i evvel (Kasım) 1912 tarihli beş nüshasının Galip Kemal (Söylemezoğlu) Bey vasıtasıyla gönderilmesi, Bab-1 Âli Hukuk Müşaviri Ahmet Paşa tarafından 26 Kasım 1913 tarihi itibarıyla istenmişti.<sup>97</sup>

Bu arada, Selânik Eski Valisi Mehmet Nazım Paşa, Dâhiliye Nezaretinin 7 Aralık 1913 tarihli tezkeresine cevap vermiş, Yunanlıların yapılan protokolün hiçbir hükmüne riayet etmeyip düşmanlık yaptıklarını belirtmiştir. Buna göre, Selânik'teki memurlar ile halkın evlerine zorla girilerek eşyalar tamamen gasp edilmiş, Türklerin para ve saatleri zorla alınmış, otellerde ikamet edenlerle fesli olanları da çeşitli hakaretlere maruz kalmıştı. Rüsumat Nazırının (Gümrük Müdürü) ifadesine göre ise, vergilere dair evraklara zorla el konulmuş, aynı şekilde posta başmüdürü ve nafia başmühendisi İstanbul'a gitmek zorunda kalmış, mevcut akçe, evrak ve defterleri kendisinden almak için eytam (yetimler) müdürü yirmi gün kadar tutuklanmıştı. Hükümet dairelerine ve Selânik Osmanlı Bankasına ait evrak da zorla alınarak hükümet dairesindeki çeşitli eşya vapurlarla Atina'ya götürülmüştü. Kral George Kasar'ın ölümünden sonra sokaklarda görülen fesli Müslümanlarla, Yahudilere Yunan jandarması tarafından istisnasız ateş edilmiş, on altı Müslüman ve bir Yahudi öldürülmüş elli iki Müslüman da yaralanmıştı. Selânik Eski Valisi (9 Kasım 1912-14 Ekim 1913) Nazım Paşa Babîâli'ye Selânik civarındaki tecavüzleri anlatan ayrıntılı otuzdan fazla rapor göndermişti.<sup>98</sup>

<sup>96</sup> BOA, HR. SYS. 1970/7 (14.10.1913). Lef. 12.

<sup>97</sup> BOA, HR. SYS. 1970/7 (14.10.1913). Lef. 18.

<sup>98</sup> BOA, HR. SYS. 1970/7 (14.10.1913). Lef. 21.

## SONUÇ

Selânik, Balkan Savaşı öncesinde sonunu adeta kendisi hazırlamıştı. Çünkü Balkan Savaşı'nda Sırp tarafında kullanılacak Fransız yapımı silahlar 1908-1912 yılları arasında Selânik-Üsküp Hattıyla Belgrat'a ulaştırılmıştı. Selânik'in sonunu hazırlayan başka bir neden de 1912 yılı ilkbaharında Osmanlı Devleti'ndeki siyasetin iyice kızıışmasıydı. İçteki bu siyasi buhran ülke dışındaki, özellikle de Balkan ülkelerindeki gelişmelerin görülmesini engellemiştir.

Balkan Savaşı esnasında Osmanlı Ordusunun geri çekilmeye başlamasıyla Selânik Vilayet Heyeti, Belediye yetkilileri ve Muhittin Paşa Selânik şehrinin zarar görmeden Yunanistan'a teslim edilmesi konusunda yapılan toplantı üzerine Sekizinci Kolordu Komutanı Tahsin Paşa, şehrin teslimi konusunda fırka komutanlarından görüş istediğinde komutanlar askerlerin firar ettiklerini, taburların azaldığını ifade ederek teslim antlaşmasının yapılabileceğini beyan etmişlerdi.

Balkan Savaşı sırasında Selânik şehrinin teslim olmasında Avrupalı devletlerin konsoloslarının da etkisi olmuştur. Konsoloslar, şehrin zarar görmesi durumunda, bundan mülkî ve askerî yetkililerin sorumlu olacağını belirtmişlerdir. Bunun üzerine teslim antlaşması 8 Kasım 1912 tarihinde yapılmış, 9 Kasım 1912'de Yunan ordusu Selânik'e girmiştir. Teslim antlaşması doğrultusunda yapılan protokol bir antlaşma yapıncaya kadar geçerli olacaktır. Ancak protokol maddelerinin hiçbirine uyulmadı. Selânik'i muhafazayla görevli Sekizinci Kolordu teslim oldu. Şehirde yağma ve mezalim başladı. Şehirde özellikle askerler ve muhacirler bundan büyük zarar gördü. Aralarında dizanteri, tifo ve kızıl hastalığı baş gösterdi.

Osmanlı Devleti askerlerin nakilleri için çalışma başlattığından askerler Anadolu'ya taşınırken, bazıları da Yunan Hükümeti tarafından Yunanistan'ın çeşitli şehirlerine gönderildi. Bunların içerisinde Galip Paşa gibi önemli komutanlar da vardı. Askerlerin bir kısmı gönderildikleri yerlerde geçim sıkıntısı çektikleri gibi açlıkla da karşı karşıya kaldılar. Osmanlı Devleti, askerlerin nakilleri için bir jandarma komisyonu kurmasına rağmen Yunanistan bunu tanımadı.

Komutanlardan gelen raporlara göre, Selânik'te esir düşen asker sayısının 45 bin olduğu hesaplanmıştır. Teslim olan subay sayısı ise 1.200 civarındaydı. 20 bin hayvan Yunanistan'ın eline geçmişti.

Yunanistan'ın teslim protokolünün şartlarına uymaması üzerine, Osmanlı Devleti bu ülkeden tazminat talebinde bulunmaya hazırlanırken Yunanistan daha hızlı davranarak Bâbiâli'den tazminat talebinde bulundu. Yunanistan'ın uluslararası maliye heyetinden Osmanlı Devleti aleyhinde tazminat talep etmesi, yapılan protokolün hukuki bir geçerliliğinin olmadığını da ortaya koymaktaydı. Komisyon-ı Mahsus ve Mahkeme-i Temyiz Ceza Reisi heyeti başkanı Osman Bey'e göre, Selânik Eski Valisi Nazım Paşa tarafından gönderilen ve Selânik'teki tecavüzleri anlatan raporlar mahkeme nazarında bir fayda sağlamamıştı. Daha sonra 14 Kasım 1913 tarihinde Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Atina Antlaşması ile esirlerin durumuyla ilgili konular Lahey Adalet Divanına taşındı.

Yunanistan, Rüsumat Müdüriyetine (Gümrük İdaresi), gümrüğe dair evrak ve diğer eşyalara da zorla el koymuştu. Hükümet dairelerine ve Selânik Osmanlı Bankasına ait evraklar zorla alınarak, hükümet dairesindeki çeşitli eşyalar da vapurlarla Atina'ya götürülmüştü.

Hasan Tahsin Paşa tarafından Yunanlılara teslim edilen Selânik'te yaşayan Müslümanlar hariç, 45 binden fazla asker ve 50 binden fazla muhacir Yunanlıların insafına terk edilmiş, bunlardan yaklaşık 25 bini açlıktan, hastalıktan ve mezalimden hayatını kaybetmiştir. Bu gelişme, Türk askerî tarihinin belki de en etkileyici olaylarından birisidir. Savaş yapılmadan bu kadar zayıf verilmesinin Türk tarihinde başka örneği olmasa gerektir. Bu durum devletteki iç çekişmelerin, devlet yöneticilerinin Avrupa ve Balkanlar'da gelişen olaylara karşı hızlı ve etkili kararlar alamamasının bir sonucu olarak meydana gelmiştir.

Diğer yandan Selânik'ten daha müsait şartlarda olmayan Edirne, İşkodra ve Yanya şehirleri -Selânik'in aksine- direnmiş ancak 1913 yılı ilkbaharında onlar da teslim olmuşlardır. Selânik'in bu şekilde savaştan düşmesinde, şehrin tahrip olmaması için Selânik'teki Avrupalı devletlerin konsoloslarının, vali ve belediye mütevellî heyetlerinin etkisi olsa da asıl sorumluluk; görevini yerine getiremeyen, teslimden sonra Selânik'te askerlerin ve muhacirlerin çektiği mezalimi ön göremeyen ve bir daha da İstanbul'a dönmeye cesaret edemeyen Hasan Tahsin Paşa'nın basiretsiz yönetimine aittir.

## Kaynakça

### I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A)

Babıâli Evrâk Odası (BEO) 3517/263705, 4114/308645, 4117/308704, 4128/309596, 4134/309984, 4134/310003, 4132/309835, 4141/309296, 4133/309965, 4121/309028, 4123/309199, 4121/309025, 4124/309297, 4123/309220, 4124/309270. 4181/313359.

Dâhiliye Nezareti Mektûbi Kalemi (DH. MKT) 2652/7.

Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısmı (DH. SYS) 112-23/55-4, 112-23/55-06, 112-23/55-10.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı (HR. SYS) 1970/3, 1970/4, 1970/5, 1970/6, 1970/7.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV) 166/38.

Rumeli Müfettişliği Umûm Evrâkı (TFR.I.UM), 29/2832.

### II. Yayımlanmış Çalışmalar

ALKAN, Necmettin, *Ve Selânik Düştü... 1912-1913 Balkan Savaşı ve Hezimetini*, İstanbul 2014.

ANASTASSIADOU, Meropi, *Selânik 1830-1912* çev. Işık Ergüden, İstanbul 2001.

ANDONYAN, Aram, *Balkan Savaşı*, çev. Zaven Biberyan, İstanbul 2003.

ARSLAN, Nebahat Oran – FİDAN, Fadimana, "Balkan Savaşları Sonrasında Yunanistan'da Kalan Türk Esirleri Meselesi." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi (Journal of Turkish World Studies)*, Cilt:XII/2, (Kış 2012), İzmir, s. 247-262.

AYDIN, Salim, *Selânik-Manastır Demiryolu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1999.

AYDIN, Salim, *Balkanların Acı Yüzü Basın Tarihinde Balkan Savaşları*, İstanbul 2013.

BALCI, Mustafa, *Selânik Düştü Selânik'in Kaybediliş Öyküsü ve Hasan Tahsin Paşanın Savunması: Sadık Ulvi, Tahsin Paşa Ordusu ve Selânik'in Teslimi Hasan Tahsin Paşa, İzhâr-ı Hakikat*, İstanbul 2010.



- Balkan Harbi'nde Yanya Savunması Ve Esad Paşa* (Korg. Bülkat), Hazırlayan: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1984.
- Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.
- Balkan Harbi Kronolojisi*, Genel Kurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- BAYRAM, Selahattin, *Osmanlı Döneminde Selânik Limanı: 1869-1912*, Ankara 2017.
- BİRİNCİ, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, İstanbul 1990.
- ÇAKMAK, Fevzi, *Garbi Rumeli'nin Suret-i Ziyai ve Balkan Harbi'nde Garb Cephesi Hakkında Erkân-ı Harbiye Mektebi'ndeki Konferansları*, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası (Basım tarihi yoktur), İstanbul.
- ENGİN, Vahdettin, *Rumeli Demiryolları*, İstanbul 1993.
- HALL, Richard C., *The Balkan Wars 1912-1913 Prelude to the First World War*, Routledge, London and New York 2000.
- KARPAT, Kemal, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, İstanbul 2012.
- KODAMAN, Bayram, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Genel Türk Tarihi*, VII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.333-380.
- KORKMAZ, Mehmet, "Balkan Harbi'nde Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Türkiye'ye Yönelik Sağlık ve İnsani Yardım Faaliyetleri", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20, Ağustos 2012, s.1-24.
- KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, Prosopografik Rehber, İstanbul 1999.
- LAUZANNE, Stephane, *Uçurumun Kenarındaki Türkiye I. Balkan Savaşı ve Çekilen Acılar*, çev. Teoman Tunçdoğan, 2005.
- MAZOWER, Mark, *Selânik: Hayaletler Şehri Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)* çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2007.
- MOLHO, Rena, *Selânik Yahudileri 1856-1919 Özel Bir Cemaat* çev. Panayot Abacı, İstanbul 2005.
- NURDOĞAN, Arzu, *Dersaadet-Selânik İltisak Demiryolu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1999.

- SABİS, Ali İhsan, *Balkan Harbinde Neden Mağlup Olduk?* Hazırlayan: Hasip Saygılı, İstanbul 2014.
- SADIK ULVÎ, *Tahsin Paşa Ordusu Selânik'in Teslimi*, Sancakçıyan Matbaası, Dersaadet 1332.
- SCIAKY, Leon, *Etvada Selânik* çev. Ünal Eriş-Osman Çetin Deniz Tekin, İstanbul 2006. *Selânik Vali-i Sabık Nazım Paşanın Hatıraları*, İstanbul 1992.
- VEİNSTEİN, Gilles, *Selânik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı* çev. Cüneyt Akalın, İstanbul 2001.
- YAVUZ, Nuri, *Türk Arşiv Belgelerine Göre Birinci Balkan Harbi*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989.
- YAVUZ, Nuri, "Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı", *Gazi Akademik Bakış*, sayı:2, Yaz 2008.

"THE SUBMISSION OF THESSALONICA IN THE BALKAN WAR (1912 - 1913)"

*Abstract*

*With this article we aim to enlighten the developments that occurred in the aftermath of the surrender of Thessalonica, without any resistance, to the Greeks on 9<sup>th</sup> November, 1912 during the I. Balkan War by Hasan Tahsin Pasha, Commander of the 8<sup>th</sup> Army Corps on the Western Front. The study is inclusive of such issues as the developments around Thessalonica prior to the process of submission, the reasons for submission, the exile and oppression applied to the commanders and troops after the submission, the transportation of soldiers to Anatolia, the expropriation of the money, valuable articles and archives belonging to the Ottoman State in Thessalonica, the process of conveyance of the archives to Athens as well as the number of the soldiers that surrendered in Thessalonica. The main source of the article is made up of the documents at the Ottoman Archives of the Prime Ministry. Also, the recently published memoirs and a great number of native and foreign researches carried out about the Balkan Wars were referred to in the study.*

*Keywords*

*Balkan War, Thessalonica, Hasan Tahsin Pasha, Transportation of Soldiers, European Consulates, Ammunition.*

BAĞDATLI RÛHÎ'NİN (Ö.1014/1605-1606)  
GAZELLERİNDE DEYİMLER\*

*Bünyamin AYÇİCEĞİ\*\**

ÖZET

*Millî özellik taşımaları ve ait olduğu milletin söz gücünü göstermesi bakımından deyimler, dilin zenginliğini yansıtan önemli unsurlardandır. Birçok kavram, mecazlı söyleyişler, ince hayaller, benzetmeler ve söz ustalıkları, bir deyim sınırlı yapısı içinde kendine yer bulur. Böylece deyim kullanan kişi az sözle çok anlam ifade etme gücü kazanır. Türk dilinin mecazlı söyleyiş gücüne sahip, deyimler bakımından da zengin bir dil olduğu bugüne kadar yapılan birçok çalışmayla ortaya konulmuştur. Divan şairleri de eserlerinde zengin bir dil kullanmaya özen göstermişler, sanatlı söyleyişin yanında günlük hayatı yansıtmayı da elden bırakmamışlardır. Sanatlı söyleyişin divan şiirinin ayrılmaz bir parçası oluşu şairlere, kelimelerin farklı anlam katmanlarını manzumelerinde sergileme yolunu açmıştır. Böylece kelimelerin anlam zenginliğini yansıtan deyimler, divan şiirinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Divan şairleri deyimlerin kullanımıyla hem söyleyişlerine güç kazandırmışlar hem de az sözle çok anlam ifade etme imkânına sahip olmuşlardır. 16. yy.ın önemli şairlerinden olan Bağdatlı Rûhî de Türkçenin söz gücünü deyimler vasıtasıyla ustalıkla işlemeyi başarmış biridir. Bu makalede, Bağdatlı Rûhî'nin gazellerinde kullanılan deyimler ve deyimlerin kullanım sıklığı tespit edilmiştir. Deyimlerin geçtiği gazel ve beyit numaraları sıralanmış, beyitlerde kullanıldıkları anlamları verilmiştir. Şairin deyimleri kullanma usûlü, tercihleri ve şiirine kattıkları incelenmiştir. Buradan hareketle deyimlerin hem Bağdatlı Rûhî'nin gazellerindeki hem de Türk şiirindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.*

*Anahtar Kelimeler*

*Divan şiiri, Bağdatlı Rûhî, gazel, deyimler.*

## I. Giriş

Deyimler; bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özet bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı

\* Makalenin geliş tarihi: 15.03.2018 / Kabul tarihi: 20.05.2018

\*\* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı / [bunyamin.aycicegi@istanbul.edu.tr](mailto:bunyamin.aycicegi@istanbul.edu.tr)

bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce olarak tanımlanmaktadır.<sup>1</sup> Konuşma dilinde, manzum ve mensur yazılarda çoğunlukla birkaç kelime veya kısa bir cümle ile teşbih, istiâre, mecâz, kinâye sanatları kullanılarak bir meramı anlatan, bir hadiseyi tasvir eden sözlerdir.<sup>2</sup> Deyimlerle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında tanımlarda öne çıkan üç temel unsur olduğu söylenebilir: deyimın iki veya daha çok sözcükten oluşması; mecazlı, sanatlı ve özlü bir anlatıma sahip olması ve kalıplaşması.<sup>3</sup>

## II. Bağdatlı Rûhî'nin Deyimleri Kullanımı<sup>4</sup>

Şairler, edebî sanatları kullanarak anlatımlarına güç ve canlılık, buna bağlı olarak deyim kullanımlarıyla da söyleyişlerine derinlik ve çok katmanlı bir yapı kazandırmaktadırlar. Böylece eserlerine, Türk dilinin ilk dönemlerinden kendi zamanlarına kadar kazandığı zenginliği, deyimler vasıtasıyla da aktarmaya çalışmaktadırlar. Bağdatlı Rûhî de bu aktarımı başarıyla sağlamış bir Türk şairi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağdatlı Rûhî Divânı'nı okurken şairin birçok deyimı sıklıkla kullandığı dikkatimizi çekmişti. Şairin hemen hemen her gazeline birçok deyimı kullanması, hatta bazı gazellerini deyimler üzerine kurması onun, Necâtî'yle 15. yy.da öne çıkan deyim kullanımını 16. yy.da devam ettiren önemli bir şair olduğu fikrini bizde uyardı. Onun şiirlerindeki deyim hazinesini ortaya çıkarma gayesiyle yapılan çalışma sonunda, elinizdeki makale ortaya çıktı.

### II.I Deyimlerin İncelenmesi

Deyimlerle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde bazı araştırmacıların, farklı tercihler ve tanımlardan dolayı kimi söz kalıplarını deyim olarak kabul etmediği görülmektedir. Hangi söz grubunun deyim olduğu hangisi-

<sup>1</sup> Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, Ankara 1984, s. 52.

<sup>2</sup> Süreyya Ali Beyzadeoğlu vd., Edirneli Ahmed Bâdî Efendi Armağan (Divan Şiirinde Atasözleri ve Deyimler), Harvard Üniversitesi, s. XI.

<sup>3</sup> Deyimlerle ilgili yapılan bazı çalışmalar ve kavramın farklı kaynaklardaki anlamları için bk.: Hasan Kaya, "Emri Divanı'nda Deyimler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, İstanbul 2011, s. 55-56.

<sup>4</sup> Bu makale çalışmasında gazel numaraları Coşkun Ak'ın hazırladığı *Bağdatlı Rûhî Divânı* (II C., Bursa 2001) esas alınarak verilmiştir.

nin deyim olmadığı üzerine bir incelemenin, birçok eserden hareketle gerçekleştirilmesi gereken oldukça çaplı bir çalışma olacağı, bunun da makalenin sınırlarını aşacağı muhakkaktır.<sup>5</sup> Rûhî'nin gazellerindeki deyimler tespit edilirken kaynakçada belirtilen, özellikle divan şiirinde deyimler üzerine yapılmış akademik çalışmalara müracaat edildi. Ancak diğer deyim çalışmaları da göz ardı edilmemeye çalışıldı. Böylece Rûhî'nin 1115 gazeline 557 deyim, 1726 defa kullandığı tespit edildi.

Rûhî'nin kullandığı deyimlere bakıldığında kimi zaman deyimdeki kelimelerin yerinin değiştiği ve araya başka kelimelerin girdiği (*gönül vermek: virme dil 533/5; komak gîsû-yı 'anber-bârını elden 879/3* gibi), deyimlerdeki bazı kelimeler yerine eş ya da yakın anlamlı Türkçe, Arapça, Farsça kelimelerin kullanıldığı (*başı göğe ermek: başı çarha yitmek 273/4; gam çekmek: gussa çekmek 188/4* gibi) görülmektedir.

Bağdatlı Rûhî'nin şiirinde asıl dikkat çekici husus, bazı gazellerini deyimler üzerine kurmasıdır. Kimi gazellerinde redifler deyimlerden seçilmiş, şair aynı kelimelerin farklı anlamlarını da kastederek şiirine zenginlik kazandırmıştır. Bu gazeller şunlardır: *yer yokdur redifli 177 ve 178. gazeller; kan ağlar redifli 387. gazel; ele girmez redifli 512. gazel; kaydın çekmezüz redifli 523. gazel; gözler görmedik redifli 644. gazel; ikiden hâli değil redifli 702. gazel; düşdi gönü redifli 743. gazel.*

Bazı gazellerinde de şair aynı kelime etrafında oluşturulan birden çok deyim, mecazlı söyleyişi kullanarak anlatımını güçlendirmiştir. 949. gazelde şair, “baş-ser-kelle” kelimelerini farklı deyimler, mecazlı söyleyişler içinde birçok beyitte kullanmıştır. Birinci beyitte *baş (kelle) oynatmak* (canını feda etmek, uğruna ölümü göze almak), ikinci beyitte *başı göğe ermek* (bir mutluluğa ulaşmak, çok sevinmek, mutlu olmak), beşinci beyitte *baş vermek*

<sup>5</sup> Bayram Ali Kaya birçok divandan hareketle, divan şiirinde kullanılan atasözü ve deyim varlığından örnekler ortaya koymuştur. Kaya çalışmasında, deyimler ve atasözlerinin tespitiyle ilgili farklı yaklaşımlara ve problemlere de yer vermiştir. Detaylı bilgi için bk.: Bayram Ali Kaya, “Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, İstanbul 2011, s. 11-54. Ayrıca deyimlerin tespiti ve anlamlandırılmasıyla ilgili farklı bir çalışma için bk.: H. İbrahim Demirkazık, “El Arkası Yerde” Deyimi ve Bu Deyimin Divan Şiirindeki Kullanımı”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/4 Spring 2013*, p. 617-633.

(ortaya çıkmak, görünür hale gelmek; kendini feda etmek), altıncı beyitte *başa çıkmak* (güçlükler çıkaran bir işi, kendi istediği yolda sonuçlandırabil-mek) deyimlerini kullanmıştır. Ayrıca aynı gazelin yedinci ve onuncu beyitlerinde de *baş* kelimesini mecaz anlamlarıyla kullanmıştır.<sup>6</sup>

Rûhî, bazı gazellerinin hemen her beytinde deyim kullanmaktadır. 412. gazelinde şair birinci ve ikinci beyitlerinde *hâl bilmek-halden anlamak*; üçüncü beytinde *derde dermân olmak*; dördüncü beytinde *elem çekmek*; beşinci beytinde *gönül (sîne) yakmak*, altıncı beytinde de *canını almak* deyimlerini kullanmıştır.<sup>7</sup>

685. gazel Bağdatlı Rûhî'nin deyimleri kullanma tarzını ve ustalığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Kaynaklarda deyim olarak değerlendirilmeyen bazı mecazlı kelime gruplarının da ilgili beyitlerde kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle gazel buraya alınmış, beyitlerin anlamları altlarına verilmiştir:

*Yine yüzi suyyla yârânun*                      *Benzi geldi birez gülistânun*  
 “Yine dostların yüzü suyu hürmetine biraz gülistân canlandı.”

*Gözi açıldı nergis-i çemenün*                      *Göñli açıldı verd-i handânun*  
 “Çemendeki nergisin gözü, gülen gülün gönlü açıldı.”

*Kanımı dökdi la'l-i hûn-rîzün*                      *Cânımı aldı çeşm-i fettânun*  
 “Kan döken dudakların kanımı döktü, ortalığı birbirine katan, cilveli bakışın da canımı aldı.”

*Arz-ı sîm ü zer itme cânâna*                      *Sakın ol kîsene gider kanun*  
 “Sakın cânâna altın ve gümüş arz etme! (Yoksa) kanın kesene gider”

*Geldi ol şîve ile kan içici*                      *Rûhiyâ söyle var ise cânun*  
 “Ey Rûhî, eğer canın kaldıysa söyle! O kendine has tavırla, edasıyla/hîleyle kan içici (sevgili) geldi.”

<sup>6</sup> Konuyla ilgili farklı örnekler için 450 ve 619. gazellere bakınız.

<sup>7</sup> Konuyla ilgili farklı örnekler için 241, 265 ve 1009. gazellere bakınız.

### III. Tespit Edilen Deyimler

Bağdatlı Rûhî'nin gazellerinde tespit edilen deyimler aşağıda alfabetik olarak sıralanmıştır. Deyimlerin yanlarında parantez içinde öncelikle gazelin numarası sonrasında da beytin numarası verilmiştir. Deyimlerin anlamları tespit edilirken geçtikleri beyitlerde kullanıldıkları anlam, öncelikle verilmeye çalışılmıştır.

Rûhî, en çok *can vermek* (82 defa), *gam (gussa, endûh) çekmek* (46 defa), *gam değil* (39 defa), *yüz sürmek* (39 defa), *kan ağlamak* (34 defa) deyimlerini kullanmıştır. Bunun dışında *almı açık yüzü ak*, *bağrını ezmek*, *dil uzatmak* örneklerinde olduğu gibi birçok deyim de birer defa kullanmıştır:

**Acı çekmek** (882/7): Üzülme, kederlenme

**Ad olmamak** (609/7): Kötü ün sahibi olmamak, nâmı kötü şekilde yayılmamak.

**Adı anılmak** (143/4, 636/5, 639/1, 686/5, 786/5, 977/3): Şöhretli olmak, herkes tarafından adı konuşulmak, bahsedilmek, yâd edilmek.

**Ağız açmak** (216/3): Konuya başlamak, bir konuyla ilgili konuşmaya başlamak.

**Ağız açmamak** (13/5, 383/4, 1038/7): Tek bir sözcük olsun söylememek, susup kalmak.

**Ağız (deheni) açık kalmak** (40/4): Çok şaşırma, şaşakalmak.

**Ağzını sulandırmak** (550/1-4): İmrendirmek, çok arzulanır olmak.

**Ağzını açmak** (69/3): Birinden gelecek olan ihsânı, iyiliği beklemek, birinden fayda ummak.

**Ağzını bağlamak** (828/2): Bir kimseyi herhangi bir sebeple söz söyleyemez duruma getirmek, susmak zorunda bırakmak.

**Ağzının tadını alamamak** (497/5): Neşesi, keyfi kaçmak; hayattan zevk alamamak.

**Âh etmek (eylemek, çekmek)** (78/3, 80/7, 83/3, 173/1, 181/2, 198/4, 218/5, 281/1, 218/5, 354/3, 396/1, 387/8, 402/3, 481/5, 637/6, 797/1, 820/4, 926/4, 972/2, 1018/2, 1037/4, 1065/6, 1070/5): Acı ile içini çekmek; pişmanlık duymak.

**Ahde vefâ kılmamak** (451/1): Verdiği sözden dönmek, sözünde durmamak.

**Akın salmak** (1092/4): Hücum etmek, üzerine yürümek.

**Aklı başında olmak** (696/6): İyi düşünebilir durumda olmak.

**Aklı başından gitmek (savmak)** (152/5, 241/3, 548/1): Çok sevinçten veya çok korkudan ne yapacağını şaşırarak; düşünme yetisini kaybetmek.

**Aklı gitmek** (246/2, 898/1, 986/2, 995/1): Çok beğenmek; şaşırıp kalmak; düşünme gücünün kaybetmek.

**Aklını (fikrini) almak** (198/2, 228/1, 246/3, 250/5, 318/4, 327/6, 559/3, 702/4, 822/4, 870/4, 956/2, 1021/7, 1060/2, 1086/1): Düşünemeyecek duruma getirmek, düşünme yetisini kaybettirmek; şaşırtmak.

**Aklını başına devşirmek** (280/2): Akılsızca davranışlarda bulunmaktan kendini kurtarmak.

**Aklını başından almak** (264/5, 325/4, 348/2): Şaşkına çevirmek, düşünemez hale getirmek.

**Âl etmek** (708/3): Hile yapmak, kandırmak.

**Alçak gönüllü** (316/2, 912/5): Kibirsiz, kendi değerini olduğundan aşağı gösteren.

**Alem (bayrak) çekmek** (720/2, 1112/2): Bayrak asmak, özgürlüğünü ilan etmek.

**Âlemi kırmak** (872/4): İnsanların ölümüne, helakine sebep olmak.

**Âlemi tutmak** (446/2, 454/3): Her tarafa yayılmak, herkesçe bilinmek.

**Allah saklasın** (695/7): Allah kötü duruma düşürmesin, kötülüklerden korusun.

**Alını açık yüzü ak** (668/4): Çekinecek hiçbir durumu veya ayıbı olmayan.

**Aşk ateşine yanmak** (810/3): Derin bir aşk beslemek.

**Ateşine (oda) yanmak** (350/5, 410/1): Hasret ve aşktan dolayı acı çekmek; yok olmak, yanıp kül olmak.

**Ayağa salmak** (244/3, 415/4): Aşağılamak, ayaklar altına layık görmek, hiçe saymak; saçı ayaklarına doğru uzatmak, sarkıtmak.



**Ayağı gitmemek** (619/7): Bir yere gitmek için istekli olmamak.

**Ayağına (pâyına) düşmek** (130/5, 305/6, 616/3, 543/2, 670/5, 817/5, 871/3, 878/4, 941/2, 1025/2, 1048/6, 1113/2): Çok yalvarmak, yakarmak; hayranlığını ifade etmek.

**Ayağına (pâyına) saçmak (serpmek, dökmek, nisâr kılmak)** (114/1, 378/3, 554/2, 706/6, 708/8): Sevgi ve hürmetten dolayı birinin ayaklarına kıymetli şeyler saçmak, birine çokça hürmet göstermek, kıymet vermek; sevgi gösterisinde bulunmak.

**Ayağına (pâyına) su dökülememek (koyulamamak)** (953/3): Değerine, seviyesine erişilememek.

**Ayağına (pâyına) yüz(ler) sürmek** (580/3, 711/9, 750/7, 819/5): Bir kimseye yalvarıp yakararak, bağlılığını belirtmek, aşırı saygı göstermek.

**Ayağına gelmek** (263/2, 421/2): Yanına gelmek, alçak gönüllülük göstererek gelmek.

**Ayağını öpmek** (211/4, 248/8, 397/5): Yalvarmak, yakarmak; aşırı saygı ve sevgi gösterisinde bulunmak.

**Ayağının (izinin) tozu (toprağı)** (19/2, 239/7, 254/6, 320/2, 344/8, 368/7, 377/3, 387/6, 396/4, 450/5, 587/10, 641/6, 646/1, 659/2): Sevgilinin şifalı olduğuna inanılan, ayağının altındaki toz; yolculuk alâmeti.

**Ayak (kadem, pây) basmak** (55/5, 75/4, 272/2, 298/5, 327/1-2, 340/5, 347/1, 357/3, 461/6, 480/3, 504/5, 505/5, 758/2, 786/4, 819/4, 910/3, 964/1-6): Bir yere, mertebeye ulaşmak, varmak.

**Ayak çekmek (götürmek)** (73/4, 121/7, 153/5, 232/1, 785/2, 861/1, 906/3, 958/3, 972/5, 1112/1): Uzaklaşmak, kaybolmak, vazgeçmek; kadehi ele almak, şarap içmek.

**Ayak dolamak** (278/4): Telaşa kapılmak, heyecandan ayakları bir birine dolaşıp yürüyememek.

**Ayak öpmek** (493/6, 513/5, 781/1): Yalvarmak, acziyetini arz etmek; sevgisini arz etmek; umduğuna kavuşmak.

**Ayak seyri** (924/1): Gezinti, eğlenmek için gezip dolaşma, tenezzüh.

**Ayak toprağı** (293/4): Hor, hakir halde olmak; sevdiğinin karşısında tevazu içinde, aşağılarda bulunmak.

**Ayak toprağı olmak** (619/6): Birinin emri altına girmek, kulu kölesi olmak.

**Ayakta durmaya gücü (mecâli) olmamak** (527/5): Sağlam halde bulunmamak; ruhi çöküntü yaşamak, bitkin bir vaziyette bulunmak.

**Ayakta kalmak** (784/2, 794/2): Yıkılmamak, çökmemek; önemini korumak.

**Ayakta koymamak** (790/5): Zelil durumda bırakmamak, ayaklar altında kalmasını önlemek.

**Ayaktan düşmek** (882/5): Çaresiz kalmak; güçsüz düşmek; çalışamaz duruma gelmek.

**Ayaktan salmak** (804/4): Güçsüz düşürmek; hareket ve düşünme kabiliyetini elinden almak; ölümüne sebep olmak.

**Ayrı (cüdâ) düşmek** (449/3, 903/6): Birbirinden uzak kalmak.

**Azap çekmek** (67/4): Pişmanlık, üzüntü korku gibi şeylerin verdiği mânevî sıkıntıyı hissetmek.

**Bağlasalar durmaz** (274/2): Bir yerde kalamaz, sürekli mekân değiştirir, sabit halde bulunamaz.

**Bağrı delinmek** (918/3): Aşk sebebiyle çok acı çekmek.

**Bağrı kan (hûn) etmek (eylemek, olmak, dolmak)** (188/4, 324/1, 643/5, 663/4, 673/1, 761/2, 805/9, 814/1, 825/4, 837/5, 868/3, 881/1, 1098/4): Çok acı çekmek, acılar içinde kalmak.

**Bağrı kebab olmak (etmek)** (56/5, 310/4): Büyük bir acıya maruz kalmak.

**Bağrı yanmak** (83/5, 241/4, 242/3, 677/4): Büyük acı ve üzüntü çekmek, çok derin acı duymak.

**Bağrı(nın) başı gözü(nün) yaşı** (636/2): Çok sıkıntı içinde olma durumu.

**Bağrına (sînesine, başına) dağ (yara) vurmak (urmak)** (38/2, 59/1-2, 208/3, 582/1, 584/4): Çok acı çektirmek.

**Bağrına basmak** (6/2, 289/6): Sevgiliyi kucaklamak, ona sarılmak; bir şeyi göğsüne saplamak

**Bağrını (sînesini) dağlamak** (241/4, 316/1, 828/2): Büyük acı ve üzüntü çekmek.

**Bağrını delmek (yarmak)** (379/7, 746/6, 617/3, 803/1): Çok dokunmak, içine işlemek.

**Bağrını ezmek** (166/5): Üzülme, dertlenme.

**Bağrının yağı erimek** (1085/1): Korkulacak bir durum meydana gelecek diye kaygı çekmek, üzülme; içinin yağı erimek, çok heyecanlanmak ya da çok korkmak.

**Baş (kelle) oynatmak** (949/1): Canını feda etmek, uğruna ölümü göze almak.

**Baş (ser) vermek** (654/5, 949/5, 985/4): Ortaya çıkmak, görünür hale gelmek; kendini feda etmek.

**Baş açık yalın ayak** (104/5): Perişan bir vaziyette bulunmak.

**Baş çekmek** (945/5): Herhangi bir konuda önde gitmek, önyak olmak.

**Baş eğmek** (62/2, 159/3, 425/4, 430/1-5, 497/9, 498/1, 723/1, 852/2, 866/1, 927/6, 994/3): Direnmekten vazgeçip buyruk altına girmek.

**Baş koşmak** (65/1): Yarışmak, iddialaşmak.

**Baş koymak (bir yola, uğruna)** (284/3, 250/4, 426/6, 594/1, 792/2, 986/5, 1009/5, 1044/2): Bir şey uğruna ölümü göze almak; birine bağlanmak, çevresinden ayrılmamak.

**Baş oyna(t)mak** (590/3): Sıkıntıyla mücadele etmek, hayatını tehlikeye atmak, canını feda etmekten çekinmemek.

**Baş üstüne** (1009/2): Bir dileğin yerine getirileceğini içtenlikle belirtmek için "peki" anlamında kullanılan söz.

**Baş üzre yeri var** (107/3, 141/1, 803/6, 1045/3): Her zaman iyi karşılanır, ağırlanır olmak; çok kıymetli bir konumda görülmek.

**Başa çıkmak** (693/2, 738/4, 949/6, 979/1): Güçlükler çıkaran bir işi, kendi istediği yolda sonuçlandırabilmek.

**Başa taş yağdırmak** (942/6): Kınamak, aşağılamak; birinin felakete uğraması için çabalamak.

**Başa(ına) bela olmak (getirmek)** (280/4, 722/4): Musallat olmak, rahatsız etmek, sıkıntıya düşürmek.

**Başdan aşmak** (236/2, 1074/2): Pek çok olmak, pek çoğalmak.

**Başı çizginmek** (543/1): Başı dönüp durmak, akli karışık halde bulunmak.

**Başı gitmek** (783/5): Ölmek, canını feda etmek.

**Başı göğe (çarha, feleğe, eflâke) ermek (erişmek, yetmek)** (273/4, 327/3, 369/9, 414/4, 427/1, 949/2): Bir mutluluğa ulaşmak, çok sevinmek, mutlu olmak; makamı, mevkii yükselmek, olduğu durumdan daha üst bir duruma ulaşmak.

**Başı havalı** (4/6): Havalı, uçarı bir vaziyette olmak, umursamaz halde bulunmak.

**Başı hoş olmamak** 776/3, 887/3: Hoşlanmamak, arası iyi olmamak.

**Başı için** (1110/4): Çok sevilen, değerli bir kişi ortaya konarak kullanılan ant ya da yalvarma sözü.

**Başı yastıkta** (653/5): Ölüm döşeginde olmak.

**Başına (serine) (toz, toprak, çer-çöp) saçmak** (707/3): Bir kimsenin kötülüğünü, ölümünü istemek.

**Başına almak** (778/4): Sürekli düşünmek, takıntı haline getirmek.

**Başına bela almak** (784/4): Bir sorunla karşılaşmak, kötü bir duruma düşmek.

**Başına bela olmak** (626/4): Sıkıntı vermek, tedirgin etmek, musallat olmak.

**Başına gelmek** (169/7, 170/5, 182/2, 274/1): Beklenmedik, şaşırtıcı bir olay veya durumla karşılaşmak.

**Başına üş(ür)mek** (246/4, 1037/2): Çabucak etrafına toplanmak.

**Başında ateş yanmak** (17/4): Aşırı şekilde aşka tutulmak, çok üzülme.

**Başından (serden) geçmek** (803/5, 853/5): Ölmeye razı olmak.

**Başını alıp gitmek** (79/4): İzin almadan ve gideceği yeri bildirmeden gitmek, savuşmak.

**Başını aşağı salmak** (497/6): Utanmaktan dolayı başını aşağıya eğmek.

**Başını döndürmemek** (473/3): İlgisini kesmemek, mücadeleden vazgeçmemek.

**Başını kaldırmamak** (310/3, 461/8): İltifat etmemek, dikkate almamak, ilgilenmemek; bir işi aralıksız sürdürmek.

**Başını kaşımaya eli değmemek** (985/2): Ufak bir işi yapmaya bile zamanı ve gücü olmamak.

**Başını kurtaramamak** (996/7): Canını koruyamamak, ölmek.

**Başını taş(lar)a vurmak** (908/3): Çaresiz kalarak çok pişman olmak.

**Başını top etmek (eylemek)** (758/1, 1026/2): Aşk meydanında savrulmaya, kadere rıza göstermek.

**Başını vermek** (212/6): Kendini feda etmek.

**Başta (başlar üstünde) yeri olmak** (19/4, 849/5): Değer vermek, saygı göstermek; her zaman hürmetle karşılanmak, büyük bir saygı ve ilgi ile ağırılanmak.

**Başta akıl koymamak** (793/4): Düşünce gücü bırakmamak, sağlıklı düşünemez hale gelmek, delirmek.

**Baştan ayağa** (719/3): Başından ayağına kadar, tümü, hepsi.

**Baştan çıkarmak** (256/4, 271/4, 274/1, 472/3, 625/6, 694/1, 1044/2): Ahlakını bozmak, doğru yoldan ayırıp uygunsuz işlere yöneltmek; kötü yola sürüklemek, doğru yoldan saptırmak.

**Bel bağlamak** (502/2, 835/3, 890/4): Güvenmek, inanmak, umut bağlamak; karar vermek, azimle çabalamak, kendini vermek; bir tarikatla girmek, ikrar vermek.

**Bela çekmek** (260/1, 265/5, 320/4, 355/4, 322/3, 428/3, 749/2, 650/3, 750/3, 890/5, 1102/2): Eziyet, sıkıntı çekmek, zarar görmek.

**Belaya düşmek** (557/3, 1061/2): Beklenmedik bir bela ile karşılaşmak, belaya uğramak.

**Belaya uğramak** (570/8, 797/7, 936/5): Bir kötülüğe maruz kalmak.

**Beli (kaddi) iki bükülmek (iki büküm/kat olmak)** (217/5, 604/1, 608/6, 642/1, 787/2, 847/5): Çeşitli sıkıntılar sebebiyle beli bükülmek, çok sıkıntılı bir hayat yaşamak; çaresizlik içinde kalmak, güçsüz kalmak, bir işi yapamayacak duruma düşmek.

**Benzi gelmek** (685/1): Sağlıklı duruma gelmek, canlanmak.

**Benzi sararmak** (123/4): Hayret etmek, hayretten dolayı yüzü sarı renk olmak, benzi solmak.

**Binde bir** (684/2, 295/5, 11/4): Az da olsa, pek seyrek olarak, nadiren.

**Bir gömlek (üstün)** (297/1): Bir derece daha üstün, daha fazla özelliğe sahip.

**Bir içim su (görmemek)** (621/1, 887/7, 907/5): Az da olsa bir menfaat, fayda, ilgi; küçük de olsa bir ilgi, iltifat görmemek; bir yudum su.

**Bir kararda** (723/4): Düzenli bir biçimde, durumunu değiştirmeden.

(...) **Bir yana dünya bir yana** (587/3): Bir şeye ya da kimseye aşırı ölçüde değer verildiği zaman söylenir.

**Birbirine düşmek** (938/1): Araları açılmak, aralarında anlaşmazlık çıkmak.

**Birbirine girmek** (348/3): Karışmak, kavga etmek, dövüşmek.

**Birbirine katmak** (444/3): Aralarını açmak, aralarını bozmak, olay çıkarmak; karıştırmak.

**Boynu bağlı kul (bende) olmak** (195/5, 661/5): Tam bir sadakat, özveri ile aşırı ölçüde bağlanmak.

**Boyu (kaddi) kemân kılmak (eğmek)** (129/6, 483/4): Çok acı çekerek iki büklüm hale gelmek, acılar sebebiyle yaşlanmak.

**Câm (mey) çekmek** (396/3, 210/4, 533/3, 709/13): Şarap içmek.

**Can atmak** (136/3, 958/3): Kavuşmayı, elde etmeyi çok istemek.

**Can bağışlamak** (55/2): Hayat vermek, ölüyü diriltmek.

**Can bulmak** (528/7): Diri, sağlıklı hale gelmek, kendine gelmek.

**Can koymak** (902/3): Canını vermek, ölmeye razı olmak.

**Can kulağıyla (güş-ı cân ile) dinlemek** (25/5): Büyük bir dikkatle, ilgiyle dinlemek.

**Can kuşu (murgu)** (464/2, 466/4, 920/2, 988/3): Ruh.

**Can nakdini vermek (satmak)** (341/5, 737/3, 721/7, 784/4): Bir fayda karşılığında canını vermek, ölümüne göze almak, ölüme rıza göstermek.

**Can vermek (sarf etmek)** (34/2, 39/3, 43/2, 70/3, 99/4, 132/2, 148/2, 149/3, 154/1-8, 155/1-3, 157/2, 158/3, 216/4, 224/4, 241/1, 254/7, 256/5, 276/5,

283/3, 285/7, 312/5, 314/4, 355/7, 374/2, 427/2, 441/3, 445/3, 464/1-3, 470/3, 473/1, 478/1-5, 490/2, 510/4, 514/1, 540/1-3-4, 546/5, 561/1, 585/1, 613/5, 616/1, 634/4, 650/2, 651/1, 657/1, 662/3, 664/2, 677/4, 684/8, 730/2, 733/5, 784/4, 797/3-7, 800/5, 839/2, 849/3, 850/6, 855/5, 866/3, 872/5, 915/7, 929/2, 930/5, 940/6, 951/5, 964/8, 968/2, 988/1, 994/1, 1006/2, 1026/1, 1031/5, 1039/3, 1048/4, 1052/4, 1108/2): Ölmek.

**Can yakmak** (59/2): Acı verecek bir biçimde cezalandırmak.

**Can(ını) almak (tenden cüdâ eylemek)** (27/1, 70/1-7, 450/2-547/2-615/3-672/4, 685/3, 859/3) Öldürmek.

**Cana ateş bırakmak** (638/3): Büyük bir acı ve üzüntünün etkisi altına girmek.

**Candan geçmek** (673/5, 1062/7): Bir şey uğruna ölümü göze almak, canını feda etmek.

**Candan usanmak** (618/1- 651/5): Ölümü göze alacak kadar sıkıntı içinde olmak.

**Canı (ruhu) teslim eylemek** (371/4, 589/3): Ölmek, son nefesini vermek.

**Canı ağzına gelmek** (51/2): Aşırı duygulanmak, çok heyecanlanmak; ölecekmiş gibi bir korkuya kapılmak.

**Canı çekmek** (272/5, 882/3): Bir şeyi istemek, istek duymak, arzulamak.

**Canı çıkmak** (269/1, 516/1, 1103/1): Ölmek.

**Canı kurban etmek** (516/5): Sevdiği için, bir amaç uğruna canını vermek, ölmek.

**Canı yerinden kopmak** (792/1): Ölecek duruma gelmek, aşırı heyecanlanmak.

**Canım ciğerim** (247/6): Aşırı sevgiyi ve içtenliği gösteren söz.

**Canına can katmak** (149/2): Yaşama gücünü artırmak.

**Canına kıymak** (1034/4): Kendini öldürmek.

**Canını almak** (412/6, 441/4, 803/3, 834/3): Öldürmek.

**Cefa (cevr) çekmek** (51/4, 78/3, 224/5, 437/1, 466/6, 472/2, 492/5, 607/5, 639/3, 671/5, 725/5, 863/5, 876/5, 1055/5): Ezizet çekmek, meşakkat içinde bulunmak.

**Cevr etmek** (222/5): Eziyet etmek, aşk sıkıntısı yaşatmak.

**Çiğer delmek** (619/2): Acıklı bir durumun kişiye dayanılmaz bir üzüntü vermesi.

**Çiğeri kan (hûn) olmak** (113/4, 404/3): Çok acı içinde olmak.

**Çiğeri paralanmak** (225/1, 634/2, 966/1): Büyük üzüntü ve acı çekmek.

**Çiğeri yanmak** (181/2): Çok acı ve sıkıntı çekmek, büyük bir acıya uğramak.

**Cihân durdukça dursun** (128/6): Çok yaşa, Allah uzun ömür versin.

**Çile çekmek** (230/4): Büyük sıkıntı ve üzüntü içinde yaşamak.

**Çok görmemek** (314/4): Değer bulmak, yadırganmayacak bir davranışta bulunmak.

**Dağ üstü bâğ olmak** (332/11): Keyfi yerinde olmak, her muradına ulaşmış olmak.

**Dağ yakmak** (267/3, 404/5, 923/2, 954/1-2, 1009/2): Çok acı içinde olmak, acısı artmak.

**Dem vurmak (urmak)** (173/4, 515/3, 558/3, 819/2): Bir şeyden söz etmek, konu açmak.

**Derde (derdine) dermân olmak** (182/5, 412/3, 605/1): Soruna çözüm bulmak, sıkıntıyı geçirmeye çare göstermek

**Derde (eleme) salmak** (746/1, 792/3): Sıkıntıya sokmak, ızdırap içinde kalmak.

**Derde düşmek (mübtela olmak, uğramak)** (155/4, 254/4, 419/1, 516/2, 672/2, 686/1-4-7, 864/1, 875/4): Kaygılanmak, tasalanmak; hastalanmak.

**Derdini dökmek** (698/4): Derdini, sıkıntılarını ayrıntılı olarak anlatmak, dile getirmek.

**Dert (bela) çekmek** (83/7, 255/6, 302/4, 322/3, 324/2, 690/1, 705/1, 997/2, 1052/5): Üzüntü yaşamak, üzüntüye katlanmak.

**Devran dönmek** (605/4): Zamanın geçmesi, hayatın geçmesi.

**Dil uzatmak** (555/3): Bir kimse veya bir şey için kötü söz söylemek.

**Dile almak** (1001/5): Okumak.

**Dile gelmek** (445/7): Konuşmaya başlamak.



**Dili (zebânı) bağlanmak** (1076/4): Susmak, konuşamaz hâle gelmek.

**Dili (zebânı) lâl olmak (tutulmak)** (641/4): Sevinç, korku, şaşkınlık gibi sebeplerle birdenbire söz söyleyemez olmak.

**Dilini kesmek** (617/2): Bir konu hakkında konuşamaz duruma getirmek.

**Dini imanı (biri, bir şey) olmak** (792/5): Birinin ya da bir şeyin takıntı haline getirilmesi, sürekli birini, bir şeyi düşünmek.

**Diş bilemek** (212/2, 482/4, 1084/2): Kızdığı birine kötülük yapmak için fırsat kollamak, sırasını beklemek.

**Diz dize (hem-zânû) olmak** (112/3): Çok yakın bir halde bulunmak.

**Dokuz dolanmak** (499/1): İsteğini elde etmek için çabalamak; yana yakıla aramak.

**Dört duvar arasında (çâr divâr içre) kalmak (vakit geçirmek)** (198/7): Evde, kapalı bir yerde kalmak zorunda olmak, sosyalleşmemek.

**Dünya değmek** (1052/3): Her şeyden daha değerli, üstün olmak.

**Dünya(lar) bizim (benim) olmak** (938/4): Kişinin çok sevindiğini belirtmek için kullanılır.

**Dünyadan (cihandan) geçmek** (777/2, 833/5): Bir kenara çekilip toplum yaşamına karışmamak; dünyanın sunduğu güzelliklerden vazgeçmek, dünyadaki mutlulukları umursamamak.

**Dünyaya değişmemek** (801/5): Her şeyden daha fazla sevmek.

**Dünyaya sığmamak** (551/4): Şöhreti yayılmak, herkesçe bilinmek; kıymeti çok artmak.

**Dünyayı (âlemi) tutmak** (505/3, 711/4, 878/2): Çok yayılmak, her yere dağılmak.

**Eksik etmemek (olmamak)** (128/6, 447/3, 631/6): Her zaman ve durumda mevcut olmak, bulunmak.

**El almak** (262/4, 736/3, 794/2) Tarikatlarda bir müridin mürşidinden, başkalarına yol gösterme izni alması; bir sanatı yapmak için o işte mâhir kişinin iznini almak.

**El altından** (693/7): Gizlice, kimsenin haberi olmadan.

**El ayak tutmamak** (694/3): Yaşlılık sebebiyle veya sağlığı büsbütün bozularak çalışamaz duruma gelmek.

**El bir etmek** (937/1): El birliği etmek, birlikte davranmak, dayanışmak.

**El çekmek** (6/5, 36/6, 385/3, 593/3, 604/2-692/1-777/3-827/7, 854/4, 860/7, 1072/2, 1076/2): Önceleri yapmakta olduğu bir işi artık yapmamak, ondan vazgeçmek.

**El ele vermek** (937/1): El tutuşmak, birlikte davranmak, bir konuda birleşmek.

**El eylemek** (84/2): Birine el ile “gel” işareti yapmak.

**El götürmek** (1106/3): Elini uzaklaştırmak, çekmek.

**El öpmek** (493/6, 531/7, 781/1, 806/3, 807/2, 807/7, 899/1, 1025/2): Saygı ve sevgisini arz etmek.

**El üzre (tutmak)** (433/2, 537/4, 910/1, 815/6) Bir kimseye çok saygı ve sevgi gösterme, kıymet verme durumu.

**El vermek** (4/5, 33/1, 34/4-6, 76/2-4, 84/1, 125/3, 137/1, 271/1, 331/5, 389/6, 390/1, 434/3, 462/1, 490/3, 596/6, 676/4, 722/6, 738/7, 750/6, 818/6, 836/2, 931/3, 1021/2, 1025/2): Yardım etmek, yardımcı olmak; fırsat vermek; tarikatlarda müşhidin bir müride, başkalarına yol gösterme izni vermesi, yetki vermek.

**El vurmak (urmak)** (327/1, 445/2, 540/2, 569/2, 616/1, 906/2, 940/5, 973/2, 1078/4): Almak, elini uzatmak; bir işe başlamak.

**El yumak** (832/1, 886/4, 1093/3): Tövbe etmek, bir daha yapmamaya söz vermek; el çekmek, bırakmak, ilgisini kesmek.

**El(in)den düşmemek (koymamak, gitmemek)** (897/7, 935/4, 943/6, 1042/5): Sürekli elinde tutmak, bırakmamak, ayrılmamak.

**Elden bırakmamak** (130/5, 450/3, 463/2, 488/11, 714/2, 722/2): Bir şeyle sürekli ilgilenmek, elden düşürmemek.

**Elden çıkarmak** (45/7): Kaybetmek, serbest bırakmak.

**Elden gitmek** (428/1, 837/5): Yitirmek, yoksun kalmak.

**Elden koymak** (220/1): İlgilenmemek, vazgeçmek, itibar etmemek.

**Elden koymamak (düşürmemek)** (397/1, 495/5, 633/7, 715/5, 814/7, 814/7, 874/3, 874/3, 879/3, 942/4, 967/3, 1035/1): Çok ilgi duyduğu bir şeyi

sürekli elinde tutmak, yanında bulundurmamak; bir durumu alışkanlık edinmek, sürdürmek, vazgeçmemek.

**Ele almak** (377/5, 916/4) Sahiplenmek; kontrolü altında tutmak.

**Ele düşmek** (916/1): Sahip olmak.

**Ele getirmek** (598/4, 944/4, 1007/5, 1022/4): Kazanmak, sahip olmak, ele geçirmek.

**Ele girmek** (101/3, 254/2, 389/5, 450/6, 512/1-2-3-4-5, 632/5, 711/7, 751/2, 770/5, 915/4, 996/1-6, 1005/1, 1022/1): Yakınında bulunmak; sahip olmak, hâkimiyet altına almak, kontrol etmek.

**Ele vermek** (693/1): Ortaya çıkarmak.

**Elem (âlâm) çekmek** (193/1, 231/8, 334/5, 412/4, 429/3, 598/3, 611/4, 651/5, 690/5, 728/5, 948/7, 1054/3): İztırab içinde bulunmak.

**Eli ayağı tutmamak** (645/3): Beden gücü yerinde olmamak, sağlıklı iş görememek.

**Eli elden salmamak** (517/5, 814/4, 866/3, 924/2): Birinin elini hiç bırakmamak, sıkı sıkıya tutmak; sürekli ilgi göstermek, yanından ayrılmamak.

**El(i) ermemek** (316/2, 329/1, 333/8, 482/4, 893/3, 1084/3): Ulaşmamak, yanına yaklaşmamak; güç yetirememek.

**Eli yakasında olmak (yakasından gitmemek)** (572/7): Birinden şikâyetçi olmak, şikâyetinde ısrarcı olmak.

**Elinde büyüme** (917/3): Biri tarafından büyütülmek, bakılmak, yetiştirilmek; eğitilmek, bilgi, görgü ve terbiye sahibi yapılmak.

**Elinden almak** (731/1): Bir şeyden mahrum etmek.

**Elinden almamak** (528/6): Birinden verilen kabul etmemek, sunulan bir şeyi almamak.

**Elinden gelmemek** (257/5, 435/4, 756/2, 1090/4): Yapmamak, kudreti yetmemek.

**Elinden içmek** (952/4): Birinin ilgisine, iltifatına mazhar olmak, birinden feyz almak.

**Elinden salmamak (düşürmemek)** (190/5): Hiç elinden bırakmamak, sürekli elinde tutmak; bir şeye mübtela olmak, hastalık derecesinde bağlanmak.

**Eline düşmek** (507/3): Zorunlu olarak halden anlamaz birinin çevresinde, emri altında bulunmak.

**Eline ekmeğini vermek** (154/2): Geçinecek kadar kazanç sahibi yapmak.

**Eline su koyamaz (dökemez)** (728/1): Değerce birinden çok geride olmak.

**Elini tutmak (almak)** (42/4, 109/3): Yardım etmek; ilerlemesine yardımcı olmak.

**Endişe çekmek** (935/4): Kaygılanmak.

**Esen kalmak** (546/5, 785/1): Ruh ve beden olarak sağlıklı, sıhhatli olmak.

**Eser yok (olmamak, kalmamak)** (173/6, 174/7, 406/2, 462/2, 593/1, 703/6): Hiç bulunmamak, tükenmek, yok olmak.

**Eşiği aşınmak** (333/11): Çok ilgiden dolayı geleni çok olmak, insanların sürekli etrafında bulunması durumu.

**Eşiği öpmek** (96/3): Saygı ve sevgi göstermek.

**Eteğini (dâmenini) tutmak (elden komamak)** (362/5, 366/7, 858/1, 916/5): Yardım istemek, ummak, ilgisini beklemek.

**Fal açmak** (22/1): Kahve, bakla, kitap, su, iskambil vb.ne bakarak gelecekte olacak şeylerle ilgili yorum yapmak.

**Fırsatı kaçırmak (fevt etmek)** (350/8): Elverişli durumdan yararlanmamak.

**Figan etmek** (173/8): Bağırarak ağlamak, inlemek.

**Gam (gussa, endûh) çekmek** (7/5, 8/3, 18/2, 31/5, 49/4, 95/8, 126/3, 150/5, 188/4, 223/3-5, 224/6, 279/4, 302/5, 325/4-7, 395/3, 387/8, 400/4, 445/8, 462/1-8, 474/5, 491/2, 527/3, 579/5, 590/3, 656/5, 690/2, 741/1-7, 767/4, 809/2, 882/1, 899/4, 914/3, 961/4, 998/3, 1038/2, 1048/4, 1064/5, 1109/1-2-4-5, 1112/5): Tasalanmak, kaygılanmak, üzölmek.

**Gam değil** (27/5, 42/1, 73/2, 84/3, 122/2, 188/2, 189/7, 233/2, 245/3, 302/3, 318/5, 330/2, 333/5, 391/2, 397/3, 428/2, 430/4, 438/2, 457/4, 489/1, 496/5, 508/3-4, 509/6, 529/2, 530/2, 705/1-7, 707/1-6, 756/4, 812/6, 835/5, 915/3, 922/1, 923/4, 1002/5, 1092/5, 1098/2): “Dertlenmeye gerek yok” anlamında söylenir.

**Gam yemek** (62/1, 93/3, 212/9, 280/7, 1102/4): Tasalanmak, kaygılanmak, üzülmek.

**Gam yüzü görmemek** (372/6): Hiç sıkıntıyla karşılaşmamak, derde maruz kalmamak.

**Gama düşmek** (354/3): Çok üzülmek.

**Gama salmak** (541/1): Derde, kaygı ve tasaya düşürmek.

**Göğsünü dövmek** (536/6, 1095/3): Beddua etmek, ilenmek; pişmanlık duymak.

**Göğsünü yırtmak (sînesi çâk olmak)** (80/6, 81/5, 191/2, 618/2, 669/2, 937/2, 1000/3): Çok acı çekmek; coşkunluğunu ortaya koymak, coşmak.

**Göğüs (sîne) germek** (367/2, 611/4, 753/4, 1054/5): Kendine güvenmek; bir güçlüğü karşı koymak, dayanmak

**Göklere çıkmak** (47/2, 347/4): Çok yükselmek, herkesçe bilinir ve görünür hâle gelmek.

**Gökte ararken yerde bulmak** (68/5): Ele geçirilmesi, bulunması güç birini, bir şeyi birdenbire bulmak.

**Gökyüzünü (âfâkı) tutmak** (111/4, 332/13, 449/1): Her tarafa yayılmak, âşikar hale gelmek.

**Gölge (sâye) salmak** (236/2, 332/5, 697/9, 699/1, 999/3): Birinin himâyesi altına girmek, bu sayede talihli bir hayat sürmek, şans açılmak.

**Gölgesi (zilli) altında (başta) olmak** (819/8): Birinin koruyuculuğuyla, koruyuculuğundan yararlanarak iş yapmak, gözetimi altında bulunmak.

**Gönle ateş düşmek** (542/2): Felakete uğramak, çok üzülmek.

**Gönlü (gözü) açılmak** (684/5, 685/2, 1051/1): Neşelenmek, ferahlamak.

**Gönlü (yüreği) kanla dolmak** (217/2): Çok üzülmek, büyük acı duymak.

**Gönlü bend eylemek (bağlamak)** (547/4): Bir kişiyi kendisine âşık etmek, içten sevilmesini sağlamak.

**Gönlü düşmek** (546/4, 743/1-2-3-4-5-6-7): Âşık olmak; meyl etmek, aşırı ilgi duymak; yönelmek.

**Gönlüne girmek** (691/4, 698/4): Birinin sevgisini kazanmak.

**Gönlüne göre** (701/2): Dileğine göre, isteğine uygun olarak hareket etmek, eylem gerçekleştirmek.

**Gönlünü almak** (615/3, 997/1): Kendisine âşık etmek.

**Gönül (dil) almak** (69/4, 400/2, 413/3, 547/2, 565/7, 651/1, 672/1, 709/6, 857/4, 920/1, 945/6, 959/4): Kırılan bir kimseyi güzel bir davranışla hoşnut etmek, sevindirmek; kendine âşık etmek.

**Gönül (dil) bağlamak (vermek)** (95/5, 97/5, 158/2, 260/2, 319/1, 414/1, 480/5, 533/5, 591/6, 664/4, 752/5, 797/2, 821/4, 835/2-3, 914/4, 945/6, 1023/3, 1030/1, 1039/7, 1053/3, 1055/5): Severek bağlanmak; içten sevmek, âşık olmak; bir şeyi sevmeye, istemeye veya yapmaya içten yönelmek, meyletmek.

**Gönül (dil, sîne) yakmak** (412/5, 863/4, 880/2, 909/3, 1014/3): İnsanı aşırı derecede etkilemek, sarsmak, kişinin kendinden geçmesine yol açmak; aşk dolayısıyla iç yangınına tutulmak.

**Gönül (mânâ) gözüyle bakmak** (527/2): Olayları, çevreyi baş gözüyle değil manevî duyuş bilinciyle değerlendirmek, ruhî derinlik içinde yorumlamak.

**Gönül eğlendirmek** (979/1): Bir kimse ya da şey ile geçici olarak oyalanıp hoşça vakit geçirmek.

**Gönül kuşu (murgu)** (220/3): Sevda duygusu, sevgi anlayışı.

**Gönül mısırı (şehri)** (338/2): Kişinin duygu dünyası, kalp âlemi, derûnu.

**Gönül yıkmak** (540/2): Birini çok üzecek bir davranışta bulunmak, gücendirmek, gönül kırmak.

**Gönülden (dilden) çık(ar)mak (almak)** (240/2, 241/3, 533/3, 716/1, 859/2): Önem vermemek, ilgisini kesmek; unutmak.

**Gönülden (dilden) geçmek** (313/2, 313/4, 623/2, 788/5, 1091/1): İçten arzulamak, kalpten istemek.

**Görmezliğe vurmak (urmak)** (244/4): Görmezden gelmek, görmemiş gibi yapmak, farkında değilmişçesine davranmak.

**Göz (çeşm) yummamak** (729/1): Hiç uyumamak.

**Göz aç(dır)mamak** (45/6, 181/3, 264/5, 479/3): Baskı altında bunaltmak; göremez duruma gelmek, getirmek.

**Göz nûru dökmek** (1104/3): İnce işler için emek harcamak, göz emeği sarf etmek.

**Göz süzmek** (379/7): Göz kapaklarını birbirine yaklaştırarak karşı tarafta aşk ve hayranlık uyandıracak şekilde baygın ve anlamlı bakmak.

**Göz ucuyla** (769/7): Fark ettirmeden, belli etmemeye çalışarak.

**Göz ucuyla bakmak (işaret etmek)** (86/1): Sezdirmeden ve başını çevirmeden yandan, göz kuyruğu ile bakmak, göstermek.

**Göz yummak** (644/7): Gözünü kapamak, irtibatını kesmek, ilgilenmemek; ölmek.

**Göz(ünü) açmak** (660/2, 977/1): Uyanık, dikkatli bulunmak.

**Gözden bırakmak** (770/1): ilgisini kesmek, umursamamak.

**Gözden çıkarmak** (587/9): Bir mal, para, değer yargısı vb. maddi veya manevi varlığın elden çıkarılmasını kabul etmek.

**Gözden düşmek (salmak)** (653/1, 975/4): Bir kişi veya şey değerini yitirmek, rağbet görmemek.

**Gözden geçirmek** (340/2, 601/4): Dikkatlice bakmak, incelemek için sırayla süzmek.

**Gözden uzak (nihân) olmak** (426/4): Uzaklaşmak, insanlardan saklanmak.

**Göze (çeşme) gelmemek** (569/5-634/5): Görmemek, rastlamamak; kıymetsiz olmak.

**Göze görünmek** (373/1, 762/1): Belli, açık olmak; sürekli karşısında görmek, her baktığı yerde birinin var olduğunu düşünmek.

**Gözler görmedik** (644/1-2-3-4-5-6-7-8): Kimsenin karşılaşmadığı, orijinal, benzeri görülmemiş.

**Gözleri çıkmak** (655/1): Çok ağlamak.

**Gözleri kanla dolmak** (47/4, 1024/4): Çok ızdırap çekmek, yaşadığı acıdan dolayı gözleri kızaracak derecede çok ağlamak.

**Gözü aç** (250/3): Doymak bilmeyen bir hırsla sahip.

**Gözü açılmak (açık olmak)** (698/2, 877/6): Görmek, gerçeklerin farkına varmak.

**Gözü bağlı** (293/2): Bağlanmış, tutulmuş; büyülenmiş halde, emre âmâde.

**Gözü çıkmak** (878/3): Çektiği aşırı ızdıraptan dolayı kör olacak derecede ağlamak.

**Gözü çıksın** (713/5, 878/2, 932/2): Göremez hale gelsin, belasını bulsun.

**Gözü değmek** (337/3): Uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç veya hayran bakışlar dolayısıyla kötü bir duruma düşürmek.

**Gözü dolmak** (239/2): Bütün düşüncesini kaplamak, gözü başka şey göremez hale gelmek.

**Gözü dünyayı görmemek** (612/6, 612/6): Hiç kimseye, hiçbir şeye önem, değer vermemek.

**Gözü görmez olmak** (642/3): Artık birine değer vermemek.

**Gözü kızarmak** (123/4): Hayret etmek, hayretten dolayı gözlerinin içi kırmızı olmak.

**Gözü uyku görmek** (903/2): Uyuyabilmek, sıkıntılarından kurtulup rahata ermek.

**Gözü uyku görmemek** (601/7): Sıkıntılardan, meşguliyetlerden dolayı uyuyamamak.

**Gözü yolda kalmak** (1059/7): Birinin gelmesini merak, istek veya özlemlerle beklemek.

**Gözümün nuru** (248/6, 348/1, 976/2): Bir kimsenin, birine karşı kullandığı ve sevgisini anlatan, okşayıcı söz.

**Gözün aydın** (814/1): Sevinçli bir olay dolayısıyla kullanılan bir kutlama sözü.

**Gözündeki perde kalkmak** (405/1): Gaflet halinden kurtulmak, yaratılış sırrına ermek, hakikati görmek.

**Gözünden kara su inmek** (908/5): Kör olmak, acılar içinde kan ağlamak.



**Gözünden uyku (hâb) uçmak** (66/3): Uykusu kaçmak, uyuyamamak.

**Gözüne (aynına) gelmez** (101/1): Hatırlamaz, aramaz.

**Gözüne (çeşmine) diken (hâr) olmak** (19/4, 145/4): Çekemez kimseleri üstün vasıflarıyla, yaşadığı mutlulukla rahatsız etmek; rahatsızlık vermek.

**Gözüne almamak** (1109/1): Kıymet vermemek.

**Gözüne gelmemek** (800/4, 1022/3): Dikkatini çekmemek, kıymetsiz görmek.

**Gözüne uyku (hâb) girmemek** (67/1, 519/3): Bir türlü uyuyamamak, uykusuz kalmak.

**Gözünü açmak** (92/4, 241/2, 352/9, 463/5, 559/2, 610/6, 603/1, 645/4, 1093/5): Uyanık, dikkatli olmak, dikkatlice bakmak, olaylara karşı manevî bakış açısı kazanmak.

**Gözünü ayıramamak** (823/2): Elinde olmayarak ve devamlı şekilde hayranlıkla bakmak.

**Gözünü karartmak** (1110/2): Gelebilecek her türlü zararı ve tehlikeyi önceden kabullenmek, göze almak.

**Gözünü kör etmek** (504/1, 505/1, 789/1): Görme yetisini kaybettirmek, gerçekleri kavrayamaz duruma düşürmek, anlama gücünü kaybettirmek.

**Gözün(ün) üstünde kaşın var demek** (539/4): Birinin bütün davranışlarını eleştirmek, kişiyi eleştirmek için bahaneler uydurmak.

**Gözyaşını silmek** (248/2, 864/3): Acıyı dindirmek, yardım etmek, teselli etmek; birini kötü bir durumdan kurtarmak.

**Gözyaşını silmemek** (517/4): Hal hatır sormamak, derdine çare bulmamak.

**Güç (tâb) yetirmemek** (519/1-5): Altından kalkamamak, dayanamamak, tahammülü aşkın olmak.

**Gül gül açılmak (çâk olmak)** (110/4, 244/2, 346/5, 354/1, 473/2): Gül gibi yanağın kızarması; yüzünü göstermek, güzelleşmek; gül şeklinde yara oluşması.

**Gün doğmak** (697/2): Ummadığı bir duruma erişmek, talihi yaver gitmek.

**Gün gibi (zâhir, rûşen, ayân, açık)** (170/2, 183/1, 187/6, 195/2, 298/1, 414/4, 436/1, 440/5, 442/4, 443/5 456/1, 536/5, 579/3, 740/3, 805/2, 938/1, 943/10, 1083/4): Apaçık, çok açık, çok belli.

**Gün görmemek** (706/2): Mutlu bir gün bile yaşamamak, sıkıntı içinde yaşamak.

**Haddi aş(ır)mak** (337/7, 618/6): Ölçüyü kaçırmak, aşırı gitmek.

**Hâk ile (hâke) yeksân etmek (olmak)** (55/4, 331/3, 132/4, 608/3): Temelden yıkmak, kullanılmayacak ölçüde tahrip etmek; ortadan kalkmak, yok olmak.

(...) **Hakkı için** (85/1, 129/4): Kutsal kabul edilen kavramlar taşıyan sözcüklerden sonra getirilip ant içmek anlamında kullanılır.

**Hâl bilmek** (412/1-2): Bir kimsenin içinde bulunduğu güç durumu anlayarak sezip anlayış göstermek.

**Hâli harap olmak** (57/3): Durumu çok kötü olmak, perişan olmak.

**Hâline bakmamak** (347/2): Karşısındakinin durumunu dikkate almamak, umursamaz davranmak.

**Hatır sormak** (1056/7): Birisine hayatının iyi mi kötü mü gittiği hakkında bilgi almak için “nasılsınız” diye sormak.

**Hatıra (akla) düşmek** (305/1): Hatırlamak, aklına gelmek.

**Hatıra (akla) gelmemek** (313/1, 569/1): Hatırlamamak; bir olayın gerçekleşeceği, olacağı hiç düşünülmemek.

**Hatırdan (akıldan) gitmemek (çıkılmamak)** (313/1, 637/5): Her zaman birini, bir olayı hatırlamak, unutamamak.

**Hatırını hoş tutmak** (723/6): Sevindirmek, memnun etmek.

**Hatırını kırmak (hatırı şikest)** (73/4): Üzmek, gücendirmek.

**Havadan nem kapmak** (396/1): En küçük bir şeyden alınmak, çok alıngan olmak.

**Hayran olmak** (233/3): Güzel durum ya da davranış karşısında beğeni duymak, takdir etmek.

**Helak olmak** (85/4, 269/3, 445/8, 842/3): Yok olmak, ölmek; bitkin duruma gelmek, halsiz kalmak.

**Hesaba saymamak** (135/7): Göz önüne almamak, önem vermemek.

**Hesabı olmak** (160/3): Biriyle aralarında çözümlenmesi gereken bir sorunu olmak.

**Hevâya (hevesine) düşmek** (487/3, 531/5, 892/5): Kuvvetle istemek.

**Hicr(ân) çekmek** (46/3, 70/1, 221/3): Ayrılık acısı yaşamak.

**Hıçe sat(ıl)mak** (149/5, 189/6, 444/5): Çok ucuza satmak, kıymetinin altında davranışlara maruz kalmak.

**Himmat etmek (eylemek)** (279/6, 444/2, 498/1, 609/1, 640/1): Manevi yardımda bulunmak; bir konuda yardımcı olmak.

**Hor bakmak** (491/4): Değersiz saymak, değer vermemek.

**İbn-i vakt olmak** (396/3): Gününü yaşamak, gününü gün ederek yaşamak.

**İçip açılmak** (370/3): Şarap içerek keyiflenmek, daha rahat hareket etmeye başlamak.

**İki (dü) cihân** (296/7, 600/1, 717/4-7, 860/7, 891/2): Dünya ve âhîret.

**İki âlemden geçmek** (1000/5): Dünya ve ukbadan geçerek sadece Allah'ın rızasını kazanmayı hedeflemek.

**İki gözüm** (602/4): Sevilen, değer verilen bir kimseye söylenen samimi, okşayıcı söz.

**İki günlük (ömür, devlet)** (42/1, 220/2, 283/5, 331/3, 459/6, 462/8, 487/3, 493/7, 523/2, 627/2, 633/4, 651/5, 722/8, 723/5, 728/3, 772/3, 722/8, 984/8, 1040/4): Çok kısa bir zaman, kısacık dünya hayatı ve mutluluk, uğruna bir şey feda etmeye değmeyecek miktar.

**İki kat eylemek** (75/1): Beli bükülmek, çekilen ızdıraptan dolayı iki büküm olmak.

**İkiden hâlî değil** (702/1-2-3-4-5-6-7-8-9): İkisinden biri, ikisinden başkası değil.

**İkiyüzlü olmak** (242/4): Özü sözü bir olmamak, riyâkar olmak, durum ve şarta göre şekil almak, davranışını değiştirmek.

**İnsaf etmek** (158/7, 261/4): Acımak, acıyarak davranmak.

**İnsana karışmak** (910/5): Sosyalleşmek, insanlarla bir arada olmak, onlarla sohbet etmek.

**İpini uzatmak** (444/4): Gevşetmek, kısmen serbest bırakmak.

**İşi tamam olmak** (814/2): Kötü bir hal içinde olmak, sıkıntıya girmek, durumu kötüleşmek.

**Kaddini (belini) ham etmek (bükmek)** (627/7, 736/3): Sıkıntı vermek, tedirgin etmek, zorluğa maruz kalmak.

**Kadeh (sâğar, câm) çekmek** (143/4, 56/1, 934/3): Şarap içmek.

**Kadeh duası (okumak)** (807/4): Arzulanan bir işin gerçekleşmesi için “Kadeh Duası” şeklinde anılan özel bir dua okumak.

**Kadeh sürülme** (535/3): Şarap sunulmak, ikram edilmek.

**Kalbi dar olmak** (237/3): İçi daralmak, bunalmak, sıkılmak.

**Kalem çekmek** (1112/4): Tezhip işlerinde motiflerin etrafına çizgi ile çerçeve yapmak; kitap sayfalarının etrafına muhtelif kalınlıklarda çizgi çekmek.

**Kan ağlamak** (9/1, 43/4, 80/5, 299/5, 347/5, 387/1-2-3-4-5-6-7-8-9, 388/1-5, 466/1, 480/2, 509/4, 713/5, 718/5, 749/4, 773/1, 790/1, 801/2, 820/4, 868/3, 873/5, 890/2, 904/3, 909/2, 1009/1, 1019/3, 1038/3): Büyük bir üzüntü içinde bulunmak.

**Kan bıçak olmak** (477/2): Aralarında herhangi bir nedenden dolayı birbirini öldürecek kadar düşmanlık bulunmak.

**Kan dökmek** (75/1, 111/3, 180/3, 262/2-3, 321/1, 336/2, 349/1, 356/1, 393/1, 416/2, 547/1, 685/3, 865/3, 890/2, 909/2, 1006/3): Öldürmek; kanlı gözyaşı dökmek.

**Kan içici** (685/5): Kan dökmekten çekinmeyen, bunu hırsıyla yapan.

**Kan içmek** (64/5, 280/7, 335/2, 908/4): Kan dökmekten, birini öldürmekten, ona zarar vermekten çekinmemek, bunu hırsıyla yapmak.

**Kan oturmak** (166/5): Vücudun bir yerinde sıkışma ya da benzeri bir nedenle bir damarın çatlamasıyla dokular arasında kan birikmek.

**Kan pahası** (784/3): Ödemek zorunda olunan karşılık, diyet.

**Kan yutmak** (497/4, 722/2, 889/1): Çok ıstırap çekmek, içten içe sıkıntı çekmek; acıya, eziyete dayanmak, tahammül etmek.

**Kana batmak (gark olmak)** (821/2): Kan içinde bırakmak, çok acı çekmek.

**Kana boyanmak** (539/3, 666/5): Kan içinde olmak, kan kırmızı olmak.

**Kana yumak** (360/5): Kana boyamak, kan içinde kalmak.

**Kanat (bâl) açmak** (332/1, 805/4): Arzu ettiği ulaşmak için harekete geçmek; uçmak, havalanmak.

**Kanı boynuna** (792/3): Ölüm sebebini birine bağlamak için kullanılan söz.

**Kanı helâl (mübah) olmak** (104/2): Seve seve canını vermek.

**Kanı ısınmamak** (205/4): Yakınlık duymamak.

**Kanı kaynamak** (658/3): Çabucak birine karşı sevgi duymak.

**Kanı kurumak** (790/2, 1038/3): Ölecek duruma gelmek; bitkin, yorgun, cansız duruma düşmek.

**Kanına girmek** (996/5): Kandırmak.

**Kanını helal etmek (eylemek)** (293/3, 787/4): Kendi canını sevdiğine bağışlamak, bir dava ya da kişi uğruna seve seve canını vermek.

**Kanını kurutmak** (94/5): Çok eziyet ederek canından bezdirmek.

**Kanla yoğrulmak** (498/5): Kaderinde ıstırap yazılmak, acı ve ıstırap dolu olmak.

**Kanlı yaş akıtmak (dökmek)** (286/4, 419/5, 543/1, 786/1, 850/5, 853/1, 878/2, 883/1, 954/4): Büyük üzüntüyle ağlamak.

**Kapı (bâb) açılmak** (64/3, 500/3): Fırsat oluşmak, olanak genişlemek.

**Kapı(lar) açmak** (212/3, 904/4) :Bir işte başkalarına örnek olmak; fırsat vermek.

**Kapısı açık olmak** (655/2): Birini beklemek, kabule hazır olmak.

**Kapısını beklemek** (504/3): İltifat ummak, çevresinden ayrılmamak

**Kapıya intisap etmek** (466/4): Birine bağlanmak, onun emri altına girmek.

**Kapıyı göstermek** (362/1): Kovmak, uzaklaştırmak.

**Kara çul giymek (Karalara girmek)** (285/7, 413/1, 909/5): Yas tutmak, acıdan dolayı siyah elbiseler giymek.

**Kaş çatmak (ebrüyu çin etmek)** (150/1, 222/5, 296/4, 379/7, 1092/3): Kaşlarını birbirine yaklaştırarak öfkesini belli etmek, sinirlenmek, kızmak, öfkelenmek.

**Kayd(ını) çekmek** (220/2, 231/3, 275/2, 475/1, 523/1-2-3-4-5, 634/1, 655/5, 780/2, 831/1, 945/2): Kaygı, endişe, tasa içinde olmak; kaygılanmak.

**Kemikleri (üstühânı) sayılmak** (127/2): Çok zayıflamak.

**Kenar (yan) çizmek** (576/7): Bir işi yapmaktan kaçınmak.

**Kenara çekmek** (472/2): Baş başa kalmak için kuytu bir köşeye götürmek, gözlerden uzak olacak şekilde bir yerde baş başa kalmak.

**Kendi hâlinde** (1003/3): Kimsenin işine karışmadan, kendince yaşamak.

**Kendinden geçmek (gitmek)** (212/7, 545/1, 543/5): Bilinci işlemez olmak, kendini kaybetmek; coşkuya kapılmak.

**Kıl (toz) kondurmamak** (1009/3, 1021/6): Bir şeyde, birinde herhangi bir kusurun varlığını kabul etmemek, bir şeyi kusursuz göstermek.

**Kıl kadar** (435/2): Çok az miktarda, derecede.

**Kıla (mûya) dönmek** (736/6, 737-6, 837/3): Çok zayıflamak.

**Kına yakmak** (50/2, 387/9, 886/3): Kınayı su ile karıştırıp bulamaç kıvamına getirerek boyanacak yere sürmek; birinin uğradığı kötü duruma çok sevinmek.

**Kırıp geçirmek** (944/5, 951/3, 974/5): Yakıp yıkarak, öldürerek büyük zarar vermek; çok sert davranarak darıltmak.

**Kıyâfet (câme, don) biçmek** (545/4, 623/4): Kişinin boyuna uygun elbise dikmek, kumaş kesmek; kişiye yapısına, durumuna tam uyacak şekilde davranmak.

**Kıyamet kop(ar)mak** (393/2, 828/3): Kıyamet günün gelmesi; kıyamet günü derecesinde etki yaratmak.

**Kıyâmetler etmek** (74/4): Aşırı derecede bağırıp çağırmak, ortalığı gürültüye vermek.

**Koynuna girmek** (996/5): Biriyle cinsi münasebette bulunmak.

**Kul olmak** (144/1, 224/1, 266/4, 427/3, 561/1, 737/2): Tam bir doğruluk ve özveri ile bağlanarak bütün isteklerini yerine getirmeye hazır olmak.

**Kulağım sende** (776/2): Kulağı bir yöne doğru çevrili olmak, dikkatini birine vermek, dikkatlice söylediklerini dinlemek.

**Kulağına (gûşuna) koymak** (823/8): Zamanı geldiğinde hatırlaması için bir şey söylemek; düşünce aşılama, telkinde bulunmak.

**Kulağına (gûşuna) koymamak (girmemek)** (481/5, 754/5, 760/6, 1113/2): Dinlememek; duyduklarından etkilenmemek, umursamamak, duymazdan gelmek, duyduklarını dikkate almamak.

**Kulağını burmak** (440/3): Uyarmak.

**Kulak (gûş) tutmak** (167/5, 329/3, 392/5, 639/2, 994/5): Dinlemek, işitmeyi istemek.

**Kulak asmamak** (585/7): Önem vermemek, dinlememek.

**Kulak çekmek** (581/4): Çok beğenmek.

**Kulak vermek (gûş urmak)** (87/4): Bir şeyi merak ederek anlamak isteğiyle dinlemek; dikkat kesilmek.

**Kulaktan âşık eylemek** (616/5): Görmeden, duyarak birine âşık olmak, hayranlık duymak.

**Kurbân olmak (eylemek, etmek, kulu kurbânı olmak)** (5/2, 14/4, 129/6, 165/6, 280/9, 407/3, 508/7, 516/5, 676/6, 825/9, 826/6, 829/1, 833/1, 872/1): Bir şey uğruna canını vermeyi göze almak, canını feda etmek; çok sevmek.

**Kuru (aferin, tahsin, efsâne)** (306/5, 689/6, 693/8): Bir işin, eylemin, sıfatın, hadisenin hiçbir dayanağı olmaması durumu.

**Kuş uçmaz** (982/2): Kimsenin girmeye cesaret edemediği, ıssız, sapa yer.

**Kül eylemek (etmek)** (721/5): Birinin varını yoğunu yok etmek.

**Külünü (göğe) savurmak** (691/2, 1095/5): Bir şeyi bütünüyle bitirip yok etmek, mahvetmek.

**Laf edememek** (549/3): Biriyle yarışmamak, üstünlük iddiasında bulunamamak.

**Laf vurmak** (72/4, 589/1-2, 732/1): Çok konuşmak, iddiada bulunmak.

**Lakap koymak** (61/3): Bir kimseye onun bir özelliğini belirtecek şekilde takma ad vermek.

**Medet etmek (eylemek)** (131/3-4-5): Yardım etmek.

**Mekân tutmak** (130/2, 600/6, 703/4): Bir yere yerleşmek, yerleşik hâle gelmek.

**Menzil almak** (136/5): Yol kat etmek, ilerlemek.

**Menzil almamak** (601/5, 603/2): Sonuca ulaşmamak, neticeye erememek.

**Meydan almak** (537/3): Etrafı hâkimiyeti altına almak, sözünü geçirmek; kendini ispat etmek; ortada olmak.

**Meydana girmek** (611/4): Ortaya çıkmak, atılmak.

**Mihnet çekmek** (243/2, 596/7, 626/5, 679/3, 767/5, 945/3): Sıkıntılı bir duruma katlanmak, sıkıntı çekmek.

**Mum olmak** (585/3): Hırçınlığı, yaramazlığı bırakmak, razı olmak.

**Muma dönmek** (546/3): Epeyce zayıflamak; saygılı, söz dinler bir duruma gelmek.

**Müşkile düşmek** (752/5): Halledilmesi, çözüme kavuşturulması güç bir işe maruz kalmak.

**Nâmi, nişânı kalmamak (olmamak)** (483/2): Bilinmemek; itibarını yitirmek, unutulmak.

**Naz(ını) çekmek** (521/1, 824/3): Birinin her istediğini yerine getirmek, kaptislerine dayanmak.

**Ne gam (gam değil)** (25/5, 92/5, 94/2, 100/4, 105/7, 1024/3): Üzülmeye gerek yok, dertlenmeye gerek yok anlamında söylenir.

**Nefesi değmemek** (252/2): Çok uzak olmak, uzakta durmak.

**Nutku tutulmak** (868/4): Şaşkınlıktan konuşamaz olmak.

**Ocağı sönmek** (440/4): Ailesi dağılmak, yok olmak.

**Ömrü geçmek** (925/3-6, 926/5, 979/6): Yaşamak, yaşın ilerlemesi; birinin, bir şeyin uğruna yaşamak.

**Önüme düşmek** (904/4): Birine kılavuzluk etmek.

**Rakam dökmek** (774/4): Hesap etmek.



**Rızkını taştan çıkarmak (ihraç etmek)** (206/4): Zor şartlar altında geçim parasını kazanmayı başarmak.

**Rüzgâr gibi yelmek** (508/3): Rüzgâr gibi esmek; bir yerin, birinin civarında bulunmak, etrafında dönmek.

**Rüzgâra (bâda) gitmek** (943/5): Boş yere geçmek, heba olmak.

**Sabrını almak** (237/4, 246/3, 549/1): Artık katlanamaz, dayanamaz duruma getirmek.

**Sefa sürmek** (31/5, 625/1-674/3, 999/6): Rahat, sakin, eğlenceli ve zevk içinde yaşamak.

**Semtini tutmak** (496/2, 506/1): Yer edinmek, hâkim olmak, namı yayılmak.

**Serden geçmek** (284/3): Bir dava uğruna canını feda etmek, canını feda etmeye gönüllü olmak.

**Sevdalara salmak** (150/3, 271/4, 827/5): Aklını başından almak; sevgiliden başkasını düşünemez hale gelmek, âşık olmak.

**Sevdaya (aşka) düşmek** (976/3, 1073/1): Bir kimseyi şiddetli bir şekilde sevmek, âşık olmak.

**Sır(rını) açmak** (544/4): Bir sırrı açığa vurmak, başkasına söylemek.

**Sırta ermek** (529/5): Derin ve gizli bilgiye kavuşmak.

**Sînesini karşı tutmak** (366/4, 619/1-2; 671/1): Kendini veya bir şeyi korumak amacıyla bir başka şeyi siper olarak kullanmak; bir şey veya bir kimse için kendini tehlikeye atmak.

**Sîneye çekmek** (6/2, 961/2, 1010/5, 1060/3): Sevgiliyi kucaklamak, ona sarılmak; yapılan kötülüklere katlanmak.

**Sîneyi siper kılmak (etmek)** (319/7): Sevgiliden gelen cefâlara karşı durmak, katlanmak.

**Soğuk demir dövme** (212/1): Olmayacak bir iş için uğraşmak, boş yere çabalamak.

**Söz (pend) tutmamak** (135/5, 849/3): Verilen öğüde uymamak.

**Söz açmak** (753/3): Bir konu hakkında konuşmaya başlamak.

**Söz anlamak** (128/5): Doğu sözleri kabul etmek, akla yakın bulmak, karşı çıkmamak; halden anlamak.

**Söz dinlemek** (538/7, 958/6): Söylenen bir sözü, verilen bir öğüdü tutmak, davranışlarını bunlara uydurmak.

**Söz yok (olmamak)** (8/4, 172/3, 557/2, 562/2, 804/8, 843/4, 874/5, 951/4): Birinin söylediğinden, bir duruma uygun daha etkili, yerinde söz söylenememesi. Bir durum karşısında itiraza yer olmamak.

**Sözünü geçmek** (928/1): Kendisini kabul ettirmiş olmak, hatırı sayılmak.

**Sözünde (ahdine) durmak** (451/1): Verdiği sözü yerine getirmek, tutmak, verdiği sözden dönmek.

**Sözünde (ikrârında) durmamak** (927/1): Verdiği sözü yerine getirmemek, verdiği sözden dönmek.

**Sözünden dönmek** (43/3): Verdiği sözden caymak, verdiği sözü yerine getirmekten vazgeçmek.

**Sözüne (kavline) sadık olmak** (322/1): Doğru sözlü olmak; verdiği sözü yerine getirmek.

**Sözünü (lafını) bilmek** (200/6): Ölçülü, mantıklı ve tutarlı konuşmak.

**Sözünü kesmek** (1028/3): Bir kişiyi artık konuşurmamak.

**Sözünü yürütmek** (295/7): Sözü geçmek, dedikleri yapılmak, sözü dinlenmek.

**Su gibi akmak** (745/4): Hızla gelip geçmek.

**Su götürmek** (381/6): Tartışmaya elverişli bir durumu, kaçamak bir yoruma elverişli bir yönü olmak.

**Su serpmek** (502/5): Teskin etmek, ferahlatmak

**Su vermek** (388/2): (Çelik için) Sertliğini artırmak için kızdırıp suya daldırmak.

**Suya salmak** (67/2): Bir şeyi atmak, bırakmak.

**Sürme çekmek** (321/3, 689/1): Gözleri sürme ile boyamak.

**Tabanı kaldırmak** (1067/3): Koşarak kaçmak.

**Taş atmak** (337/4): Dolaylı olarak birine dokunacak söz söylemek, söz dokundurmak.

**Taş yasadınmak, toprak döşenmek** (410/5, 716/5, 1021/6): Derbeder olmak, hor hakir görölmek, zelil olmak.

**Taşa (senge) çalmak** (426/1, 517/3, 855/3): Yok etmek, parçalamak; öldürmek.

**Taştan taşa çalınmak** (944/4): Çaresizlik içinde çırpınmak; çok acı çekmek.

**Telef olmak** (586/1): Mahvolmak.

**Terkini vurmak (urmak)** (345/3): Terk etmek, bırakmak.

**Teselli etmek** (83/3): Avutmak, sıkıntıyı yatıştırıcı sözler söylemek.

**Toprak (hâk) olmak** (134/1): Ölmek.

**Toz koparmak** (162/4, 1018/7): Ortalığı bir birine katmak; dikkat çekici işler yapmak, çevrede etki bırakmak.

**Tuzak (dâm) kurmak** (80/2, 121/6, 220/3, 769/1): Birini güç ve tehlikeli bir duruma düşürmek için düzen hazırlamak, komplo kurmak.

**Uğur açıklığı** (609/1): Şanslı, talihli ve bereketli olma durumu.

**Uğuru hayr (açık) olmak** (611/3): Şanslı, talihli olmak.

**Uykuya (hâba) varmak** (513/5): Uyumak; sükûnet, sessizlik, hareket-sizlik içine girmek.

**Ümit bağlamak** (1107/7): Bir şeyler beklemek, güvenmek; bir işin gerçekleşmesini ummak, ona bel bağlamak.

**Ümit kesmek (kat'-ı ümîd eylemek)** (31/8, 55/2, 538/5): Umut kesmek, bir konuyla ilgili olumlu yöndeki beklentisini terk etmek.

**Yaka yırtmak (girîbanı çâk olmak)** (58/3, 368/3, 482/2): Pişmanlık duymak, acı çekmek.

**Yakası açılmadık söz** (368/1): Söylenmesinden kaçınılan söz, sövğu veya açık saçık nükte.

**Yakasını kurtarmak** (778/2, 957/8): Kötü kimselerden, hâdiselerden kurtulmak.

**Yakasını yırtmak** (960/6): Çektiği ızdırap ve çileden dolayı üstünü başını parçalamak, çok sıkıntı içinde olmak.

**Yakayı (giribânı) ele vermek** (916/6): Kaçamayarak ele geçmek, yakalanmak; birinin sahte davranışının farkına varılması.

**Yakayı kurtarmak** (996/8): Zor bir durumdan kurtulmak, felaha ermek.

**Yakıp yandırmak** (214/3): Aşk duygusuyla içi dolmak, yüreği yanmak; perişan etmek, mahvetmek, harap etmek.

**Yakıp yıkmak** (206/3): Çok büyük zarar vermek, harap etmek.

**Yan (kec) bakmak** (480/6): Beğenmeyerek veya düşmanca bakmak; kötü niyet beslemek.

**Yan vermek** (731/7): Yan çizmek; uzak durmak, arka çevirmek, kaçınmak.

**Yana yana söylemek** (158/6): Israrla, içtenlikle söylemek.

**Yanına kalmamak** (951/3): Cezasız kalmamak, yaptığı yanlışın karşılığını görmek.

**Yanmak (yanıp) yakılmak** (203/4, 260/2, 331/1, 489/5, 521/3, 525/8, 718/3, 731/7, 746/7, 791/2-3, 856/3, 926/4, 1009/2): Sızlanmak, şikâyet etmek, pişmanlık duymak.

**Yara (dâğ) tazelenmek** (191/2): Çekilen acıların tekrarlanması, artması.

**Yaş dökmek** (95/7, 116/5, 145/2, 976/2, 1033/3, 1108/6): Ağlamak.

**Yatıp kalkmak** (504/4): Sürekli aynı yerde bulunmak, geceleme.

**Yaya (hilâle) dönmek** (9/5, 239/4, 650/3): Çok sıkıntı içinde olmaktan dolayı beli bükülmek.

**Yele vermek** (1027/3): Heder etmek, boşuna harcamak.

**Yemin etmek** (324/4): Bir şeyi yapmaya ya da yapmamaya ant ile söz vermek.

**Yer etmek** (141/1, 522/1, 548/1, 747/7, 776/2, 880/6): İyice yerleşmek, iz bırakmak.

**Yer(i) yok (olmamak)** (173/7, 177/1-2-3-4, 178/1-2-3-4-5-6-7): Mümkün olmamak, uygun olmamak; ihtiyaç olmamak; saygınlığı bulunmamak, kabul görmemek.

**Yerden göğe dek** (992/1): Pek çok, tamamıyla.

**Yere çalmak** (134/7, 997/1): Yere atmak, fırlatmak; kötü duruma düşürmek.

**Yerini ateş eylemek** (541/1): Kişiyi çok sıkıntıya sokmak, cehennem izdirabı yaşatmak.

**Yerini tutmamak** (611/5): Birinin yerini alamamak, onu aratır halde olmak.

**Yılda bir** (230/7, 248/1, 277/2, 769/7, 1013/2): Oldukça nadir şekilde, çok seyrek olarak.

**Yıldız saymak** (696/1): Gece uyku tutmamak.

**Yıldızı düşmek** (697/1): Talihsiz, bahtsız olmak; itibarı kalmamak, ölümü yaklaşmak.

**Yol bulmak** (325/6, 564/3, 696/3, 721/3): Çare bulmak, çözüm üretmek.

**Yol etmek** (565/1): Bir yere sık sık gitmek.

**Yol göstermek** (198/5): Ne yapılacağını, nasıl davranılacağını öğretmek, yol yordam göstermek.

**Yolu açık olmak** (408/4): Yola çıkanlara, yolda bir engel, bir kaza ile karşılaşmamalarını dilemek amacıyla söylenen söz; kişinin yapacağı işte muvaffak olması için söylenen dua cümlesi.

**Yoluna canı (varını) vermek (revan etmek, bezl eylemek, fedâ etmek)** (13/4, 14/4, 19/1, 262/5, 269/2, 324/3, 329/4, 464/4, 561/1, 600/5, 839/3, 931/5, 962/5): Bir gâye uğruna ölmek, sevdiği için canını feda etmek.

**Yolunda ölmek (ömür vermek, baş-can vermek)** (158/1, 195/3, 224/4, 229/2, 267/4, 498/6, 899/5, 979/5): Bir gaye uğruna ölmek, ölümü göze almak.

**Yolunda toprak (hâk) olmak** (324/7, 460/5, 557/4, 691/3, 736/2, 879/7, 883/4, 888/8): Sevgilinin ayakları altında olmak; alçak gönüllü olmak.

**Yolundan dönmemek** (201/1, 648/2): Bildiği doğrulardan vazgeçmemek, doğru bildiği şeyleri yapmaya devam etmek.

**Yolunu gözlemek** (46/1): Gelmesini beklemek.

**Yüksekten uçmak** (299/2, 747/7): Yüce makam sahibi olmak; yüce yerleri ummak.

**Yükünü (bâr) çekmek** (371/3): Bütün ağırlığını taşımak, her türlü eziyete katlanmak.

**Yüreği kan olmak** (586/2): Derinden acı duymak, çok üzülme.

**Yüreği kopmak** (212/4): Çok heyecanlanmak.

**Yüz bulmak** (358/5, 1075/2): İlgi ve yakınlık görmek, amacına ulaşmak için fırsat bulmak.

**Yüz karalığı** (668/2, 808/5, 1110/2): Utanç duyulan bir şekilde olma hali; utanılacak şey, durum; somurtma.

**Yüz sürmek** (85/2, 144/1, 163/4-5, 175/2, 237/1, 332/9, 333/3, 356/3, 373/5, 374/4, 375/6, 445/4, 476/5, 504/3, 536/2, 538/1, 577/4, 606/4, 631/1, 632/7, 711/3, 807/8, 815/4, 817/3, 830/6, 858/3, 880/1, 881/5, 883/4, 889/2-5, 908/1, 962/1, 994/4, 1004/5, 1010/1, 1064/3, 1074/5): Saygı ve sevgi duyduğu birinin katına çıkarken yüzünü yere sürercesine eğilmek; çok sevmek, saygı duymak, hürmet göstermek; yalvarmak.

**Yüz tutmak** (125/3, 322/4, 426/6, 476/1, 714/3, 912/3, 976/4, 1000/5): Yönelmek; bir durumun olmaya doğru gitmesi, olma yolunda ilerlemesi, olmaya başlaması.

**Yüz vermek** (193/5, 518/5): İlgi ve yakınlık göstermek.

**Yüz vermemek** (7242/4, 27/2, 837/2) İlgi, yakınlık göstermemek, önemsememek, iltifat etmemek.

**Yüz vurmak** (35/5) Sığınmak, yardım dilemek, yönelmek; kutsal ve değerli saymak, saygı göstermek.

**Yüz(ünü) döndürmek** (253/6, 436/2, 776/6): Yönelmek; ilgisini kesmek.

**Yüz(ünü) göstermek** (49/7, 194/3, 848/4, 992/5, 993/6): İltifat etmek, ilgi göstermek; yardım etmek; ortaya çıkmak; olmaya başlamak; muğlak bir meselenin açılması.

**Yüze gülmek** (653/1): Yalandan dost görünmek, sevimli, alımlı görünmek.

**Yüzsuyu (dökmek)** (685/1): Yalvarmak, yakarmak.

**Yüzü (çehresi) sararmak (zerd olmak)** (604/1-627/7): Korku, üzüntü, coşku vb. sebeplerle yüzünün rengi solmak.

**Yüzü gülmemek** (1048/3): Sıkıntıdan kurtulamamak, feraha kavuşamamak.

**Yüzü kara** (293/2): Utanacak bir durumda olmak.

**Yüzü suyu** (hürmetine) (685/1): Birine duyulan saygı gereği, onun hatırına.

**Yüzüne bakmamak** (175/4, 221/2, 465/2, 743/2): İlgilenmemek, umursamaz davranmak; yüzüne bakmaya cesareti olmamak, mahcup olmak.

**Yüzüne gülmek** (341/8, 618/5, 819/3): İlgisini belli etmek, dostluk göstermek, ilgi göstermek, alakalanmak; dostmuş gibi görünmek.

**Yüzüne urmak (vurmak)** (443/6): Ayıplayarak kusurunu yüzüne söylemek.

**Yüzünü toprağa sürmek** (746/2): Yalvarmak, yakarmak; tevazu göstermek, benliğinden geçmek.

**Zahmet çekmek** (891/3): Güçlkle karşılaşmak, sıkıntıya katlanmak.

**Zahmet vermemek** (34/1): Sıkıntı vermemek, birini yükümlülük altına sokmamak.

**Zararı dokunmak** (772/4): Kötülüğe uğratmak.

**Zehir yutmak** (83/2, 925/5): Sürekli gam ve üzüntü içinde bulunmak.

**Zevk sürmek** (4/7, 675/6): Tadını almak; sıkıntısız, rahat yaşamak.

**Zevke düşmek** (213/4): Kendini zevke kaptırmak, eğlenceli bir hayatın içinde yaşamak.

**Zincire çekmek** (480/8): Zincirle bağlamak; birinin, ayağını ya da boynunu zincirle bağlayarak cezalandırmak.

**Ziyan etmek** (805/3): Yersiz, boş yere harcamak.

#### IV. Sonuç:

1. Bu çalışmayla Rûhî'nin 1115 gazelinde 557 deyimini, 1726 defa kullandığı tespit edilmiştir.
2. Şairin ilk sırada *can vermek* (82 defa), ikinci sırada *gam (gussa, endûh) çekmek* (46 defa), üçüncü sırada da *gam değil* (39 defa), *yüz sürmek* (39 defa) deyimlerini kullandığı; *almı açık yüzü ak, bağrını ezmek, dil uzatmak* örneklerinde olduğu gibi birçok deyim de birer defa kullandığı anlaşılmıştır.

3. Deyim yönünden oldukça zengin olan gazelerde, az sayıda atasözünün kullanıldığı görülmüştür.
4. Rûhî'nin bazı gazellerini deyimler etrafında kurguladığı, gazellerinde kimi zaman aynı deymi redif olarak kullandığı kimi zaman da aynı kelimeyle başlayan farklı deyimleri tercih ettiği anlaşılmıştır.
5. Kimi zaman deyimleri oluşturan kelimelerin yerinin değiştiği ve araya başka kelimelerin girdiği, bazı kelimeler yerine eş ya da yakın anlamlı Türkçe, Arapça, Farsça kelimelerin kullanıldığı tespit edilmiştir.
6. Şairin deyimlere olan hâkimiyeti Türkçeyi çok iyi kullandığını sonucunu doğurmaktadır.
7. Bu çalışmayla divan şiirinde deyimlerle ilgili çalışmalara ihtiyaç olduğu, deyimlerin anlamlarıyla beraber tespiti hususunda kapsamlı sözlüklerin hazırlanması gerektiği anlaşılmıştır.

### Kaynakça

- AK, Coşkun, *Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin*, I-II, Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa 2001.
- AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Cilt: I-II, İnkılâp Yayınevi, Ankara 1984.
- BEYZADEOĞLU, Süreyya Ali, Müberra GÜRGENDERELİ, Fatih GÜNAY, *Edirneli Ahmed Bâdî Efendi Armağan (Divan Şiirinde Atasözleri ve Deyimler)*, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü 2004.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1983.
- DEMİRKAZIK, H. İbrahim, "El Arkası Yerde" Deyimi ve Bu Deyimin Divan Şiirindeki Kullanımı", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/4 Spring 2013, p. 617-633.



- EYÜBOĞLU, E. Kemal, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler II, Deyimler-(Tâbirler)*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1973.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1977.
- KAYA, Bayram Ali, “Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, İstanbul 2011, 11-54.
- KAYA, Bayram Ali, “Azmî-zâde Hâletî Dîvânı’nda Atasözleri ve Deyimler”, *Bir*, S. 9-10, 1998, s. 369-392.
- KAYA, Hasan, “Emrî Divanı’nda Deyimler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, İstanbul 2011, 55-130.
- PARLATIR, İsmail, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, Yargı Yay., Ankara 2008.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yay., Ankara 2006.
- SARAÇBAŞI, M. Ertuğrul, *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü I-II*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010.
- SEFERCİOĞLU, M. NEJAT, “Helâkî Divanı’nda Türkçe Deyimler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4, İstanbul 2010, 155-202.
- TANYERİ, M. Ali, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yay., Ankara 1999.
- Türk Atasözleri ve Deyimleri*, Haz.: Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü, I-II, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1992.
- AKALIN, Şükrü Halûk, Recep Toparlı, Tezcan Aksu, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, [http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com\\_atasozleri&view=atasozleri](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri) [ET.: 20.04.2018].

## “THE IDIOMS IN THE GHAZALS OF RÛHÎ OF BAGHDAD (D. 1014/1605-1606)”

*Abstract*

*Idioms are important factors that reflect the substantiality of a language, as they carry national features and demonstrate the verbal abilities of the said nation. Many concepts, figurative sayings, fantasies, similes and language craftsmanship can be found among the limited structure of an idiom. Thus, the person has the power to say more with less. Several studies have reported the richness of the Turkish language, especially regarding idioms and sayings. The poets of the Divan literature have extensively used this capacity of the Turkish language, but also added fragments of daily life into their poems. As artistic phraseology is an indispensable part of the Divan literature, the different layers of a word can find meaning in the verses of a poem. The idioms, which reflect the substantiality of words, are also essential for the Divan poem. The Divan poets have strengthened the meanings of their verses and assigned them a polysemous nature. Rûhî of Baghdad is one of the poets of the 16<sup>th</sup> century literature, who was able to masterfully utilize the Turkish language. This article aims to determine the nature and frequency of idioms in the ghazals of Rûhî of Baghdad. The ghazals and verses with idioms were ordered and given together with the contextual meaning. Also, the article explores poet's way of using these idioms, choices and the contribution of the idioms to the poem. In this way, it was aimed to establish the importance of idioms for the works of Rûhî of Baghdad, as well as the Turkish poetics.*

*Keywords*

*Divan poetry, Rûhî of Baghdad, ghazal, idioms.*

ERZİNCANLI FÂİK OSMAN'IN ERMENİ MEZALİMİNİ  
ANLATAN BİR ŞİİRİ VE İNCELENMESİ\*

Ramazan SARIÇİÇEK\*\*

Kadri ACAR\*\*\*

ÖZET

Şairler toplumların hafızalarıdır. Milletlerin din, fazilet ve millî kahramanlık destanları onların kalemiyle ölümsüzleşir. Ama bu manzumelerde konu her zaman zafer ve sevinç olmaz. Bazen hüznün ve keder de destan konusu olabilir. Bu destanlarda tabiat olayları yanında büyük savaşlar, göçler, istilalar gibi halk hayat ve hafızasını nesillerce meşgul edecek hadiseler de yer alır. Özellikle tarihle ilgili olanlardan bazıları şairin bizzat şahit oldukları olaylardır. Bu tür manzumeler tarihte yaşanan ancak tarih kitaplarının gözünden kaçan birçok ayrıntıyı da içlerinde barındırırlar. Bu yönüyle tarihî gerçeklerin anlaşılmasına yardımcı olurken tarihçilere de yardım ederler. İşte Erzincanlı Fâik Osman'ın şiirleri arasında yer alan ve 1917-1918 yıllarında Rus işgali ve sonrasında Ermenilerin Müslümanlara yaptığı katliamı anlatan şiirleri de bunlardandır. Biz bu çalışmamızda adı geçen şairin bir şiirinde yer alan Ermeni mezalimini ele almaya çalıştık. Bunun için önce şiirde geçen olayları tespit ettik, ardından da tarihi kaynaklar üzerinden tarihe uygunluğunu araştırdık. Burada tarihî belgelerden elde ettiğimiz bilgilerin şiirde anlatılanları doğruladığını gördük. Sonuç olarak da bu şiirin tarih bilimi için sözlü kaynak niteliği taşıyan bir belge olduğu kanaatine ulaştık.

*Anahtar Kelimeler*

*Tarih, Rus, Ermeni mezalimi, Erzincan, Fâik Osman.*

Giriş

Edebiyatın konusu her zaman aşk, macera, korku gibi konular olmaz. Bazen coğrafi seyahatler, tarihî hatıralar, kahramanlıklar ve destanlarla birlikte katliam ve istilalar da edebi metinlerin konusunu teşkil eder. Bu tür

---

\* Makalenin geliş tarihi: 22.01.2018 / Kabul tarihi: 29.03.2018

\*\* Doç. Dr., D.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / [ramazansaricicek@gmail.com](mailto:ramazansaricicek@gmail.com)

\*\*\* Dr. Öğr. Üyesi, D.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / [yakincag@gmail.com](mailto:yakincag@gmail.com)

eserler, konuları ne olursa olsun, objektif eserler değildirler. Kendi hayal dünyalarıyla birlikte bütün duygularını da kuşanarak konularını ele alırlar. Böylece kimi zaman okuyucuyu zevk ve eğlencenin doruklarına çıkarırken kimi zaman da acı ve ıstırabın kısılcacında ağlatırlar. Hele anlattıkları bir de tarihi gerçeklerse duygular ve acılar katlanır. Aslında bu mısralar arasında tarihçilerin göremediği yaşanan acıların iniltileri vardır. Tarihi gerçekleri farklı bir penceren yansıtan bu tür edebî metinler tarihin gizli kalmış gerçeklerini ortaya çıkarıp anlaşılır kılan unsurlardır.

Bilim, konuların derinliklerine daha da inilsin diye sınıflara ayrılmıştır. Ancak her zaman bu böyle olmamaktadır. Çoğu zaman bilim dalları arasında olaylara birbirinin penceresinden de bakmak gerekmektedir. Böylece birinin göremediğini diğerrinin gözüyle görmek olanları daha iyi ve doğru anlamamıza yardımcı olur. Ayrıca, tarih yazıcılığında edebî metinlerin de kaynak olarak kullanıldığı bir gerçektir. Zira tarihi olayları bizzat şahitlik ederek yaşayanların yazmış oldukları bazı eserler, her ne kadar olaylara duygusal olarak yaklaşılsalar da olayların merkezinde yer almaları, özellikle olayların ayrıntılarını vermeleri bakımından önem arz etmektedirler. Böylelikle edebî eserlerde yer alan olaylar tarihle de doğrulandığında bazı muğlâk konular açıklığa kavuşma imkânına sahip olurlar. Ayrıca teferruatlı bilgiler konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilmektedir.<sup>1</sup>

Sözlü tarih, belli bir döneme ait kişisel tanıklık ya da yaşantıların belleğin derinliklerinden çıkarılıp değerlendirilmesi yoluyla, toplumların tarihlerinin inşasına katkıda bulunan bir araştırma yöntemidir. Çoğu zaman resmi belgelerde yer almayan özgün bilgileri içeren sözlü tarih, yaşadığı dönemin olaylarına tanıklık etmiş kişilerle görüşmek suretiyle, o dönemle

<sup>1</sup> Sözlü tarih hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Paul Thompson, *Geçmişin Sesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999; Stephen Caunce, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001; David E. Kyvig, Myron A. Marty, *Yambaşımızdaki Tarih*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000; Kollektif, *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklar, Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı 26-27 Eylül 2003*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2006; Fevzi Çakmak, “Sözel Tarihçilikte Saptamalar ve Sorunlar: Bursa örneği”, (Editör Mehmet Ö) *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu (Bildiriler)*, 2011, 545-555; B. Akbaba-B. Kılcan, “Sözlü Tarih Çalışmalarına Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları”, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, / 2012 Cilt: 2, Sayı: 1); Mustafa GÜÇLÜ, *Eğitim Tarihi Araştırmalarında Sözlü Tarih Uygulaması, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi Kış 2013, 11(1), 100-113.*

ilgili toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasi alanda başka kaynaklarda ulaşamayacağımız bilgilere ulaşmanın aracı olarak kullanılan ve genelde tarihçilerin dayandıkları belgeleri tamamlayıcı bir tarih yöntemidir.

Tarihin beslendiği kaynaklar, geçmişten arta kalan kalıntıların veya izlerin incelenmesi ve sorgulanmasıyla tarihi olayları kanıtlayan verilerdir. Bu kaynaklar, gözlem ve hatıralar, haberler ve kalıntılar, toplumsal yaşamının tüm alanlarıyla ilgili olarak oluşan yazılı ya da resimli haberler gibi sözlü haberler de kaynak niteliği taşırlar. Dolayısıyla şiirler de zamanla yazıya aktarılsa bile sözlü tarih kaynaklarıdır.

Edebiyat ve tarihin birleştiği bu şiir de tarih için bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu tür şiirler ezberlenerek ve çeşitli ortamlarda okunarak halk arasında yayılır ve nesilden nesile aktararak toplumun hafızasında yer alırlar. Böyle olayları doğru tespit eden şiir ya da diğer sözlü kaynaklar tarih ilmi açısından da mühim malzemelerdir.<sup>2</sup> Bununla beraber bu tür eserleri tarihe kaynak olarak kullanabilmek için, içinde geçen olayların doğru olup olmadığının tespit edilmesi gerekir. Bu da tarih metodolojisinde tenkidin konusudur. Kaynakta anlatılanların gerçeklerle mutabık olup olmadığı ancak iyi bir tenkitten sonra anlaşılır. Çünkü anlatan kişiler, olayı bizzat yaşamış olup, yalan söylemeseler bile, olayları yanlış algılayabilmekte, kendi bilgi birikimi ve hissiyatı içinde gerçekinden farklı anlamlandırabilmekte ve karıştırabilmektedirler.

Bu çalışmada Osmanlının son dönemlerinde doğmuş ve Kurtuluş Savaşını ve Cumhuriyetin ilk yıllarını görmüş olan ve sonradan da “Okumuş” soyadını alan Erzincanlı Fâik Osman’ın 1917 ve sonrasında Erzincan’da meydana gelen Ermeni mezalimini anlatan bir şiiri ele alınmıştır. Burada önce şiirin müellifi hakkında bilgi verilmiş; sonra I. Dünya Savaşı ve Erzincan’da yaşanan Ermeni mezalimi özetlenip, ardından da bu şiirin tarih metodolojisi açısından tenkidi yapılarak anlatılanların tarihi kaynaklara göre doğruluğu tespit edilmeğe çalışılmıştır. Gerek şiirde bahsedilen işkence ve eziyet tarzlarının, gerekse Muradis ve Vehîb Paşa gibi şahsiyetler hakkında verilen bilgilerin tarihî kaynaklardaki durumu ve gerçekliği, metnin akışı içinde bu kaynaklara dayanılarak araştırılmıştır. Sebep sonuç

<sup>2</sup> Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985, s.38-39; Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.17.

ilişkisi kurulabilmesi için de başlangıçta dönemin tarihi arka planı hakkında kısa bir bilgi verilmiş<sup>3</sup> en sona da şiirin metni ve konuyla ilgili resimler eklenmiştir.

Ayrıca bu çalışma, tarih metodolojisi ya da araştırma yöntem ve tekniklerinde *sözlü kaynak* olarak şiirin nasıl kullanılacağı ve tenkidin nasıl yapılacağı konusunda da bir deneme niteliğindedir.

### 1. Fâik Osman (1855-1936)

Hakkında belli başlı kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmayan Fâik Osman eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla Erzincanlıdır. Hemşehrisi Ünal Tuygun'un Erzincan'ın manevi mimarlarını anlattığı aşağıda künyesi yazılı olan eserinden<sup>4</sup> öğrendiğimize göre Fâik Osman Okumuş 1855'te Erzincan'a bağlı Şıhlı, yeni adıyla Uluköy'de dünyaya gelmiştir. İlk dini eğitimini köyün imamı olan babası Hacı Mustafa'dan almıştır. Bir ara İstanbul'a giderek orada gördüğü eğitimden sonra "icâzet" alarak köyüne dönmüştür. Vefat tarihi olan 1936 yılına kadar köyünde imamlık yapmış, vaaz ve nasihatlerde bulunmuştur. Kabri Uludere yakınlarındaki Çermik mezarlığındadır.

Fâik Osman, Erzincan'ın ünlü mutasavvıflarından Terzi Baba (1194/1789-1264/1848)dan çok etkilenerek tasavvufa meyletmiştir. Erzincan'da "Şıhlılı Hacı Hoca" diye de tanınır. Biri manzum-mensur karışık tasavvufi nasihatlerden ibaret Evrâk-ı Perîşân diğeri ise hece ve aruzla karışık değişik nitelikteki şiirlerinin yer aldığı iki eseri vardır.<sup>5</sup>

Bizim ele alacağımız manzume ise şairin hece-aruz karışık şiirlerinin bulunduğu şiir defterinde yer almaktadır. Manzume, defterin 20-22. sayfalarında 6+5=11'li hece vezniyle yazılmış 22 dörtlükten ibarettir.

Manzume, Rus işgaline uğrayan Erzincan'da 1917-1918 yıllarında Ermenilerin yaptığı mezalimi anlatmaktadır. Şiirde anlatılanlar tarihî hakikatlere uygundur. "Ermeni Ermeni zâlim Ermeni" nakaratıyla da anlamı

<sup>3</sup> Erzincan'ın kurtuluşu sırasındaki Ermeni zulümlerinin tarihî arka planı hakkında daha geniş bilgi için bakınız: R. Sariçiçek - K. Acar, "Erzincanlı Faik Osman ve Halid Bey Destanı", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, Ekim 2017, s. 124-144.

<sup>4</sup> Ünal Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, Kervan Yayınları, İstanbul 2001, 125-128.

<sup>5</sup> Faik Osman için bak. R. Sariçiçek - K. Acar, "Erzincanlı Faik Osman ve Halid Bey Destanı", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, Ekim 2017, s. 124-144.

kuvvetlendiren şair şahit olduğu zulümleri samimi duygularla ve çarpıcı ifadelerle anlatmıştır.

## 2. Ermeni Mezalimi'nin Arka Planı

29 Ekim 1914'de Osmanlı Devleti Rus gemi ve limanlarını bombalayarak I. Dünya Savaşı'na fiilen Almanya'nın yanında katılır.<sup>6</sup> 4 Kasım'da Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi<sup>7</sup> ve 11 Kasım'da da Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya harp ilan etmesiyle iki ülke arasında savaş resmen de başlar<sup>8</sup> Rusya kuvvetleri 2 Kasım 1914'de işgale başlamış, Mart 1915'de Artvin'i, 1916 yılında sırasıyla Erzurum ve Muş, Bitlis, Rize, Trabzon, Bayburt, Kelkit'i ve 25 Temmuz 1916'da da Erzincan'ı işgal etmiştir.<sup>9</sup>

Ekim 1917'de Rusya'da yönetim Bolşeviklerin eline geçince savaştıkları devletlere barış teklif ederler. Böylece Anadolu'daki Rus işgali de durmuş olur. Bunun üzerine Brest-Litovsk'da 15 Aralık 1917'de yapılan mütarekeyle barış görüşmeleri başlar. 18 Aralık 1917'de de Osmanlılarla Ruslar arasında Erzincan Mütarekesi imzalanır.<sup>10</sup> Ardından Türk Ordusu'nun müdahalesiyle 13 Şubat 1918 günü Erzincan kurtarılır.<sup>11</sup>

Erzincan, 18 Aralık'taki bu mütarekeye kadar yaklaşık altı ay Rus işgalinde kalmıştır. Rusya'da rejim değişmiş ancak Rusya'nın Türkiye siyasetinde bir değişiklik olmamıştır. Sadece mevcut şartlar gereği çekilmek zorunda kalmışlar Doğu Anadolu'ya sahip olma fikrinden ise vazgeçmemişlerdir. Bunun için de Osmanlı Devleti ile kesin bir barış yapmadan önce bölgenin geleceğini Ermeniler vesilesiyle Rus menfaatlerine göre şekillendirmek istemişlerdir. Halk Komiserleri Sovyeti'nin 11 Ocak 1918'de yayınladığı kararname Türk Ermenistan'ı olarak adlandırdıkları bu bölgede Ermeni

<sup>6</sup> Komisyon, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VIII. Cilt Deniz Harekâtı*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1976, 81-83.

<sup>7</sup> Stanford Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Cilt, Savaşa Giriş*, Tercüme: Beyza Sümer Aydaş, Ankara: TTK Yayınları 2014, 614.

<sup>8</sup> Komisyon, 1976, 68.

<sup>9</sup> Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, 265, 285, 291, 293, 295.

<sup>10</sup> Akdes Nimet Kurat, 1990, 327,332-334.

<sup>11</sup> Komisyon, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3 Ncü Ordu Harekâtı Cilt II/II İkinci Kitap*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993, 446.

Halk Milisi'nin teşkil edilmesi ve Ermeni Halk Mümessilleri Sovyeti kurulmasını öngörmektedir.<sup>12</sup>

### 3. Fâik Osman'ın Şiirlerindeki Ermeni Mezalimi ve Tarihi Gerçekliği

Bolşevik İhtilali sonrası Rusya I. Dünya Savaşı'ndan çekilme kararı almıştır. Rus kuvvetleri çekildikten sonra ise onların yerini Ermeni kuvvetleri alır. Ermeniler, Ruslar varken yaptıkları zulmün kat kat fazlasını yapmaya başlarlar. Erzincanlı şair Faik Osman Okumuş da bu mezalimin şahidi olanlardanır. Ele alacağımız şiirinde de bu mezalimi anlatmaktadır. Birinci ağızdan anlatıldığı için, Erzincan'daki Ermeni mezalimini ortaya koymak bakımından ana kaynak olma niteliğine sahiptir.

#### 3.1.Şiirde Ermeni Mezalimi Anlatımı

Fâik Osman'ın şiirine göre; Ermeni eşkıyası, Rusların çekilmesinden sonra zulmünü iyice artırmıştır. Çarşıda, pazarda, kahvede kimi buldularsa tutmakta, evleri basıp mazlum insanları dışarı çıkarmakta ve hapsedmektedirler:

Rusdan soñra Ermeni ne yaptı bize  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni(1)<sup>13</sup>

Her kimi tutduysa habs etdi âhir  
Çârşûda pazârda kahvede kâfir  
Mazlûmu çıkardı evinden vâfir(2)

Hapsedilenlerin bir defteri de tutulmakta sonra da gece yarısı bu defterle gelip polisin ifadelerini alacağı gerekçesiyle beşer onar hapisten çıkartılarak bir arsaya götürülmektedirler. Burada kendilerini kasap elbisesi giymiş, baltalı, bıçaklı katiller beklemektedir. Öldürülecek İslam ahalisinin kimisi üçer beşer kollarından tel ile birbirine, kimisi de yine tel ile direğe bağlanmaktadır. Sonra da kimisi balta ve bel ile kafaları ezilerek, kimisi de

<sup>12</sup> Akdes Nimet Kurat, 1990, 334-337.

<sup>13</sup> Şiirlerin sonlarındaki rakamlar dörtlük numarasıdır.



hançerle yürekleri çıkarılarak öldürülmekte, öldürülenlerin feryatları ise göğe yükselmektedir.

Üçün beşin kolun bağlar tel ile  
Ezer kafasını balta bel<sup>14</sup> ile  
Yüreğin çıkarır cellâd eliyle (5)

Bazılarının da kafaları kopararak kuyulara doldurulmakta ve üzerlerine idrar yapılmaktadır. Katiller, bu zulümlerini defalarca tekrar etmektedirler. Ayrıca öldürmek için kullanılan aletler arasında hançer, balta, tabanca yanında hızar da yer almaktadır:

Bıçak lover<sup>15</sup> balta ile vurdular  
Hızâr<sup>16</sup> hançer ile yarıp soydular  
Boğazlayıp kuyulara koydular (15)

"Şunu bunu ister Muradis Paşa"(9) mısraında adı geçen Ermeni eşkıyası Müslüman ahaliyi "Ermeni Milleti çok yaşa"(9) diye bağırmaya zorlamaktadır. Müslüman ahaliye; "Sizi geçmişleriniz istemiş; kanlara boyansın gelsinler demiş"(11) gibi sözler ettiği ifade edilmektedir.

Ermeni eşkıyası Müslümanları ortaya almış ve perişan etmiştir. Kuyular şehit cenazeleriyle doludur. Müslüman hanelerinde şehit eksik değildir. Her taraf virane olmuş kalanlar ise feryat etmektedir:

Baykuşlar ötüyor minârlerde  
Kuşlar yuva tutmuş vîrânelerde  
Şehîd eksik değil her hânelerde (20)

Şiirde Ermeni eşkıyasının yaptığı mezalim anlatıldıktan sonra Vehib Paşa'dan, Enver Paşa'dan, Sultan Reşad'dan yardım istenmekte; Hz. Muhammed'den imdat beklenmektedir.

<sup>14</sup> Balta: Ağacı kesme, yarma, yontma vb. işlerde kullanılan ağaç saplı, demir araç.

Bel: Toprağı aktarmaya veya işlemeye yarayan, uzun saplı, ayakla basılacak yeri tahta, ucu sivri kürek veya çatal biçiminde bir tarım aracı. (Halûk Şükrü Akalın, [ve başk.], Türkçe Sözlük, TDK, 2011.)

<sup>15</sup> Doğrusu "revolver" olmalı. Revolver: Altıpatlar da denilen toplu tabanca. (Mustafa Nihat Özön, Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü, İstanbul,1962, 192.)

<sup>16</sup> Hızâr: Tahta ve kereste biçmeye yarayan büyük bıçkı. (Halûk Şükrü Akalın, [ve başk.], Türkçe Sözlük, TDK, 2011).

### 3.2. Tarihi Gerçekliği Açısından Şiirdeki Ermeni Mezalimi

Şiir, baştan sona Ermenilerin mezalimi ve nasıl gerçekleştirildiği üzerinedir. Şair, olayların nasıl olduğuyula beraber bazı tarihî şahsiyetlerin de adını zikretmektedir. Mesela, şiirin bir yerinde

Şunu bunu ister Muradis Paşa(9)

diyerek “Muradis Paşa” adında bir Ermeni eşkıyasından söz eder. Bu kişi, belge ve muhtelif eserlerdeki ismiyle “Sivaslı Murad” olmalıdır. Ayrıca;

Büyükler Bakû'ya sürüldü gitdi  
Küçükler harblerde vuruldu gitdi  
Vehîb Paşa millet kırıldı gitdi(16)

Yetiş Vehîb Paşa millet kırıldı  
Şehîd cenâzesi kuyular doldu  
Erzincân İslâm'ı perîşân oldu (17)

diye bahsettiği de dönemin 3. Ordu Komutanı Vehib Paşa'dır. Burada, önce Ermeni mezalimi ve ardından konuyla ilgisi bakımından Sivaslı Murad ve Vehib Paşa tanıtılacaktır.

Ruslar, bölgeyi Ermenilere bırakarak çekilecektir. Sovyet Hükümeti Osmanlı Ermenilerini silahlandırmakta ve Rus Ordusu'ndaki Ermeni askerlerle birleştirmektedir. Bu arada, Taşnaksutyun'a mensup Ermeni eşkıyalar Kafkasya'da Müslüman katliamına başlamıştır.<sup>17</sup> Rus askeri çekilirken yeni oluşturulmakta olan Ermeni ordusuna bol miktarda yiyecek, malzeme, silah ve cephane bırakmakta; Rus askerinin yerini alan bu Ermeni kuvvetleri de Müslüman halkın malını mülkünü yakıp yıkmakta, utanç verici işkenceler ve katliamlar yapmaktadır.<sup>18</sup> Zaman zaman Rus askeriyle Ermeni komitelerini birlikte yağmaya çıkmakta, Müslümanların gelin ve kızlarını götür-

<sup>17</sup> Seyit Sertçelik, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu 1915-1923 Sömürge Savaşı*, Ankara: SRT Yay, 2015, 347.

<sup>18</sup> Komisyon, 1993, 438.

mekte, halkın gözlerinin içine baka baka, onları imha edeceklerini söylemektedirler.<sup>19</sup> Ayrıca Erzincan'daki Ermenilerin, Amerika'dan gelecek 20.000 Ermeni gönüllü ve müstakbel Ermeni Hükümeti adına basılmış bol miktarda para beklentileri de vardır.<sup>20</sup>

Lenin Nişanı ve Kızıl Bayrak Madalyası sahibi olup Ermenistan'da bakan yardımcılığı da yapan (1919-1930) A. B. Karinyan Ermeni gönüllü birliklerinin Kürt ve Türk nüfusunu sistematik olarak imha ettiğini belirtmektedir.<sup>21</sup> Twerdo Khlebof, hatıralarında Erzincan ve civarındaki baskı ve zulmün Rus Ordu Karargâhı'nın Erzincan'dan Erzurum'a taşınmasından sonra birdenbire arttığını söylemektedir.<sup>22</sup> Bu yüzden birinci kıtada geçen;

“Rusdan sonra Ermeni ne yaptı bize”(1)

mısraı Rus kontrolünden çıkan Ermenilerin yaptığı mezalimin eskisinden çok farklı boyutlarda olduğunu göstermektedir. Hatta Erzincan'ın Cencige Köyü halkı, Rus kumandanına başvurarak “*Siz gitmeden bizi Ermenilere teslim ettiniz. Eğer burada Ermeniler kalırlarsa bizi kâmilten, çoluk çocuklarımızla mahv edecekler. O da olmadığı takdirde bizi siz öldürünüz.*” talebinde bile bulunmuşlardır.<sup>23</sup>

Ermeni Sovyet tarihçi A. A. Lalayan, Taşnak birliklerinin Türk kadın ve çocuklarını, yaşlılarını ve hastalarını ortadan kaldırmak için azami cesaret gösterdiklerini, köylüleri katledip köylerini de harabeye çevirdiklerini ifade etmektedir.<sup>24</sup> Lalayan ayrıca başka bir yerde, Taşnaksutyun'un 1918-1920 yıllarında Ermeni topraklarında yaşayan Azerbaycan Türkünü ve Kürt

<sup>19</sup> Nurcan Toksoy, “1914-1918 Yıllarında Erzincan'da Ermeni Faaliyetleri”, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Editörler: İdris Bal, Mustafa Çufalı, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006, 327-368.

<sup>20</sup> Komisyon, 2005-1, 111, 418.

<sup>21</sup> Mehmet Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi*, İstanbul: Doğan Kitapçılık Yayınları, 2007, 59.

<sup>22</sup> Nurcan Toksoy, “1914-1918 Yıllarında Erzincan'da Ermeni Faaliyetleri”, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Editörler: İdris Bal, Mustafa Çufalı, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006, 332, 333.

<sup>23</sup> Nurcan Toksoy, 2006, 337; Komisyon, 2005-1, Klasör 2905, D.432, F.6-6'den.

<sup>24</sup> Mehmet Perinçek, 2007, 60.

nüfusu imha ederek ülkeyi Ermenileştirmek fikrinde olduğunu da söylemektedir.<sup>25</sup> Sovyet Tarihçi İrandust ise işgal edilen bölgelerde terör rejimi (yani mezalim) uygulandığını, Taşnakların Kürtlere karşı katliama giriştiklerini, sırasıyla köylerin bütün halkının kılıçtan geçirildiğini ve işgalcilerin yönetiminde Türk nüfusa karşı bilinçli bir imha programı uygulandığını ifade etmektedir.<sup>26</sup>

Bolşevik İhtilali'nden sonra, Rus askerinin pasosu ve elbiselerini satın alarak Tiflis'ten kaçan Otto Feñşer adında bir Alman, Sarıkamış'a 30 km. mesafedeki Karaorgan köyünde camilerin hamam ve ambara dönüştürüldüğünden bahsetmektedir. Ayrıca üç Ermeni'nin bir Türk kızına sataştıklarına, kız feryat edince bıçakla öldürdüklerine şahit olmuştur. Yazar, gelen Ermeni polisinin de, Türk kızı olduğunu anlayınca omuzlarını kaldırıp *“Zararı yok, Türk kızımı, Türkler tamamen mahvolmalıdır”* dediğini ifade etmektedir.<sup>27</sup>

13 Ocak 1918'de Rus 1. Kafkas Kolordusu 4. Türkistan Fırkası Karargâhları Erzincan'dan Erzurum'a hareket etmiş, sadece yüz elli Rus askeri kalmıştır. Taşnak reislerinden Murad'ın idaresinde ise bin kadar Ermeni gönüllüsü vardır. Ermeniler Müslüman ahaliyi katletmekte, yağma ve tecavüzlerde bulunmaktadır.<sup>28</sup>

Erzincan'daki Zazalar halkından olup Erzincan'da oturan Kara Mehmet'in oğlu ve dört arkadaşını haşhaş değirmeninde parçalarlar. Demirciler civarında bir Müslüman kadını zorla götürürler. Belediye Kâtibi Mehmed Efendi'yi bilinmeyen bir yere götürürken annesini, eşini ve dört yaşındaki çocuğunu da parçalarlar.<sup>29</sup>

Yetkili bir Taşnak militanının 1920'de yazdığı bir rapor yapılan mezalimin itirafı niteliğindedir. Rapor şöyledir:

*“Basar-Geçar'daki Türk nüfusu ayırt etmeden imha ettim. Bazen kurşunlara yazık olmasın dersin ya! Bu köpeklere karşı en etkili yol,*

<sup>25</sup> Mehmet Perinçek, 2007, 122.

<sup>26</sup> Mehmet Perinçek, 2007, 127.

<sup>27</sup> Örneğin, Ardasa, Foska ve Zeggenç köyleri bunlardandır. (Komisyon, 2005, 92-93).

<sup>28</sup> Komisyon, 2005-1, 111, 418.

<sup>29</sup> Komisyon, 2005-1, 115, 423.

*çarpmadan sonra sağ kalanları toplayıp kuyuların içine tıkmak ve bir daha dünyada bulunmaması için yukarıdan ağır kayalarla ezmek. Ben de öyle yaptım. Bütün erkekleri, kadınları ve çocukları topladım, benim tarafımdan atıldıkları kuyunun içinde kayalarla ezerek hepsinin hayatına son verdim.”<sup>30</sup>*

Erzincan kurtarıldıktan sonra Kazım Bey (Karabekir), Halid Bey ile Askeri Daire'nin odalarını dolaşırken bu binayı havaya uçurmak için hazırlanmış bombaları sepete doldurulmuş olarak bulurlar. Müşirlik Konağı'na yakılmak üzere hapsedilmiş insanlar yakılmadan kurtarılmışlardır. 20.000 Türk'ün yaşadığı Erzincan'da geriye bunlar kalmıştır. Kazım Karabekir Paşa'nın ifadesiyle “... belki de kasabada tek bir kimse göremeyecektik! Bütün kuyular şehit edilmiş insan cesetleriyle dolu idi. Bir hayli yerlerde de binalar içinde yakılmışlardı.”<sup>31</sup>

Bu örnekler ciltler dolusu çoğaltılabilir. Bu işkence ve mezalimin korku filmlerini aratmayacak nitelikteki sahnelerini birçok Türk ve Rus kayıtlarıyla, yerli ve yabancıların hatıralarında bulmak mümkündür. Daha vahşileri olmakla birlikte, biz bunlardan yalnızca, Rusların Erzurum'daki komutanı Üsteğmen Abgral'ın 3 Mart 1918'de Rus Kafkas Orduları Komutanı'na gönderdiği “Müslümanların Ermeniler Tarafından Katledilmesi” başlıklı raporunun bir bölümünü aşağıya alıyoruz:

*“...Kadın çığlıkları yükselen bir Türk evinin kapısını açtım, merdivenlerden tırmandım ve bir odaya girdim. Burada tam teçhizatlı yedi Ermeni askerini gördüm. Birinin elinde bir mum vardı. Diğeri evi talan ediyor ve kadınları en vahşi şekilde katlediyordu. Yerde peçesiz üç kadın yatıyordu. Üçünün de bluzları parçalanmış, çıplak göğüsleri kan içindeydi. Yanı başlarında küçük çocuklar vardı. Korkudan kaskatı kesilmişlerdi. Sanki ölüydüler. Birden çocuklardan biri çok yüksek sesle çığlık atarak yaşlı gözlerini aça aça ağlamaya başlayınca, Ermenilerden biri onu susturmak istedi. Fakat dehşet içindeki çocuk susmadı. Ermeni de çocuğun kafasını dipçikle parçaladı. Çocuk susmuştu. Yere yuvarlandı. Anne çocuğunun halini görünce hiçkırı hiçkırı ağlamaya başladı. Ermeni çocuğu süngüledi, annenin başına da*

<sup>30</sup> Mehmet Perinçek, 2007, 139.

<sup>31</sup> Kazım Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu Sarıkamış ve Ötesi*, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Araştırma, Erzurum: Geliştirme ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, 1990, 74.

*dipçikle vurduktan sonra, karnımı süngüledi. Bu durumu gören diğer kadın gözlerini kapatarak ağlamaya başladı. Diğer çocuklar ise kollarını kavuşturmuş başları eğik olarak sıranın kendilerine gelmesini bekliyorlardı. Aniden karnıma doğru bir süngü tutulduğunu gördüm ve oradan çıkmamın daha akıllıca olacağını anladım.”<sup>32</sup>*

### 3.2.1. Muradis Paşa

Şairin,

“Şunu bunu ister Muradis Paşa  
Durma gel gidelim tez koşa koşa” (9)

dediği Muradis Paşa anlaşıldığına göre emir verme yetkisine sahip etkili bir kişi olmalıdır. Osmanlı 3. Ordu Komutanlığı'ndan Başkumandanlığa çekilen şifrede de Erzincan'daki Ermeni gönüllülerin Taşnak reislerinden Murad tarafından idare edildiği belirtilmektedir.<sup>33</sup> Ferik (Korgeneral) Vehib Paşa'nın Kafkas Cephesi Osmanlı Orduları komutanı olarak Rus Kafkas Orduları Kumandanı General Perjavalski'ye gönderdiği bir yazıda Sivaslı Murad'ın çetesiyle Erzincan'da idareyi eline aldığı, Rus miralayı Morel'in şekilden ibaret olduğu, emir ve yasak kudreti olmadığından bahsedilmektedir. Ayrıca aynı yazıdan Murad'ın 25 yıldan beri Erzurum, Van ve özellikle Bitlis dâhilinde ihtilal hareketleriyle huzuru bozarak saldırılara sebep olduğu ve Osmanlı mahkemeleri tarafından gıyaben idama mahkûm edildiği ifade edilmektedir.<sup>34</sup> Yine 3. Ordu'dan 4. Ordu'ya çekilen bir şifrede Erzincan'daki cinayetleri Ermeni reislerinden Sivaslı Murad'ın tertiplendiği belirtilmektedir.<sup>35</sup> İslam ahaliyi Kilise Meydanı'nda toplayarak tevkif ve idam eden, Kal'a kışlasına ve konaklara doldurarak 1500 kişiyi yakma emrini

<sup>32</sup> İsmet Binark, *Ermeniler'in Türklere Yaptıkları Mezâlim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri*, Ankara: TBMM Yayınları, 2001, 26, 27, 30.

<sup>33</sup> Komisyon, 2005-1, 111, 418.

<sup>34</sup> Komisyon, 2005-1, 132, 454.

<sup>35</sup> Komisyon, 2005-1, 450, 52, 491. Rus Kafkas Ordusu Kumandanı Odişelitze, 1500 kişinin Vahid Bey Konağı'nda yakıldığının doğru olmadığını 3. Ordu Kumandanı Vehib Paşa'ya bildirmesi üzerine kendisine verilen cevapta yakma hadisesinin doğru olduğu, ancak Vahid Bey'in konağı olmayıp insanların yakıldığı binaların Hüseyin Bey'in evi ile Zeki Paşa dairesi olduğu belirtilmiştir. Yani Farklı binada olmakla birlikte bu insanlar yakılmıştır.

veren de bu Sivaslı Murad idi.<sup>36</sup> 1904 Sason isyanında da en vahşi ve tüyler ürpertici katliamları Sivaslı Ermeni Murad'ın çetesinin yaptığı söylenmektedir.<sup>37</sup> Rus kaynakları da Sivaslı Murad'ın Sason olaylarına katıldığını kaydetmektedir.<sup>38</sup>

Rus kayıtlarına göre; adı Murad Sebastatsi (Murad Khrimyan Akopyan) (1874-1918)dir. Sivas'ın Kovtun Köyü'nde doğmuş, İstanbul'a kaçıp hamallık yapmış, 1890'da Hınçak ve ardından Taşnak Partisi'ne katılmıştır. 1905 Ermeni-Azeri olaylarında da Zengezur'dadır. 1908 II. Meşrutiyet'in ilanıyla Sivas'a dönmüş<sup>39</sup> Ermeni tehirci başladığında da çetesiyile dağlara kaçarak Samsun'a ve oradan Batum'a geçmiştir. 1916'da Sepuh ile beraber Erzincan'da Ermeni mülteci ve yetimlere yardım için vakıf kurmuş;<sup>40</sup> 1918'de Erzincan'ı terk eden Türklerle çarpışarak Ermenileri Erzincan'dan tahliye etmiş, 1918'de de Bakü'de ölmüştür.<sup>41</sup>

Yukarıda geçen “Erzincan'ı terk eden Türklerle çarpıştı” ifadesinin biraz üzerinde duralım. Ruslar Erzincan'ı işgal ederken Türk askeri Erzincan'dan çekilmiştir. Ancak o sırada ve daha sonra, Ermeni ve Rus mezaliminden kurtulmak için silahsız siviller, kadın ve çocuklar da Erzincan'ı terk etmektedirler. Muradis Paşa'nın bunlarla çarpıştığı anlaşılmaktadır. Belgelerden anlaşıldığına göre bu çarpışma Müslüman kadın ve çocuklara katliam yapmak ve onları yakmak şeklinde gerçekleşmiştir. Ermeniler Fırat'ın öbür tarafında Tilhas'ta askeri gördükten sonra şehri tahliye ederek kaçmışlardır. Ciddi bir direniş de olmamıştır. Dolayısıyla Rus işgalinden sonra askerle gerçekleşen herhangi bir çarpışma söz konusu değildir. Zira Türk ordusu 13 Şubat 1918'de Erzincan'a girene kadar Erzincan'da Türk askeri yoktur. Şiirde anlatılan mezalim ise Murat Sebastatsi'nin emirleriyle gerçekleşmiştir.

<sup>36</sup> Komisyon, 2005-1, 196.

<sup>37</sup> Veysel Eroğlu, *Ermeni Mezalimi*, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1978, 95.

<sup>38</sup> Natalie Chernichenkina, *Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912-1917)*, Erzincan Üniversitesi Yayınları, 2015, 291.

<sup>39</sup> 1912'de Sivas'taki muharebe güçlerinin komutasının Murad'a verildiğinden ve Sivas'ın en önemli nokta olduğundan bahsedilmektedir. Bahsi geçen kişi Sivaslı Murad olmalıdır. (Chernichenkina, 2015, 47).

<sup>40</sup> Sepuh'un (Nersesyan Arşak) (1872-1940) 1916'da “Bir Ermeni Bir Altın” adıyla Ermeni mülteci ve yetimlere yardım için bir vakıf ve hareket kurduğundan bahsedilmektedir. Dolayısıyla ikisi aynı vakıf olmalıdır. (Chernichenkina, 2015, 297-298.)

<sup>41</sup> Natalie Chernichenkina, 2015, 291.

### 3.2.2. Vehib Paşa

Şair iki mısradaki “Vehib Paşa millet kırıldı gitti”(16), “Yetiş Vehib Paşa millet kırıldı”(17) diyerek Vehib Paşa’dan yardım istemektedir. Erzincan’ı kurtaran Halid Bey’in Dersim Müfrezesi ve o esnada onun da bağlı olduğu Miralay Kazım Bey’in (Karabekir) kumanda ettiği 1. Kafkas Kolordusu’dur. Bu kolordunun bağlı olduğu 3. Ordu’nun kumandanı da Vehib Paşa’dır. Vehib Paşa Erzincan’ın da içinde bulunduğu Van, Muş, Bitlis ve Doğu Karadeniz’i de içine alan bir bölgeye komuta etmektedir. 3. Ordu’nun karargâhı ise Suşehri’ndedir.<sup>42</sup>

Taşkent kökenli bir ailenin çocuğu olan Vehib Paşa’nın babası Yanya Belediye başkanlarından Mehmed Emin Efendi’dir. Vehib Paşa aynı zamanda Çanakkale Savaşları’nda kolordu komutanı olan Esad Paşa’nın da küçük kardeşidir. O zamanlar Çanakkale’de birlikte savaşmışlardır.<sup>43</sup> Erzurum Kalesi Rusların eline geçince Mahmut Kamil Paşa “komutanlıkta kendini yeterli görmediğini belirterek 23 Şubat 1916’da 3. Ordu Komutanlığından istifa eder. Onun yerine de 28 Şubat 1916 tarihli iradeyle Vehib Paşa tayin edilir. Vehib Paşa 3. Ordu komutanlığı görevini 6 Mart’ta Erzincan’da teslim almış, 25 Temmuz 1916’da Rus işgalinden bir gün önce de karargâhını Suşehri’ne taşımıştır.<sup>44</sup>

Enver Paşa, Rus işgalindeki yerlerin kurtarılması için Vehib Paşa’ya gereken emri verir. 12 Şubat 1918’de hazırlıklar yapılır ve Türk askeri Erzincan’a ilerlemeye başlar.<sup>45</sup> Vehib Paşa da bu harekâtı yapacak olan 1. Kafkas Kolordusunun başına Miralay Kazım (Karabekir) Bey’i getirmiştir. Onu Manastır ve Çanakkale’den tanımaktadır. Buralarda edindiği tecrübelerden dolayı Kazım Bey’i özellikle tercih etmiş; kendisine Erzurum’u da kurtarabileceğini söylemiştir.<sup>46</sup> Nitekim Kazım Karabekir onu yanıltmaz.

<sup>42</sup> Komisyon, 1993, 429, 438, 441, 444.

<sup>43</sup> Abdullah İlgazi- Mustafa Bıyıklı, “Mehmet Vehip (Kaçi) Paşa’nın Çanakkale Muharebelerindeki Yeri ve Önemi” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 82, Ankara, 2012, 99, 115.

<sup>44</sup> Yüksel Nizamoglu, *Komutanlıktan Sürgüne Vehip Paşa*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2013, 164-166, 195.).

<sup>45</sup> Komisyon, 1993, 466.

<sup>46</sup> Kazım Karabekir, 1990, 61.



Erzincan kurtarıldıktan üç gün sonra 16 Şubat'ta Erzincan'a gelen Vehib Paşa Askeri Daire'nin önünde toplanan halka hitaben bir de konuşma yapar. Kazım Karabekir'in ifadesiyle "halkın keder ve sevinci birbirine karışıyordu." Halkın alkış ve gözyaşları onları heyecanlandırmış ve Erzurum'u kurtarmaya and içmişlerdir.<sup>47</sup>

Neticede 3. Ordu Komutanı Vehib Paşa, bölgedeki kuvvetlere komuta etmesi; hem Rus kuvvetleri hem de İstanbul ile irtibat ve ilişkiyi sağlaması; harekâtı, uygun askerlerle ve en üst seviyede yönetmesi bakımından önemli bir askerdir. Bilhassa Kazım Karabekir gibi seçkin subayları görevlendirmesi harekâtın başarısı, Erzincan'ın ve bölgenin kurtuluşu açısından oldukça önemli olmuştur.

#### 4. S o n u ç

Şiir, her ne kadar resmî bir belge olmasa da bir şair gözüyle tarihi olayları tasvir ettiği için tarih yazıcılığı açısından önemli bir kaynaktır. Zira bu şiir, mezalimin kayıt ve belgelerde pek karşılaşamayacağımız yönlerini aktarmaktadır. Ermeni eşkıyasının insanları nasıl topladığı, hapsedtiği, defter tuttuğu ve bunları nasıl katlettiği canlı bir şekilde tasvir edilmiştir. Sonuç olarak yaşananlar tarihle örtüşmektedir. Yani şiirde konu edilenlerin tarihte karşılığı olduğunu ulaştığımız kaynaklar doğrulamaktadır. Bu sebeple şiirin tarih için ana kaynak olarak kullanılabilir nitelikte olduğu söylenebilir.

---

<sup>47</sup> Kazım Karabekir, 1990, 82-83.

### Kaynakça

- AKALIN, Halûk Şükrü, [ve başk.] *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- BİNARK, İsmet, *Ermeniler'in Türklere Yaptıkları Mezâlim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri*, TBMM Yayınları, Ankara 2001.
- CHERNICHENKINA, Natalie, *Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912-1917)*, Erzincan Üniversitesi Yayınları, 2015.
- İLGAZİ, Abdullah - Mustafa Bıyıklı, "Mehmet Vehip (Kaçi) Paşa'nın Çanakale Muharebeleri'ndeki Yeri ve Önemi" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 82, Ankara 2012.
- Kazım Karabekir, *1917-20 arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezâlimi*, Hazırlayan: Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınevi, İstanbul 2000.
- Kazım Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu Sarıkamış ve Ötesi*, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Araştırma, Erzurum: Geliştirme ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, 1990.
- Komisyon, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914 – 1918*, Cilt I. Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- Komisyon, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914 – 1918*, Cilt II, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005-1.
- Komisyon, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3 Ncü Ordu Harekâtı Cilt II/II İkinci Kitap*, Genelkurmay Basımevi Ankara 1993.
- Komisyon, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VIII. Cilt Deniz Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi. İstanbul 1962.
- PERİNÇEK, Mehmet, *Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi*, Doğan Kitapçılık Yayınları, İstanbul 2007..

- TOKSOY, Nurcan, “1914-1918 Yıllarında Erzincan’da Ermeni Faaliyetleri”, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Editörler: İdris Bal, Mustafa Çufalı, Lalezar Kitabevi, Ankara 2006, ss.327-368.
- SARIÇİÇEK, Ramazan - Kadir Acar ,“Erzincanlı Faik Osman ve Halid Bey Destanı” , *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, Ekim 2017, s. 124-144.
- SERTÇELİK, Seyit, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu 1915-1923 Sömürge Savaşı*, SRT Yayınevi, Ankara 2015.
- SHAW, Stanford, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Cilt, Savaşa Giriş*, Tercüme: Beyza Sümer Aydaş, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- EROĞLU, Veysel, *Ermeni Mezalimi*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1978.
- NİZAMOĞLU, Yüksel, *Komutanlıktan Sürgüne Vehip Paşa*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2013.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985.

29<sup>48</sup>

6+5=11

- [20]1 Kanlı bir vukû‘ât söyleyim size  
 İ‘timâd olursa ger sözümüze  
 Rusdan soñra Ermeni ne yaptı bize  
 Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
 Allâh’ın kılıcı doğrasın seni
- 2 Her kimi tutduysa habs etdi âhir  
 Çârşûda pazârda kahvede kâfir  
 Mazlûmu çıkardı evinden vâfir  
 Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
 Allâh’ın kılıcı doğrasın seni
- 3 Gece yarısında getirir defter  
 Mahbûslardan onar beşerin ister  
 İfâde alacak der polis mister  
 Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
 Allâh’ın kılıcı doğrasın seni
- 4 Gider bir ‘arsaya kâtiller nâzır  
 Kassâb elbisesi giymişler kâfir  
 Baltalar omuzda bıçaklar hâzır  
 Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
 Allâh’ın kılıcı doğrasın seni

<sup>48</sup> Şiirin başındaki numara defterdeki şiirin sıra numarasıdır. Şiirin metni hazırlanırken aslı uzunluklar (â, û, î) korunarak, nazal “n”ler (ñ) ayn (‘) ve hemzeler (’) gösterilerek, terkip ve tamlamalar kurallarına uygun okunup yazılarak mümkün olduğunca günümüz Türkçesi yazım ve imla kurallarına göre yeni yazıya aktarılmıştır. Bazı yerlerde nazal “n”ler yanlış kullanılmışsa da düzeltilerek yazılmıştır. Değişik okunabilecek bir yerde alternatifler de verilmiş, okunamayan yerler ise boş bırakılmıştır. Mahallî söyleyişler muhafaza edilmeye çalışılmış, metin tamirinin yapıldığı yerler ise köşeli parantezle gösterilmiştir.

- 5 Üçün beşin kolun bağlar tel ile  
Ezer kafâsını balta bel ile  
Yüreğın çıkarır cellâd eliyle  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni
- 6 [Elini] tel ile bağlar direğe  
Kanlı hançerini çakar yüreğe  
[Garibiñ feryâdı] çıkar feleğe  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni<sup>49</sup>
- [21]7 Vurup al kanlara galtân ederler  
Doldurup kuyuya evşân ederler  
Tekrâr yine mahbûslara giderler  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni
- 8 Götürdüklerimiz gitdi evine  
Gel seniñ de çocuklarıñ sevine  
Yazmış kim gelecek o defterine  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni
- 9 Şunu bunu ister Muradis Paşa<sup>50</sup>  
Durma gel gidelim tez қоша қоша  
Bağır der “Ermeni milleti yaşa”  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni
- 10 Götürün bunları der, hânesine  
Giderler Ermeni mahallesine  
Kulak mı dayanır bomba sesine  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni

<sup>49</sup> Sayfanın köşesi yırtık olduğundan bu kısımlar okunamadı. Ancak metin tamiri yapıldı.

<sup>50</sup> Bu şahıs Erzincan'da Müslümanları katleden Ermeni Sivaslı Murad olmalıdır. bk. Necdet Bilgi (2014). Ermeni Tehciri ve Olaylarına İlişkin Vehib Paşa'nın Raporu, Yeni Türkiye, S. 60, s. 15; <http://haypedia.com/makale/Osman1%C4%B1%20Tarihi/94b97fa0-feca-425a-ac3d-52fcb07c63d9.pdf> (20.12.2016)

- 11 Derler sizi geçmişleriz istemiş  
Kanlara boyansın gelsinler demiş  
Her biri bir dürlü herzeler yemiş  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni
- 12 N'etdiz Ermeni'yi getiriñ şimdi  
Kim<sup>51</sup> öldürdü kimler<sup>52</sup> toprağa gömdü  
Ermeni milleti kırıldı soñdu  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni
- 13 Nerde gelinimiz kızımız derler  
Fırât'da subyânı balıklar yerler  
Böyle diyüp birden hücûm ederler  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni
- 14 Ver baltayı ben hayfımı alayım  
Ver hançeri ben bağrımı salayım  
Alıp intikâmım bağrın yarayım  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni
- 15 Bıçak lover<sup>53</sup> balta ile vurdular  
Hîzâr hançer ile yarup soydular  
Boğazlayıp kuyulara koydular  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni
- 16 Büyükler Bakû'ya sürüldü gitdi  
Küçükler harblerde vuruldu gitdi  
Vehîb Paşa<sup>54</sup> millet kırıldı gitdi  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni

<sup>51</sup> “kimi” anlamında olup vezin gereği ünlü düşmesi olmuştur.

<sup>52</sup> “kimleri” anlamında olup ünlü düşmesi vardır.

<sup>53</sup> Lover: Rovolver olmalı. Muhtemelen vezin veya mahalli söyleyiş gereği böyle yazılmıştır.

<sup>54</sup> Vehib Paşa ve Ermeni Mezalimi hakkında bk. Necdet Bilgi(2014). “Ermeni Tehciri ve Olaylarına İlişkin Vehib Paşa'nın Raporu”, *Yeni Türkiye*, S. 60, 1-25.

- 17 Yetiş Vehîb Paşa millet kırıldı  
Şehîd cenâzesi kuyular doldu  
Erzincân İslâm'ı perîşân oldu  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni
- [22]18 Felek bize ölüm borusu çaldı  
Gelsin Enver Paşa nerede kaldı  
Ermeni İslâmı ortaya aldı  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni
- 19 Bu nâs dökülmüşdür âh u feryâda  
Haberimiz veriñ Sultân Reşâd'a<sup>55</sup>  
Yetişsin Muhammed bize imdâda  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni
- 20 Baykuşlar ötüyor minârlerde  
Kuşlar yuva tutmuş vîrânelerde  
Şehîd eksik değil her hânelerde  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni
- 21 Tütün çıkmaz oldu İslâm köyünde  
Ölüm eksik değil mü'min evinde  
Kader böyle imiş tâ ezeline  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni
- 22 Göz yaşımız kana katışmadı mı  
Feryâdımız 'arşa yetişmedi mi  
Bu âteşe *Fâ'ik* su düşmedi mi  
Ermeni Ermeni zâlim Ermeni  
Allâh'ın kılıcı doğrasın seni

---

<sup>55</sup> Sultan Reşad (1844-1918) 35. Osmanlı Padişahı.

اعتماد اولورسه کرسوز و مزه  
 ارض ارض ارض ظالم ارض  
 چا رسوده يازارده قروه ده کا فر  
 ارض ارض ظالم ارض اللهون قياحي  
 محوسلرده اون بئرتک ايست  
 ايضاً اللهون قياحي طوئرسک سنى  
 قصاب اليه کي کيمند کا فر  
 ارض ارض ظالم ارض ايضاً  
 ارض قفاسنى باطله بلي ايله  
 ارض ارض ظالم ارض ايضاً  
 قاناي غنچيني جا قا - يوزده له  
 ارض ارض ظالم ارض ايضاً

۱- قاناي بر وقوعات سويليم سزه  
 روسده چوکره ارض نيلدي بزه  
 - هرکيمي طوند بيه چي ايتي آيز  
 مظلومي هيقار دي اوندنه واض  
 - کيم بيا ريسنده کتور و - دفتر  
 افاره آله هجه دير بولسي ميست  
 - کيم ر بعر صيه قاتيلر ناظر  
 باله لر اوموز ده چيا قلمهاضه  
 ۵- اوجده بئک قولک باغلتلي ايله  
 يوزده هلت هيقار جهود اليه  
 ايله باغلا - ديروکه  
 هيقا - قلله



21

1- اوب آل قاتمه غلطان اید لر  
 2- کله بینه محوسله کید لر  
 3- کتور دکلمه کیدی اویسه  
 4- بایسه کیم کله جبه او دفرینه  
 5- سوف بودی ایته مرارسی یاسا  
 6- باغی ریز ارض ملتی یاسا  
 7- کوقوردک بونری دیر خانه سنه  
 8- قولاقی طیار نو بو باسنه  
 9- دیر لر سزی کیمشله ایته مه  
 10- کهر بری رود لوکزه لر سیمه  
 11- نندی ارضی کتورک شیمی  
 12- ارض ملتی قیدکی صوکلدی  
 13- زره کلینغ قیزین دیر لر  
 14- بویله بیوب برده کیم اید لر  
 15- دیر بالطی به حینی آله بیم  
 16- آلوب انتقام نزلک یا بیم  
 17- بیجا به لووه با فطه اید لر  
 18- بو زمانه لایوب قوبولره قوبولر  
 19- بو کله بالوب سور ولدی کیدی  
 20- ولجیب یاسا ملت قیدکی کیدی  
 21- یسه ولجیب یاسا ملت قیدکی  
 22- ارض نجابه اسدی ریانه اولدی

طولیروب قیویه اوشان اید لر  
 ارض ارض ظالم ارض ایضا  
 کل سئلده چو جقدره سونیه  
 ارض ارض ظالم ارض ایضا  
 طوره کل کیده لم تیر قوشا قوشا  
 ارض ارض ظالم ارض ایضا  
 کید لر ارض حد سنه  
 ارض ارض ظالم ارض ایضا  
 قاتمه بویانک کلیند ریمه  
 ارض ارض ظالم ارض ایضا  
 کیم اولدی ری کله طوبیر کله موی  
 ارض ارض ظالم ارض ایضا  
 فراتده صیافی لالکتر بیر لر  
 ارض ارض ظالم ارض ایضا  
 دیر هنجری به بصریمه صالنه بیم  
 ارض ارض ظالم ارض ایضا  
 حین ایشی ایدلایوب صوبه لر  
 ارض ارض ظالم ارض ایضا  
 کچو کله هر کله ده اولدی کیدی  
 ارض ارض ظالم ارض ایضا  
 سروب جهانه سی قولر طولدی  
 ارض ارض ظالم ارض ایضا

22

- خلق بيزه اولوم بور وكي هالدي  
 ا - من ايسلای او تايه آلدی  
 - بنواس دوکولتسه آه وفریاده  
 - یسک محمد بزه امداره  
 - بايقوشک اوتیو - ضاره لرده  
 - شهید اکسک دکل لکخانه لرده  
 - توتومه هیکماز اولدی بولکم کویینه  
 - قد - بوجیه ایسه تان لندن  
 - کون - یا شیخه قانه قاتیشما دجیب  
 - یوانته فانو - صو - دوستدیمی

کسویه نوره یا سائره ده قالدی  
 ا - من ارض ظالم ارض ایضا  
 هیزه ویرک سلطان - ساره  
 ا - من ارض ظالم ارض ایضا  
 قوشک یوا هوکمه ویرانه لرده  
 ا - من ارض ظالم ارض ایضا  
 اولوم اکسک دکل مومه اوینه  
 ا - من ارض ظالم ارض ایضا  
 فریادیمه عوشه یسکدی  
 ا - من ارض ظالم ارض ایضا

**EKLER.**



Kars'ta ayakları başlarına bağlanarak katledilen Türkler

Komisyon, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914–1918*, Cilt I. Ankara: Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005, 86.



Karsta Ermeniler tarafından birbirlerine bağlanmak suretiyle canice öldürülen Türk askerleri

Komisyon, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914–1918*, Cilt I. Ankara: Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005, 100.



Erzincan'ın Odabaşı Mahallesi'nde Kürt muhacirlerden birbirine bağlanarak öldürülmüş ihtiyar, kadın ve çocuk cesetleri

Kazım Karabekir, *1917-20 arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezâlimi*, Hazırlayan: Ömer Hakan Özalp, İstanbul, Emre Yay., 2000, 46.



Erzincan'da olduğu gibi Kars'ın Subatan köyünde katledilen kadınlar, çocuklar, annelerinin karnından çıkarılan bebekler (25 nisan 1918).

Komisyon, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, Cilt II. Ankara: Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005-1, 254.



Erzincan'da su kuyusuna atılarak şehit edilen ve daha sonra kuyudan çıkartılan 54 yaşındaki Mahmut Ağa.

Komisyon, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914–1918*, Cilt II. Ankara: Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005-1, 50.



Erzincan'da Ermenilerin katlettiği anne ve kızı (12 Şubat 1918)  
Komisyon, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914–1918*, Cilt II. Ankara: Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005-1, 84.

## “A POEM AND ARMENIAN ATROCITIES IN ERZINCAN”

*Abstract*

*Poets are memories of societies. The religions, virtues and national heroic epics of the nations are immortalized by their pen. But the subject of these epics is not always victory and joy. Sometimes sorrow and grief can be subject of epic. In these epics, besides natural affairs, great wars, immigrations, invasions, as well as people who will engage generations of people's life and memory. Some of them, especially those related to history, are events that the poet personally witnesses. Such items contain many details that have survived in history but escape from the history books. They help the historians in helping to understand historical facts in this direction. These are among the poems of Erzincan Faik Osman and his poems describing the massacre of Muslim by the Armenians during the occupation of the Russians and after of it in 1917-1918. We will try to discuss the Armenian atrocities in a poem of the poet mentioned in this work. Firstly, we identified the events in poetry, then we researched historical sources to find evidence for the content of poetry. we have seen that the information which obtained from historical documents confirms what is described in poetry. As a result, we have come to the conclusion that the poem is a verbal source for history.*

*Keywords*

*History, Russian, Armenian atrocities, Erzincan, Fâik Osman.*

ORTA SINIF İNSANIN SESİ OLARAK  
BEHÇET NECATİGİL ŞİİRİ\*

*Hale EREN ESTEKANCHI\*\**

ÖZET

*Bu makalede Behçet Necatigil'in (1916-1979) şiirlerinde kendisinin de bir üyesi olduğu "orta sınıf insan"ı nasıl yansıttığını anlamak amaçlanmaktadır. Necatigil'in şiiri "orta sınıf insan"ın ev, aile ve sosyal hayatı; hayalleri, umutları ve zorunlulukları; idealleri ile gerçekleri arasındaki bocalamaları ve bütün bunların ortaya çıkardığı dramatik unsurlarla doludur. Şair, gündelik hayatın gerçekliğini ve bu gerçekliğin kültürel alanına ait dili, şiiri vasıtasıyla dönüş-türebilerek sanatsal bir gerçeklik olarak yeniden üretir. Hem kendi gerçekliğinden hem de toplumun gerçekliğinden hareket eden şair, kendine özgü bir şiir oluşturmuştur. Bu şiir tematik ve metaforik bakımdan da bu gerçekçe bağlıdır. Bu niteliklerle Necatigil şiiri salt kendi içine kapalı bir şiir olmanın ötesine geçerek psikolojik, sosyolojik ve tarihsel bakımdan çok boyutlu bir şiir kimliği kazanmıştır. Makaleye tarihsel ve toplumsal arka planla edebiyatın ilişkisinin teorik arka planını tartışarak başlanmıştır. Necatigil'i kendinden önceki, çağdaşı ve kendinden sonraki toplumcu gerçekçi şairlerden ayıran hususiyetlere değinilmiştir. Necatigil'in toplumsal ve tarihsel gerçekliği şiirinin temel motiflerinden biri haline getirişine ve ürettiği söyleme bakılarak şiirini yaşadığı toplumun "orta sınıf insan"ının sesi haline nasıl getirdiği anlaşılmalı çalışılmıştır.*

*Anahtar Kelimeler*

*Behçet Necatigil, Toplumcu Gerçekçilik, Cumhuriyet Devri Türk Şiiri, Orta Sınıf İnsan, Hayat ve Edebiyat.*

Giriş

Edebiyat "hayat"ı temsil ederken bir bakıma dış dünyayı da taklit eder. Hayatın gerçekliği içerisinde ferdin iç dünyası veya özel hayatı kadar dış dünya da yer alır. Toplumun bir üyesi olan yazar, içinde yaşadığı toplumla ve onun gerçekleriyle sürekli etkileşim halindedir. Ortaya koyduğu eser, kendisi ile içinde yaşadığı toplum arasında bir vasıta görevi de görür. Yazar

\* Makalenin geliş tarihi: 15.03.2018 / Kabul tarihi: 22.05.2018

\*\* Dr., [halehe@gmail.com](mailto:halehe@gmail.com)

eserinde yaşantılarını ve bütün bir hayat anlayışını dile getirebileceği gibi yaşadığı çevrenin gerçeklerini de eserine yansıtabilir. Tarihî ve sosyal bir hakikati ortaya koyabilir. Bu noktada edebiyatın sosyal işlevi ortaya çıkmış olur. Toplumun yaşadığı her türlü olumlu ya da olumsuz hadise edebiyat vasıtasıyla taşınır/yansıtılır. Bu bağlamda toplumu aksettirmenin eserin sanat değerinin hem sebebi hem de sonucu olduğu söylenebilir. İmgelerle, hayallerle, sembollerle ve metaforlarla dolu bir dünyada yazarın inanç ve değerleri bağlamında farklı konular ortaya konulur. Ayrıca yazarın sosyal kökeni, toplumdaki yeri, aile çevresi, ekonomik durumu gibi meseleler de edebî eserin oluşumunda önemli bir role sahiptir.<sup>1</sup> Bununla birlikte eserin diğer ucunda ise okur vardır. Onun da duyguları, hayalleri, ideolojisi ve bir dünya görüşü vardır. Aynı zamanda bir sosyal varlık olsa da sosyal hayatın sınırları ona yetmeyebilir. Bu noktada ise edebiyat/sanat devreye girer. Kendisinden bir şeyler bulduğu bir edebî eser, bazen sosyal hayattan ve sosyal çevreden daha çok mutlu/tatmin edebilir onu. Başka dünyalara girerek tanıdık olmayan hayatlarda bir an için kendinden bir şeyler bulmaya başlar. Okuduğu sayfalarda kendinden izler bularak bir yandan daha önce görmediği şeyleri görürken diğer taraftan da kendisini farklı bir gözle görmeye başlar. Doğrudan veya metaforik bir yakınlık algısı yaratan edebî eser bir bakıma algıyı genişletme veya geliştirme gücüyle etkiler onu. Dolayısıyla daha önce görülmeiyeni görmede, fark edilmeyeni fark etmede edebî eserin destekleyici bir fonksiyonu vardır. Şu halde yazar -kendisi böyle bir çabanın içinde olmadığına bile- bir uyanışa/farkındalığa aracılık etmiş olur. Bundan dolayı edebî eser okura yeni bakış açıları ve üstün bir algılama olanağı sunar. Bu, edebî eserin kolektif bir bilinç oluşturma niteliği bakımından edebî olmayan -sosyolojik ya da tarihsel- metinlere göre çok daha etkili olabileceğini gösterir.<sup>2</sup> İngiliz edebiyatında Dickens'ın *Oliver Twist*<sup>3</sup> romanında Sanayi Devrimi sonrası Londra'sında zor şartlar altında çalışmak ve hayatta kalmak zorunda olan çocukların hayatına dikkat çekmesi bunun tipik bir örneğidir.

<sup>1</sup> Réne Wellek, Austin Varren, *Edebiyat Teorisi*, Çev. Ömer Faruk Huyugüzel, İzmir, Akademi Kitabevi, 1993, s.74-75.

<sup>2</sup> Rita Felski, *Edebiyat Ne İşe Yarar?*, Metis Eleştiri, İstanbul 2016, s.48, 59.

<sup>3</sup> Charles Dickens, *Oliver Twist*, (Çev. Nihal Yeğınobalı), Can Yayınları, İstanbul 2017.



Edebiyat, tamamıyla “kullanışlı” metinlerden oluşmaz. Her metnin vermek istediği bir mesaj, anlatmak istediği toplumsal bir sorun, yansıtmak istediği bir gerçeklik olmayabilir. Bununla birlikte değişik toplumlarda ve zamanlarda edebiyata farklı farklı misyonlar yüklenmiş, metinler çeşitli fonksiyonlar icra etmiştir.<sup>4</sup> Klasik yansıma teorileri üzerinden değil de örneğin Rus Biçimcilerinin edebiyata bakışları üzerinden bir metin incelemesi yapıldığında bile edebi eserin dili vasıtasıyla nesnelere daha iyi kavrayabilir, günlük dilin üstünde oluşturulmuş bu dil vasıtasıyla dış dünya dilin içinde daha dinamik şekilde yenilenir. Günlük konuşma dışına çıkılıp, alışılmadık hale getirilen dil bir taraftan okuru gündelik dilden ve onun anlam dünyasından uzaklaştırırken diğer yandan ona daha yoğun ve içten bir gerçeklik tecrübesi yaşatabilir.<sup>5</sup> Türk edebiyatında İkinci Yeni şiirinin – Sezai Karakoç’un bu şiire Yeni Gerçekçi Şiir adı verişini hatırlayalım- gerçeklikle kurduğu ilişki böyledir. Dolayısıyla edebi metin, özellikle şiir, geçekliği kendine özgü bir şekilde yansıtarak okurda daha canlı ve aktif bir farkındalık oluşturur.

Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin önemli isimlerinden biri olan Behçet Necatigil (1916-1979) de söz konusu gerçekliği eserlerine yansıtan bir şair ve yazardır. Öğretmen, çevirmen, radyo oyunu yazarı, şair ve araştırmacı olan Necatigil, en çok şair kimliği ile ön plana çıkar. Kendini “toplumcu realist” bir şair olarak tanımlayan Necatigil, dış dünyayı gerçekçi bir biçimde tasvir ederken kendi iç dünyasını da şiirine aktarır. Eserlerinde kendi psikolojisiyle ve ekonomik durumuyla bağlantılı olarak karamsar dünya görüşüne yer verir. O, içinde bulunduğu toplumun sosyal ve ekonomik sorunlarını kendi yaşamının ekseninde vermeye çalışır.<sup>6</sup> Buradan yola çıkarak döneminin insanını, yaşantısını, mutluluk ve sıkıntılarını ele alan bir şair olarak karşımıza çıkar. Yaşadığı toplumda kendine benzeyen insanlara yönelir ve hayatının büyük kısmının geçtiği İstanbul’dan yola çıkarak büyük kentin küçük insanının hallerini ele alır şiirlerinde.

Modern Türk şiirinin özellikle Cumhuriyet sonrası döneminde birbirinden farklı şiir hareketleri görülür. Garip, Mavi, Hisar, İkinci Yeni gibi şiir

<sup>4</sup> Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014, s.24.

<sup>5</sup> Eagleton, *a.g.e.*, s.18.

<sup>6</sup> Nurullah Çetin, “Behçet Necatigil”, *Hece Dergisi*, Sayı: 53/54/55, Yıl:5, Mayıs/Haziran/ Temmuz, Ankara 2001, s.196-200.

hareketleri Cumhuriyet devri şiirinin farklı anlayışlarla nasıl değiştiğini, dönüştüğünü, farklı zevk ve ihtiyaçlara ya da farklı sanat ve şiir anlayışlarına göre şekillendiğini gösterir. Bununla birlikte bu akımların dışında kalan önemli isimler de vardır ki, bu şairler herhangi bir şiir hareketinin içine dâhil olmaksızın kendi sanat ve şiir anlayışlarını müstakil olarak sürdürmüşler ve modern Türk şiirinin köşe taşlarından olmayı başarmışlardır. Behçet Necatigil bu şairlerden biridir.

Behçet Necatigil daha iki yaşındayken annesi hayatını kaybettiği için anneannesinin yanında yaşamaya başlamıştır. Babasının evlenmesiyle birlikte bazen annesine bazen de üvey anne evinde kalmış, bu gelgitli yaşam onun huzursuz bir çocukluk geçirmesine neden olmuştur. Belki de bu yüzden geçirdiği bazı rahatsızlıklar sebebiyle ortaokula iki yıl ara vermek zorunda kalmıştır. Fakat onun edebiyat yeteneğini keşfeden öğretmeni onunla bizzat ilgilenmiş, bu yetenekli çocuğun “Gece ve Yas” adlı ilk şiiri daha lise ikinci sınıfta iken ilk kez Varlık dergisinde yayımlanmıştır.<sup>7</sup>

Necatigil’in şiir yazmaya başladığı yıllarda, Ahmed Muhip Dıranas, Cahit Sıtkı Tarancı, Ziya Osman Saba ve Yedi Meşale şairleri modern Türk şiirinin gündeminde olan şairlerdir. Necatigil de dönemin bu önemli isimlerini okur, takip eder ve onlardan etkilenir. Bu etkilenmede adı geçen şairlerin şiirlerinin onun ruh dünyasına hitap etmesinin de payı vardır. Yedi Meşaleciler’in kendi şiirlerindeki etkisi ile ilgili şu cümleleri dikkat çekicidir: “Ama şair şairle vardır. “Yedi Meşale” şiirinin, o şiirdeki inceliklerin, benim şiirimi de yönlendirmiş bir dönemeç, bir durak olduğunu söylemekle de yetinebilirim.”<sup>8</sup> Denebilir ki, daha şiir yolculuğunun başında olan Necatigil kendi psikolojisine uygun şiiri Türk edebiyatında hazır bularak şiire bu yoldan girer. Bu yolda yakaladığı şiir sesi ise hayatı boyunca farklı pencerelerden terennüm eder. Ancak birçok yazar ve şair gibi onun da sanatı kişisel hayatının etkisinde kalır ve yakaladığı sesin asıl kaynağı hep kendi mizacı ve hayatı olur. Necatigil şiirle uğraştığı kırk beş yıl boyunca hiç bir zaman kendi mizacına ters bir sesle şiir yazmaz.<sup>9</sup> Dolayısıyla sanat hayatı kişiliğinden ayrı değerlendirilemez. İki kız çocuğu ve kayınvalidesiyle aynı

<sup>7</sup> Nurullah Çetin, *Behçet Necatigil Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara 2013, s.73.

<sup>8</sup> Behçet Necatigil, *Düzyazılar 1*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s.162.

<sup>9</sup> Şerif Aktaş, “Behçet Necatigil (1916-1979)”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ağustos, 1990, C:II, Sayı.464, s.69-77.

evde yaşayan şairin zaman zaman maddi sıkıntıları olur. Otuz yılını bir öğretmen olarak ve daha sonra da öğretmen emeklisi olarak geçirir. Bu nedenle yazları bile çalışmak zorunda kalır. Başkalarına yük olmaktan kaçınır. Tutumlu ve israftan uzak bir yaşamı olur. Hayatı ev ve okul arasında geçer. Ancak kendisinin de belirttiği gibi şiiri her şeyden önce gelir. Şiir onun hayatının anlamı ve onu mutlu eden önemli bir unsur olur.<sup>10</sup>

Behçet Necatigil yaşadığı dönem itibariyle şiir alanında birçok değişikliğe şahit olur. Farklı akımların şiire getirdiği yenilikler ve şiir alanında yapılan münakaşalar onun sanat ve şiir hayatının devam ettiği yıllarda meydana gelir. Hep bir arayış içerisinde olsa da bu arayış kendi şiirinin, kendi sesinin arayışıdır. Başka bir deyişle derinlemesine bir arayıştır. Bundan dolayı onun şiirinin konuları, temaları, hassasiyet noktaları belli konular üzerine yoğunlaşır ve çok fazla dağılmaz. Dil, üslup, şekil bakımından kendini sürekli yenileyen, dilin anlatım olanaklarını sürekli zorlayan, şiiri ve onun taşıyıcısı dili tek boyutlu olmaktan çıkartan bir arayışı vardır.<sup>11</sup> Dönemin önde gelen isimlerinin şiiri ile karşılıklı bir etkileşim içinde bulunur ve zaman zaman kendi şiirinde uygun unsurlardan yararlanır. Buna rağmen eklektik bir şiir anlayışına sahiptir ve kendine has bir çizgide ilerler; fakat o bütün bu kendine özgülüğü içinde Türk şiirinin köklü geleneginden de beslenir. Dolayısıyla o, sadece kendi çağının şiirini yakından takip eden, o şiirinin yönelimlerinden istifade eden bir şair değil, bütün bir Türk şiiri tecrübesinden de istifade eden bir şairdir.

Dönemin şiirinin konusunu genişletmeye çalışan ve iç ve dış dünyayı daha samimi bir şekilde şiire getirerek kendilerinden önce gelen şairlere göre bir farklılık gösteren Yedi Meşaleciler, Behçet Necatigil'in şiirinin biçimlenmesinde önemli bir role sahiptir. Bu akımın şiire en sadık şahsiyeti ise özellikle sade, doğal ev içi şiirleriyle bilinen ve duygularını olduğu gibi şiirine aktaran Ziya Osman Saba'dır. Ziya Osman Saba'nın şiirlerinin temalarından olan ev içi yaşam, aile hayatı, baba sorumluluğu gibi konular Behçet Necatigil'i büyük ölçüde etkiler.<sup>12</sup>

<sup>10</sup> Nurullah Çetin, *a.g.e*, s.51.

<sup>11</sup> Necatigil şiirinin çok boyutlu yapısıyla ilgili daha geniş bilgi için Bkz.: Hasan Akay, *Kare-Deniz*, Şule Yayınları, İstanbul 2016.

<sup>12</sup> Gonca Gökalp, "Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri ve Behçet Necatigil", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, Temmuz 1993, s.347-362.

Kısa ömürlü olan Yedi Meşalecilerin ardından ortaya çıkan dönemin bir diğer önemli hareketi, Garip hareketidir. Orhan Veli, Oktay Rifat, Melih Cevdet gibi isimlerin bir araya gelmesiyle oluşan bu akım, şiirdeki alışılmış geleneklerin dışına çıkar ve yerleşik bütün şiir anlayışlarına meydan okurken şiirde bütün kuralları reddedip edebî sanatlardan uzak bir şiir ortaya koyar. Bu şiirin önemli özelliklerinden biri toplumun genelini ve “orta sınıf insanın”<sup>13</sup> hayatını, duygularını ve sorunlarını şiire taşımasıdır. Aslında Necatigil de Garipçiler de büyük kentin orta sınıf insanını şiire konu ederler.<sup>14</sup>

Sanat her ne kadar bir yaratma süreci olsa da Necatigil için aynı zamanda bir arayış ve dünyanın zorluklarına karşı bir savunma aracıdır. Gözlemci kişiliği ile toplum ve insanlarla iç içedir. Bu da şiirinde gündelik yaşam ve insanî değerlerin yer almasını sağlar. Necatigil şiirinde sıradışı konuların yerine sıradan insanın hayatını ve toplumun geneline hitap eden konuları ele alır. Toplumun sorunlarını ve acı gerçeklerini şiirine alan şairin, kendinden bahsettiği şiirlerinin bile alt yapısında toplumun trajik gerçekleri vardır. Böylece sosyal ve bireysel konuları şiirine alırken aslında gündelik yaşam ve küçük insanın hallerini işler. Bu konuları ise genel olarak karamsar ve trajik duygularla ele alır. Bu noktada ev, aile, geçim sıkıntısı ve aza kanaat Necatigil’in şiirinde ele aldığı en yoğun işlenen konular olarak çıkar okurun karşısına.<sup>15</sup>

Farklı dönemlerde farklı içerikler gösteren Necatigil’in şiirine baktığımızda, ilk dönem Necip Fazıl’ın da etkisiyle içerik bakımından karamsarlık dikkat çeker. Entelektüel insanın zihni buhranlarını şiirinde işleyen Necip Fazıl’ın etkisiyle bu dönem şiirlerinde ölüm, korku, yalnızlık en çok işlenen konular arasındadır. Bu da Necatigil’in şiirine derinlik katar. 1940 sonrası bir yandan karamsar duyguları işlerken bir yandan da Toplumcu Gerçekçiler<sup>16</sup> ve Garipçilerin özelliklerini taşıyan şiirler kaleme alır. Ancak bu şiirler

<sup>13</sup> Bundan sonrada tekrarlanacak “Orta sınıf insan” ifadesi, özellikle büyük şehirde yaşayan ve orta gelir düzeyine sahip toplum tabakasını ifade etmek için kullanılmıştır.

<sup>14</sup> İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yay., İstanbul 2007, s.87.

<sup>15</sup> Rahim Tarım, *Kültür, Dil, Kimlik, Behçet Necatigil’in Şiir Dünyası*, Özgür Yay., İstanbul 2002, s.331, 341.

<sup>16</sup> 1940’lı yılların Türk şiirinde etkili olan bir diğer gurup Toplumcu şairler ya da Toplumcu Gerçekçi şairler olarak da bilinen ve şiirlerini özellikle 1938 sonrasında ve

gözleme dayalı, dış dünyayı aktaran ve herhangi bir ideolojik propaganda tarafı olmayan şiiirlerdir. Necatigil her ne kadar toplumcu gerçekçi şiiirler yazmış olsa bile, toplumcu gerçekçi şiiirlerin şiiirlerinde görülmesi mümkün olan ideolojik propagandadan tamamen uzak durmuştur. Necatigil de Garipçiler gibi büyük kentin küçük insanının yaşadısını ve ekonomik sorunlarını ele alır. Ancak onlardan farkı ironik bir üslup yerine dramatik ve trajik üslup kullanması olur.<sup>17</sup>

Şairin daha sonra işlediği ev içi ve aile konulu şiiirleri ise Ziya Osman Saba ve Cevdet Kudret'in şiiirlerinin etkisinde kaldığını gösterir. Ziya Osman'ın şiiirinde ev ve iç hayata yönelmesi, aile, evlat ve baba sorumluluğu gibi konuları işlemesi Behçet Necatigi'ni etkilemiştir. 1940-1950 yıllarındaki şiiirlerinde kendini gösteren en önemli konulardan biri ise geçim sıkıntısı ve maddi sorunlardır. 1945-1955 arası yazdığı şiiirlerinde konu ve içerik olarak belirgin bir değişim söz konusudur. İlk şiiir kitabı olan *Kapalı Çarşı*<sup>18</sup> dönemin şiiirlerinden izler taşısa da şairin kendi yolunu çizdiğini gösterir. Yalnızlık ve ölüm gibi konulardan uzaklaşır; etrafındaki toplumsal olaylara yer vermeye başlar. Dış dünyanın gerçekliğine yöneldiği bu dönem şiiirlerinde, toplum orta sınıfı, yoksul insanları ve gençlerin yaşam ve duygularını ele alır. Dış dünyaya karşı karamsar ve eleştirel yaklaşımı onun şiiirinin düşünceye dayalı olduğunu gösterir. Konularını hem kendi yaşamından hem ve çevresinden alması okuyucunun şiiirle özdeşleşmesini kolaylaştırır. 1955-1960 yıllarındaki şiiirlerinde ise içe dönük ve karamsar bakış açısı yine kendini gösterir. Fakat bu kez hayatın olumsuzlukları ve toplumun acı gerçeklerini daha sert bir sesle eleştirmeye başlar. Şairin edebî hayatındaki olgunluk dönemi olan 1960-1972 yılları şiiirleri ise şiiirinin zirvesi olarak addedilir. Daha evvel kullandığı sanat ve teknikleri artık daha usta bir şekilde kullanır ve şiiirini giderek soyutlaştırır. 1955'ten sonra şiiirinde işlediği iç dünya ve içe yönelme daha çok göze çarpar. Bununla birlikte dışa yönelen bir tutum da söz konusu olur. Fakat topluma bağlı temalar daha az

---

II. Dünya Savaşı yıllarında vermiş Hasan İzzettin Dinamo, Rifat Ilgaz, M. Niyazi Akıncioğlu, Fethi Giray, Sabri Soran, A. Kadir Meriçboyu, Mehmed Kemal Kurşunluoğlu, Enver Gökçe, Ömer Faruk Torak, Suphi Taşhan, Attila İlhan, Arif Damar, Ahmed Arif gibi isimlerdir. Bu isimler şiiirlerini 1930'ların sonunda çıkmaya başlamış *Ses/Yeni Ses, Hamle, Yeni Yol, İnsan, Küllük, Yurt ve Dünya, Yeni Edebiyat* gibi dergilerde yayımlamışlardır.

<sup>17</sup> Nurullah Çetin, *a.g.e.*, s.18.

<sup>18</sup> Behçet Necatigil, *Kapalı Çarşı*, Marmara Kitabevi, İstanbul, 1945.

kendini gösterir ve yalnızlık, ölüm, aşk gibi ortak insani konular daha çok şiirinde yer alır. Şiirinin en gelişmiş örneklerini ortaya koyduğu bu dönemde toplumdan tamamen uzaklaşmış ve toplumun acı gerçekleriyle baş edemeyen hatta onlardan kaçan bireyin hallerini yansıtmıştır. Dolayısıyla bu dönem şiirlerinde dış dünyaya yönelme ve toplum ile ilgili öğeler pek fazla yer almaz. 1972-1979 yani yaşlılık dönemi şiirlerinde ise 1950’li yıllardaki şiirlerinde olduğu gibi evler, toplumsal ilişkiler ve geçim sıkıntısı gibi konular tekrar görülür. Bu şiirlerinde Necatigil’in geçmişe ve eski evlere duyduğu özlem şiirine nostaljik bir hava verir. Bunlarla birlikte yaşlılığın getirdiği psikoloji ile ölüm teması, duygusal ve içe dönük şiirler de kendini gösterir.<sup>19</sup>

Genel olarak Behçet Necatigil’in şiir serüvenine bakıldığında kendisinin de belirttiği gibi<sup>20</sup> şiirini üç ana döneme ayırmak mümkündür; Birincisi Gurbet Burcu; dışa kapalı ve daha ziyade Hececilerin etkisinde olduğu şiir dönemi (1934-1945), İkincisi Hasret Burcu; dışa dönük, sosyal gerçekçi ve Garipçilerin etkisinde olduğu şiir dönemi (1945-1955), Üçüncü dönem; Hikmet Burcu; kendine yönelmiş, dışa vuran bir şiir izlenimi ve İkinci Yeni’nin etkisinde olduğu şiir dönemi (1955-1979).<sup>21</sup> Böylece Necatigil şiirinin konu olarak pek fazla çeşitlilik göstermediğini söyleyebiliriz. Şairin içe dönük halleri, dış dünyaya karşı büründüğü olumsuz tavırları ve duyduğu sıkıntılar şiirinde en dikkat çeken konulardır. Bu noktada Necatigil şiirinin en önemli kaynağının kendi hayatı olduğunu belirtmeliyiz.

### Necatigil Şiirinde Orta Sınıf İnsanı ve Geçim Sıkıntısı

Genel olarak karamsar bir dünya görüşüne sahip olan Necatigil, şiirlerinde daha çok hayatın olumsuz yönlerini ele alır. Zaman zaman şiirinde yaşama sevinci gibi konulara yaklaşmaya çalışsa da bu geçici olur ve hüzün, tedirginlik, umutsuzluk, yalnızlık ve ölüm daha çok kendini gösterir. Hatta “Kapalı Çarşı” adlı kitabında ilk şiirinden itibaren hayat karşısında kendini

<sup>19</sup> Yılmaz Taşcıoğlu, *Dar Vakitlerde Geniş Zamanlar-Behçet Necatigil’in Şiiri*, 3F Yay., İstanbul, 2006, s.40-44, 54, 60, 70.

<sup>20</sup> Behçet Necatigil her şairin üç dönemden geçtiğini ve bunların şiirin burçları olduğunu belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Behçet Necatigil, *Bile/Yazdı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s.64-66.

<sup>21</sup> Yılmaz Taşcıoğlu, *a.g.e.*, s.73.

çaresiz olarak gösterir; “Yaşamak azaptır çok zaman”.<sup>22</sup> Onu karamsar olmaya iten asıl sebep ise toplumun sosyal ve ekonomik sorunlarıdır. Necatigil sosyal ve ekonomik meselelerin başlıca ölçütü olarak evi görür. Türk edebiyatının “evler şairi” olarak da bilinen Behçet Necatigil’in şiirlerinin büyük bir kısmında ev ve aile önemli bir unsur olarak yer alır. Şair için ev adeta bir sığınaktır. Bu sığınak şiirlerinin de merkezindedir. Huzuru orada bulur, kalabalıkların verdiği tedirginlikten oraya kaçar, iç dünyasına en çok orada yönelir. Ev, başlı başına dönülen bir mekânken, Necatigil’de bunun da ötesinde şairin kendi benine de dönmesini sağlayan bir geçittir adeta. Varoluşsal bütünlüğünü orada sağlayan şair, varlık karşısında konumlanışını da en iyi orada idrak eder. Necatigil şiirinin ev ile ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarda bu konu fazla irdelenmemiştir. Evin onun hem kendine hem de topluma bir ayna olmak vasfı başlı başına bir olgudur. Dolayısıyla ev, onun şiirinde sadece huzur bulduğu bir mekânın da ötesine geçer. Anlamalarını çoğaltır. İmgesel değeri dağınık ve hayatın çeşitliliğine ve renkliliğine denktir. Bu bağlamda bazen sığınakken bazen hapisane olur. Bu, şairin çocukluğundaki üvey anne ve anneannenin evleri arasında yaşadığı ikili hayatla ve o dönemki gözlemleriyle ilişkili olsa gerektir. Bu iki ev arasında yaşadığı tedirginlik, hayatı ev ekseninde algılamasını, şiirinde çok yönlü bir imgesel değere sahip olmasını sağlamıştır.<sup>23</sup>

Necatigil ev ve aileye verdiği önemin yanı sıra evi ve aileyi geçindirmenin zorlukları ve bundan duyduğu ızdırabı da şiirinde dile getirir. Aileyi her yönü ile şiirine taşır; ekonomik şartlar ve sorunları şiirinde konu eder. Bu bir tek kendi ailesi ekseninde değil bütün toplumun sorunu olarak işlenir. Böylece çocukluğundan itibaren büyük şehrin orta sınıf insanı olarak yaşamasının onun şiirinde önemli bir yere sahip olan geçim sıkıntısı temasını karşımıza çıkardığını görürüz. Necatigil’in sosyal ve ekonomik durumu, yani dar gelirli bir ailenin reisi olması eve sığınmasının da evden kaçmasının da sebebidir. Başka bir deyişle daima bir çatışma halindedir. Çocukluğundan beri etkisinde kaldığı ev onun için ikili ve çelişkili bir anlam taşır. Bazen güvenli bir sığınakken boğucu bir zindan, huzurlu bir yuva iken karanlık bir kuytu, sokaktan bir kaçış yeri iken de sokağa kaçışa neden olan

<sup>22</sup> Behçet Necatigil, *Şiirler Bütün Yapıtları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s.17.

<sup>23</sup> Yılmaz Taşçıoğlu, *a.g.e.*, s.277.

bir hapishane olur.<sup>24</sup> Hatta “Geceye Girerken Balad” başlıklı şiirinde diğer şiirlerinin aksine sokağı ve boş gezmeyi eve tercih eder. Bunun gibi şairin sokak ve evin dışını evin sıkıcı ve bunaltıcı havasına tercih ettiğini dile getirdiği başka örnekler de vardır. Evler şairinin ev kavramı karşısında farklı bir tutum sergilediği “Evlerle Savaş” şiiri ise evin bitmeyen ihtiyaçları ve aile reisinin bu ihtiyaçlar karşısında ezilmesini tasvir eder. Burada geçim sıkıntısı içerisinde olan insanın katlanmak zorunda olduğu maddî zorluklardan söz eder.

Körükler cılız olmak  
Evlerin hiddetini,  
Evlerle savaşımız  
Savaşların çetini.  
Evler her gün dolar biz dışarı:  
—Git, getir!  
Emredilen ekmeği akşamları  
Alın terlerimiz getirecektir...<sup>25</sup>

Necatigil’in ev ekseninde geçim sıkıntısını yansıtan en önemli şiirlerinden biri olan bu şiir, aile reisinin eve ekme getirmek mecburiyetini işler. Evler aile fertleriyle ya da ziyarete gelen kimselerle dolarken dışarıda olmak mecburiyeti aile reisine aittir. Bu durum her gün tekrar eder ve birey bazen bu yükün altında ezilir. Şair aynı şekilde “Geçim” şiirinde de evin bitmeyen ihtiyaçları ve bu geçim sıkıntısıyla baş etmekten yakınır;

Hepsini birden istemek  
Yersiz,  
Zamanı var  
Biz zengin değiliz.  
Duvara astım liste,  
Eksikleri yaz.  
Sıra hangisindeyse  
Para olur olmaz...<sup>26</sup>

<sup>24</sup> Yılmaz Taşçıoğlu, *a.g.e.*, s. 209, 301.

<sup>25</sup> Behçet Necatigil, *a.g.e.*, s.87.

<sup>26</sup> Behçet Necatigil, *a.g.e.*, s.113.



Çocukluğundan itibaren gözlemlediği evlerin sosyal hayatla ilişkisi Necatigil'in toplumcu yönünü geliştirir. Küçükken gönderildiği Kastamonu ve meslekî hayatı nedeniyle bulunduğu Kars ve Zonguldak dışında hayatının büyük bir kısmını İstanbul'da geçirir. Dolayısıyla şiirlerinde yer verdiği büyük şehir İstanbul'dur. Şiirinde İstanbul'u olumsuz yönleriyle ele alırken yalnızlık ve fakir zengin zıtlığı daha çok dikkat çeker. Buradan yola çıkarak da şehirli insanı konu eder. O güne kadar şiirlerde işlenen büyük insanlar ve burjuvaların aşkları ve ideolojilerinin aksine o küçük ve orta halli insanı ele alır. Böylece büyük kentin küçük insanı Necatigil şiirinin bir diğer temel unsuru haline gelir. Psikolojik derinliğe sahip daha çok ekonomik sıkıntıları ile öne çıkan bu insan tipini şair kendisi "orta halli insan" ve "küçük insan" olarak anar. Toplumun geneli ekseninde kendisini de gördüğü orta sınıf insanının sıkıntıları, acıları, yalnızlığı ve ev halini hayatın asıl gerçekleri olarak şiirine taşır. Şiirlerinde bu insanların hayatlarını gerçekçi bir şekilde yansıtmak ister. Orta sınıfın dar gelirli insanının yaşam sıkıntılarını ideolojik bir şiir malzemesi olmaktan çıkarıp doğrudan yansıtmakla yetinir. Bundaki başarısı kurduğu özdeşliğe bağlıdır. Yakından tanıdığı hayatı ve bu hayatın sıkıntılarını olduğu gibi aktarması, onu angaje bir söylemden uzaklaştırır. Böylece bir taraftan kendi yaşadığı maddî zorlukları ele alırken diğer taraftan da toplumun yaşadığı ekonomik sıkıntıları gözlemler. Şiirinin bu bağlamdaki samimiyetinin nirengi noktası burasıdır. Toplumun orta sınıf kesimine karşı duyduğu sosyal ve duygusal yakınlık onun geçim sıkıntısı temasını bir sorumluluk olarak ele almasını sağlar.<sup>27</sup> "Orta Yurttaş" şiiri söz konusu orta gelirli insanlar ve memurların yaşam şartlarını aktaran şiirlerinden biridir. Necatigil bu gibi şiirlerinde aslında kendi bireyi ve toplum ile ilgili bir gerçeği şiirleştirir. "İçerlek", "Yeni Yıla Girerken", "Dar Gelir", "Çay" şiirlerinde de orta düzey ve dar gelirli bir ailenin parasızlığını, ekonomik çıkmazlarını ve çektiği sıkıntıları tasvir eder. "İçerlek" şiirinde çocuk yetiştirmenin zorluğuna ve geçim sıkıntısının çocukların büyümesiyle birlikte büyüyen bir sıkıntı olduğuna dikkat çekerken aslında maddî sıkıntıların çocukları da etkileyişini dile getirir. Ev ekseninden orta halli insanın yaşadığı sıkıntıları kaleme aldığı bir diğer şiiri de "Evin Halleri" adlı şiiridir. Şair burada bir evi geçindirmek için gün boyu emek vermek zorunluluğunu ve evden işe işten eve gitmenin bir rutine dönüştüğünü dile

---

<sup>27</sup> Yılmaz Taşçıoğlu, *a.g.e.*, s.307, 308.

getirirken aslında sorumlulukları ve aile çarkını döndürmek için çalışma zorunluluğunu tasvir eder;

Evin -e hali, gün boyu,  
Ha gayret emektar deve!  
Sırtınızda yılların yorgunluğu  
Akşam erkenden eve.<sup>28</sup>

Necatigil'in orta sınıf insanların davranışlarını gözlemlediği en önemli yerlerden biri semt pazarlarıdır. En iyisini en ucuza alma çabası "Elmalar", "Yıkık Duvar", "Kazıkçılar Yokuşu" gibi şiirlerinde kendini gösterir.

Bu kadar ucuza  
Yok bunun gibisi  
Bitmeden almak  
Kalmışların içinde  
Biraz daha sağlamı  
Biraz daha iyisi  
Bir kenara yığılı  
Elmaların başında  
Çömelmiş dört beş kişi  
Arıyorlardı  
Biraz daha sağlamı  
Biraz daha iyisi.<sup>29</sup>

Burada şairin bir pazarda fakir insanların ucuz alışverişini ne kadar gerçekçi tasvir ettiği görülür. Geçim sıkıntısı yaşayan bu insanların derdi ucuza ve iyisini bulmaktır. Bunu bu kadar trajik ve gerçek yansıtan şair bir noktada kendisinin de bizzat yaşamış olma ihtimalini düşündürür okuyucuya. Bununla birlikte Necatigil bu insanların geçim sıkıntısını ve sırf çocukları için bazı şeyleri almak zorunda olduklarını da şiirlerinde dile getirir. "Çocuklar" adlı şiiri bunun örneklerinden biridir;

<sup>28</sup> Behçet Necatigil, *a.g.e.*, s.85.

<sup>29</sup> Behçet Necatigil, *a.g.e.*, s.116.

Kasaplarda manavlarda bazı yorgun kadınlar  
 Hep de تنها saatleri seçerler  
 Sonra yavaş bir sesle  
 Çocuk için hasta kaç gündür yemiyor  
 Biraz et biraz meyva isterler.<sup>30</sup>

Bu şiirde şair ebeveynlerin çocukları için çarşılarda gezindiklerini ve bir şeyler almak zorunda olduklarını anlatırken aslında çekilen sıkıntıların çoğunun çocuklar için olduğu mesajını verir. Aynı zamanda çocukları için tezgâhlara doğru giden anne babaların, çoğu zaman ekonomik şartların altında ezildiğini söyleyerek aslında onların çocukları karşısındaki durumuna da dikkat çeker. Ancak bu noktada şair her ne kadar anne babanın hayatın zorlukları karşısındaki yorgun ve üzgün hallerini tasvir etse de aslında onların çocukları için gösterdikleri çabaya saygı duyar. Çocuklu ailelerin hayat mücadelelerini ele alan şair aynı zamanda bir ailede tek bir kişinin çalışmasının geçim için yeterli olmadığını dile getirir. Ailenin diğer fertlerinin çalışmasının ise daha fazlasına sahip olmak için değil karın doyurmak için başvuru olan bir yol olduğunu belirtir;

Değirmeni döndürmek zor  
 Tek başına  
 Hele bu zamanda  
 Erkeğin kazacı yetmiyor.<sup>31</sup>

Bunun en çarpıcı örneklerinden biri ise çocukların çalışmak zorunda kalışlarıdır. “Evler” şiirinde, çocukluklarını yaşayamadan büyük insanların sorumluluklarını üstlenmek zorunda kalan, okul çağında olmalarına rağmen okuyamayan, ufacak elleriyle aile kurumunun ayakta kalabilmesi için ekmek peşinde koşan ve hayatın zorluğu içinde kadersizliklerini yaşayan çocukları konu eder. Kalabalık ailelerin fertleri olan bu çocuklar, dramatik bir bakışla şairin mısralarında anlatılır.

<sup>30</sup> Behçet Necatigil, *a.g.e.*, s. 148.

<sup>31</sup> Behçet Necatigil, *a.g.e.*, s.75.

Küçükler, büyük adam yerine evlerin kiminde:  
 Çocukları işe koştur kalabalık aileler.  
 Okul çağlarının kadersiz yavruları,  
 Ufacık avuçlardan akşamları akan ter  
 Tuz yerine geçti evlerin yemeğinde.<sup>32</sup>

Çocukların çalışmasının bir diğer örneği ise “Kahveci Kızı” adlı şiiirdir;

Fakir doğup büyüdüm,  
 Annem evlerde çamaşır yıkar.  
 Onlara git,  
 Zenginler var.  
 Okutmadılar orta’dan sonra,  
 Tahsilim de kaldı yarım.  
 Güzel olsam, zengin olsam  
 Anlarım.<sup>33</sup>

Burada bir yandan anne ile birlikte küçük bir kızın da çalışması söz konusu olurken bir yandan da onun okumaya ve iyi bir hayata duyduğu özlemi fakirlerin yaşadığı bir sıkıntı olarak işler şair. Kahveci kız kendini fakir olduğu için çirkin bulur ve kimsenin ona bakmadığını düşünür. Onun için zenginlik güzellik de getirir ve o bunların her ikisinden de yoksundur. Şair böylece orta halli insanın sıkıntılarında biri olan fakirliğin aslında evliliği de etkilediğine işaret eder. Ayrıca Necatigil’in şiiirinde fakir insanın isyanı da yer yer kendini hissettirir. “Buğulu Cam” şiiirinde “Geçim derdi canımıza tak dedi, Gel de bahset havadan sudan...” bunun örneklerinden biridir. Görüldüğü gibi Necatigil yoksul insanın sıkıntılarını işlerken aslında onların çocuklarının da yaşadığı acı gerçekleri tasvir eder. Bunun bir diğer örneği de “Çay” adlı şiiirdir.

Böylece Necatigil ekonomik sıkıntıları farklı şiiirlerinde farklı yönleriyle ele alır. İnsanın trajik hayatı onun şiiirinde farklı boyutlarıyla tasvir edilir. Şiiirlerinde sıkça işlediği geçim sıkıntısı ve bundan doğan isyan bazı şiiirlerinde de fakir-zengin karşılaştırması olarak kendini gösterir. Burada şairin orta halli insanlarla zengin insanların yaşamları arasındaki uçuruma eleştirel bir yaklaşımla baktığı görülür. Kuyruk şiiiri maddî kaygıları sorgulamasıyla bunun örneklerinden biridir;

<sup>32</sup> Behçet Necatigil, *a.g.e.*, s.45.

<sup>33</sup> Behçet Necatigil, *a.g.e.*, s.31.

Bu bir yerden ötekine yetimler koşmalar  
 Bu taşıtlar bu ekmek bu et kömür yağ  
 Sizin böyle âdi konularla işiniz yok  
 Böyle küçük geçici  
 Ah siz ne cici  
 Süzölmek bulutlarda  
 Acaba.<sup>34</sup>

Şairin burada bahsettiği âdi konular aslında orta halli insanın günlük yaşamında uğraştığı meseleler ve verdiği mücadelelerden bir kesittir. “Siz” diye hitap ettiği kesim ise zenginlerdir. Onun açısından zenginler bunların hiç birisiyle uğraşmaz çünkü onlar bulutlarda yaşarlar ve her şey onlar için kolaydır; çünkü paraları vardır. Burada asıl değindiği mesele ise ekonomik düzenin yarattığı kıtlıktır. Söz konusu eleştirel yaklaşım Necatigil’in şiirlerinde yer yer kendini hissettirir. “Maskeli Balo” şiirinde ise “Siz kurt oğlu kurtsunuz, Bir ben biliyorum sizi” veya “Tıkır tıkır yürütürken işinizi, Gene bıyık altından gülüyordunuz.” gibi mısralarıyla sahtekâr insan tiplerinin işlerini yürütmesi ve iki yüzlülüğü eleştirir. “Çarmıh” şiirinde bu eleştiri yine bir isyan şeklinde kendini gösterir; “Ne olmuşsa bize olmuş, ara yerde.”

Behçet Necatigil’in söz konusu zengin-fakir tezdadı ve fakirin ezilmesini tasvir ettiği en önemli şiirlerinden biri de “Dışarda” adlı şiiridir. Mehmet Kaplan bu şiirin “fakir ve çekingen insanların” şiiri olduğunu söyler. Sokaklardan ve vitrinlerden parası olmadığı için çekinen ve küçümsenmekten korkan bu insanlar sokaktan kaçıp evlerinde kendi dertleri ile baş başa kalmayı isterler.<sup>35</sup>

Alay eder küçümser eziliriz girsek  
 Hep paraya saygı camlar  
 Camların ardı sırnaşık kirli  
 Yapışkan çarpar  
 Evimize gidelim.<sup>36</sup>

<sup>34</sup> Behçet Necatigil, *a.g.e.*, s.172.

<sup>35</sup> Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri 2 Cumhuriyet Devri Türk Şiiri*, Dergâh Yay., İstanbul, 2008, s.189.

<sup>36</sup> Behçet Necatigil, *a.g.e.*, s.126.

Bu gibi duyguları şairin de kendi şahsi hayatında yaşamış olması mümkündür. Mizaç olarak çekingen biri olan Necatigil, bu şiirinde de aslında kendi yaşantılarından yola çıkarak orta halli bir bireyin yaşadığı ızdırapları tasvir eder. Çağının trajedisini derinden hisseden şair kendi yaşantısından yola çıktığı için toplumun orta halli küçük insanını yakından anlar ve yakaladığı ortak duygularla şahsi yaşantısına sosyal anlam kazandırır. Bir sokağın lambalarının onda yaşattığı ızdırap veya vitrinlerin onu küçümser gibi bakması şairin objeleri sembolleştirerek gerçek duyguları okuyucusuna vermesini sağlar. Söz konusu vitrin camları zenginlere saygı gösterirken orta halli insanlarla alay ederler. Bu da onların sokaklardan kaçmasına ve eve sığınmalarına neden olur ve her mısranın sonunda “Evimize gidelim” tekrarlanır. Bu noktada yine şairin kendi sokak-ev bağlamındaki duyguları ve bedbinliği karşımıza çıkar.<sup>37</sup>

Necatigil açısından geçim sıkıntısı yaşayan orta halli insan için zor mevsimlerden biri kıştır. Yaşam sıkıntısının en çok kendini gösterdiği kış mevsimi için; “Kış ayları boyunca ecel kıydı çoğumuza” diyen şair kış aylarında yazı düşünerek geçinmek gerektiğini söyler. Zenginler için yeni yıl coşkusu fakir için karakışın korkusudur. Onlar için Mart ayı dert ayıdır ve bu aylar belini büker. Bununla birlikte şair için yaz aylarını da pek dinlenerek geçirmez. Geçinmek için yazın da çalışmak zorunda kalan şair bu ayları dinlenmek ve tatil özlemi ile geçirir;

Gün boyu, yüklü işler içinde  
Özlediğin denizlere dalıp kaçamak  
Serin-mavi göklere doğru hülyalarda  
Dinleniyorsun; yalanı bırak!<sup>38</sup>

Burada Necatigil’in kendi bireysel hayatı ekseninden çevresine baktığı aşikârdır. Şair mesleki endişeler ve geçim sıkıntısı nedeniyle yaz ayları da yazmak ve çalışmak zorunda kalır, bu da onun yazı ve dinlenmeyi sadece hayalinde yaşamasına yol açar. Bu hayaller ise şair için küçük mutluluklar haline gelir.

Aile için çalışmayı bir görev olarak gören şair, maddî zorluklar sebebiyle bir sığınak olarak geceyi seçer. Her türlü haksızlığın ve sahtekârlığın

<sup>37</sup> Yılmaz Taşcıoğlu, *a.g.e.*, s.291.

<sup>38</sup> Behçet Necatigil, *a.g.e.*, s.110.

yaşandığı gündüzlerden kaçıp geceye sığınmak onun için bir kaçıştır. Gündüz dar gelirli insan için sosyal mücadele ve zor bir zaman dilimidir. Günün telaşı, iş ve ekonomik savaştan galip çıkan birey geceye ulaşır. “Yel Değirmenleri” şiirinde akşamı bulan şair geceye minnettar olduğunu dile getirir. Bununla birlikte onun için gece geçim sıkıntısının omuzlarına çöktüğü bir zaman dilimi de sayılır. Necatigil’in şiirinde gece bazen sıkıntıların arttığı ve geçim sıkıntısının daha açık hissedildiği andır.<sup>39</sup> “Zamlar” şiirinde akşam saatlerinden şöyle bahseder;

En çok hangi saatlerde  
Çöker omuzumuza  
Yıpranma zamları, çocuk zamları  
Akşamları her halde.

Söz konusu maddî sorunlar, çalışma zorunluluğu ve hayatın yüklediği sorumlulukların beraberinde getirdiği sıkıntılardan yorulan ve bir kaçış arayışında olan şair dinlenme arzusuna girer. Gece ve sokaklar bile ona sıkıntılarını hatırlatır. Bir kaçış arayışında olduğunu dile getirdiği şiirleri onun hayata ve vicdani sorumluluklarına karşı duyduğu tükenme hissini gösterir. Yaş şiiri bunun örneklerinden biridir;

Evlerden, çocuklardan, sevgililerden  
Uzaklaşmak -den hep yaşamak bir -den  
Deler graniti nem un ufak tünel  
İşler yaş.<sup>40</sup>

## S o n u ç

Hiçbir akıma ve harekete bağlı olmayan Necatigil’in şiirlerinde Divan edebiyatından İkinci Yeni’ye kadar zengin bir Türk şiiri geleneğinin izleri vardır. Onun şiir dünyası aslında toplumun büyük bir kesiminin dünyasıdır. Behçet Necatigil Sosyalizmin revaçta olduğu bir dönemde şiir yazmış bir şair olsa da şiirinde ideolojik propaganda hiç görülmez. Bu dönemde toplumcu

<sup>39</sup> Yılmaz Taşcıoğlu, *a.g.e.*, s.325.

<sup>40</sup> Behçet Necatigil, *a.g.e.*, s.162.

gerçekçi şair ve yazarların büyük bir kısmının eserlerini ideolojik propaganda vasıtası olarak kullandıkları ve bu tutumun revaçta olduğu düşünüldüğünde Necatigil'in bu eğilimin dışında kalmayı başarması dikkate değerdir. Necatigil toplumcu gerçekçi temalara, ideolojik bir kaygıyla değil; tamamen duyarak, hissederek ve yaşayarak yönelir. Kendi beninden hareketle hayatın bütün ayrıntılarına odaklanır ve bu farkındalığın ortaya çıkardığı algı zenginliği onun şiirine küçük ayrıntılarla zenginleşen büyük bir imgesel dünya olarak yansır. Dış dünyayı yansıtıken sevinç, hüznün ve acıları da ele alır. Şiirleri, hayatı ve dünya görüşü arasında bir ilişki olan Necatigil, aslında kendi hayatını ve yaşam mücadelesini şiirine aktarır. Şiirlerinin büyük bir kısmında ekonomik mücadeleleri ele alırken bir bakıma kendi hayatı boyunca çalışmak zorunda oluşunu dile getirir. Dış dünyanın karmaşası, adaletsizliği onu rahatsız eder ve bunu yer yer şiirlerinde işler. Dış dünyadan kaçıp iç dünya olan evde huzuru bulur; bu da ev ve ailenin onun şiirinde merkezde yer almasını sağlar. Kendisi de dar gelirli bir memur olduğu için orta tabaka insanının duygu ve düşüncelerini, yaşam mücadelesini, maddi sıkıntılarını ve bu insanların hayat şartlarını bütün gerçekliği ile anlar ve şiirine yansıtır. Aslında sıkıntılarla dolu buruk bir yaşamın şairi olan Behçet Necatigil, şiirlerinde toplumun çile çeken dertli insanlarını anlatır. Onların yaşama karşı verdikleri bireysel ve toplumsal mücadeleyi işler. Büyük kentin küçük insanını ele aldığı hemen hemen bütün şiirlerinde kendisini o insanlardan biri olarak görür ve kendi ferdi macerasını toplumun bir kesiminin macerasıyla özdeşleştirerek onların hayatını ve yaşam sıkıntılarını yansıtır. Küçük insanın duygu, düşünce, hüznün, sevinç ve sorunlarını dramatik bir yaklaşımla ele alıp olumlu olumsuz tüm boyutlarıyla şiir dünyasına taşır.

Necatigil yaşadığı dönemin dramatik şartlarını derinden hisseder. Entelektüel bir bakışla yaklaştığı ve gözlemlendiği bu hayatları şiirinde farklı yönleriyle işler ve yorumlar. Ancak şair kendisi maddî sıkıntılara rağmen bu hayatın varoluşsal bir gayesi olduğunu bilmektedir. Bu da onunla söz konusu insanlar arasındaki önemli farkı ortaya çıkarır. Sosyal ve ekonomik düzey bakımından benzerlik gösterdiği orta sınıf insanı ile aslında kültürel bir zıtlık yaşayan şairin şiirinin ortaya çıkmasına neden olan asıl faktör onun aydın olmasıdır. Necatigil toplum ve hayata karşı tek bir şey yapar, o da yazmaktır. Şair yakınlık duyduğu bu insan tipinin yaşam zorlukları ve geçim sıkıntısını gerçekçi bir gözle şiirine aktarırken aslında şiir yazmayı bir



misyon olarak seçtiğini bize gösterir. Çünkü kendisini yakın hissettiği bu insana karşı borçlu görür. Onun yaşamak için verdiği ekonomik mücadeleyi ele alırken bu mücadele sırasında uğradığı haksızlıkları da tasvir eder ve eleştirir. Şair kendi hayatıyla ortaklık kurduğu, yakından tanıdığı ve sorunlarına ve sıkıntılarına çok boyutlu olarak tanık olduğu orta tabaka insanının zorluklarını şiirleri ile yansıtır. Bu noktada orta sınıf insanının sesi olmayı seçer. Onun görülmeyen hayatını ve duyulmayan sesini şiiri ile topluma duyurmaya çalışır. Böylece Necatigil bir şair ve aydın olmak vasıflarıyla bir yandan kendini borçlu hissettiği orta sınıf insanına karşı şiiri ile topluma karşı borcunu öderken diğer taraftan şiiri ile bu insanların sesi olur.

### Kaynakça

- AKAY, Hasan, *Kare-Deniz*, Şule Yayınları, İstanbul 2016.
- AKTAŞ, Şerif, “Behçet Necatigil (1916-1979)”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ağustos, 1990, C:II, Sayı.464, s.69-77.
- ENGİNÜN, İnci, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, 8.bs., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007.
- ÇETİN, Nurullah, “Behçet Necatigi”, *Hece Dergisi*, Sayı: 53/54/55, Yıl:5, Mayıs/Haziran/Temmuz, Ankara 2001, s.196-200.
- ÇETİN, Nurullah, *Behçet Necatigil Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
- EAGLETON, Terry, *Edebiyat Kuramı*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.
- FELSKİ, Rita, *Edebiyat Ne İşe Yarar?*, Metis Eleştiri, İstanbul 2016.
- GÖKALP, Gonca, “Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri ve Behçet Necatigil”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, Temmuz 1993, s.347-362.
- KAPLAN, Mehmet, *Şiir Tahlilleri 2 Cumhuriyet Devri Türk Şiiri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008.
- NECATIGİL, Behçet, *Bile/Yazdı Bütün Yapıtlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
- NECATIGİL, Behçet, *Düzyazılar 1*, 1.bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- NECATIGİL, Behçet, *Kapalı Çarşı*, Marmara Kitabevi, İstanbul 1945.
- NECATIGİL, Behçet, *Şiirler Bütün Yapıtları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

- TARIM, Rahim, *Kültür, Dil, Kimlik, Behçet Necatigil'in Şiir Dünyası*, Özgür Yayınları, İstanbul 2002.
- TAŞÇIOĞLU, Yılmaz, *Dar Vakitlerde Geniş Zamanlar-Behçet Necatigil'in Şiiri*, 3F Yayınları, İstanbul 2006.
- WELLEK, Réne, Varren, Austin, *Edebiyat Teorisi*, Çev. Ömer Faruk Huyugüzel, Akademi Kitabevi, İzmir 1993.

“BEHÇET NECATIGİL’İN POETRY AS THE VOICE OF MIDDLE CLASS MAN”

*Abstract*

*In this article, there is an aim to understand how Behçet Necatigil (1916-1979) reflects the "middle class man" that he is also a member of it in his poems. Necatigil's poetry is full of the "middle class man's" domestic, family and social life; their dreams, hopes and obligations; confusions between their ideals and reality and the dramatic elements that all of these are merged. The poet reproduces the reality of everyday life and the language of the cultural realm of this reality as an artistic reality by transforming them through his poetry. He has acted both in his own reality and in the reality of society; thus creating a unique poem. This poem is also based on this fact in terms thematically and metaphorically. With these characteristics, Necatigil poetry has gained a multidimensional poetical identity in psychological, sociological and historical aspects, beyond being merely a closed poem. This article is began by discussing the theoretical background of the relationship between historical and social background and literature. Necatigil's previous, contemporary, and later socialist poets are distinguished from the features that distinguish them. It is tried to understand how Necatigil makes his poem into the voice of the "middle class man" of the society he lives in by considering in becoming one of the basic motifs of his poetry of the social and historical reality and looking his discourse.*

*Keywords*

*Behçet Necatigil, Social Reality, Turkish Poetry in The Republic Period, Middle Class Man, Life and Literature.*

## Abartı ve Gerçek Arasında Bir II Abdülhamid Dönemi Gazetecisi:

MALÛMÂTÇI MEHMED (BABA) TAHİR\*

*İsmail Alper KUMSAR\*\**

### ÖZET

II. Abdülhamid dönemi basın hayatı, basın tarihimiz açısından henüz hakkıyla anlaşılabilmiş değildir. Döneme ilişkin ilk kaynakların büyük bir kısmının Abdülhamid'e muhalif aydınlar ya da elçilik vazifesiyle İstanbul'da bulunan yabancılar tarafından kaleme alınmış olması dönemin gereği gibi anlaşılmasını engellemektedir. Büyük oranda duygusal diyebileceğimiz hemen hepsi belli oranda çelişkiler barındıran bu kaynaklar ancak eleştirel bir okuma sonunda dönemin daha iyi anlaşılabilmesine hizmet edebilecek niteliktedir. Bilhassa basın tarihimizin ilk şantajcısı olarak kötü bir şöhrete sahip olan Malûmâtçı Mehmet Tahir'in hayatı hakkında yazılanlarda Malûmâtçı Mehmet Tahir üzerinden Abdülhamid dönemi matbuatı ile hesaplaşma gayretleri açık biçimde sezilir. Baba Tahir'in hayatı ve faaliyetleri hakkında yazılan sınırlı bilgiler kimi zaman birbiriyle çelişmekte ve bütünlük taşımamaktadır. Malûmâtçı Mehmed Tahir'in hayatı, gazetecilik tarihimizde basın ve siyasi erk ilişkisi, basın yoluyla yapılan şantajların mahiyeti, gazetecilik etiği ve II. Abdülhamid dönemi matbuat hayatı konusunda çalışma yapanlar için çok önemli veriler sunar. Bu makalemizde Mehmed Tahir'in hayatını, yayın faaliyetlerini ve gazetecilik ahlakını tanıtarak bahsi geçen şahıs üzerinden II. Abdülhamid dönemi basın hayatını değerlendireceğiz.

### *Anahtar Kelimeler*

II. Abdülhamid, Baba Tahir, Malûmât, Matbuat, Basın Etiği.

---

\* Makalenin geliş tarihi: 08.03.2018 / Kabul tarihi: 20.05.2018.

\*\* Dr. Öğr. Gör., Düzce Üniversitesi Türk Dili Bölümü / kumsaralper@gmail.com



RESİM 1: *Malûmât* gazetesi müdür ve muharriri Mehmed Tahir Bey

## I. GİRİŞ

Son yıllarda hem ülkemizde hem de dünyada etik kavramı farklı platformlarda uzun uzadıya tartışılan bir mesele olarak dikkat çekmektedir. Farklı meslek gruplarında temel etik değerlerini belirlemek/yerleştirmek amacıyla azımsanmayacak oranda çalışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda basın etiği alanında da oldukça yoğun çalışmalar vardır. Yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü güç olarak görülen medya, bugünkü kadar çeşitlilik arz etmediği yıllarda gazete ile temsil ediliyordu ve hiç şüphesiz o gün de oldukça önemli bir güçtü. Bu gücü elinde bulunduranlar, gücün sarhoşluğu ile zaman zaman gazeteciliğin etik kurallarını görmezden gelebiliyor; yasal boşluklardan, ellerinde tuttıkları güçten faydalanarak usûlsüz birtakım işler yapabiliyorlardı.

Basın tarihimizde gazetecilik mesleğini kötüye kullanarak usûlsüzlükler yaptığını tespit edebildiğimiz ilk kişi Abdülaziz ve II. Abdülmecid dönemlerinin meşhur gazetecisi Mehmed Arif Efendi'dir. Mehmed Arif Efendi; *Medeniyet*, *Musavver Medeniyet*, *İstanbul*, *Ayine-i Vatan*, *Vatan* adlarıyla beş gazete çıkarmıştır. Reşat Ekrem Koçu'nun aktardığına göre aslen

Eğribozlu olan Arif Efendi, Rumca'yı çok iyi bildiği için gazeteciler arasında "Arifaki" lakabıyla anılırdı. Mekteb-i Tıbbiye'de eczacılık okumakla birlikte hiçbir vakit eczacılık yapmamış, çeşitli konsolosluklarda çalıştıktan sonra gazeteciliğe başlamıştır. "Şeytana külahını ters giydirir derecede ayyar, kalles, pervasız, Öher işe girer, cerrar, korkusuz, ayağına tez", "kandırma kuvvetine mâlik", "mesleği mesleksizlik", "düşüncesi çıkarı" olan bu adam Türkçe ve Rumca dışında birçok Avrupa dilini çok iyi bilir. Daima insanları kandırmak için fırsat kollayan, din, ırz, namus tanımayan bu adamın bildiği tek şey paradır.<sup>1</sup> Mehmed Arif Efendi, bir keresinde bir buçuk metre boyunda Şems isimli bir gazete çıkarır, birçok abone bulup paralarını alır; fakat ikinci sayıyı çıkarmadan ortadan kaybolur.<sup>2</sup> *Musavver Medeniyet'i*, Mavroyani Paşa'nın himayesinde çıkarıp çok para kazanacağını söyleyerek Rumeli muhacirlerinden birini 400 lira karşılığında gazetesine ortak eder. "Sertabibi Hazret-i Şehriyari Mavroyani Paşa'nın taht-ı himaye-i celilerinde" ibaresi ile çıkan gazeteyi gören Paşa, gazeteyi toplattırır ve Arifaki'nin aranmasına başlanır. Bu olay, aslında Arifaki'nin planı dâhilindedir. Hemen ortağının yanına giden Arifaki bir yanlışlık olduğunu, kendisinin durumu çözeceğini fakat gerçek anlaşılana kadar bir müddet tutuklu kalabileceğini söyler. Ortağına kimselere görünmemesini tembihler. Başına daha evvel hiç böyle şeyler gelmemiş olan zavallı adam, korku içinde evine döner. Arifaki adamdan aldığı paraları cebine indirir.<sup>3</sup>

Arifaki Efendi, gazetecilik mesleğini kötü emelleri için kullanan ilk kişi unvanını kazanmakla birlikte açtığı bu yoldan, yüzlerce kişi yürümüştür. Bunlardan en çok bilineni Malûmâtçı Baba Tahir'dir. II. Abdülhamid dönemi matbuat hayatının anlaşılmasında önemli bir yere sahip olduğunu düşündüğümüz Baba Tahir, günümüzde de farklı ideolojilere sahip gazetecilerin birbirlerini suçlamak için kullandıkları bir figür olarak dikkat çeker. Fakat Baba Tahir hakkında söylenenler çoğu zaman ya eksik ya da yanlış bilgiler içermekte, II. Abdülhamid dönemi matbuat hayatıyla ilgili yerleşik düşünceleri perçinlemek için üzerinde fazlaca düşünülmeden kullanılmaktadır. "İstibdad"ın kendilerine yaşam hakkı tanımadığını düşünen muhalif aydınların, çoğu zaman aşırı duygusal sayılabilecek birtakım

<sup>1</sup> Reşat Ekrem Koçu, "Arif Efendi (Mehmed)", *İstanbul Ansiklopedisi*, Aşirefendi Kütüphanesi, İstanbul 1959, II, s. 1000-1003.

<sup>2</sup> Ahmed Rasim, "Matbuata Dair Birkaç Hatıra Daha", *Vakit*, 24 Mart 1921, s. 2.

<sup>3</sup> Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.*, s. 1000-1002.

çıkarımları mutlak hakikat gibi kabul edilmektedir. Bu makale kapsamında Baba Tahir'in hayatı, yayıncılığı ve usulsüzlüklerini ele alarak onun şahsında dönemin basın hayatını anlamaya çalışacağız.

## II. BABA TAHİR'İN HAYATI (1864-1912)

Türk basın tarihinde adından sıkça söz edilen Mehmet Tahir, çıkardığı *Malûmât* isimli bir dergi ile meşhur olduğu için “Malûmâtçı”; kimi yazılarında “Babanzade” unvanını kullanması nedeniyle de “Baba” lakabıyla anılır. Nerede doğduğu, soyunun nerelere dayandığı konusunda net bilgiler yoktur. Ancak basın dünyasına girişinden sürgüne gönderilişine kadarki hayatını çeşitli kaynaklar üzerinden takip edebilmek mümkün. Bu kaynaklardan en ayrıntılı olanı Mehmed Tahir'in ölümü münasebetiyle Ahmet İhsan Tokgöz'ün yazdığı bir yazıdır.<sup>4</sup> Bu yazı, Mehmet Tahir hakkında yazılan diğer bütün yazılar gibi belli oranda bir kızgınlık içerir. Bu kızgınlık daha makalenin ilk satırlarına şöyle yansır: “*Hayat-ı serseriyanesine bu hafta Paris'te hitam veren Malûmâtçı Baba Tahir, tam manasıyla bir Avanturies yani mahir serseri idi.*”<sup>5</sup> Tokgöz'ün bu üslûbunu aynı dönemde Babıali'de gazetecilik yapmış iki patron arasında yaşanan bir çatışmanın yansımaları olarak görmek mümkündür. Ancak bu üslup sadece Tokgöz'de değil Baba Tahir'le herhangi bir ilişkisi olsun olmasın onun hakkında yazı yazan hemen herkeste görülür. Baba Tahir, yurtdışına gittiğinde henüz yirmili yaşlarında bulunan ve kendisiyle herhangi bir ilişkisi olmadığını bildiğimiz Abdülhak Şinasi Hisar onu şöyle tanıtır: “*Baba Tahir, cüheladan ve avamdan bir adamken zamanla cehaleti sayesinde cesareti artmış ve o devrin garabetlerinden olarak saray hiçbir muharriri adam yerine koymazken bu sahtekâra mühim bir neşriyat adamı payesi vermiş ve bu yüzden onun cüreti çoğalmıştı.*”<sup>6</sup> Baba Tahir hakkında bu derece kötü bir imajın oluşmasında en önemli sebep *Servet-i Fünûn* yazarlarının hatıralarında çizdikleri Baba Tahir portresidir. Söylenenler bütün bütün asılsız olmamakla birlikte Baba Tahir'in günahları olarak gösterilen işlerin bir kısmı da hemen her gazetecinin yaptığı sıradan şeylerdir. Ayrıca

<sup>4</sup> Ahmet İhsan Tokgöz, “Osmanlı Matbuatı: Malûmâtçı Baba Tâhir”, *Servet-i Fünûn*, Sayı 1081, 1912, s. 338-340.

<sup>5</sup> Ahmet İhsan Tokgöz, *a.g.m.*, s. 338.

<sup>6</sup> Abdülhak Şinasi Hisar, *Geçmiş Zaman Fıkraları*, Varlık Yayınları, İstanbul 1971. s. 197-198.

daha evvel belirttiğimiz gibi bu sözleri, *Servet-i Fünun* yazarlarının Abdülhamid dönemi ile hesaplaşma gayretlerinden bağımsız değerlendirmemek gerekir.

Baba Tahir, basın dünyasıyla ilk irtibatını 1298 (1881)'de Direklerarası'nda çaycı çıraklığı yaparken kurar. Bu çıraklık yıllarında *Vakit* gazetesinin muhabirliğine başlar, gazetenin yazı heyeti tarafından o kadar sevilir ki gazetede onun adına şiirler yayımlanır. Bu vesileyle belirtmek gerekir ki çaycılıktan başlayarak ikbal merdivenlerini hızla tırmanan Tahir Efendi'nin ikili ilişkilere çok fazla kıymet verdiği ve bu alanda tıpkı Arifaki gibi son derece başarılı olduğu onu tanıyanlarca ifade edilir. *Vakit*'ten sonra *Tercüman-ı Hakikat* ve *Saadet* gazetelerinde çalışan Baba Tahir, nihayet *Servet* (1305/1887-88) gazetesinde çalışmaya başlar. *Servet*'te muhabirlik yaptığı sırada Tokgöz'ün ifadesi ile “*çeşman-ı serseriyanesine taktığı altın zincirli altın gözlükle İstanbul'da her kapının ipini çeken*” Tahir, bir hanımla beraber yaşamaya başlar. Dahiliye Müsteşarı Reşid Bey, hakkında çıkan dedikodulardan dolayı Baba Tahir'in Sinop'a sürülmesini emreder. Sinop'ta tahrirat müdürü olan Baba Tahir, İstanbul gazetelerine buradan yazılar yazmaya başlar. Reşid Bey'in görevinden ayrılmasının ardından İstanbul'a döner.<sup>7</sup>

Baba Tahir'in Babıali'deki asıl etkisi bundan sonra başlar. Daha evvel bir sürgün yaşadığı için kendi imtiyazı altında yayın çıkarması mümkün olmadığından Artin Asaduryan'ın imtiyaz sahibi olduğu *Malûmât* isimli haftalık dergiyi alarak neşriyata başlar (1895). 3-5 yıl içinde günlük ve haftalık irili ufaklı pekçok dergi ve gazete çıkarır. Gazetelerinin imtiyazlarını Nazım Paşa'nın Suriye'ye gidişinden sonra yeni zaptiye nazırı Şefik Paşa döneminde kendi üstüne alır. Yine bu dönemde Babıali'deki üç beş parça konağı birleştirip son derece görkemli bir idarehane kurar.<sup>8</sup>

Baba Tahir'in gücü, zamanla pervasızlaşmasına neden olur. Nişan kaleminden iki memuru da kullanarak padişah adına nişan ve madalya satar. Münir Süleyman Çapanoğlu'nun aktardığına göre Baba Tahir bu işi o kadar ileri götürmüştü ki bazen para almadan uzun bir liste hazırlayarak aklına gelen her ismi oraya eklemişti. Hatta bir gün genelev işleten bir Katolikle kendisine kadın taşıyan bir Rum'u da listeye dahil etmişti. Ona buna nişan dağıtmakla

<sup>7</sup> Ahmet İhsan Tokgöz, *a.g.m.*, s. 338.

<sup>8</sup> Ahmet İhsan Tokgöz, *a.g.m.*, s. 338-339.

da kalmayıp İtalyan bir hakkak bularak sahte nişan yaptırmaya başlamış.<sup>9</sup> Sermet Muhtar Alus'un naklettiği şu olay da Baba Tahir'in hayat kadınlarına nişan aldığı iddiasını doğrulamaktadır. Baba Tahir, ilişkide olduğu Manyo isimli bir hayat kadınına şefkat nişanı alacağını vaad eder. Nişan iradesi çıkar, gazetelerde bile ilan edilir. Fakat bu sırada Baba Tahir, saray orkestrasından Vondra'nın kız kardeşine âşık olur. Manyo, bu haberi alır almaz intikam için Yıldız tüfekçilerinden Deli Murtaza'ya yanaşır. Bütün gece eğlendikten sonra kadın bir fırsatını bulup Deli Murtaza'ya nişan bahsini açar. Murtaza da boynundan çıkardığı mecidiye nişanını kadının boynuna takiverir. O günden sonra kadının adı Mecidiyeli Manyo olur.<sup>10</sup>

Buradaki nişan dağıtma meselesini, nişanın ne anlama geldiği ve II. Abdülhamid döneminde nasıl ve ne ölçüde dağıtıldığı bilgisi üzerinden biraz açmakta fayda var. Osmanlı'da nişan; askerî, mülkî ve idarî personele, halktan kişilere ve üst düzey yabancılara göstermiş oldukları yararlılık ve üstün başarıdan dolayı verilen genellikle süslü ve değerli taşlarla bezeli bir tür madalyondur. II. Mahmud döneminde Batılılaşmanın etkisi ile başlayan nişan verme geleneği, Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde çeşitlenerek devam eder. II. Abdülhamid döneminde mevcut nişanlara “Şefkat nişanı”, “nişân-ı âlî-i imtiyâz”, “hânedân-ı Âl-i Osmân nişanı” adları altında yeni birtakım nişanlar daha eklenir.<sup>11</sup> Osmanlı döneminde en çok nişan II. Abdülhamid döneminde dağıtılır. Bunun temel sebebi, Abdülhamid'in rakiplerini cezalandırmaktan ziyade ödüllendirerek kendine bağlama siyasetidir. Selim Deringil; nişanların, alan kişinin iyi niyetini besleyeceği umuduyla dağıtıldığını, “ihsan-ı hümayun”un simgesel tezahürlerden birisinin de kendi içine alma, özümseme gibi bir amaç taşıdığını belirtir. Paskalya Yortusu'na giden Rumların resmî nişanlarını taktıklarını bildiren bu yakışsız uygulamaya son verilmesi talebinde bulunan Konya valisinin hükümet tarafından kınanması bu tezin doğruluğuna bir kanıttır. Saray, Paskalya Yortusu'nda nişan takan bu insanların; nişanlarını bir gurur ve sadakat jesti olarak taktıklarını,

<sup>9</sup> Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul 1962, s. 8-11. ; Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde Parazitler*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1967, s. 12-14.

<sup>10</sup> Sermet Muhtar Alus, “Mecidiyeli Manyo”, *Aydede*, 25 Eylül 1948, s.y.

<sup>11</sup> İbrahim Artuk, “Nişan,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, s.154-156.



dolayısıyla kesinlikle müdahale görmemeleri gerektiğini bildirilir.<sup>12</sup> Hilal ve yıldız şeklindeki İslamî simgelerin bulunduğu nişanların kilisede kullanılmasından rahatsızlık duyan bir valinin azarlanması, sarayın nişanlar konusundaki tutumunu göstermesi bakımından son derece önemlidir.

II. Abdülhamid döneminde bahsi geçen siyasi amaç doğrultusunda yapılan nişan ve madalya dağıtımı konusundaki cömertlik Münir Süleyman Çapanoğlu'nun satırlarına şöyle yansır:

*“Paye budalalığı, teşrifat etiketi Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerine kadar devam etmiştir. Bilhassa Sultan II. Abdülhamid döneminde salgın hâlinde idi. En büyüğünden en küçüğüne kadar hemen herkes bir paye almak için uğraşır, payeleri olanlar da daha büyük payelere ulaşmak için çırpır dururdu. Bunun için amirine, nazırına, reisine ve padişaha şirin gözükmeye çalışırlardı. (...) Nişan sahibi olmak, göğüslerini bol nişanlarla süslemek merakı her dereceden fazla II. Abdülhamid zamanında revaç bulmuştu. Padişah rast geldiğine “liyakat”, “imtiyaz”, madalyalarının gümüşlüsünü, altınısını verirdi. (...) o devrin günlük gazeteleri tetkik edilecek olursa birinci sayfanın birinci sütununda ‘Tevcihat’ ve ‘Nişan’ başlığı altında rütbe ve nişan verilenlerin isimleri göze çarpar.”<sup>13</sup>*

Çapanoğlu bir başka eserinde bu nişanlara özellikle maceraperest yabancıların hevesli olduğunu bildirir. Yabancıların bu nişanları, memleketlerinde caka satıp birtakım mâlî dalavereler çevirmek için kullanıldıklarını söyler.<sup>14</sup> Nişan ve madalya almanın bu kadar sıradanlaştığı, sarayın dahi ilgili ilgisiz birçok kişiye nişan verilmesini teşvik ettiği bir dönemde Baba Tahir'in birilerine nişan alması, nişan aldığı kişilerin kimliğinin ısrarla vurgulanması anlamsızdır. Zira aynı dönemde diğer gazete patronları da kendi matbaa çalışanlarına varıncaya kadar nişan ve madalya almıştır. Ahmet İhsan Tokgöz, *Sabah* ve *İkdam* gazetesi sahiplerinin ve kendisinin matbaa çalışanlarının tamamına nişan ve madalya aldığını söyler.<sup>15</sup> Baba

<sup>12</sup> Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji -II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)-* çev.: Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 49-50.

<sup>13</sup> Münir Süleyman Çapanoğlu, *a.g.e.*, s. 9-10.

<sup>14</sup> Münir Süleyman Çapanoğlu, *a.g.e.*, s. 12.

<sup>15</sup> Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım 1888-1914*, haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, s. 127-128.

Tahir'i saray gözünde asıl suçlu yapan iş, bahsi geçen nişanların bir kısmının herhangi bir iradeye tabi olmaksızın bir nevi rüşvet mahiyetinde bir ücret alınarak usûlsüz olarak çıkarılması ve sahte nişan basımıdır.<sup>16</sup> Halil Rifat Paşa ve Mehmed Said Paşa dönemlerinde (1895-1903) her istediğini kolaylıkla yapabilen Baba Tahir'in işleri, Avlonyalı Ferid Paşa döneminde bozulur. Ferid Paşa döneminde nişan ve rütbe dağıtımındaki bolluk sona ermesine rağmen Baba Tahir'in gazetelerindeki nişan ve rütbe ilanları hiç azalmaz. Gizli bir komisyon aracılığıyla yapılan inceleme sonucunda Baba Tahir'in yaptığı sahtekârlık fark edilir. Saraya "Yalnızca padişahın kutsal haklarından olan nişan verilmesine cüret ile padişahın haklarına el uzatıyor." diye bildirilir.<sup>17</sup>

Baba Tahir'in tutuklanması ve muhakemesi o günlerde İstanbul'un en önemli olayı olur. Düyûn-ı Umûmiye görevlisi olarak İstanbul'da bulunan İsviçreli hukukçu Lui Ramber, Baba Tahir'in tutuklanmasını 22 Şubat 1904 tarihli notlarında şu cümlelerle aktarır:<sup>18</sup>

*"Payitaht bugünlerde iki mühim dedikodu ile meşguldür. Evvela imparatorluğun en meşhur rezillerinden gazeteci T.. tevkif edildi. Bu adam, birçok Fransızca ve Türkçe gazetelerin sahip ve sermuharriridir. Bu gazetelerle şantaj yapıyor. Aile hususiyetlerini ortaya atıyor. En pervasız yalanları uyduruyor. Her vesileden istifade ederek para koparmaya çalışıyordu. Ve sanatında oldukça mahir olduğundan kendisinden korkmayan yoktu. Anlaşılan başka bir rezil, T...'yi kıskanarak sahte beratla nişan sattığını ve sahte idareler çıkardığını saraya haber vermiş. Bu hareketi hududu aşıyordu. T... bazı ortakları ile tevkif*

<sup>16</sup> "Sahte beratla ba'zı eşhâsa nişân i'tâsına cür'et eyledikleri anlaşılan gazeteci Tâhir ile ma'lûmu'l-esâmî rüfekâsı..." BOA.Y.A.HUS. 471/31.

<sup>17</sup> Ahmet İhsan Tokgöz, *a.g.e.*, s. 153.

<sup>18</sup> Baba Tahir'in tutuklanması ve buna bağlı olarak yayın faaliyetlerinin durdurulması Hatice Aynur tarafından 1903 olarak verilir. Hatice Aynur, "Malûmâtçı Mehmet Tahir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, XXVII, s. 546. Ancak Baba Tahir'in yargılanma safahatından söz eden belgelere göre Tahir Bey'in tutuklanması ve buna bağlı olarak yayın faaliyetlerinin durdurulması 1904 yılının Şubat-Mart ayına denk gelmektedir. BOA.İ.HUS. 114/49. Ayıca Ramber'in hatıralarına ve Baba Tahir'e ait süreli yayınların son nüshalarının çıkış tarihine göre de (1904 yılının 18-19 Şubat'ı) Aynur'un verdiği tarihin doğru olmadığını görülmektedir.

*olundu ve matbaası kapatıldı. Gazeteleri artık çıkmıyor. Bu sefillerin ortadan kalkması için hep dua etmekteyiz.”<sup>19</sup>*

Baba Tahir’in tutuklanmasını bahane ederek hiç tanımadığı bir kişi hakkında neredeyse düşmanlık derecesinde bir üslûp kullanan Ramber’in bu tavrı dikkat çekicidir. Nazım Hikmet Polat, Ramber’in Baba Tahir hakkında bu kadar ayrıntılı bilgi sahibi olmasını ve kendisiyle bir ilgisi bulunmadığı hâlde onu nezaketsiz ifadelerle takdim etmesini genel sekreteri ve tercümanı olan Halit Ziya’nın yönlendirmesine bağlar.<sup>20</sup> Ramber, 15 Mart 1904 tarihli notlarında, Baba Tahir’in yargılanmasından şöyle söz eder:

*“Günün en mühim hadisesi gazeteci T.’nin on beş yıl kürek cezasına mahkûm olmasıdır. Saray mukarreplerini bile titreten meşhur serseri, pervasız şantaççı nihayet yakayı ele verdi demektir. Zat-ı hazret-i padişahi, mahkemenin aleni olmasını irade buyurdu. Herkesi hayrete düşüren bu irade üzerine iki gün on binlerce halk adliye dairesi önünde toplanarak iki yüz kişilik mahkeme salonuna sıkışmaya çalıştılar. Herifin ihbaratta bulunmasına, ötekinden berikinden ahz-ı sâr eylemesine, birtakım esrarı ortaya atmasına, büyük şahsiyetleri lekelemesine intizar ediliyordu. Hayret! Mel’un herif mahkeme salonuna dua-yı deymumiyet-i ömr ü iclal-i cenab-ı cihanban-ı a’zami ile girdi. Mahkeme salonunda sıdk u hulûs(!) ile ağladı. Bu gözyaşları şüphesiz Yıldız’ın nazar u afv u safhını celb edecek ve menhus herif birkaç ay sonra aff-ı âliye mazhar olarak kemal-i şân u şerefle kâinatın başına bela kesilecektir. Başlıca iki şeriki de aynı cezaya çarptırıldı.”<sup>21</sup>*

Yapılan mahkeme sonucunda Baba Tahir, on beş yıl hapse mahkûm olur. Ancak dört yıl sonra Meşrutiyet’in ilanını takiben çıkarılan afila tekrar ortaya çıkar. Matbaasının kapılarını açıp “Yaşasın Abdülhamid” başlığıyla süslü bir *İlave-i Malûmât* yayımlar. Hapishanede tanıştığı mahkûmları

<sup>19</sup> Lui Ramber, *Abdülhamit Dönemine Ait Gizli Notlar*, çev. Mehmet Gayur Bleda, Ark Kitapları, İstanbul 2011, s. 362.

<sup>20</sup> Nazım Hikmet Polat, *Tanzimat Sonrası Türk Kültür Hayatından Yansımalar*, Kurgan Yayınları, Ankara 2012, s. 354.

<sup>21</sup> Lui Ramber, *a.g.e.*, s. 367.

başına toplayıp Babıali karşısında gösteri yaptırır.<sup>22</sup> Baba Tahir'in mahkemede bütün beklentileri boşa çıkaracak biçimde herhangi bir kişiyi ihbar etmemesi, kurtulmak için iftira ve yalana başvurmaması muhalifleri tarafından takdim edildiği gibi kendi çıkarından başka hiçbir şeyi düşünmediği yönündeki iddialara şüpheyile yaklaşmamıza neden olmaktadır. Ayrıca Meşrutiyet'in ilanından sonra birçok riske rağmen -belki de geçmişteki ilişkilerine bir vefa borcu olarak- gözden düşmüş bir padişahın yanında durması, güç yönünde eğilim gösteren bir kişiliğe sahip olmadığının göstergesi olarak okunabilir. Abdülhamid'in iktidarı döneminde saraya jurnal vererek kendilerini "tehlike"den uzak tutan birçok gazetecinin Meşrutiyet'in ilanından sonra istibdattan, sansürden bahsettiğini hatırladığımızda bu duruş daha anlamlı bir hâl almaktadır.<sup>23</sup>

Tokgöz'ün aktardığına göre Baba Tahir'in Abdülhamid yanlısı faaliyetleri bir müddet sonra rahatsızlık oluşturur. Sadrazam Said Paşa, âdi suçlardan ceza alanların gazete neşredemeyeceği yönündeki kanun maddesine dayanarak Baba Tahir'in gazetesini toplattırır. Daha sonrasında Baba Tahir, 31 Mart hadisesine karıştığı gerekçesiyle Trablusgarb'a sürülür.<sup>24</sup> Trablusgarp'tan bir şekilde firar ederek Milano'ya giden<sup>25</sup> Baba Tahir, burada "Şark Ticaret-i Bahriye Odası" isminde bir büro açar. Orada tutunamayınca Paris'e gidip "Şark Acentası Orient Office" adıyla bir yazıhane açar. Fakat bu ticarethanelerden umduğunu bulamaz. O sıralarda İstanbul'dan

<sup>22</sup> Tahir'ül-Mevlevi hatıralarında Meşrutiyet'in ilanından sonra Baba Tahir'in de bir gazete çıkararak diğer insanlar gibi istibdada karşı şikâyetlerde bulunduğunu ifade eder: Meşrutiyet'in ilanında yapılan aff-ı umûmîde serbest bırakılmış hatta bilmem ne isminde bir gazete çıkarmıştı. Garip değil mi? İstibdada karşı o da şikâyetler ediyordu. Tahir'ül-Mevlevî, *Matbuat Âlemindeki Hayatım -İstiklal Mahkemesi Hatıraları-*, haz. Nurcan Boşdurmaz, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012, s. 27. Ancak kanaatimizce Tahir'ül-Mevlevi meseleyi yanlış hatırlamaktadır. Baba Tahir'in Abdülhamid'e destek için gösteriler tertiplemesi ve 31 Mart vakasıyla ilişkilendirilmesi Abdülhamid taraftarlığının devam ettiğinin bir göstergesi sayılabilir. Tahir'ül-Mevlevî'nin aynı satırların devamında söylediği sözler konuyu çok iyi hatırlamadığının bir göstergesi olarak anılabilir: "Daha sonra hatırımda kalmayan sevakler (saikler olmalı) üzerine Avrupa'ya, oranın bilmem hangi şehrinde ise dâr-ı ukbaya gitti." Tahir'ül-Mevlevî, *a.g.e.* s. 27.

<sup>23</sup> Bu konudaki örnekler için bkz.: Asaf Tugay, *İbret 1*, Okat Yayınları, İstanbul 1961; Asaf Tugay, *İbret 2*, Yörük Matbaası ve Yayınevi, İstanbul 1962.

<sup>24</sup> BOA. DH. EUM. THR. 5/5.

<sup>25</sup> BOA. HR. SYS. 1797/13.

tanıdığı bir Rum, Baba Tahir'in evine misafir olur ve Tahir'in pek çok mücevherini çalar. Baba Tahir, bu hırsızlık olayından birkaç gün sonra beyin kanaması geçirecek hayatını kaybeder.<sup>26</sup>

Baba Tahir'in matbuat âlemindeki hayatı kadar özel hayatı ve kişiliği de oldukça ilginçtir. Halid Ziya onu şu cümlelerle anlatıyor: “*Uzun bir boyu, geniş bir gövdesi, parlak gözleri, altın köstekli gözlükleri vardı. (Kendisi için) cahil derlerdi. Ama yürekliydi, sesi yüksekti, sözü dikti. Çok kazanır, bol harcar, iyi giyinir, arabada yaşardı.*”<sup>27</sup> Halid Ziya'nın bu sözlerindeki “yürekliydi, sesi yüksekti, sözü dikti” ibareleri görebildiğimiz kaynaklar içinde Baba Tahir hakkında yazılmış en olumlu ifadelerdir. Bu üç ifade onun karakterini yansıtmak bakımından dikkate değer veriler sunar. Saray tarafından bir tercih sebebi olmasında da bu üç özelliğin önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Hatıralardan anladığımız kadarıyla bu yakışıklı ve zengin adam kadınlara çok düşkündür. Bu yolda harcadığı paralar hiç gözüne gelmez. Daha evvel sözünü ettiğimiz sevgilisi Manyo'nun lüks yaşamı Sermet Muhtar'ın aynı yazısında şöyle anlatılır: “*Pangaltı'da ev, içinde aşçı, hizmetçi, İzmaro'nun vaktinden kalma kula renginden çifte midilli koşulu fayton emre âmâde, her akşam İspanid Gazinosu'nda (sonraki Tokatlıyan) içki, yemek, her gece Konkordiya'da locaya kuruluş, yaz geldi mi Tahir'in mülkü, Heybeli'deki Şafak Oteli'nde hususi daire hazır.*”<sup>28</sup> Baba Tahir gazetesinde çalışan yazarlara, hizmetçilere çok iyi davranan bir patrondur. “Gazete benim değil sizindir” diyerek çalışanlarını teşvik eden, gazetenin en önemli işlerinden en basit işlerine kadar her işiyle uğraşan çalışkan bir adamdır. Beş vakit namaz kılar, oruç tutar. İşin ilginç yanı metresine de oruç tutturur. Her Ramazan gazete çalışanlarını nöbetleşe ikişer üçer kişi iftara davet edip fazladan dış kirası verir.<sup>29</sup> Başka gazete ve kitaplardan her istediği yazıyı kendi sayfalarında telif ödemedi yayımlayan Baba Tahir, kendi neşriyatı arasında çıkan yazıların telif ücretleri konusunda son derece cömerttir.<sup>30</sup> Gazeteci Vartan Efendi'nin

<sup>26</sup> Ahmet İhsan Tokgöz, *a.g.e.*, s. 340.

<sup>27</sup> Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1987, s. 475.

<sup>28</sup> Sermet Muhtar Alus, *a.g.m.* s.y.

<sup>29</sup> Cemalettin Saraçoğlu, “Süpürge Düşmanı Emektar Bir Gazeteci Vartan Efendi ve Baba Tahir Bey”, *Yirminci Asır*, 8 Kasım 1956, s. y.

<sup>30</sup> Abdülhak Şinasi Hisar, *a.g.e.* s. 199-200.

aktardığı şu olay Baba Tahir'in aynı zamanda muzip bir kişiliği olduğunu da göstermektedir. Bir gün Baba Tahir, gazete çalışanlarına "Kim isterse parası benden olmak üzere gidip hamamda yıkanabilir." şeklinde bir haber gönderir. Hamama yıkanmaya gidenler, tellakların ellerinde birer usturayla geldiğini görünce sebebini sorarlar. Tellaklar bunun Tahir Bey'in emri olduğunu, matbaadan yıkanmaya gelenlerin öncelikle saçlarının kesilmesini emrettiğini söylerler. Vartan Efendi, bunun sebebini hemen anlar. Baba Tahir, cascavlak kafalara bakıp metresiyle eğlenmek istemektedir. Birkaç kişi bunu anlayınca hamamdan vazgeçerler. Fakat Vartan Efendi, saçını kestirir. Tahmin ettiği üzere cavlak kafası Tahir Efendi ve metresini epey eğlendirir.<sup>31</sup> Baba Tahir'in Taksim'de yediği dayak üzerine Şair Eşref'in yazdığı şiir, özel hayatının ne kadar hareketli olduğuna dair bir belge olarak okunabilir. Eşref'in şiirlerini yayına hazırlayan Hilmi Yücebaş, bu şiire şu notu düşmüştür: "*Malûmât* gazetesi sahibi Baba Tahir'in Taksim'de dayak yemesi üzerine, cinasen oğlu Mustafa Şatım'a yazılmıştır." Şiirde tevriyeli olarak kullanılan "servet" ve "malûmât" kelimeleri Tahir Bey'in çıkardığı iki gazeteye işaret etmektedir.

#### ADAM OL OĞLUM

Marifet kesbede gör var ise hissiyatın,  
 Ele servet mi geçer olmasa malûmâtın?.  
 İmtiyaz alma cehaletle olursun rüsvay,  
 Bais-i hande olur herkese neşriyatın.  
 Sakın izhar-ı gurur eyleme, burnun kırılıp,  
 Bir dayak olmaya Taksim'de tahsisatın.  
 Devlet ve millete hizmetse meramın cidden,  
 Vâkîf ol kühüne mektepte siyasiyatın.  
 Sen diler diplomat, diler dekadan ol oğlum,  
 Adem ol, bence yekûnu bu çıkar kerratın . . .<sup>32</sup>

<sup>31</sup> Cemalettin Saraçoğlu, *a.g.m.*, s.y.

<sup>32</sup> Hilmi Yücebaş, *Şair Eşref -Bütün Şiirleri ve Seksen Yıllık Hatıraları-*, Gül Matbaası, İstanbul 1978, s. 382.

### III. Yayıncılığı

Baba Tahir'in yayıncılık alanında çok hızlı bir şekilde güçlenmesi muhalifleri tarafından daima devlet katındaki güçlü ilişkilerine bağlanmıştır. Hatta Baba Tahir'in saray tarafından özellikle yetiştirildiği iddia edilmiştir. Halit Ziya *Kırk Yıl*'da, *Malûmât*'ın *Servet-i Fünûn* karşısına saray tarafından çıkarıldığı yönündeki düşüncelerini şu sözlerle ifade eder:

*“Asıl karşıtlarımızın çarkı Baba Tahir'in elindeydi. Bu adam kimdi, nereden çıkmıştı, nasıl sıvrılmıştı, nereden güç almıştı? Özgeçmişî türlü söylentilerle kuşatılmış olan ve uzun süre İstanbul'u titretenler arasında en çok gürültü yapan bu adamın yaşayışını hiç kimse doğru olarak bilmemekle birlikte karakterini herkes biliyordu. (...) Sanırım sarayı da öyle inandırmıştı ki Servet-i Fünûn karşısında bir Malûmat dergisi bulunması gereklidir, yollu bir düşünce uyandırdı. Sarayca her zaman kuşku altında tutulan ve Servet-i Fünûn yazarlarına başkanlık eden Recaizade Mahmut Ekrem'in karşısına sarayca güvenilir bir güç bulundurmamak gerekli görüldü, bu güç Baba Tahir oldu.”<sup>33</sup>*

Ahmet İhsan Tokgöz de aynı kanaattedir. Ona göre *Servet-i Fünun*, Abdülhamid'in beklediği “özel hizmetleri görmediği için” padişah, basın eşkıyalığı yapan Baba Tahir'i yetiştirmiştir.<sup>34</sup> *Servet-i Fünûn* yazarlarının bu iddiası, Abdülhamid'e -dolayısıyla “istibdad”-a karşı bir duruş sergilediklerini hissettirmek için ortaya atılmış gibi görünmektedir. Oysa Servet-i Fünûncuların Abdülhamid'e karşı somut sayılabilecek tek tavrı İngiliz Büyükelçiliği önünde İngilizlere destek için yaptıkları nümayişler.<sup>35</sup> Bu olay

<sup>33</sup> Halit Ziya Uşaklıgil, *a.g.e.*, s. 475.

<sup>34</sup> Ahmet İhsan Tokgöz, *a.g.e.*, s. 95.

<sup>35</sup> Ahmet İhsan Tokgöz'ün hatıralarında bu olay şöyle nakledilir: “Afrika'nın güneyindeki Kap sömürgesinde Boer'ler İngilizlere karşı bağımsızlık savaşı açmıştı. İngiltere, hükümet merkezinden 7 bin mil uzakta çetin bir muharebeyi kabule mecbur olmuştu. Bu, onun için bütün sömürge siyasetinin ruhuydu. Elindeki pek çok araçla kendi lehine müthiş bir propagandaya girişmişti. Bağımsızlığını arayan Boer'lerle onların aziz reisi Krüger dünyaya âsi ve hain gösterilmişti. Bu siyaset propagandasına İstanbul çabuk inanmıştı. Çünkü Abdülhamid'in zalim idaresinden yanmış olan Türk aydınları despot padişahın İngiltere'ye karşı gösterdiği güvensizlikleri, İngiltere'ye yöneltmek için en doğru belirti saymışlardı. Türk aydınları âdeta derin bir yanlıgıya

da çok sonra -1899 yılında- gerçekleşmiştir. Baba Tahir'in *Malûmât*'ı çıkarılmadan önce Sinop'a sürgüne gönderilmesi ve dönüşünde kendi imtiyazı altında bir gazete çıkaramaması saray desteğinin *Malûmât*'ın popüler olmaya başlamasından sonra geldiğini göstermektedir. Kaldı ki Servet-i Fünûncular saray tarafından kuşku duyulacak insanlar olsalar bile sarayın isteklerini yerine getirmemek gibi bir şansları yoktur. Bu anlamda Tokgöz'ün, saray siparişi olan birçok resmi *Servet-i Fünun*'da yayımladığını uzun uzadıya anlatması<sup>36</sup> oldukça manidardır.

Baba Tahir'in devlet katında bir gücü olduğu doğrudur. Baba Tahir'in bu gücünü ispatlayacak onlarca örnek gösterilebilir. Sözgelimi Ali Kemal saray tarafından sakıncalı görüldüğünde affı için Tahir Bey'in tavassutunu talep eder.<sup>37</sup> Ancak bu güç sadece Baba Tahir'e özgü değildir. Baba Tahir ile Ayın Nadir (Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır) arasındaki geçen aşağıdaki mektuplaşma, *Servet-i Fünûn*'un da devlet katında güçlü dayanak noktaları olduğunu göstermektedir:

*“Saadetli Efendim Hazretleri,*

*Servet-i Fünûn'un Perşembe nüshasında Tevfik Fikret Bey bir Musahabe-i Edebiye yazarak bunda bendenize zımnen birçok tarizler etmiştir. Bu zimni tarizlere karşı gayet sarîh bir cevap yazdım. Cevabım hem doğru hem pek parlaktır. Şimdi bunu sansürden kurtarmak himmet-i aliyyenize tevakkuf eder. Bize tariz edilmiş olduğundan tutarak mukabelede hakkımız bulunduğunu teslim ettirebilirsiniz. Veled Efendi'nin Fikret Bey ile biraz şeker-renk olduklarını da unutmayınız. Her hâlde gönderdiğim müsveddeleri Malûmât'a dercettirerseniz doğrusu size aşk olsun derim, pek de minnettar olurum. Emr ü irade efendim hazretlerinindir. (İki şiir gönderdim. İkisi de bir nüshaya konulmalı.)*

Bende A. Nadir

---

uğramıştı. Bu aldanışa ben de dahildim, bütün edebiyat-ı cedide ailesi de aynı kanıdaydı. O zaman biz İngiltere'yi dünyanın en özgürlükçü, en insaniyetli idaresi sanıyorduk. (...) kısacası Boerlerin kurtuluş savaşında İngilizler kadar İngiliz taraflısıydık.” Tokgöz, *a.g.e.*, s. 133-134.

<sup>36</sup> Ahmet İhsan Tokgöz, *a.g.e.*, s. 96-98.

<sup>37</sup> Asaf Tugay, *a.g.e.*, s. 214-217.



*Ruhum,*

*Emr-i âliniz veçhile makaleniz aynen dercolunacağımı şiirlerin de bir  
nüshaya konulacağımı arz eylerim. Ferman...*

Bende Tahir”<sup>38</sup>

Aydın Nadir’in Veled Efendi’yle (Veled Çelebi İzbudak) ilgili sözleri *Servet-i Fünûn*’un devlet katındaki dayanak noktasını göstermektedir. *Servet-i Fünûn*’un sansörü olan Veled Çelebi, *Servet-i Fünûn*’a karşı çoğu zaman kendini tehlikeye atmak pahasına son derece müsmahakâr davranır. Bu müsmahakâr tavrı nedeniyle Servet-i Fünûncuların hatıralarında daima hayırla anılır. Sözelimi Halid Ziya Uşaklıgil, ondan şöyle bahseder: “*Veled Çelebi, Edebiyat-ı Cedide’nin tazyik eden bir pençesi değil; düşmekten, sendelemekten vıkaye eden bir eli oldu. Bu korumak siyasetinde kaç kere onun omuzlarını çöktecek ağır yükler altına girdiğine şahid olduk. Kaç kere kendi şahsını tehlikeye koyarak yeni hareketin âmillerini himaye eden cesaret hamleleriyle bedenini bizlere siper yaptığı görüldü.*”<sup>39</sup> Veled Çelebi, kendisi de *Servet-i Fünûn* üzerindeki koruyuculuğunu şu sözlerle doğrular: “*Şurası muhakkak ki Edebiyat-ı Cedide’nin inkişafına benim yardımım olmuştur. Benim yerimde başka memur olsaydı Edebiyat-ı Cedide ve Fecr-i Ati inkişaf edemeyecekti.*”<sup>40</sup> II. Abdülhamid’in *Servet-i Fünûn*’a yaptığı yardımı da bu bağlamda hatırlamak gerekir. Henüz günlük gazetelere bile ödenek bağlanmadığı bir dönemde (1891) Babıali kararıyla ve bir bakanlık bütçesinden yardım gören ilk gazete olması büyük bir destek sayılmaz mı? Tokgöz’ün hatıralarını tetkik ettiğimizde sarayda görevli ahabları vasıtasıyla *Servet-i Fünûn*’a destek aldığını görürüz. Okul arkadaşı Mabeynci Arif Bey, “baba dostu” sadrazam Cevad Paşa, Tokgöz’ün saray katında kendisine destek verdiğinden söz ettiği kimselerdir.<sup>41</sup>

Baba Tahir’in devlet katındaki gücü ya da Halid Ziya’nın ifadesi ile “yürekli, sesi yüksek, sözü dik” bir kişilik olması, II. Abdülhamid dönemi matbuatında eşine az rastlanır tarzda birtakım olayların yaşanmasını da

<sup>38</sup> Mehmet Fatih Andı, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000, s. 171-172.

<sup>39</sup> Halid Ziya Uşaklıgil, “Nasıl Yazılırdı?”, *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1935, s. 2.

<sup>40</sup> Veled Çelebi İzbudak, *Tekmeden Meclise -Sıradışı Bir Çelebinin Hatıraları-* haz. Yakup Şafak, Yusuf Öz, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 101.

<sup>41</sup> Ahmet İhsan Tokgöz, *a.g.e.*, s. 80.

sağlamıştır. Baba Tahir, bu özellikleri sayesinde zaman zaman devlet memurlarını eleştiren haberler yapabilmiş, sansür memurlarının çıkardığı haberleri eski hâliyle yayımlama cesareti gösterebilmiştir. *Malûmât* gazetesinin 22, 23 ve 24 Mayıs 1898 tarihli nüshalarında üç gün arka arkaya sansür memurları tarafından çıkarılan haberleri yayımlanması buna örnek gösterilebilir. Çıkarılması istendiği hâlde yayımlanan 22 Mayıs tarihli “Müstantik ve Müdde-i Umûmiler” başlıklı haberin içeriği özet olarak şöyledir: Yaşanan bir adli vakanın üzerinden beş gün geçmesine rağmen ne savcı ne de sorgu hâkimi gelmiştir. Polis, durumu savcı ve sorgu hâkimine bildirmemiştir. Usûl-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu’nun 29. maddesi gereğince savcının derhal olay yerine gitmesi, olayı araştırması ve zabıt tutması gerekmektedir. Beyoğlu polisi, bu olayda savcıyı ve sorgu hâkimini gece olduğu gerekçesiyle çağırarak görevini yapmamıştır.<sup>42</sup> Bu haberden sonra gazeteye bir ceza verilmediği gibi Tahir Bey’e bu yayınlardan sonra 10 Haziran 1898 tarihinde 200 lira verilmiştir. Yine aynı ay içerisinde gazeteye 50 lira aylık yardım tahsis edilmiştir. 7 Şubat 1899 tarihinde *Malûmât* ve *Servet* gazetelerinin kapatılması konusunda bir irade çıkarılmışsa da bu iradenin bahsi geçen haberlerle bir ilgisi yoktur. Zira bu olaylar arasında oldukça uzun bir zaman dilimi vardır.<sup>43</sup>

Baba Tahir’in tespit edebildiğimiz ilk yayın faaliyeti 1299/1883 yılında 19 sayı yayımlanan on beş günlük *Bahar* isimli dergidir. Dergide Recaizade Mahmut Ekrem’in, Abdülhak Hamid Tarhan’ın şiirleri, *Tarik* başyazarı Said Bey’in (Lastik Said) yazıları görülür. Baba Tahir, asıl şöhret sağladığı mecmua olan haftalık *Malûmât*’ı 11 Mayıs 1311- 5 Şubat 1319 (23 Mayıs 1895- 18 Şubat 1904) tarihleri arasında 423 sayı çıkarır. Derginin zaman zaman yayımlanan “Kısm-ı Arabî” ve “Kısmı Fârisî”; “Hanımlara Mahsus Malûmât” ile notalı müzik ilavesi ve Teselya Muharebesi dolayısıyla bazı ilaveleri de vardır. Bol miktarda resim ve fotoğraf kullanıldığı için *Musavver Malûmât* ismiyle de anılır. Dergide; ticaret, tıp, iktisat, ahlak, din, eğitim, biyoloji, ziraat, askerlik, tarih, mûsiki, coğrafya, astronomi, diplomasi, fotoğrafçılık, dil, edebiyat, kadın, hukuk, aşk ve aile gibi oldukça farklı bilgi alanlarında binlerce makale yayımlanmıştır. *Malûmât*’ta birçok konuda yazı

<sup>42</sup> Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007, s. 73-74.

<sup>43</sup> Fatmagül Demirel, *a.g.e.* s. 73-76.

yayımlanmakla birlikte özellikle *Servet-i Fünun*'la yaşadığı polemikler dikkat çekicidir. Edebiyat tarihlerimizde sıkça bahsedilen abes-muktebes, klasikler ve dekadanlık tartışmalarını *Malûmât* mecmuasından bağımsız okuyabilmek mümkün değildir.<sup>44</sup> 1897 yılında haftalık *Malûmât*'ın yanına bir de güncel meselelere ağırlık veren *Yevmî Malûmât* ve Arapça olarak yayımlanan *El-Malûmât* eklenir. Bir yıl sonra (1898) yine günlük bir gazete olan *Servet*'i çıkarır. 1899'da ise haftalık *Malûmât*'ın yayın çizgisine yakın bir çizgi takip eden 251 sayı yayın yapabilen *İrtika* ile 222 sayı yayımlanan *Musavver Fen ve Edep* mecmualarını çıkarmaya başlar. Bütün bu yayınlara Fransızca olarak yayımlanan *Servet* gazetesini de eklediğimizde Baba Tahir'in yayın imparatorluğunun çapı daha net biçimde görülecektir. Bahsi geçen bütün bu dergi ve gazeteler Baba Tahir'in 1904 yılında hapse girmesiyle kapanır. Meşrutiyet'in ilanını müteakip *İlave-i Malûmât* isimli bir gazete daha çıkarır.

Mehmed Tâhir Bey, süreli yayın konusunda olduğu kadar kitap yayıncılığında da çok önemli hizmetlerde bulunmuştur. "M. Seyfettin Özege kataloguna göre Matbaa-i Tâhir Bey'de 1311-1319 (1895-1903) yılları arasında doksan beş kitap basılmış görünmektedir."<sup>45</sup> Bu kitaplar çoğunlukla *Malûmât*'ta tefrika edilmiş tarih, edebiyat, ilahiyat başta olmak üzere birçok ilim sahasına ait eserlerdir. Kitaplarda genel olarak "Tahir Bey Matbaası" ismi kullanılmakla birlikte bazen "Malûmât Matbaası" bazen de "Malûmât ve Tahir Bey Matbaası" ismi görülür.

*Malûmât*, uzun sayılabilecek istikrarlı yayın politikasıyla imparatorluğun pek çok noktasında ilgiyle takip edilen bir mecmua hâline gelir. İmparatorluğun hemen her köşesinden gelen mektuplar bu ilginin bir göstergesi olarak anılabilir. Ancak tüm imparatorluk coğrafyası içinde derginin Türk dünyasıyla ilişkilerinin nispeten daha güçlü olduğunu söyleyebiliriz. *Malûmât* mecmuasında Türk dünyasından gelen mektuplar, bölgeyle ilgili haberler, resimler ve tanıtlar dikkat çekici bir yoğunluktadır. Türk

<sup>44</sup> Ayrıntılı Bilgi İçin bkz.: İsmail Alper Kumsar, *Malûmât Hareketi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2016.; Abdullah Uçman, "Dergiler Arasında: Dergâh, Hayat, Ma'lûmât ve Bilgi Mecmuaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 7, İstanbul 2006, s. 519-532.

<sup>45</sup> Hatice Aynur, *a.g.m.* s. 546.

dünyasından fotoğraf yayımlayabilmek için bu uzak diyarlara seyyar muhabirler gönderilmesi, alınan fotoğrafların birçok zorluk ve mâliyetle Viyana'da klişe hâline getirilmesi bu ilginin açık göstergeleridir. Türk dünyasından gelen kimi okur mektuplarında ve makalelerde tüm Türklük için ortak bir dil talebinde bulunulması ise dönemine göre oldukça ileri bir tekliftir.<sup>46</sup>

İsmail Gaspıralı, Babıali Caddesi'ne yaptığı bir ziyareti anlattığı yazısında matbaacılık işlerinde Ermeni ve Rumların öne çıktığından Türklerin bu işe fazlaca ehemmiyet vermediklerinden yakınıdır. Cadde boyunca yaptığı gezintide Türklere ait *İkdam* ve *Malûmât* matbaalarını görmekten duyduğu mutluluğu ifade eder. Aynı yazıda *Malûmât* mecmuasını şöyle tanıtır:

*“Seyahat ettiğim caddenin yukarı cihetinde Musavver Malûmât mecmuası neşrolunuyor. Üç beş nüshalarını gördüm. Seyahatten gelen yorgunluğu bunun sahifeleri sayesinde geçirdim. Hayli rahat ve teselli buldum. Malûmât haftada bir neşrolunuyor. Mevadd-ı münderecesi muhtelif ve istifadelidir. Herkesçe şayan-ı dikkat maddeleri çoktur. Her nüshasında birkaç güzel resimler ve bir nota bulunuyor. Kâğıdının, basmasının, resimlerinin ve şekl-i umumiyesinin nefaseti ile bu gibi Avrupa mecmualarından hiç eksik olmadığı hâlde fiyatı ağır değildir. Alınacak ve okunacak bir mecmuadır.”<sup>47</sup>*

Azerbaycan matbuatının önemli isimlerinden Celal Ünsi'nin *Malûmât*'a gönderdiği bir mektuba göre<sup>48</sup> Rusya'da yayımlanan sekiz gazete “yekzeban” olarak *Malûmât* hakkında “medh ü sitayiş ve tebrik ü takdiri hâvî” mütaalaatta bulunmuşlardır. “Lisan-aşına” vukuf sahibi kişiler tarafından tetkik edilen *Malûmât*, gerek görselliği gerek içeriği bakımından övülmüştür. Celal Ünsi'nin bir kısmını tercüme ettiği bu yazılardan anlaşıldığına göre Rus matbuatının *Malûmât*'a bu kadar ilgi göstermesinin temel sebebi, *Malûmât*'ın 38. sayısında Rusyadaki resmî taç giyme töreni münasebetiyle Rus imparator

<sup>46</sup> Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kumsar, *a.g.t.*, 391-409.; Nazım Hikmet Polat, “Musavver Malûmât ve Osmanlı Dışındaki Türklük”, *II. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi Yayınları, Almaata 2015, C. I, s. 347-351.

<sup>47</sup> İsmail Gaspıralı, “Maişet-i Memalik-i İslamiye”, *Tercüman*, Sayı 29, 1313/1897, s. 87.

<sup>48</sup> Celal Ünsi, “Varaka-i Mahsusa”, *Malûmât*, Sayı 46, 1312/1896, s. 1023-1024.

ve imparatoriçesi ile Rusya hakkında bol miktarda görsel ve bilgi yayımlamasıdır.

Baba Tahir'in gazete ve dergilerinde kendi adıyla yayımladığı yazı oldukça azdır. Bunların da büyük çoğunluğu tebrik ya da teşekkür mahiyetindedir. Baba Tahir'in üslup ve birikimini anlayabileceğimiz nitelikte ancak birkaç yazısı vardır. Bunlardan birisine haftalık *Malûmât*'ın 382. sayısında rastlanır. Bu yazıda *İkdam* gazetesi sahibi Ahmet Cevdet [Oran]'a dönük sert bir eleştirisi vardır. Eleştirinin temel nedeni Baba Tahir'in Hamidiye Etfal Hastanesi ziyaretinin *İkdam*'da haber olarak yer almamasıdır. Gazetecilik mesleğinin önemi hakkında birtakım sözler söylenerek başlanan yazıda üslup gittikçe sertleşir. Yazının bir yerinde, bu ziyaretin haber yapılmaması memlekette yapılan iyi hizmetlerin önemsenmemesiyle özdeşleştirilir ve muhataba "hain" damgası vurulur: "*Gazetecilik böyle olmaz. Gazetecilik gibi pak vicdan olanların yaşayabileceği bir sanat-ı mübecceleğe garaz ve ivaz karıştırırsa ona hiyanet ve onun fail ü sahibine hain denir.*"<sup>49</sup> Baba Tahir, kişisel bir meseleyi genelleştirerek *İkdam* sahibini bir nankörlük içindeymiş gibi takdim etmesi karakteri hakkında bir fikir vermektedir. Şu cümlelerde Baba Tahir'in kurnazlığını daha belirgin biçimde ortaya çıkar:

*"Sahib-i İkdam gazete satışına kalsa kuvvet-i la-yemut geçinebilir mi? Terakki ve idame-i hayat-ı matbuat için hazine-i devletten hepimize ayrı ayrı caizeler, mahsusat verilmiyor mu? Başlı başına birer gazete sahibi olduğumuz zaman bir hiçlikten bizi bu mertebeye çıkaran âtîfet-i celile-i hazret-i padişahinin yine bu mülkün en mübrem ihtiyacat-ı medeniyesinden birini (Etfal Hastanesi) maaziyyetin temin etmiş olmasına karşı benim arz-ı tahmîdat-ı ubudiyetkâranem İkdam için vesile-i sitayiş ve şükran olamaz mıydı? Lakin hep bunları takdir etmek hakk-ı nan u nimeti bilmeye mütevakkıftır. Nimetşinaslık ise fazilet değil vazifedir."*<sup>50</sup>

Yazının nispeten daha büyük harflerle yazılmış son satırları açık bir tehdit içermektedir: "*İnsan yediği nimetin hakkını bilmeli, nankör olmamalı, zira nankör olanın gözünü Allah kör eder.*"<sup>51</sup>

<sup>49</sup> Mehmet Tahir, "Sahib-i İmtiyaz-ı İkdam ve Gazetecilik", Sayı 382, *Malûmât*, 1318/1902, s. 3386.

<sup>50</sup> Mehmet Tahir, *a.g.m.*, s. 3386.

<sup>51</sup> Mehmet Tahir, *a.g.m.*, s. 3387.

#### IV. USÛLSÜZLÜKLERİ

1831 yılında devlet tarafından basılan ilk Türkçe gazete *Takvim-i Vekayi* ile başlayan Türk basın tarihi 1860'ta Agâh Efendi'nin çıkardığı ilk özel gazete olan *Tercüman-ı Ahval*'den sonra ciddi bir ivme kazanır. Alpay Kabacalı'nın aktardığına göre II. Abdülhamid iktidarının ilk yılına (1876) gelindiğinde İstanbul'da yayımlanan gazete sayısı 47'yi bulur.<sup>52</sup> Bu sayısal artışa paralel olarak birtakım usûlsüzlükler ve gazetecilik etiği ile bağdaşmayan olaylar da yoğunlaşmaya başlar.

Baba Tahir, birçok kalem erbabını matbuat dünyasına kazandırmak,<sup>53</sup> çıkardığı yayımlarla kültür hayatımıza katkıda bulunmak gibi önemli hizmetlerde bulunmakla birlikte yayıncılık ahlakı bakımından son derece olumsuz bir figürdür. Daha evvel sözünü ettiğimiz sahte berat ve nişan dağıtmak dışında jurnalcilik, şantaj ve sahibinden izinsiz eser yayımlamak gibi birçok usûlsüzlükleri vardır. Baba Tahir jurnalcilik konusunda o kadar meşhur olmuştur ki matbuat âlemindeki her türlü jurnalde ilk şüphelenilen kişi o olur. Bunların bir kısmının bütünüyle vehim ürünü olması da kuvvetle muhtemeldir. Sözelimi Hüseyin Cahid ve arkadaşlarının çıkarmak istedikleri *Yeni Mecmua*, bir jurnal nedeniyle ilk sayısını çıkaramadan yasaklanır. Hüseyin Cahid ve arkadaşları bu jurnalın Baba Tahir tarafından yapıldığına inanmaktadır. Ancak kısa süre sonra jurnalın Baba Tahir'e ait olmadığını anlaşılr.<sup>54</sup>

<sup>52</sup> Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayınları, İstanbul 2000, s. 79.

<sup>53</sup> Bu isimler arasında bilhassa Ahmet Rasim dikkat çekicidir. Hatıralarında gazeteciliğe Baba Tahir'in delaletiyle girdiğini şöyle anlatır: "Gazetecilik denilen ve bizde genel olarak matbuat manasını içine alan âleme ilk defa dâhil olduğum yer, Ceride-i Havadis'in yazı heyeti idi. Buraya meşhur Baba Tahir'in delaletiyle girdim. Baba, o esnada pek genç, uzunca, zayıftan hallice, beyaz siması üzerinde iki kalın siyah kaş ile iki kara göz çekilmiş, ilk karşılaşmada kendini sevdirecek tesirli konuşmaya sahipti. O sırada *Bahar* isminde bir mecmua çıkarmak teşebbüsünde bulunuyor hatta eski maarif nazırı merhum Kemal Paşa ile Rezaizade Ekrem, *Tarîk*'in Başmuharriri Said Beylerden birer eser koparmış, sevinip duruyordu." Ahmed Rasim, *Muharrir Şair Edip*, Haz.: Kâzım Yetiş, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980. s. 87-88.

<sup>54</sup> Hüseyin Cahid Yalçın, *Edebiyat Anıları*, haz. Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 91.

Tahir'ul Mevlevi'nin ortak olduğu *Resimli Gazete*'nin kapatılması olayında Baba Tahir'in jurnali etkili olmuştur.<sup>55</sup> Üstelik bu jurnal öylesine profesyonelce yapılmıştır ki padişahın buna kayıtsız kalması imkânsızdır. II. Abdülhamid, kardeşi Mehmed Reşat Efendi'nin Mevlevi muhibbi olması nedeniyle Mevlevilere karşı daima şüphe ile yaklaşmıştır. Bahsi geçen jurnalde *Resimli Gazete*'yi çıkaran Tahir'ul Mevlevi'nin de bu tarikatla ilişkisi öne sürülerek veliahd için propaganda yapacağı iddia edilmiştir. Baba Tahir, jurnal konusunda o kadar ileri gitmiştir ki Ahmed Rasim'le çok yakın ilişkileri olmasına rağmen onun ağzından bile jurnal uydurmuştur. Bu olay, Ahmed Rasim'in *Malûmât*'tan ayrılıp *İkdam*'a geçmesine neden olur.<sup>56</sup> *Servet-i Fünûn*'un sonu da yine Baba Tahir'in bir jurnaliyle olur. 1901 yılında Hüseyin Cahid'in Fransızcadan tercüme ederek yayımladığı "Edebiyat ve Hukuk" isimli makale nedeniyle Doktor M...m ve Baba Tahir tarafından saraya jurnallenmiş ve bunun neticesinde dergi 539. sayısında tatil edilmiştir. *Servet-i Fünûn*'un bu kapanışı aynı zamanda dergi etrafında oluşan edebî topluluğun da sonu olmuştur.<sup>57</sup> Baba Tahir, jurnalcilikte sembol bir isim olmakla birlikte aynı dönemde matbuat jurnalciliğinde Baba Tahir'i aratmayacak isimlerin olduğunu da unutmamak gerekir. Gazete patronlarının büyük bir kısmı, tüccar zihniyetine sahip kişilerdir. Rakiplerini gözden düşürmek için sıklıkla bu tip jurnalcilik faaliyetlerine girişirler. Bu anlamda *Sabah* gazetesi sahibi Mihran Efendi'nin önemli bir jurnalcisi olduğunu hatta Baba Tahir'i şiddetle eleştiren Ahmet İhsan Tokgöz'ün de jurnalleri bulunduğunu hatırlamak gerekir.<sup>58</sup>

Baba Tahir'in yayın hırsızlığı, en çok eleştirilen yönlerinden birisidir. Bu konuda en iyi bilinen örnek Rezaizade Mahmut Ekrem'in *Şemsa* isimli hikâyesini izinsiz olarak yayımlamasıdır. Bu olay, *Malûmât* ile *Servet-i Fünun* yazarları arasındaki abes muktebes tartışmasının devam ettiği bir döneme denk gelmiş ve taraflar arasında ilişkinin bütün bütün kopmasına neden

<sup>55</sup> Tahirü'l-Mevlevî, *a.g.e.* s. 25.

<sup>56</sup> Süleyman Kani İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 62-63.

<sup>57</sup> Ahmet İhsan Tokgöz, *a.g.e.*, s. 139-141.

<sup>58</sup> Asaf Tugay, *a.g.e.*, s. 23.; 138-140. Ahmet İhsan'ın Abdülhamid döneminde Tahsin Paşa'ya bağlı jurnalciler grubundan olduğu hakkında ayrıca bkz.: İlnur Haydaroğlu, "II. Abdülhamit'in Hafiye Teşkilatı Hakkında Bir Risale II. Kısım", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 30, 1998, s.167.

olduğu gibi *Servet-i Fünûn*'un bir edebî topluluk olarak teşekkülünü sağlamıştır. Konu hakkındaki ilk yazı, Rezaizade M. Ekrem'in *Servet-i Fünûn*'un 248. sayısında yayımladığı bir mektuptur. “Malum-ı vâlâlarıdır ki gazetelerin birer türlü meslekleri olmak iktiza ettiği gibi birer güne de ahlakları bulunmak tabiidir.” cümlesiyle başlayan mektupta eserinin *Malûmât* tarafından izinsiz neşredilmesinden duyduğu rahatsızlığı ifade edip *Malûmât*'ı dolaylı olarak ahlaksızlıkla suçlar. Aynı yazıda hiçbir mecburiyeti olmadığı hâlde eserini tanıttığı için *Servet-i Fünûn*'a teşekkür eder. *Servet-i Fünûn* idaresi de rakibine karşı yapılmış bu suçlamadan memnun olmuş ki mektubun hemen altına yaptıkları uzunca yorumu şu sözlerle bitirmişlerdir: “Ümit eyleriz ki *Malûmât* muharrirleri kavaid-i hududaya dair bundan sonra daha ziyade malûmât edinmeye çalışsınlar.”<sup>59</sup> *İlave-i Malûmât*'ta yayımlanan “Teessür ve Teessüf” başlıklı yazı, bu mektuba bir cevap niteliği taşır. Ekrem Bey'e karşı son derece saygılı ve sitayişkâr ifadelerle başlayan yazıda *Malûmât* hatasını kabul etmekle birlikte Ekrem Bey'in kendi büyüklüğüne yakışmayan birtakım ifadeler kullanmasından duyduğu üzüntüyü belirtir. Ayrıca *Servet-i Fünûn*'un bu işe karışmasını eleştirir.<sup>60</sup> Bundan sonra yayımlanan yazılar dikkatle incelendiğinde meselenin bir yazı intihalinden çok daha derinlerde olduğu görülecektir. Ekrem, *Servet-i Fünûn*'a gönderdiği ikinci mektupta yazı intihalinden duyduğu rahatsızlığı tekrar gündeme getirmekle birlikte Baba Tahir'in annesinin, oğlu Emced'e bakıcılık yapan bir kişi olduğunu, bu nedenle geçmişe bakarak haddini bilmesi gerektiğini söyler. Ayrıca “*on üç on dört sene evvelden yirmi beş sene gerilere doğru mümkünse irca-ı nazar etsin... Yirmi beş senenin kendisiyle vicdanı arasına çekmiş olacağı perdeleri kabil ise birer birer kaldırsın.*”<sup>61</sup> şeklinde sözlerle tanışıklığın çok eskilere gittiğini ve Baba Tahir'in kendisine karşı “had bilir” olmasını gerektirecek birtakım sebepler olduğunu hissettirir. Bu tanışıklığın mahiyetinin ne olduğu Baba Tahir'in “had bilir” olmasını gerektirecek sebeplerin neler olduğu belirtilmez. Ekrem, bu yazıyı yazmakla da kalmayıp *Malûmât*'ı Maarif Nezareti'ne şikâyet eder. Bu şikâyet neticesinde *Malûmât*'ın 26. ve 27. sayılarının toplatılır. Ancak Baba Tahir işin peşini bırakmaz. 28. sayıda

<sup>59</sup> Rezaizade Mahmut Ekrem, “Servet-i Fünûn Gazetesi Muharriri Beyefendiye”, *Servet-i Fünûn*, Sayı 248, 1311/1895, s. 210.

<sup>60</sup> İmzasız, “Teessür ve Teessüf” *İlave-i Malûmât*, Sayı 26, 1311/1895, s. 10.

<sup>61</sup> Rezaizade Mahmut Ekrem, “Servet-i Fünûn Gazetesi Muharriri Beyefendiye”, *Servet-i Fünûn*, Sayı 250, 1311/1895, s. 242.



yayımladığı bir yazı ile hem derginin toplatılması safahatını anlatır hem de Ekrem'in iddialarına cevap verir.<sup>62</sup> Bu yazıdan öğrendiğimize göre Ahmet İhsan Tokgöz, henüz *Malûmât*'ın yeni neşre başlayacağı sırada “*bir makam-ı âliye müracaat ederek güya nail olamadığı ve Malûmât'ın mazhar görüldüğü teshilatın kendine inayet buyurulmasını istirham eylemiş*”tir. İkinci bir şikâyeti üzerine de *Malûmât Gazetesi* terkiibinden “gazete” kelimesini çıkarttırmaya muvaffak olmuştur. Daha evvel ifade ettiğimiz patronlar arası çekişmeyi burada daha net görebilmekteyiz. Ahmed İhsan'ın hatıralarında ve çeşitli yazılarında Baba Tahir'i jurnalcilikle suçlarken kendisinin de benzer bir tavır içinde olması dikkat çekicidir. Yine aynı yazıda Baba Tahir, derginin toplatılması meselesinde yetkililerin keyfi davrandığından şikâyet eder. Matbuat Nizamnamesine aykırı herhangi bir fiil yokken derginin toplatılmasını Recaizade Mahmut Ekrem'in devlet katında himaye edildiğine bir işaret olarak yorumlar. Durumun çözümü için gittiği Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın da “Çık dışarı terbiyesiz!” gibi laflar ederek kendisine kaba davrandığını ifade eder. Annesinin Ekrem Bey tarafından gündeme getirilmesine ise şu sözlerle karşılık verir:

“...Emced merhum gibi hâl ve hayatı erbab-ı insaniyet için bir dâğ-ı derun olan mahdumlarını irza'a hizmet eden bir kadını para ile besledim vadisinde teşhir eylediler. Kendilerinin tavşif buyurdıkları gibi Emced, lisan ve el ve ayakta mahrumiyetle beraber hakikaten muhtacı şefkat bir ucube-i hilkat olduğundan biçare kadın kendi evladını terk ve hakkında her türlü muamelat-ı maderaneyi ibzal ederek senelerce omzunda taşıdığı hâlde Ekrem Beyefendi hazretleri serapa alude-i tariz olan iltifatname-i sânilerinde insaniyetli bir kadın diyerek sanat-ı tezada bir ikinci misal daha iraesine himmet etmişlerdir.”<sup>63</sup>

Aynı yazıda dergilerin incelenmesinden sorumlu olan komisyonun nasıl işlediğine dair ayrıntılı bilgiler vardır. Komisyonda işlerin nasıl yavaş ve keyfi yürüdüğü örneklerle anlatılır. Mehmed Tahir, yazısının sonunda okurlarına Anadolu Demiryolu Nakliyat İdarehanesi adı altında bir nakliye şirketi kurduğunu ve Mısır'da *Malûmât* ismiyle dört dilde yayımlanmak üzere bir gazete neşrine izin aldığını müjdelar. Fakat bu yazıyı yazdıktan dört gün sonra gazete tatil edilir. Baba Tahir'in bir şirket kurduğunu söylediği, gazetesini dört dilde yayımlamak üzere izin aldığı dönemde gazetesinin

<sup>62</sup> Mehmed Tahir, “Ekrem Beyefendi ve Malumât -Tarihçe-i Münakaşat-”, *Malûmât*, Sayı 28, 1311/1895, s. 627-632.

<sup>63</sup> Mehmed Tahir, *a.g.m.*, s. 628.

kapatılması ilginç bir durumdur. Bu durumun akla gelen tek mantıklı izahı vardır: Baba Tahir, *Malûmât*'ın gerekliliğini nasıl saraya kabul ettirmişse Servet-i Fünûncular da bir an evvel susturulması gerektiğini devlet kademesindeki etkili isimlere kabul ettirmişlerdir.<sup>64</sup> Zühdü Paşa'nın "Çık dışarı terbiyesiz!" gibi birtakım sözlerle Baba Tahir'i azarlaması da bu düşüncemizin bir kanıtı olarak okunabilir. Bu kapatılmanın Baba Tahir'e maliyeti 29. sayının iki hafta gecikmeli olarak yayımlanmasıdır. Gazete yeniden neşriyata başladığında da bahsi geçen bürokratik yapı, birtakım kısıtlama ve engellemeler yapmaktan geri durmaz. Padişah, derginin kemâkâne (eskiden olduğu gibi) çıkışına onay verdiği hâlde Encümen-i Teftiş ve Muayene resim basımı konusunda kısıtlama yapmaya çalışır.<sup>65</sup> Bunun üzerine Baba Tahir, *Mektep* mecmuasında bu kısıtlamayı yapanları padişaha şikâyet eder tarzda bir yazı yazar.<sup>66</sup>

*Şemsa* hikâyesinin izinsiz yayımlanması dışında Baba Tahir'in çıkardığı gazete ve dergilerde hemen her sayıda bir intihal tartışması yaşanır. Üstelik bu sefer, *Şemsa* hikâyesini izinsiz yayımlamaktan doğan bir parça pişmanlık ve üzüntü de ortadan kalkmış yapılan işin meşruiyetini savunmaya başlamışlardır. Sözgelimi *İrtika* mecmuası, *Terakki*'de çıkan şüirleri izinsiz yayımlaması hakkında yapılan suçlamaya karşı "sirkat" ile "nakl-i âsâr" arasında

<sup>64</sup> Zühdü Paşa'nın padişah iradesine rağmen keyfi davrandığı işleri ağırından aldığı tek olay bu değildir. Daha evvel de padişahın okullarda Arapça ve Acemce kelimelerden büyük ölçüde arınmış sade bir dil öğretilmesi konusundaki tamimi, dilin sadeleşmesi ve lisan ıslahı için bir cemiyet kurulması yolunda çalışmalar yapılması, halk dilindeki Türkçe kelimelerin derlenmesi yönündeki talimatları konusunda ağır davrandığı bilinmektedir. Hiçbir teşkilatlanma ve programa ihtiyaç duymadan olduğu gibi vilayetlere gönderdiği tamimden cevap alamamasından hareketle bu taleplerin uygulanabilir şeyler olmadığına inanıldığı ve çoğunlukla ehemmiyet verilmediği sonucunu çıkarmıştır. Nihad Sami Banarlı, *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1977, s. 205-216.

<sup>65</sup> Mehmed Tahir, "Arz-ı Şükran ve Mahmudî", *Malûmât*, Sayı 29, 1311/1895, s. 635-637.

<sup>66</sup> Mehmed Tahir, "Mektep Gazetesi Sahib-i İmtiyazı Efendiye", *Mektep*, Sayı 20, 1311/1895, s. 305. Mektep mecmuasının bir sonraki sayısında derginin sahibi Karabet Efendi, bu mektubun kendi dergisinde yayımlanmasından dolayı çok üzgün olduğunu, mektubun kendi bilgisi dışında yayımlandığını ve üstelik mektuptaki iddiaların da yalan olduğunu söyler. Karabet'in dediğine göre *Malûmât*'ın resim basma ruhsatı yoktur. Encümen-i Teftiş ve Muayene ise bu ruhsatı almasını istemektedir. Karabet, "Beyan-ı Hâl", *Mektep*, Sayı 21, 1311/1895, s. 321. Karabet'in bu yazıdan haberinin olmadığını söylemesi çok gerçekçi görünmemektedir. Karabet Efendi'nin tavrındaki bu değişikliğin temel nedeni muhtemelen Servet-i Fünûncuların 21. sayıdan itibaren *Mektep* dergisinde daha etkin olmalarıdır.

farklar olduğunu, kendilerinin “nakl-i âsâr” yaptıklarını, Osmanlıda “Mülkiyet-i Edebiye” kanunu olmadığı için de yaptıklarının suç sayılamayacağı yönünde ilginç bir savunma yapar. *Malûmât* mecmuasında yayımlanan bir makalede ise “mülkiyet-i edebîye” kanununa karşı çıkılarak edebiyat ve sanat eserlerinin korunmasıyla ilgili olarak yapılacak kongreden Doğu ülkelerinin muaf tutulması yönünde fikirler öne sürülmüştür.<sup>67</sup>

Hüseyin Cahid, “Hayat-ı Matbuat” başlığı altında yayımladığı yazılarında sık sık Baba Tahir’le ilişkili mecmuaların yayın hırsızlığını dile getirmek zorunda kalır:

*“Malûmât, İrtika ve emsali gazeteler bir taraftan Servet-i Fünûn ve üdeba-yı cedide ile istihza ederken diğer taraftan eserlerini nakilden geri kalmıyorlardı. Temiz bir risale tarafından vuku bulacak bilaistizan nakl-i âsâr keyfiyetine ses çıkarılmayabilirdi. Fakat Malûmât sütunlarında imzalarımızın görülmesi büyük bir leke gibi geldiğinden buna itirazdan bir an hâlî kalmadım.”*<sup>68</sup>

Bütün ikazlara rağmen Baba Tahir’in mecmuaları bu tip faaliyetlerinden vazgeçmezler. Hüseyin Cahid çaresiz biçimde her hafta “Hayat-ı Matbuat makalelerinin altında “âsâr-ı magsubeyi” (çalıntı eserleri) ilan eder.<sup>69</sup>

Baba Tahir’in usûlsüzlüklerine bir başka örnek devlet için yaptığı işlerden fahiş ücretler almasıdır. Normalde devlet işleri, devletin resmî matbaası olan Matbaa-i Amire’de yapılmaktadır. Fakat 1901’de Matbaa-i Amire kapatıldığı için resmî basım işleri özel sektöre ihale edilmeye başlanmıştır. Baba Tahir’in bu kapsamda ne kadar ihale aldığını bilmiyoruz. Fakat Ahmet İhsan’ın hatıralarından öğrendiğimize göre Baba Tahir, bu işleri olması gerekenden çok daha yüksek ücretler karşılığında yapar. 1903’te yapılan nüfus sayımı için tezkere (kimlik belgesi) basım işi Said Paşa döneminde Baba Tahir’e verilir. Ahmet İhsan, dilekçeler yazarak çok daha ucuz fiyata bu işi yapacağını bildirirse de dilekçelerine cevap alamaz. Tam bu sırada Avlonyalı Ferid Paşa sadrazam olunca Ahmet İhsan’ın yüzde kırk indirimle işi yapacağını vaad etmesi devlet katında karşılık bulur.<sup>70</sup> Baba Tahir’in

<sup>67</sup> İsmail Alper Kumsar, “Servet-i Fünûn’a Muhalif Bir Süreli Yayın: İrtika”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı 38, 2015, s. 179-200.

<sup>68</sup> Hüseyin Cahid Yalçın, *Kavgalarım*, Tanin Matbaası, 1326/1910, s. 326.

<sup>69</sup> Hüseyin Cahid Yalçın, *a.g.e.*, 326-333.

<sup>70</sup> Ahmet İhsan Tokgöz, *a.g.e.*, 159-161.

matbuat hayatımızdaki ilk şantajcı olduğu yönündeki bilgiler de dikkat çekicidir. Kadıköy Su Şirketi'nden bir nevi haraç mahiyetinde aldığı para, şirket yönetimi değişince yeni yönetim tarafından kesilir. Yeni yönetimden parayı alamayan Baba Tahir, Kadıköy Su Şirketi'ne ait havuzlara domuz düştüğü iddiasını gazetesinde yayımlar. Su şirketi, Baba Tahir'le anlaşmaya mecbur kalır. Şirket'le anlaşmayı sağlayan Baba Tahir, gazetenin ertesi günkü sayısında domuzun havuzların yakınında bir yerde ölü olarak bulunduğunu ilan eder.<sup>71</sup>

## V. Sonuç

İstanbul'da yaklaşık yüz matbaanın olduğu bir dönemde oldukça görkemli bir matbaa sahibi olmak, altı adet süreli yayın çıkarmak, doksan beş kitap yayımlamak azımsanacak bir iş değildir. Bu anlamda Baba Tahir'in başarılı bir iş adamı olduğunu söyleyebiliriz. Tabii bu başarıda saraydan aldığı desteğin payını da unutmamak gerekir. Fakat bu destek tesadüfen elde edilmiş değildir. Öyle sanıyoruz ki “yürekli, sesi yüksek, sözü dik, pervasız, umursamaz” bir kişilik olması bu desteği elde etmesindeki en önemli etkenlerdir. Bahsi geçen özellikleri sayesinde saraydan aldığı destek, birtakım usulsüzlükler konusunda cesur davranmasının da yolunu açmıştır. Ancak onun hayatı ve yaptıklarını kimi zaman abartılı biçimde gündeme getirerek sanki tek olumsuz figür oymuş gibi gösterilmesi çok insafsız bir yaklaşım değildir. Devlet katında kendisine dayanak bulan hemen her gazete patronu, bu gücü muhaliflerinin aleyhine kullanmaya çalışmıştır. Zira Baba Tahir'in padişah katında bulduğu desteği, en güçlü rakibi olan Ahmet İhsan bürokraside bulur. Tüm devlet ricalinin belli bir kişiye karşı müsamahalı yaklaşmamış olmasının olumlu bir sonucu olduğunu da söyleyebiliriz. Bu durum farklı seslerin temsilini sağlamıştır. Dönemin gazete ve mecmuaları her ne kadar “siyasetten maada her şey”den söz eden tek tip süreli yayınlar olarak görülse de kişisel ve edebî birtakım tartışmaların arkasında büyük bir zihniyet çatışmasının yaşandığını hissetmemek de mümkün değildir.

Patronlar arasındaki rekabetin ve kişisel birtakım problemlerin iki farklı edebî anlayışın şekillenmesine hizmette bulunduğu gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda edebî ayrışmaların bütünüyle edebiyata ait ölçütlerin yönlendirmesiyle gerçekleşmediğini de bu vesileyle hatırlamak

<sup>71</sup> Süleyman Kani İrtem, *a.g.e.*, s. 240.

gerekir. *Servet-i Fünûn* ve *Malûmât* yazarları arasında edebî meselelere bakış noktasında elbette birtakım farklılıklar vardır. Ancak bu farklılıkların ortaya çıkışı, şair ve yazarların kendi mizaç ve edebî anlayışlarına uygun bir vasat bulabilmeleri iki patron arasındaki ticari çekişmenin oluşturduğu zemin üzerinde şekillenmiştir. Baba Tahir hakkında zamanla ortaya çıkması muhtemel belgeler ve bilgiler ışığında meselenin daha serinkanlı biçimde değerlendirileceği kanaatindeyiz.

### KAYNAKÇA

- Ahmed Rasim, “Matbuata Dair Birkaç Hatıra Daha”, *Vakit*, 24 Mart 1921, s. 2.
- Ahmed Rasim, *Muharrir Şair Edip*, Haz.: Kâzım Yetiş, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.
- ALUS, Sermet Muhtar, “Mecidiyeli Manyo,” *Aydede*, 25 Eylül 1948.
- ANDI, Mehmet Fatih, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.
- ARTUK, İbrahim, “Nişan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, 2007, s.154-156.
- AYNUR, Hatice, “Malûmâtçı Mehmet Tahir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, 2003, s. 545-546.
- BANARLI, Nihad Sami, *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1977.
- Celal Ünsi, “Varaka-i Mahsusa”, *Malûmât*, Sayı 46, 1312/1896, s. 1023-1024.
- ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul 1962.
- ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman, *Basın Tarihimizde Parazitler*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1967.
- DEMİREL, Fatmagül, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007.
- DERİNGİL, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji -II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)- Çev.: Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul 2014.*
- HAYDAROĞLU, İlknur, “II. Abdülhamit'in Hafiyeye Teşkilatı Hakkında Bir Risale II. Kısım”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 30, 1998, s. 135-173.

- HİSAR, Abdülhak Şinasi, *Geçmiş Zaman Fıkraları*, Varlık Yayınları, İstanbul 1971.
- İmzasız, “Teessür ve Teessüf”, *İlave-i Malûmât*, Sayı 26, 1311/1895, s. 10.
- İRTEM, Süleyman Kani, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, Temel Yayınları, İstanbul 1999.
- İsmail Gaspıralı, “Maişet-i Memalik-i İslamiye”, *Tercüman*, Sayı 29, 1313/1897, s. 85-87.
- İZBUDAK, Veled Çelebi, *Tekkeden Meclise -Sıradışı Bir Çelebinin Hatıraları-*, Haz.: Yakup Şafak, Yusuf Öz, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- KABACALI, Alpay, *Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayınları, İstanbul 2000.
- Karabet, “Beyan-ı Hâl”, *Mektep*, Sayı 21, 1311/1895, s. 321.
- KOÇU, Reşat Ekrem, “Arif Efendi (Mehmed)”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Aşirefendi Kütüphanesi, C.2, 1959, s. 1000-1003.
- KUMSAR, İsmail Alper, “Servet-i Fünûn’a Muhalif Bir Süreli Yayın: İrtika”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı 38, 2015, s. 179-200.
- KUMSAR, İsmail Alper, *Malûmât Hareketi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2016.
- Mehmed Tahir, “Ekrem Beyefendi ve Malumât -Tarihçe-i Münakaşat-”, *Malûmât*, Sayı 28, 1311/1895, s. 627-632.
- Mehmed Tahir, “Arz-ı Şükran ve Mahmidet”, *Malûmât*, Sayı 29, 1311/1895, s. 635-637.
- Mehmed Tahir, “Mektep Gazetesi Sahib-i İmtiyazı Efendiye”, *Mektep*, Sayı 20, 1311/1895, s. 305.
- Mehmet Tahir, “Sahib-i İmtiyaz-ı İkdâm ve Gazetecilik”, Sayı 382, *Malûmât*, 1318/1902, s. 3386.
- POLAT, Nazım Hikmet, *Tanzimat Sonrası Türk Kültür Hayatından Yansımalar*, Kurgan Yayınları, Ankara 2012.
- POLAT, Nazım Hikmet, “Musavver Malûmât ve Osmanlı Dışındaki Türklük”, *II. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi Yayınları, Almaata 2015, C. I, s. 347-351.
- RAMBER, Lui, *Abdülhamit Dönemine Ait Gizli Notlar*, Çev. Mehmet Gayur Bleda, Ark Kitapları, İstanbul 2011.

- Recaizade Mahmut Ekrem, “Servet-i Fünûn Gazetesi Muharriri Beyefendiye”, *Servet-i Fünûn*, Sayı 248, 1311/1895, s. 210.
- Recaizade Mahmut Ekrem, “Servet-i Fünûn Gazetesi Muharriri Beyefendiye”, *Servet-i Fünûn*, Sayı 250, 1311/1895, s. 242.
- SARAÇOĞLU, Cemalettin, “Süpürge Düşmanı Emektar Bir Gazeteci Vartan Efendi ve Baba Tahir Bey”, *Yirminci Asır*, 8 Kasım 1956.
- Tahirü'l-Mevlevî, *Matbuat Âlemindeki Hayatım -İstiklal Mahkemesi Hatıraları-*, Haz.: Nurcan Boşdurmaz, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012.
- TOKGÖZ, Ahmet İhsan, “Osmanlı Matbuatı: Malûmâtçı Baba Tâhir”, *Servet-i Fünûn*, Sayı 1081, 1912, s. 338-340.
- TOKGÖZ, Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım 1888-1914*, Haz.: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.
- TUGAY, Asaf, *İbret 1*, Okat Yayınları, İstanbul 1961.
- TUGAY, Asaf, *İbret 2*, Yörük Matbaası ve Yayınevi, İstanbul 1962.
- UÇMAN, Abdullah, “Dergiler Arasında: Dergâh, Hayat, Ma'lûmât ve Bilgi Mecmuaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 7, 2006, s. 519-532.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya *Kırk Yıl*, Haz.: Şemsettin Kutlu, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1987.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya, “Nasıl Yazılırdı?”, *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1935, s. 2.
- YÜCEBAŞ, Hilmi, *Şair Eşref -Bütün Şiirleri ve Seksen Yıllık Hatıraları-*, Gül Matbaası, İstanbul 1978.
- YALÇIN, Hüseyin Cahid, *Edebiyat Amları*, Haz.: Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.
- YALÇIN, Hüseyin Cahid, *Kavgalarım*, Tanin Matbaası, İstanbul 1326/1910.

## ARŞİV BELGELERİ

- BOA (T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi)
- BOA. BEO (Babıali Evrak Odası)
- BOA. DH. EUM. THR. (Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Tahrirat Kalemi)
- BOA. HR. SYS. (Hariciye Nezareti Siyasi Kısım)
- BOA. İ. HUS. (İrade-i Hususi)
- BOA. Y. A. HUS. (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı)

Ek-1: Baba Tahir ve beraberindekilerin sahte berat tanzim etmeleri ve Fransızca Servet gazetesinde tevcihat yayımlamaları ile ilgili olarak yapılacak yargılamanın ceza kanunundaki ilgili maddesini ve niteliğini işaret eden, bundan sonra böyle sahtekârlıklar yapılmaması için alınması gerekli tedbirlerden söz eden müzekkere

**BEO 2285/171321 Sadâret-i Uzmâ Mektûbî Kalemi**

**Târih-i tesvidi:** 15 Zilkâde sene 321/19 Şubat sene< 319

### Divân-ı Hümayûn ve Teşrifât Kalemlerine Müzekkere

*Sahte nişân berâtları tanzim ve imlâ ve icâbet-i tevzi ve i'tâ etmiş bunu tevcihât sırasında Fransızca Servet gazetesine yazdırmış olan muharrerü'l-esâmî kesândan dâire-i zabtiyede müteşekkil hey'et tarafından icrâ kılınan tahkikat ve isticvâbât neticesinde bu harekete mücâseretleri tahakkuk edenlerin fiilleri kânûn-ı cezânın on seneden aşığı olmamak üzere kürek veya kalebentliği mutazammın olan yüz kırk sekizinci maddesine muvafik olduğunu ve bunlar haklarında mevcûd olan vesâika nazaran muhâkeme-i adliyece karâr ittihâzı da tabii bulunduğu haller tanzim ve takdim olunan mazbatada gösterilen hüküm alehtlak bilcümle evâmire taklîd ve tağyir edenler haklarında cârî olmak lâzım gelerek hâlbuki rütbe ve nişân tevcih ve i'tâsı ve harb ve sulh i'lânı ve sikkedarî ve kânûna vaz'ı gibi sıf hukûk-ı mukaddese-i saltanât-ı seniyyeden olan husûsât-ı mühimmenin mevâd ve evâmire-i sâireye kabil-i kıyâs olmadığı ve bu cümleden olan nişân i'tâsı ve rütbe tevcihi husûsunda taklîd ve tağyir-i evâmire cür'et edenlerin hukûk-ı mukaddese-i hazret-i pâdişâhiye tecâvüz melanetini irtikâb etmiş oldukları ve hukûk-ı seniyyenin muhâfazası fârizası küçük büyük bilumum teb'a-i şâhâneye âid bir vazîfe-i esâsiye olmasıyla bu yüzden hukûk-ı umûmiyyenin rahnedâr edilmiş bulunduğu nazar-ı i'tibâra alınarak ve izn-i sefine fermânlarından doksan kadârının Fahrî Efendi'nin hânesinde bulunmuş olması ba'zı eşyâ-ı memnûanın nakl ve imrârı ve sâire gibi mahazir-i azîmeyi müstelzim olabileceği nazar-ı dikkate alınır ise bunun da fevkalâde câlib-i nazar-ı dikkat olduğundan keyfiyet ona göre tedkik edilerek mümaileyhim haklarında ne yapmak lâzım geleceği kararlaştırılıp ahkâm-ı kanuniye cihet-i aliyyece i'tâ edilmek üzere bâ-mazbata arz-ı atabe-i ulyâ kılınması ve ba'demâ gerek zâbitaca ve şehre emanetince ve gerek devâir-i âidesince bu gibi şeylerin adem-i tekerrürü zımında takayyüdât ifâ edilmesi ve aks-i hâl mücib-i mes'ûliyet olması ve nişân-ı âlilerden madalyaların berevât-ı âliyyesi için birer koçan yapılmakla beraber bunların münhasıran matba'a-i âmirede tab' ve kâğıtlarının kabil-i taklîd olmayacak sûrette i'mâli ve üzerlerine numro vaz'ı ve berât-ı âlilerden te'sisât-ı askerîye iânesine âit olmak*



ve fakat muhârebe esnâsındaki hizmetlerinden dolayı rütbe ve nişân alanlar müstesnâ tutulmak üzere bir miktar akçe ahzolunarak bunun i'tâsından sonra berâtların teşrifâtından dahi tasdîki velhasıl bu husûsun muntazam bir ahvâl altından cereyân etmesi lâzım geleceğinden bu cihetlerin de ariz ve amik müzâkeresiyle kararının dahi derc ve tahrîri şeref-sünûh ve sudûr buyrulan emr-i fermân-ı hümayûn-ı cenâb-ı hilâfet penâhî mantûk-ı münifinden bulunduğunu mübelliğ tezkire-i husûsiye mezkûr mazbata ile beraber meclis-i mahsus-ı vükelâda lede'l-kırâ' kâffe-i me'mûrinin ve teb'a-i şâhânenin akdem vazîfesi hukûk-ı mukaddese-i saltanât-ı seniyyenin mahfûziyeti farîzası bulunduğu müstağni-i arz ve îzâh olduğu halde işbu vazîfe-i celîle-i musadekate münâfi harekâta cür'etleri anlaşılan Yâver Kolağası Mehmed ve matba'a sâhibi Tâhir Beyler ve Divân-ı Hümayûn Kalemî Ketebesinden Hâcî Tevfik ve Fahreddin Efendiler ile gazete muharrirlerinden Minas(?) Efendi ve Almanyalı Mösyö Kristof(?) ve Kirkor Karakaş ve Avusturya teb'asından Topyas(?) ve Lui ve Jozef Kahana(?) ve Mösyö İskel(?) haklarında kânun-ı cezanın yüz kırk sekizinci maddesi hükmüne tevfikeyen on seneden aşağı olmamak üzere muvakkaten kürek veya kalebentlikle mücâzât edileceği mazbata-i mezkûrede der-meyân olunmuş ise de bunların ef'âl ve vakıasına nazaran haklarında icrâ edilecek mücâzâtın kânûnun bu gibi husûsatta ta'yîn ettiği ahkâm-ı şedîdesine tatbîk ile emsâline ibret-i müessire gösterilmesi lüzumu bedihi ve bu bâbda mehâbet-i efzâ-yı sünûh ve sudûr buyrulan emr ü fermân-ı hümayûn-ı cenâb-ı hilâfet-penâhînin mahza hikmet ve isabet olduğu cihetle mütecasirin-i merkûme haklarında kanûnen ta'yîn-i mücâzât-ı şedîde olunması zımnında sâlifü'l-beyân mazbatanın adliye nezâret-i celîlesine tesyar ve mesâğ-ı kânûnda olduğu üzere muhakemât-ı lâzîmenin alenen icrâ olunmaması izbâr kılınmış olup ba'd-ezîn bu misillü mugayir-i merz-i alî ahvâl vukû'una meydan verilmemek için rütbe ve nişân berât ve ferâmîn-i aliyyesinin tahrîri emrinde takayyüdât-ı vâkı'anın bir kat daha tevsikeye ve te'yîdi lâzîmeden olduğundan...

“AN ABDÜLHAMIT II PERIOD JOURNALIST BETWEEN  
EXAGGERATION AND REALITY: MEHMED TAHİR”

*Abstract*

*The press life of the Abdülhamid II era unfortunately hasn't been analyzed or comprehended properly yet in terms of press history. The fact that majority of the first sources about the era had been written by opposing intellectuals or ambassadors living in İstanbul makes it difficult or prevents true understanding of the era. These sources, which can be considered as mainly emotional and containing contradictions to some extent, can serve a better understanding only after a critical reading. In particular in the writings about the life of Mehmet Tahir, who has a bad reputation as the first blackmailer of our press history, anyone can sense the writers' endeavors of taking the revenge of the treatment of Abdülhamid to the press. The limited writings about the life of Mehmet Tahir and his activities sometimes contradict with each other and they don't introduce completeness. However Mehmet Tahir's life provides very important data for those who make research about the relation between the press and political power, the nature of blackmails by press, press ethics and the Abdülhamid II era press. In this article by introducing Mehmed Tahir's life, publishing activities and his conception of press ethics, the press life of the Abdülhamid II era is evaluated.*

*Keywords*

*Abdülhamid II, Baba Tahir, Malumat, press, press ethics.*

## TÜRK KÜLTÜRÜ İNCELEMELERİ DERGİSİ'NİN YAYIN İLKELERİ

1. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* tarih ve edebiyat alanında yapılan akademik çalışmaların yayımlandığı ULAKBİM Sosyal Bilimler Veritabanı, Modern Language Association (MLA), Academic Resource Index indeksleri tarafından taranan, Academic Keys veri tabanları tarafından takip edilen Uluslar arası hakemli, Türkiye'nin ilk sosyal ve beşerî bilimler dergisidir.

2. Makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, akademik standartlara uygun ve orijinal olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiri, başka bir yerde yayımlanmamışsa makale formuna konularak ve bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilir.

3. Derginin dili Türkçe'dir. Ancak ana dili Türkçe olmayan araştırmacıların yaygın doğu ve batı dillerinden biriyle hazırladıkları yazılar ve Türk lehçelerinde yazılmış yazılar da yayımlanabilir. Yayımlanacak her yazının başında Türkçe ve İngilizce özet ve bunların yanı sıra Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler verilir. İngilizce özetin başına İngilizce başlık da konmalıdır. Diğer dillerde yayımlanacak makaleler için o dillerde özet ve anahtar kelime eklenebilir. Özetler 150 ile 200'er kelime arasında, anahtar kelimeler ise en fazla 10 kelime olmalıdır.

4. Dergi, Bahar ve Güz döneminde olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Gerekli hallerde Yayın Kurulunun kararıyla Özel Sayı olarak da yayımlanabilir. Bir yazarın bir sayıda birden fazla yazısı yayımlanamaz.

5. Dergi, hakemli bir yayındır. Gönderilen yazılar önce konu, sunuş tarzı ve teknik bakımdan Yayın Kurulunca incelenir. Yayımlanmaya uygun bulunanlar konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması hâlinde yayımlanır. Raporlardan birinin olumlu diğerinin olumsuz olması hâlinde ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir ve onun kararına göre hareket edilir. Hakemler raporlarında bazı hususların düzeltilmesini istemişlerse düzeltmelerin yapılması için makaleler yazara geri gönderilir. Yazar, hakem kararlarına katılmıyor ise sebebini yazılı olarak açıklamalıdır. Yazıların değerlendirilmesi esnasında gizlilik esastır. Hakemlere yazar adı gönderilmez, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Raporlar beş yıl süreyle saklı tutulur.

6. Yazılarda Türk Dil Kurumunun imlâ kılavuzuna uyulması tavsiye edilir. Ancak, netice olarak yazılardaki imlâdan yazarlar sorumludur.

7. Yazılar, dergimize [www.tkidergisi.com](http://www.tkidergisi.com) adresinden gönderilmelidir. Yazıda metin okuma varsa, metnin orijinalinin fotokopisi de incelemenin sağlıklı olabilmesi için dosyaya konmalıdır. Aynı durum tercüme için de geçerli olup tercüme metnin orijinali de gönderilmelidir. Zira, tercüme çalışmaları da telif çalışmaları gibi hakem onayına gönderilir.

8. Makalelerin bütününde, (transkripsiyonlu metnin yer aldığı bölümlerin dışında da) -dipnotlar dahil- “DEV-RA” fontu kullanılmalıdır. DEV-RA fontu Yazım ve Yayın İlkeleri bölümünden indirilebilir. Normal metinde 12, dipnotta 9 punto ölçüsü kullanılmalıdır.

9. Yazar adı, başlığın altına yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (\*) işareti ile yazılarak belirtilmelidir. Başlığa konacak dipnotu da (\*) işareti ile gösterilmelidir.

10. Kaynak göstermede takip edilecek usuller:

Dergide, klasik dipnot sistemi uygulanmaktadır. Dipnotlar, ilgili kelime veya cümlelerin sonuna rakam konarak sayfa altında verilmektedir.

Kitaplarda: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer yıl, sayfa.

Örnek: Amil Çelebioğlu, *Ali Nihad Tarlan*, Ankara 1989, 25.

Birden çok cildi olan eserlerde: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer yıl, cilt, sayfa.

Örnek: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşlikatından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, II, 154.

Makalelerde: Yazar Adı Soyadı, “Makale Adı”, *Dergi Adı (veya kısaltması)*, cildi / sayısı, Baskı yeri ve yılı, sayfası.

Örnek: M.Orhan Okay, “Duanın Şiiri”, *Türk Dili*, LI/420, Ankara 1986, 504-511.

Yazarsız çalışmalar başlıklarıyla kaynak gösterilirler. Bunun için başlıkta anlamlı kısaltmalar yapılabilir.

Dipnotlarda atıf yapılan eserin ilk geçtiği yerde tam künyesi verilmeli, daha sonraki yerlerde “a.g.e.,” şeklinde; eğer atıf yapılan makale ise “a.g.m.,” olarak kısaltılmalıdır. Yazar adı ve soyadı iptal edilmemelidir.

11. Makale içinde gösterilen başvuru kaynaklarının tümü makalenin sonunda bibliyografya/kaynakçada ilk yazarın soyadına göre alfabetik verilmelidir. Yararlanıldığı halde metinde yer verilmeyen kaynaklar bibliyografyada gösterilmez.

Kaynakçada dipnottan farklı olarak ilk yazarın soyadı başa alınır, yayınevi gösterilmemişse baskı yerinden önce yayınevi gösterilerek yukarıdaki sistem uygulanır.

Çift veya daha çok yazarlı eserlerde ilk yazarın soyadı başa alınarak soyadı, adı yazılır, diğer yazarlarınki adı soyadı sıralamasıyla yazılır.

Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve mutlaka indirme tarihi belirtilmelidir:

<http://www.turkiyat.gazi.edu.tr/turkiyat>(14.10.2006)

12. Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

13. Yazar, ad ve soyadı ile birlikte akademik unvanını ve görev yaptığı kurum adını tam olarak belirtmelidir. Ayrıca, kendisiyle irtibat kurulabilmesi için sitemize üye olmalıdır.

14. Yayımlanacak makalelerde esasa ilişkin olmayan redaksiyon değişiklikleri ve tashihler, dergi Yayın Kurulu ve Anadili Sorumluları tarafından yapılır.
15. Makale, tercüme veya eleştirisi yayımlananlara 1 adet basılı dergi verilir.
16. Gönderilen makalelerin işlemleri [www.tkidergisi.com](http://www.tkidergisi.com) adresinden takip edilebilir.
17. Basılmayan yazılar iade edilmez.

## AUTHOR' S GUIDE

1. *The Journal of Turkish Cultural Studies* is the first international social and humanities journal that publishes academic works in the field of history and literature and is scanned by ULAKBIM Database of Social Sciences, Modern Language Association (MLA), Academic Resource Index and followed by Academic Keys database.

2. Submission of an article is taken to imply that it has not been previously published, they should be appropriate to the academic standards and should be original. Parts of an M.A. or a Ph. D. thesis or their abstracts are not published. A paper presented at a scientific meeting can be published in the form of an article if it is not published anywhere else.

3. The language of the Journal is Turkish. However, the articles written in other widespread languages or in one of the Turkish dialects are also welcomed. All contributions should include an abstract in both Turkish and English, and the keywords both in Turkish and English are also required. The English abstract should have an English title, too. For the articles written in other languages, an abstract and keywords in that language should be added. The abstracts should be in 150 - 200 words, and the keywords should not exceed 10.

4. The Journal is published semiannually in autumn and spring. If required, upon the decision of the Editorial Board, a Special Issue can be published additionally. In every issue only one article of the same author can be published.

5. The Journal is a refereed journal. The articles submitted for publication are firstly evaluated by the Editorial Board in terms of their content, style and methodology. The ones which are chosen to be published are sent to two specialists of the subject for refereeing. If both of the reports of the referees are positive, they are published. If one of the reports is positive and the other one negative, the article is passed to an external referee and according to the decision of this referee the final decision is given. If the referees ask for some changes in their reports, the article is sent back to author for the changes. If the author does not agree with the conditions of the referees, s/he should explain her/his reasons in a written form. Confidentiality is the main point in the evaluation of the articles. For the purposes of blind refereeing, the names of the authors are not sent to the referees, and the authors are not informed with the names of the referees. The reports are kept for five years as confidential. A letter is sent to the referees of the published issue about their refereeing of the relevant issue.

6. The spelling rules in the Spelling Guide of the Turkish Language Association are advised to be followed. However, the writers are responsible for the spelling in their articles.

7. Articles must be sent to our journal at [www.tkidergisi.com](http://www.tkidergisi.com). If there are transliterations in the articles, the photocopies of the original texts should be enclosed to the file sent so as to provide a reliable evaluation. The same condition is also valid for the

translations, therefore the source texts of the translations should also be submitted since the translations are also evaluated by the referees.

8. In all articles the "DEV-RA" font (including the notes) should be used (except for the sections where the transcriptional text is included). The DEV-RA font can be downloaded from the Writing and Publishing Policies section. In the normal text, 12 point, in the footnote 9 point should be used.

9. The name of the writer should be written under the title of the article; the academic title, the institution and the e-mail address of the writer should be given as a footnote with an asteriks (\*). The footnote(s) related to the title of the article should also be given with the asteriks.

10. The guidelines for references:

In the journal, classical footnote system is used. Footnotes must be given under the page by putting a number at the end of the relevant word or sentence.

For the books: Name and surname of the author, *Name of the Book*, publication place and year, page.

Example: Örnek: Amil Çelebioğlu, *Ali Nihad Tarlan*, Ankara 1989, 25.

For the works of multi-volumes: Name and surname of the author, *Name of the Book*, publication place and year, volume, page.

Example: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşlikatından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, II, 154.

For articles: Name and surname of the author, "Title of the Article", *Name of the Journal*, volume and issue of the journal, publication place and year, page number(s).

Example: Örnek: M.Orhan Okay, "Duanın Şiiri", *Türk Dili*, LI/420, Ankara 1986, 504-511.

Works without authors are cited by their titles. For this, there can be meaningful abbreviations in the title.

11. All referenced works must be given in the bibliography at the end of the article. The works that are not used in the article even though they are being made use of are not shown in the bibliography.

The referenced works must be listed in the same system as in the article. In the case of diversity of resources, encyclopedias, biography sources, articles, archive documents etc. can be classified within itself. For the use of materials from the archives, the names of the registers should be written in *italics* and the classifications of the documents in standard fonts.

References to two-author works, the name and the surname of the first author and the name and the surname of the second author should be written. There should be an "-" between the names of the two authors.

Example: Mehmet Çavuşoğlu - M. Ali Tanyeri, ...

References to multi-author works, after the name and the surname of the first author is given, the names of all the authors should be given in the same order.

For the references to the web addresses, these addresses should be given in the bibliography and the date of the last visit to these addresses should be mentioned. <<http://www.turkiyat.gazi.edu.tr/turkiyat>> (14.10.2006)

12. 11. The authors of the articles are responsible for their works.

13. The writers should mention their academic titles and their institutions exactly, besides their surnames and names. Moreover, they should be a member of the site to contact with them.

14. For the articles to be published, the changes in editing and proofreading which are not related to the content are done by the Editorial Board and editors of the native language.

15. To the writers whose articles, translations or critical reviews are published, 1 published journal is given.

16. The process of the submitted articles can be followed at [www.tkidergisi.com](http://www.tkidergisi.com)

17. The Works which are not published are not returned.